

Pr. Dr. MIRCEA PĂCURARIU

Profesor la Institutul Teologic Universitar Sibiu

**POLITICA
STATULUI UNGAR
FAȚĂ DE BISERICA
ROMÂNEA SCĂ
DIN TRANSILVANIA
ÎN PERIOADA
DUALISMULUI
1867 ~ 1918**

SIBIU, 1986

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://institutuldeistoriegeorgebaritru.ro>

Mircea Păcurariu

**POLITICA STATULUI UNGAR
FAȚĂ DE BISERICA ROMĂNEASCĂ
DIN TRANSILVANIA
ÎN PERIOADA DUALISMULUI
(1867—1918)**

•

**Editura Institutului Biblic și de Misiune
al Bisericii Ortodoxe Române
1986**

Preot Dr. MIRCEA PĂCURARIU
Profesor la Institutul Teologic Universitar Sibiu

**POLITICA STATULUI UNGAR
FAȚĂ DE BISERICA ROMÂNEASCĂ
DIN TRANSILVANIA
ÎN PERIOADA DUALISMULUI
(1867—1918)**

S I B I U, 1 9 8 6

INTRODUCERE

SITUAȚIA POLITICĂ A TRANSILVANIEI ÎN PERIOADA DUALISMULUI AUSTRO-UNGAR (1867—1918)

Stabilirea ungarilor în Cîmpia Panonică (896) a avut urmări însemnate și asupra teritoriilor dintre Carpați și Tisa, locuite de români. Regele Ștefan cel Sfînt, întemeietorul statului feudal ungar, a început acțiunea de cucerire treptată a unor teritorii din stînga Tisei, care a durat pînă pe la sfîrșitul secolului al XIII-lea sau începutul celui de al XIV-lea. Prezența românilor în teritoriile intracarpatiche cotropite este dovedită nu numai de cronicile străine (Cronica lui „Anonymus“, a călugărului kievean Nestor), de documentele vremii — unele emise chiar de regii Ungariei sau de cancelaria papală — din secolele XII—XV, de o seamă de biserici și mănăstiri (Densuș, Streisîngeorgiu, Strei, Prislop, Ribîța, Crișcior, Leșnic — în județul Hunedoara, Rîmeț și altele), existente pînă azi, iar altele cunoscute prin cercetările arheologice — dar și de unele mici formațiuni politice — statele românești. Vechile „țări“ românești — a Maramureșului, Oașului, Hațegului, Făgărașului, Birsei — erau locuite exclusiv de români avîndu-și libertățile și individualitatea lor politică. Se adaugă la acestea o seamă de cnezate, conduse de cneji români, cu aceleași forme de viață, specific românească. Chiar și după cucerirea treptată a Transilvaniei de către regatul ungar, ea n-a fost integrată nicicînd în sistemul politic administrativ al Ungariei, ci și-a păstrat autonomia și forma tradițională românească de organizare, aceea a voievodatului, comună cu a țărilor românești extracarpatiche, lucru recunoscut și de unii istorici unguri. Din rîndul acestor cneji și voievozi români s-au ridicat numeroși luptători pentru apărarea pămîntului strămoșesc, între care și Iancu de Hunedoara, voievod al Transilvaniei și guvernator al Ungariei, tatăl regelui Matei Corvinul al Ungariei.

În 1541, începe o nouă etapă în istoria Transilvaniei. În urma ocupării orașului Buda de către turci, regatul ungar și-a încetat existența; partea centrală și de sud a Ungariei a fost transformată în pașalic, părțile de vest și de nord-vest au intrat în stăpînirea Habsburgilor, iar Transilvania propriu-zisă a devenit principat autonom, dar sub suzeranitate otomană, în strînsă legătură politică, economice și cultural-bisericești cu Țara Românească și Moldova. Nobilimea maghiară — din care o parte era recrutată dintre români deznaționalizați — a izbutit să impună principii maghiari la conducerea Transilvaniei, fapt care a accentuat politica

de opresiune națională la care era expusă populația românească autohtonă. O parte a Banatului românesc de azi a fost transformată în pașalic turcesc, în 1552, iar partea răsăriteană a intrat în componența principatului Transilvaniei.

Anul 1688 marchează începutul unei noi perioade din istoria Transilvaniei. În urma victoriilor repurtate de austrieci împotriva turcilor, în 1688 Transilvania și așa-numitul „Partium” — regiunile din nord-vestul României de azi — au trecut de sub suzeranitatea Porții otomane, sub dominația imperiului habsburgic. Aceeași soartă o va avea și Ungaria propriu-zisă care a intrat sub stăpânire habsburgică, încă din ultimii ani ai secolului al XVII-lea. Noile schimbări politico-teritoriale au fost recunoscute prin tratatul de pace de la Carloviț, din 1699, încheiat între Poarta otomană și imperiul habsburgic. În 1718 a trecut în stăpânirea imperiului și Banatul, fapt recunoscut în tratatul de pace încheiat atunci între aceleași puteri, la Pasaroviț. Trebuie să reținem că după 1691 Transilvania a fost considerată ca „mare Principat” al imperiului, condusă de un guvernator, ales de dietă și confirmat de împărat. O administrație aparte — militară, apoi civilă — avea și Banatul. Deci aceste teritorii românești erau cu totul separate de Ungaria propriu-zisă. În tot cursul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a celui de al XIX-lea, Habsburgii au întâmpinat permanente împotriviri din partea Dietei Transilvaniei; se înregistrează — atît pe teritoriul Transilvaniei, cît și al Ungariei propriu-zise — încercări de înlăturare a dominației habsburgice. Cu toate acestea, vor surveni schimbări în configurația politico-teritorială a imperiului habsburgic abia în anul 1867.

*

În cadrul mișcărilor revoluționare care au izbucnit în mai multe țări ale Europei în primăvara anului 1848, s-a ridicat și tineretul ungar, sub conducerea lui Kossuth Lajos, iar la 14 aprilie Ungaria s-a proclamat independentă de Austria, în cadrul căreia era inclusă de la sfîrșitul secolului al XVII-lea (pacea de la Carloviț, 1699). Dar tot atunci s-a hotărît și anexarea Transilvaniei la statul ungar, lucru pe care românii nu-l puteau accepta. De aceea, în cadrul marii adunări naționale românești de la Blaj din 3/15 mai 1848, la care au fost prezenți peste 40.000 de români, Simion Bărnuțiu a prezentat un program prin care se proclama — între altele — independența națiunii române și desființarea iobăgiei. În ziua următoare, la 4/16 mai, programul a fost concretizat sub forma unei petiții naționale, în 16 puncte, care prevedeau, între altele: independența națiunii române și reprezentarea ei în dietă, justiție, administrație și armată; independența Bisericii românești și reînființarea vechii Mitropolii; desființarea iobăgiei și a dijmelor fără despăgubiri; înființarea gărzii naționale românești; libertate comercială și industrială; libertatea cuvîntului, a scrisului și a tiparului; înființarea de școli românești de toate gradele, în sate și orașe, precum și a unei universități românești; adunare constituantă care să voteze o nouă constituție, bazată pe princi-

piile de dreptate, libertate, egalitate și frățietate. Ultimul punct — și care ne interesează în chip deosebit în cadrul lucrării de față — era respingerea unirii Transilvaniei cu Ungaria, hotărâtă de revoluționarii unguri fără consultarea națiunii române.¹

Din încredințarea adunării, episcopul Andrei Șaguna de la Sibiu (1808—1873) s-a prezentat, în fruntea unei delegații (din care făceau parte și numeroși slujitori ai Bisericii), la împăratul Ferdinand V al Austriei, la Innsbruck, pentru a-i înfățișa revendicările românilor transilvăneni. În ianuarie și februarie 1849 a fost primit în două audiențe de noul împărat Francisc Iosif I (1848—1916), prezentându-i aceleași revendicări românești. Într-un memoriu prezentat acum, se cerea constituirea românilor din imperiul habsburgic într-o singură națiune, independentă, cu administrație națională și autonomă.

Dar nici noul guvern ungar prezidat de contele B^áth^yány Lajos, format în martie 1848, nici Dieta Transilvaniei, aleasă potrivit prevederilor electorale feudale tradiționale, cu reprezentanți ai aristocrației maghiare, ai sașilor și secuilor, deci cu excluderea românilor, n-au voit să recunoască dreptul românilor la autodeterminare. În ședința Dietei de la 29 mai 1848, la Cluj, s-a hotărât anexarea Transilvaniei la Ungaria, nesocotind astfel hotărârile reprezentanților națiunii române luate pe Cîmpia Libertății din Blaj. Cîteva zile mai tîrziu, „uniunea” a fost sancționată și de împărat.

Mentținerea vechilor stări de lucruri și a privilegiilor aristocrației a nemulțumit adînc masele populare românești. Nobilimea din Transilvania începe să folosească tot mai mult gărzile naționale maghiare împotriva țărănilor și a conducătorilor revoluției românești. Numeroasele execuții, arestări și chiar ciocniri sîngeroase între români și maghiari, au dus la convocarea unei noi adunări pe Cîmpia Libertății de la Blaj, în septembrie 1848, la care au participat cca 60.000 de români. Adunarea a cerut încetarea persecuțiilor și abuzurilor, desființarea robotelor, anularea anexării Transilvaniei la Ungaria, înființarea gărzilor naționale românești. A început de-acum formarea unei oști populare românești, sub conducerea lui Avram Iancu, Axente Sever, Constantin Romanul, Simion Balint ș. a. În ciuda eforturilor unor conducători ai românilor — în frunte cu Nicolae Bălcescu — de-a se realiza o cooperare româno-maghiară împotriva Habsburgilor, nu s-a ajuns la nici un rezultat, căci conducătorii revoluției maghiare, în frunte cu Kossuth Lajos, au refuzat să acorde drepturi național-politice românilor, continuînd să apere interesele aristocrației. Români, conduși de Avram Iancu, au organizat apărarea Munților Apuseni, în primăvara anului 1849, împotriva oștilor revoluționare ungare, conduse de generalul Iosif Bem. Ele s-au încheiat pe la mijlo-

1 Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. I, Sibiu, 1904, p. 332; Ioan Moga, *Les luttes des Roumains de Transylvanie pour l'emancipation nationale*, în vol. *La Transylvanie*, București, 1938, p. 379—401; Victor Chereșteșiu, *Adunarea Națională de la Blaj*, București, 1966, p. 421 urm.

cul anului 1849, o dată cu înfrângerea revoluției ungare de către trupele habsburgice și țariste (iulie-august 1849). Ungaria și Transilvania au ajuns din nou în stăpînirea Habsburgilor, care au știut să profite de neînțelegerile existente între revoluționarii unguri și români. Insuși Kossuth avea să regrete că n-a acceptat colaborarea între unguri și români împotriva asupraitorilor comuni. Dar bilanțul acestor lupte s-a încheiat — pentru români — cu multe jertfe de vieți omenеști și numeroase distrugerii de bunuri materiale: patru prefecti și 10 tribuni, aproape 100 de centurioni și peste 100 de preoți și protopopi, toți împușcați sau spînzurați de revoluționarii maghiari (unii judecați de așa-numitele „tribunale de sînge“), vreo 40.000 de țărani români căzuți în lupte, împușcați sau spînzurați, vreo 300 de sate arse și distruse.

Deși revoluția a fost înfrîntă, totuși ea a avut pentru români și cîteva urmări pozitive. Au fost înlăturate raporturile feudale care existau între nobilii proprietari de pămînt și iobagi, încît fostul iobag devenea proprietar al pămîntului urbarial pentru care înainte plătea dijme și făcea robote. Nobilimea a pierdut monopolul asupra pămîntului în Transilvania, formîndu-se o pătura largă de țărani români proprietari de pămînt, care va constitui una din forțele principale ale mișcărilor revoluționare și sociale românești.

În urma revoluției, a fost desființată instituția medievală a celor „trei națiuni“, iar românii nu vor mai avea statutul anterior de popor „tolerat“. Nobilimea maghiară și patriciatul săsesc au pierdut privilegiul de-a ocupa toate funcțiile publice.

Dar pe lîngă aceste urmări pozitive, cele negative au fost mult mai numeroase. Îndată după înăbușirea revoluției, s-a introdus în mod brutal absolutismul în întreg imperiul, căci împăratul a revocat toate concesiile făcute de teama maselor în timpul revoluției. Cel mai de seamă reprezentant al acestui „regim absolutist de stat“ a fost ministrul de interne al guvernului imperial, baronul Alexander von Bach, fapt pentru care perioada anilor 1849—1860 este cunoscută și sub numele de „regimul lui Bach“. S-a reintrodus cenzura, s-a mărit numărul unităților polițienești și al jandarmeriei, au fost arestați conducătorii revoluției antihabsburgice. Aristocrația austriacă și cea mai mare parte a aristocrației ungare, rămase credincioase împăratului în timpul revoluției, au format și pe mai departe baza socială a imperiului. Toată puterea de stat era concentrată la Viena, de unde erau elaborate toate dispozițiile pentru provinciile monarhiei cu naționalități diferite, ale căror interese naționale și sociale erau cu totul nesocotite. Unitatea imperiului habsburgic era asigurată prin întregul aparat de stat birocratic, prin armată, poliție și jandarmerie. Peste tot, a fost introdusă limba germană ca limbă oficială, de stat. Biserica romano-catolică dobîndea o poziție predominantă în învățămînt și, în general, în viața culturală a imperiului.

Îndată după instaurarea absolutismului, principatul Transilvaniei a devenit o provincie care depindea direct de Guvernul imperial din Viena. În fruntea acesteia era un guvernator, numit de împărat, cu reșe-

dința în Sibiu: generalul Ludwig Wohlgemuth (1849—1851), prințul Karl von Schwarzenberg (1851—1858) și generalul Friederich Lichtenstein (1858—1860). Acum a avut loc și reorganizarea administrativă a țării; au fost desființate comitatele, iar țara împărțită în șase districte militare, fiecare avînd în frunte un comandant militar, asistat de un consilier civil.

În noiembrie 1849 s-a format o provincie aparte, numită „Voievodina sirbească și Banatul Timișoarei“, cu reședința în Timișoara. Vechile comitate din „Partium“, adică Aradul, Bihorul, Sătmarul și Maramureșul au rămas anexate la Ungaria. În felul acesta, românii din teritoriile intracarpătice erau divizați în trei provincii diferite: 1. Marele Principat al Transilvaniei; 2. Voievodina sirbească cu Banatul Timișoarei și 3. Comitatele anexate Ungariei. Grija de căpetenie a Habsburgilor și a Guvernului central din Viena era menținerea „integrității monarhiei“, grija ca popoarele subjugate să nu se poată elibera. De aceea, orice mișcare națională era urmărită și persecutată, promovîndu-se, în același timp, o politică de învrăjpire a diferitelor naționalități, ca ele să fie mai ușor stăpînite, potrivit principiului: „divide et impera“.

În cei peste 10 ani ai „absolutismului“, revendicările formulate pe Cîmpia Libertății de la Blaj n-au fost satisfăcute, deși românii au rămas „credincioși“ monarhiei, în speranța că li se vor acorda drepturile promise. Dimpotrivă, s-a introdus o cenzură și mai severă decît înainte de 1848, încît, cu excepția „Telegrafului Român“ de la Sibiu, nu s-a mai permis înființarea altui ziar politic românesc. Libertatea cuvîntului și a adunărilor a fost suprimată; cu excepția Sinodului eparhial convocat de Andrei Șaguna la Sibiu, în martie 1850, nu s-a mai permis nici o altă întrunire politică românească. Oarecari succese s-au dobîndit doar pe tărîm cultural, prin redeschiderea gimnaziilor și a seminariilor românești închise în timpul revoluției, prin înființarea gimnaziului din Brașov, a unor școli pedagogice și a zeci de școli populare românești sau a unor societăți de lectură ale elevilor români de la gimnaziile germane sau maghiare.²

Dar împrejurările politice nefavorabile pentru imperiul habsburgic (războiul cu Piemontul și Franța, citeva înfrîngeri, pierderea Lombardiei) au dus la schimbarea sistemului de guvernare. Astfel, începînd cu anul 1860, în locul perioadei absolutiste de pînă atunci, s-a inaugurat așa-zisa „perioadă liberală“ (sau „regimul liberal“). Noul guvern a desființat cenzura, precum și alte dispoziții cu caracter reacționar și a adoptat o atitudine mai îngăduitoare față de limbile popoarelor din imperiu. La ședințele Senatului imperial din Viena, în mai 1860, chemat să facă propuneri în vederea federalizării imperiului, au fost invitați și trei români (Andrei Șaguna din Transilvania, Andrei Mocioni din Banat și Nicolae Petrino din Bucovina). Toți trei au cerut, între altele, autonomia Bisericii românești din Transilvania, prin despărțirea ierarhică de Biserica sîrbă și reînființarea Mitropoliei ortodoxe române a Transilvaniei.

La 8/20 octombrie 1860, împăratul Francisc Iosif I a promulgat o diplomă, socotită ca o adevărată constituție a Transilvaniei pînă în 1867, potrivit căreia Transilvania redevenea stat autonom în cadrul imperiului habsburgic. Se declara că pe viitor se vor respecta instituțiile și drepturile istorice ale tuturor popoarelor care constituiau imperiul. Fiecare țară sau provincie urma să aibă dieta sa proprie, în competența căreia intrau probleme privitoare la administrație, învățămînt, culte etc. Problemele privind finanțele, armata și afacerile externe rămîneau și pe mai departe în competența Senatului imperial central din Viena; fiecare provincie va delega un număr de membri în acest senat. În februarie 1861, s-a dat o nouă diplomă (patentă), care prevedea un Parlament central, cu două Camere. Deci provinciile monarhiei se bucurau pe viitor de oarecare autonomie. În Transilvania istorică a fost restabilit un guvern civil, avînd în frunte pe contele Mikó Imre, guvernator provizoriu (10 decembrie 1860—1861), urmat de Ludovic Folliot de Crenneville (26 noiembrie 1861—2 aprilie 1867). Capitala Principatului Transilvaniei a fost mutată de la Sibiu la Cluj, unde erau concentrate principalele elemente ale aristocrației maghiare.

În urma publicării acestor diplome, s-au ținut mai multe adunări și consfătuiri românești la Brașov, Sibiu și Timișoara, prin care s-au formulat noi memorii, cu revendicările românești. Cu toate acestea, românii au primit alte lovituri din partea autorităților habsburgice. De pildă, la 15/27 decembrie 1860, același împărat a hotărît alipirea Banatului și a comitatelor din vestul Transilvaniei la Ungaria, fără să țină seama de cererea formulată în Conferința românilor bănățeni de la Timișoara, din 18—19 noiembrie 1860, care ceruse constituirea Banatului într-un „Căpitanat autonom” sau încorporarea sa la Transilvania; slăbea astfel și mai mult unitatea românilor din imperiul habsburgic. În schimb, se înregistrează un fapt pozitiv și anume convocarea unei Conferințe naționale a românilor la Sibiu, între 1/13—4/16 ianuarie 1861, sub președinția mitropolitului Alexandru Sterca Șuluțiu și a lui Andrei Șaguna. S-au adoptat două rezoluții: una cu privire la recunoașterea românilor ca „națiune politică și independentă față de celelalte națiuni”, iar a doua cu privire la folosirea limbii române în viața publică a țării, egal îndreptățită cu limbile maghiară și germană. Într-o rezoluție a aceleiași adunări, se preciza că „toți românii, fără deosebire de confesiune, sînt frați de același sînge, și că deosebirea de confesiune nu-i mai poate despărți pe unii de alții în cauza națională politică română”. În 7/19—11/23 aprilie 1863, cei doi ierarhi au prezidat lucrările unui Congres național al românilor, întrunit tot la Sibiu. Congresul a ales o delegație de 10 persoane, în frunte cu Șaguna, care să prezinte împăratului doleanțele națiunii române. Delegația a fost primită de împărat la 4 mai, obținînd felurite promisiuni, care, după cum era de așteptat, nu s-au transpus în fapte.

În iulie 1863—octombrie 1864 s-a întrunit Dieta Transilvaniei la Sibiu. Deși alegerile de deputați s-au făcut pe bază cenșitară (erau îndreptății numai cei cu venituri, legea fiind defavorabilă românilor, care

erau în majoritate țărani cu pământ puțin sau fără pământ), totuși, pentru prima oară în istoria Transilvaniei au intrat în Dietă un număr foarte mare de deputați români (46, față de 42 de maghiari și 32 de sași), plus cite 11 „regaliști” din rindul fiecărei naționalități, numiți direct de împărat. Andrei Șaguna a fost ales în Dietă ca deputat al cercului Săliște. Majoritatea deputaților maghiari au refuzat să ia parte la lucrări. Deputații români și sași au votat atunci „legea asupra egalei îndreptățiri a națiunii române și a confesiunii sale cu a celorlalte naționalități și confesiuni”, precum și legea privind folosirea limbii române în administrație, pe bază de egalitate cu cea maghiară și germană. Legile respective au fost sancționate de împărat, ceea ce constituia apogeul a aproape un secol și jumătate de lupte pentru recunoașterea românilor ca una din națiunile Transilvaniei. Aceste două legi, ca și celelalte lucrări privind organizarea administrației, justiției și economiei, păreau să fi asigurat autonomia Transilvaniei pentru viitor. Evenimentele care au urmat au dovedit tocmai contrariul.³

Din cauza intransigenței conducătorilor politici maghiari, dar și din cauza opoziției cehilor și croaților — sistemul inaugurat de diplomele imperiale din 1860 și 1861 n-a dus la o stabilitate internă și nici n-a întărit poziția monarhiei în relațiile externe. De aceea, împăratul a căutat să ajungă la o înțelegere cu reprezentanții aristocrației ungare, mai ales că era într-o situație politică externă deosebit de gravă, în preajma unui război cu Prusia și Italia. Dar aceștia nu voiau să trateze o înțelegere cu Austria decît pe baza recunoașterii anexării Transilvaniei la Ungaria. Încă din 1863 contele Apponyi Gergely înainta împăratului un memorandum, prin care cerea revizuirea legilor din 1848 precum și un „dualism coordonat” între Austria și Ungaria. În iulie 1865 au început negocierile cu diferiți conducători maghiari. În august același an s-a întrunit o conferință la Viena, la care au participat noii miniștri ai Austriei, dar și reprezentanți ai aristocrației maghiare din Transilvania, între care Mikó Imre, fost guvernator al Transilvaniei și Kemény Ferencz, președinte al Dietei din 1848, care hotărîse „uniunea” Transilvaniei cu Ungaria. Întrucît aceștia insistau asupra recunoașterii autonomiei și integrității teritoriale a „Ungariei istorice”, mai înainte de a se începe discuțiile cu privire la relațiile viitoare dintre Ungaria și Austria, împăratul a fost nevoit să accepte, în principiu, unirea Transilvaniei cu Ungaria.

3 Amănunte la Eugen Brote, *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București 1895, p. 31—109 (anexe); Valeriu Moldovan, *Dieta Ardealului din 1863—1864*, Cluj, 1932; Mester Miklos, *Az autonom Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863—64-évi Nagyszabeni országgyűlésen* (Transilvania autonomă și cerințele națiunii române în Dieta de la Sibiu, 1863—1864), Budapesta, 1936; I. Moga, *op. cit.*, p. 401—423; Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională*, București, 1974, p. 145—350; Simion Retegan, *Eforturi și realizări politice ale românilor din Transilvania în anii premergători dualismului*, în vol. *Românii din Transilvania împotriva dualismului*, Cluj-Napoca, 1978, p. 38—83; Dumitru Suciu, *Acțiuni politice românești împotriva suprimării autonomiei Transilvaniei*, în același volum, p. 84—157.

La 1 septembrie 1865 împăratul a dizolvat Dieta de la Cluj și a dispus să se facă alegeri pentru o nouă Dietă, care se va și întruni la Cluj, pe baza unei legi electorale din 1848, avînd drept de vot numai cei care plăteau un impozit anual direct de cel puțin 8 florini. În astfel de împrejurări, numărul alegătorilor români s-a redus în mod simțitor, asigurîndu-se majoritatea maghiarilor, care, în genere, aveau o situație materială mai bună.

Aceste dispoziții privind dizolvarea Dietei, ca și condițiile de participare la alegeri, au provocat multe discuții între conducătorii românilor. Unii, între care și mitropolitul Șaguna cu cercurile clericale și laice sibiene ortodoxe, erau de părere ca românii să participe în continuare la viața politică a țării; alții, în frunte cu George Barițiu și Ioan Rațiu, erau de părere opusă și anume ca românii să nu ia parte la alegeri și la lucrările Dietei, căci prin acestea s-ar recunoaște noua stare de lucruri, inclusiv unirea Transilvaniei cu Ungaria. Cei din urmă erau reprezentanții tipici ai unei noi generații de conducători politici, în jurul cărora s-au grupat alți avocați, profesori, dar și oameni de afaceri și negustori care voiau să pună bazele unei noi mișcări naționale, cu excluderea reprezentanților Bisericii de la conducerea ei. Pînă atunci, Curtea din Viena recunoscuse pe episcopii români ca singurii reprezentanți ai poporului, iar după 1848 Andrei Șaguna a devenit figura politică dominantă a Transilvaniei, acuzat însă de noua generație de intelectuali români de prea mult devotament față de Curtea din Viena. În felul acesta, se conturează încă de acum două curente în mișcarea națională românească: „activiști” în frunte cu Șaguna, și oponentii lor, numiți „pasiviști”. În curînd, disensiunile dintre ei s-au accentuat și au durat pînă în primul deceniu al secolului nostru. Firește, această lipsă de unitate a fost în detrimentul întregii lupte pe care o purtau românii transilvăneni pentru emanciparea lor politico-socială.

Cu toată campania dusă în presă, pasiviștii n-au putut împiedica cu totul pe români să participe la alegeri. Așa se face că au fost aleși 14 români, la care se adăuga un număr de 34 de „regaliști”, numiți de împărat (pe lingă 130 de maghiari și 25 de sași). În ziua de 24 noiembrie/6 decembrie 1865, deputații maghiari și secui au cerut recunoașterea imediată a „uniunii” Transilvaniei cu Ungaria; autonomia principatului era desființată, urmînd ca problemele și interesele acestui teritoriu — locuit în majoritate de români — să fie discutate și hotărîte în Dieta din Pesta. În ședința din 2 decembrie 1865, mitropolitul Andrei Șaguna a denunțat Dieta, ca fiind neconstituțională, depunînd un memorandum prin care cerea convocarea unei Diete legale, constituționale. În același sens a vorbit și Ioan Rațiu, observînd că în 1848, cînd s-a votat uniunea, românii, ca națiune, n-au fost reprezentați. Intervențiile lor n-au avut nici un rezultat. La 9 ianuarie 1866 împăratul a prorogată Dieta Transilvaniei; ea n-a mai fost convocată niciodată. Aceasta însemna, practic, sfîrșitul existenței Transilvaniei ca principat autonom.

Neînțelegerile dintre „activiști” și „pasiviști” s-au accentuat și cu prilejul alegerilor pentru Dieta ungară din Pesta, convocată pentru ziua de 14 decembrie 1865 (intraseră și câțiva români din Banat). În Transilvania s-a primit aprobarea pentru alegeri mai târziu. Pasiviștii cereau boicotarea alegerilor, în semn de protest împotriva unirii și a legii electorale din 1848, cerînd convocarea unei diete transilvane, pe baza unei legi electorale liberale, care să hotărască soarta principatului. În schimb, activiștii cereau participarea la alegeri, în semn de lealitate față de împărat, dar fără să recunoască uniunea și legislația anului 1848. Au fost însă și unii pasiviști — între care și Ioan Rațiu — care au acceptat să candideze pentru locuri în Dieta ungară, numai în scopul evitării alegerii unor deputați maghiari în zone cu majoritate românească. Au fost aleși 14 români.

Puținii români din Transilvania, Banat și „părțile ungurești” care au intrat în Dietă au apărat cauza autonomiei Transilvaniei și drepturile naționalităților nemaghiare. Totuși, deputații Transilvaniei și-au alcătuit un program politic separat față de al colegilor lor din Banat și Ungaria. Între altele, ei cereau recunoașterea formală a egalității națiunii române cu celelalte națiuni din Transilvania, autonomie administrativă completă pentru Bisericiile românești ortodoxă și unită, pentru școlile și fundațiile lor; au cerut ca să se înființeze în Transilvania o bancă de credit, o cameră industrială și comercială, o universitate. S-au purtat discuții în problema întocmirii unui proiect de lege al naționalităților de către o comisie specială. Deputații români au stăruit ca membrii acestei comisii să fie aleși proporțional cu populația diferitelor naționalități; s-a opus însă cunoscutul om politic Deák Ferencz (de origine macedo-română), care a motivat că acea comisie trebuie să reprezinte „țara” întreagă și nu naționalitățile luate separat, căci toți cetățenii erau membri ai unei „singure națiuni politice”.

Dar în acest timp avea loc și războiul Austriei cu Prusia. Deși mii de soldați români își sacrificau viața pentru împăratul Austriei, atitudinea lui față de Transilvania n-a putut fi schimbată. Dimpotrivă, datorită înfrîngerilor suferite, atitudinea Curții față de unguri a devenit și mai favorabilă decît în 1865. Un memorandum cu 1493 de semnături, cu principalele revendicări românești, prezentat împăratului de Ioan Rațiu, la 31 decembrie 1866, n-a avut nici un rezultat. Deci românii n-au putut face nimic nici în Dieta ungară, nici în diferite adunări din comitate și orașe, nici prin memorandumul prezentat împăratului.

La 5/17 februarie 1867, împăratul Francisc Iosif a semnat „rescriptul” prin care s-a restabilit constituția ungară și numirea contelui Andrassy Gyula în funcția de prim-ministru al Ungariei, urmînd ca el să facă propuneri pentru numirea unor titulari la celelalte ministere. În ziua următoare, rescriptul a fost citit în Dietă; la 23 februarie se anunța că noul Guvern este constituit și aprobat de împărat. Deputații români au încercat să reia lupta în Dieta ungară, să rezolve măcar parțial autonomia Transilvaniei. În ședința din 7 martie 1867, a luat cuvîntul Ilie

Măcelariu, avocat în Miercurea Sibiului, care a încercat să vorbească românește, dar a fost împiedicat de președintele Camerei (Dietei), acesta reamintindu-i că legea prevedea ca dezbaterile să aibă loc în limba maghiară. A renunțat la cuvînt, dar a declarat: „Națiunea mea a luptat de secole pentru redobîndirea libertății patriei și va lupta întotdeauna, fiindcă știe că fără patrie nu există libertate. Dar fără întrebuițarea limbii materne, patria și libertatea sînt numai o iluzie“.

La 27 mai/8 iunie 1867 a avut loc încoronarea lui Francisc Iosif I ca „rege apostolic“ al Ungariei la Budapesta. În zilele următoare, a sancționat o serie de legi fundamentale, a dizolvat Dieta de la Cluj și a declarat „nule și neavenite“ hotărîrile Dietei de la Sibiu.

Încă de la începutul lunii mai 1867, guvernatorul Folliot de Crenneville, ca șef al puterii executive, a fost înlocuit cu contele Pechy Imre, numit „comisar imperial pentru Transilvania“. Funcția de „cancelar al Transilvaniei“ a încetat.

Prin Articolul de lege XII din 1867 se stabileau noile raporturi dintre Ungaria și monarhia habsburgică. Ele vor avea în comun numai suveranul (care devenea „împărat al Austriei și rege apostolic al Ungariei“), armata, afacerile externe și finanțele; pentru acestea existau ministere comune la Viena, iar la Budapesta urmau să funcționeze ministere separate pentru toate celelalte sectoare ale vieții de stat.

La 6 decembrie 1868 a fost sancționată Legea pentru unirea Transilvaniei cu Ungaria (sau Articolul de lege XLIII) votată de ambele Camere ale Parlamentului din Budapesta.⁴ Din Ungaria făceau parte o serie de națiuni nemaghiare, ca românii din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, sașii din Transilvania, șvabii din Banat, sîrbii din părțile de sud ale Ungariei (azi nordul Iugoslaviei), slovacii în nordul Ungariei (azi sudul Cehoslovaciei) și rutenii din Ucraina subcarpatică (azi în U. R. S. S.). Bucovina românească rămînea în componența Austriei, un nou mijloc de sfîrșimare a unității românești.

Acordul sau compromisul dualist era acum un fapt încheiat. După 326 de ani de inexistență a unui stat ungar, el era acum readus în istorie, dar sub coroana Habsburgilor. Începea o nouă perioadă și în istoria Transilvaniei, căreia i s-a anulat orice autonomie, din moment ce era încorporată Ungariei. Această situație a dăinuit pînă la destrămarea „imperului dualist austro-ungar“, în noiembrie 1918.

Adevăratul sens al dualismului a fost înțeles de la bun început de oameni politici clarvăzători. De pildă, profesorul Alexandru Roman

⁴ Textul legii la Eugen Brode, *op. cit.*, p. 110—113 (anexa 28). Amănunte la T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. IV, p. 3 urm.; Keith Hitchins, *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, Cluj, 1970, p. 59—115; (cap. „Românii din Transilvania și compromisul dualist, 1865—1869“); V. Maciu, *La Roumanie et le pacte dualiste austro-hongrois*, în *Revue roumaine d'histoire*, 1967, nr. 6, p. 907—938; Cornelia Bodea și Iosif Kovács, *Românii din monarhia Habsburgilor și compromisul din 1867*, în vol. *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar*, Cluj-Napoca, 1978, p. 30—37.

(1826—1897), de la Universitatea din Budapesta, numea dualismul, chiar în Camera Deputaților, drept „unio duarum nationum contra plures“ (unirea a două națiuni împotriva mai multora), reliefând prin aceste cuvinte caracterul silnic și nefiresc al sistemului. Tot el declara că dualismul reprezintă „întiul pas spre federalizarea monarhiei, ori ultimul spre dezmembrarea ei“ (ultima lui ipoteză se va adevăra peste o jumătate de veac). Un corespondent al ziarului „*Românul*“ din București scria (numărul din 10 iunie 1867): „Patria lui Arpad plutește în bucurie, în timp ce Transilvania este aruncată în oceanul pierzării... Împăratul Austriei, primind coroana unui popor care în 1848 se răsculase și detronase dinastia, începe să-și reverse milostivirea asupra acestuia, iar românul, care nu și-a cruțat nici singele, nici viața pentru împărat și pentru tron, rămâne din nou condamnat“. La începutul secolului nostru, istoricul englez Robert William Seton-Watson (1879—1950), mai tirziu membru de onoare al Academiei Române scria că dualismul nu era altceva decât „înțelegerea făcută de două rase, germani și unguri, de a-și împărți în înțelesul exclusiv, puterea în monarhie“.⁵

Obiectivele urmărite de conducătorii maghiari s-au văzut curînd. În 1868 Deák Ferencz (1803—1876), unul din promotorii ideii statului dualist, a prezentat Parlamentului ungar (cu sistem bicameral: Dieta sau Camera Deputaților și Casa Magnaților), faimoasa „Lege a naționalităților“ (Articolul de lege XLIV). Chiar în partea introductivă se făcea precizarea că în Ungaria nu există decât o singură națiune, cea ungară „una și indivizibilă“ și că toți cetățenii Ungariei (inclusiv ai Transilvaniei), indiferent de origine și limbă, sînt membri ai aceleiași națiuni. Limba oficială de stat era cea maghiară; limbile celorlalte naționalități puteau fi folosite numai în limitele permise de „unitatea statului și întrucît este necesară pentru posibilitățile practice ale guvernului și ale administrației și pentru ușurarea împărțirii justiției“. Un proiect de lege al naționalităților, prezentat de deputații români și sîrbi, prin care se cerea egalitate de drepturi pentru toate națiunile din statul ungar, nici n-a fost pus în discuție.⁶

Noua situație politică a determinat pe români să întreprindă cîteva slabe acțiuni, deși curentul pasivist cîștigase teren în rîndul intelectualelor transilvănene. Astfel, la 3/15 mai 1868, la aniversarea a două decenii de la intrunirea mării adunări de pe Cîmpia Libertății, a avut loc la Blaj o conferință a fruntașilor politici transilvăneni. Ei au adoptat acum un act de protest împotriva alipirii Transilvaniei la Ungaria, cunoscut sub numele de „*Pronunțamentul de la Blaj*“. Semnatarii declarau că națiunea română din Transilvania rămîne credincioasă principiilor și revendicărilor formulate, tot la Blaj, cu 20 de ani în urmă; cereau reconvoacarea Dietei Transilvaniei, ca singurul for competent să decidă viitorul

5 Citat după Marina Lupaș-Vlasiu, *Aspecte din istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1945, p. 229—230.

6 Amănunte asupra acestei legi la T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. IV, p. 429—798.

locuitorilor ei, recunoaşterea autonomiei Transilvaniei şi punerea în aplicare a legilor votate de Dieta de la Sibiu. Presa românească din Transilvania şi din vechea Românie au acordat o mare atenţie Pronunciamentului, fie publicându-l în întregime, fie comentându-l cu mult interes. S-au primit numeroase scrisori de adeziune, cu mii de semnături. Dar ministrul Justiţiei din Guvernul de la Budapesta a ordonat deschiderea unei acţiuni penale împotriva semnatarilor Pronunciamentului, prin Curtea superioară de Justiţie din Tirgu Mureş, sub învinuirea de „agitaţie împotriva unităţii şi securităţii statului“; s-au făcut percheziţii amănunţite la redacţia *Gazetei Transilvaniei*, care publicase textul Pronunciamentului. Au fost acuzaţi Iacob Mureşianu, redactorul „Gazetei“ şi o seamă de canonici şi profesori de la Blaj. Problema a fost ridicată şi în Dieta din Budapesta de către Ilie Măcelariu, apărînd Pronunciamentul; o seamă de ziare străine au început să se ocupe de români. Se pare că teama de unele „agitaţii în afara monarhiei“ l-au determinat pe împăratul Francisc Iosif să dispună închiderea procesului, la 16 decembrie 1868.⁷

Aceste înfrîngeri au determinat pe români să caute noi căi pentru continuarea luptei pentru autonomia Transilvaniei, pentru drepturi social-politice. Din nefericire, românii au continuat politica greşită a divizării în două curente opuse în ce priveşte orientarea politică, pasivism şi activism. Într-o conferinţă a fruntaşilor politici din Banat şi părţile vestice, ținută la Timişoara la 26 ianuarie/7 februarie 1869, s-au pus bazele „Partidului Naţional al românilor din Banat şi Ungaria“, în frunte cu Alexandru Mocioni (1841—1909), proclamînd ca tactică politică „activismul“, adică participarea la viaţa politică a Ungariei, urmînd să-şi trimită deputaţi în Dieta din Budapesta. Peste aproximativ o lună, la 23—24 februarie/7—8 martie 1869, fruntaşii românilor din Transilvania propriu-zisă au convocat o şedinţă similară la Miercurea Sibiului, cînd s-a creat „Partidul Naţional Român din Transilvania“ — cu un comitet din 25 de persoane — în frunte cu Ilie Măcelariu (1822—1891). Ca tactică politică s-a proclamat „pasivismul“, adică neparticiparea în alegeri şi, implicit, la lucrările Dietei. Adoptînd pasivitatea, s-a hotărît menţinerea programului autonomiei Transilvaniei, nerecunoaşterea acordului dualist şi hotărîrea de a trimite împăratului un memoriu, care să cuprindă toate revendicările politice româneşti şi să justifice atitudinea politică adoptată. Dar la 22 martie/3 aprilie 1869 a fost interzis de autorităţile din Budapesta, întrucît potrivit prevederilor „Legii naţionalităţilor“, amintite mai sus, nici o naţionalitate nu avea dreptul să se constituie într-un „partid naţional“. Îndrumaţi de George Bariţiu şi Ioan Raţiu — principalii promotori ai „pasivismului“ — românii ardeleni au refuzat să participe la alegerile din 1869, în foarte multe cercuri electorale. De-acum înainte, interesele româneşti au fost apărate în Dieta Ungariei — atît

⁷ *Telegraful Român*, an. XVI, nr. 43 din 30 mai/11 iunie 1868; T. V. Păcăţian, op. cit., IV, p. 354—356; a se vedea şi studiul lui Simion Retegan, *Pronunciamentul de la Blaj (1868)*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, vol. IX (1966), p. 127—142; K. Hitchins, op. cit., p. 96—99.

it s-a putut — de deputații români din Banat și părțile Crișanei, iar în Casa Magnaților (Casa de sus), de mitropoliții și episcopii români — ortocși și uniți — care erau socotiți membri de drept ai acesteia. În alegerile care au avut loc în 1872, 1875 și 1878, numărul deputaților români a redus simțitor, iar dintre cei aleși unii erau cu „program guvernamental“.

În 1879 urmează o nouă etapă grea în istoria românilor transilvăneni. Lupta regimului de stat ungar se îndreaptă de data aceasta spre colile confesionale românești, ca unele care formau pe tinerele vârstare omânești în conștiința dragostei de neam, de limbă și de credința strămoșească. În acest an, Parlamentul a votat o nouă lege școlară, cunoscută sub numele de „Legea Trefort“, după numele ministrului Cultelor și Instrucțiunii de atunci, sau „Articolul de lege XVIII“, care prevedea obligativitatea predării limbii maghiare în toate școlile populare (elementare) din Ungaria, deci și în cele confesionale românești. Cuvântul deputaților români, al mitropoliților Miron Romanul de la Sibiu și Ioan Vancea de la Blaj, al episcopilor de la Arad și Lugoj, ca și audiențele cordate delegațiilor celor două Biserici românești, conduse de mitropoliți, a împăratul Francisc Iosif, au rămas fără urmări. În 1883, s-a votat o nouă lege școlară, privind obligativitatea studierii limbii maghiare și în gimnaziile confesionale românești.⁸

Aceste permanente eșecuri au determinat pe conducătorii luptei politice a românilor din Transilvania, Banat și părțile de vest să-și unească acțiunile într-un singur partid, sub aceeași conducere și cu același program. Și astfel, între 30 aprilie/12 mai și 2/14 mai 1881 s-a convocat la Sibiu Conferința cercurilor electorale românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Cei 141 de delegați au hotărât unificarea celor două partide politice românești într-unul singur, sub numele de Partidul Național Român din Ardeal, Banat și Ungaria, condus de un comitet de 11 persoane, în frunte cu Partenie Cosma (1837—1924), pe atunci directorul Băncii „Albina“ din Sibiu. S-a admis, ca tactică politică, pasivitatea în Transilvania propriu-zisă și activitatea în Banat, Crișana și Maramureș. Programul, în nouă puncte, formulat atunci, preconiza ecștigarea autonomiei Transilvaniei, revizuirea Legii naționalităților din 1868, introducerea prin lege a limbii române în administrație și justiție, numirea de funcționari români, respectarea autonomiei Bisericilor și colilor confesionale românești (grav afectate prin Legea Trefort), introducerea votului universal, lupta energetică împotriva tendințelor de maghiarizare ș. a. Din încredințarea Conferinței generale a Partidului, George Barițiu a redactat un „Memorial“ pe care l-a publicat în anul următor în limbile română (2000 exemplare), franceză (750), maghiară (700) și germană (600). Acest „Memorial“ reprezenta cea mai amplă expunere asupra situației din Transilvania făcută de la proclamarea dualismului, fiind un adevărat act de acuzare al poporului român împotriva sistemului

⁸ V. Netea, *op. cit.*, p. 351—401.

dualist de stat. În partea finală a „Memorialului“, Barițiu declara categoric: „Națiunea română niciodată și în nici o împrejurare nu se va putea împăca cu sistema dualistă, ci va insista cu perseverență demnă pentru realizarea exactă, sinceră și bine garantată a programei sale, cuprinsă în cele nouă puncte ale programului partidului“.

Noul program al Partidului a produs o vie dezaprobare din partea Guvernului din Budapesta, mai ales în problema autonomiei Transilvaniei. Autoritățile locale de stat au lucrat în așa fel încît la alegerile din 1881 a reușit un singur deputat cu programul Partidului Național Român: generalul Traian Doda din Caransebeș (cîțiva au fost aleși — ca și în alte legislaturi — cu program guvernamental). În 1883 Parlamentul a votat a doua lege școlară Trefort, potrivit căreia s-a introdus un număr mare de ore de limba maghiară în școlile medii confesionale românești (deci în gimnaziile din Blaj, Beiuș, Brașov, Năsăud), prin diminuarea orelor dedicate limbii și culturii române. În urma acestei legi au avut loc numeroase adunări de protest în diferite localități din Transilvania. În 1883, cu prilejul unei vizite la Seghedin, împăratul Francisc Iosif a adresat cuvinte destul de aspre celor doi mitropoliți — veniți întru întîmpinare — cerindu-le să lucreze în așa fel încît păstoriții lor să se arate cetățeni loiali ai statului ungar. Cuvintele împăratului au produs o puternică reacție și nemulțumiri în opinia publică românească.

În 1884 din inițiativa cercurilor guvernamentale a luat ființă în Transilvania societatea culturală EMKE (Erdélyrészi magyar Közművelődési Egyesület — Societatea transilvană de cultură maghiară), care trebuia să dirijeze o largă acțiune de maghiarizare în Transilvania.

Mișcarea națională românească a intrat într-o fază nouă după anul 1884, cînd apare ziarul „Tribuna“ la Sibiu, un nou organ de luptă pentru apărarea drepturilor românești. Redactorul ei, Ioan Slavici, a pus acum în circulație cunoscuta deviză: „Soarele pentru toți românii de la București răsare“, un adevărat program de luptă pentru realizarea unității naționale românești. În jurul noului ziar s-au grupat elementele mai tinere ale Partidului Național Român („tribuniștii“), care urmăreau să imprime luptei poporului român un pronunțat caracter combativ. Gruparea „tribuniștii“ își fixa ca prim punct al programului lupta împotriva ideii de stat unitar ungar, așa cum o concepea politica oficială de stat, precum și lupta împotriva măsurilor arbitrare ale Guvernului din Budapesta împotriva românilor.

La 7 martie 1887 a avut loc o nouă Conferință a Partidului Național Român la Sibiu, în care s-a hotărît ca pe viitor tactica „pasivismului“ să fie adoptată de întreg Partidul Național Român, deci și în Banat și „părțile ungurene“. Acum a fost ales ca președinte al Partidului George Barițiu, iar Ioan Slavici ca secretar, fapt care consfințește victoria liniei politice a „tribuniștilor“.⁹

⁹ Eugen Brote, *op. cit.*, p. 114—151; I. Moga, *op. cit.*, p. 423—443; Vol. *Din istoria Transilvaniei*, II, p. 231—259.

În decembrie 1890 a luat ființă la București „Liga pentru unitatea culturală a românilor”, cunoscută îndeobște sub numele de „Liga culturală”, care și-a început oficial activitatea la 24 ianuarie 1891. Liga urmărea ca prin activitatea ei să sprijine lupta poporului român de pe ambele versante ale Carpaților în vederea realizării unității sale culturale și politice. Până în 1914, ea și-a creat numeroase filiale sau secțiuni în majoritatea orașelor din vechea Românie, dar și în unele centre universitare din Apusul Europei (Paris, Roma, Londra, Berlin, Bruxelles ș.a.). Prima manifestare a Ligii de la București a fost „Memoriul studenților universitari români privitor la situațiunea românilor din Transilvania și Ungaria”, din 1891, tradus în patru limbi și difuzat în 1300 de exemplare. Prin el se urmărea informarea opiniei publice europene de triste stări de lucruri din Transilvania. A fost primit și comentat cu simpatie în numeroase periodice din țările apusene, care au început să manifeste interes pentru cauza românilor transilvăneni.

La acest memoriu, studențimea ungară a răspuns printr-un alt memoriu, invocând pretinsa constituție „liberală” din Ungaria, primit însă cu răceală de opinia publică europeană. Un comitet de studenți români, în frunte cu bănățeanul Aurel C. Popovici (1863—1917) — pe atunci student la Graz — a redactat o *Replică*, în cinci limbi (română, franceză, germană, engleză și italiană) și difuzată în 12.000 de exemplare. În 180 de pagini, de o „rară obiectivitate și documentare”, era expusă pe larg toată problema românilor din Transilvania. Replica a avut un ecou neobișnuit în Apusul Europei. Personalități politice, istorici, ziariști au luat apărarea cauzei românești, în urma publicării acestei Replici. Aurel C. Popovici a fost condamnat, însă, la 4 ani închisoare și 5000 florini amendă, iar ceilalți autori la câte un an de închisoare.¹⁰

În Conferințele Partidului Național Român din 1881 și 1887 se hotărâse redactarea unui Memorandum către împărat, în care să fie înfățișate revendicările fundamentale ale românilor transilvăneni. Dar, cu excepția Memorialului din 1882, publicat de George Barițiu, nu s-a lucrat nimic. Lucrurile nu mai puteau fi amânate. În 1891 se votase o lege nouă, care prevedea introducerea limbii maghiare și în grădinițele de copii (3—6 ani). Astfel, în Conferința extraordinară a Partidului, care a avut loc la Sibiu în 8/20 și 9/21 ianuarie 1892, s-a hotărât să se redacteze un „Memorandum” către împăratul-rege Francisc Iosif I, cu expunerea principalelor revendicări ale românilor transilvăneni, precum și a politicii intolerante a Guvernului ungar față de ei. Președinte al Partidului a fost ales Dr. Ioan Rațiu (1828—1902), legat de cercurile tribunaiștilor. Tot acum a fost ales un comitet de 25 de membri, — avocați, profesori, preoți, ziariști — care să redacteze Memorandumul. Într-o nouă conferință, ținută la Sibiu în zilele de 25 și 26 martie 1892, i s-a dat o formă definitivă (proiectul întocmit de avocatul Iuliu Coroianu), fiind semnat de

10 Șt. Pascu, *Transilvania în lumina datelor geopolitice, istorice și statistice*, Blaj, 1944, p. 251—252; A se vedea — pentru perioada 1867—1894 și E. Brote, *op. cit.*, p. 110—444 (anexe).

Dr. Ioan Rațiu, ca președinte al Partidului, George Pop de Băsești și Eugen Brote — vicepreședinți, Dr. Vasile Lucaciu, secretar general și Septimiu Albini, secretar. Memorandul a fost tipărit apoi la Sibiu, — în românește și în câteva limbi de circulație —, spre a fi cunoscut în cercuri cât mai largi. În el se analiza, rînd pe rînd, legea electorală, legea naționalităților, legile școlare, municipale, de presă și agrare din Ungaria. Între altele, se protesta împotriva nerecunoașterii poporului român ca „națiune” politică și împotriva impunerii limbii maghiare în școlile populare și gimnaziile confesionale românești, se cerea înlăturarea tuturor discriminărilor naționale și sociale față de români.¹¹

O impunătoare delegație, formată din 300 de români (avocați, profesori, protopopi, preoți, învățători, meseriași, țărani ș. a.) a plecat la Viena, unde, la 28 mai 1892, urma să prezinte Memorandul împăratului Francisc Iosif I. După cum se și prevedea, împăratul, fiind prevenit de primul ministru al Ungariei Szapáry Gyula, a refuzat primirea delegației și chiar a unor membri marcanți ai ei, pe motivul că n-ar reprezenta poporul român și ca atare n-are nici mandat să vorbească în numele lui. În această situație, textul caligrafiat al Memorandului, semnat de cei cinci pomeniți mai sus și Iuliu Coroianu ca „referent”, purtînd data de 25 martie 1892, a fost înmînat în plic sigilat, la 1 iunie 1892, șefului cancelariei personale a împăratului, baronul Adolf Braun. Împăratul a refuzat pînă și citirea lui, încît a fost trimis nedesfăcut ministrului de interne al Ungariei. La rîndul lui, acesta l-a trimis la Turda, pe adresa lui Ioan Rațiu, președintele Partidului Național Român. La reîntoarcere, numeroși delegați au fost insultați și brutalizați prin diferite gări, iar casa lui Ioan Rațiu a fost atacată cu pietre, iar el abia a scăpat cu viață. În ziua următoare, a fost nevoit să se mute cu întreaga familie la Sibiu, unde a rămas pînă la sfîrșitul vieții († 1902).

Dacă Memorandul n-a fost citit de împărat, a fost citit, în schimb, de alte persoane, căci el s-a tipărit la Sibiu, în formă de broșură, începînd cu data de 13 mai 1892, într-un tiraj de 7500 de exemplare în limba română, 500 în limba maghiară, 700 în limba franceză și 700 în limba italiană (o altă ediție în limba maghiară a apărut și la Viena, în mai-iunie 1892).

La scurt timp, Guvernul ungar, fără să țină seama de doleanțele românești, ordonă să se deschidă o acțiune judiciară împotriva lui Eugen Brote, editorul Memorandului. Din cauza conjuncturii politice externe și interne nefavorabile, nu s-a intentat proces întregului Comitet Central decît abia după un an. La 13 mai 1893, Vita Sándor, procurorul general din Cluj, extinde urmărirea penală și asupra acestora. Acestei măsuri i-au răspuns și românii, prin organizarea unei impunătoare Conferințe extraordinare a Partidului Național Român, la 23—24 mai 1893, care a

¹¹ Publicat de E. Brote, *op. cit.*, p. 240—269 (anexa 43); T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 513—546; Vasile Netea, *Istoria Memorandului românilor din Transilvania și Banat* (București, 1947), p. 99—143; vol. *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar*, Cluj-Napoca, 1978, p. 239—276.

aprobat activitatea Comitetului Central și s-a identificat cu ea, socotindu-l ca reprezentant legitim al unui popor de peste trei milioane de locuitori. Ca urmare a anchetei, la 6 decembrie 1893, procurorul general a redactat actul de acuzare împotriva tuturor membrilor Comitetului Central. Procesul s-a judecat la Cluj, — președintele instanței fiind baronul Szentkereszty Zsigmond; ceilalți membri ai completului — judecători, procurori, grefieri și juriști — erau toți maghiari. Dezbaterile au avut loc în zilele de 7—25 mai 1894, într-o atmosferă de teroare și lipsă totală de obiectivitate din partea completului de judecată. Toți acuzații au refuzat să răspundă la interogatoriul în limba maghiară, iar apărarea lui Ioan Rațiu s-a transformat într-un aspru rechizitoriu la adresa acuzatorilor, respectiv a Guvernului din Budapesta. „Ceea ce se discută aici — spunea I. Rațiu — este însăși existența poporului român. Existența unui popor nu se discută, se afirmă! . . . Nu ne rămâne decît să demonstrăm în fața lumii civilizate sistemul de opresiune care tinde să ne răpească ceea ce are un popor mai prețios: limba și naționalitatea sa. Iată de ce nu mai sîntem aici acuzați, ci acuzatori. Ca particulari, n-avem de căuta în fața acestei Curți, căci n-am acționat decît ca mandatar ai poporului român și un popor întreg nu poate fi tîrît înaintea justiției. Sînteți stăpîni pe persoana noastră fizică, dar ceea ce vă scapă este conștiința națională a poporului român. Nu sînteți competenți pentru a ne judeca; este însă un tribunal mai mare, mai luminat și de bună seamă, imparțial, tribunalul lumii civilizate, care vă va condamna odată mai mult, cu mai multă severitate decît pînă acum”.¹²

Cu acest prilej, au avut loc impresionante manifestări de solidaritate românească. Drumul memorandiștilor de la Sibiu — sediul Partidului Național — la Cluj, a fost un adevărat „marș triumfal”. În toate gărilor erau așteptați de mulțimi nesfîrșite de țărani români, cu urale și flori. În gara Copșa, de pildă, i-au întîmpinat vreo 10.000 de români, în frunte cu 40—50 de preoți, dar jandarmii nu le-au permis să intre în gară. În două rînduri, au fost rugați să coboare din tren în mijlocul acestei mulțimi entuziaste. Aceeași primire li s-a rezervat și la Blaj, dar mai ales în Cluj. Ziarele scriau că în ziua deschiderii procesului erau în Cluj 30—40.000 de români, cifră comparabilă cu cea de pe Cîmpia Libertății de la Blaj din 1848. Ziaristul italian Roberto Fava, prezent la dezbateri, scria: „Cine n-a văzut în acea dimineață mulțimea imensă care însoțea de la hotelul «Ungaria» la localul Tribunalului (sala Reduta), pe membrii Comitetului Național, cu strigăte de «să trăiască», cine n-a văzut mai tîrziu, — după prima ședință —, în grădina Bánffy, o mulțime de 20.000 de români, veniți printre toate armatele și rigorile polițienești, din toate părțile aceluși ținut, aclamînd îmbătați de entuziasm pe doctorul Lucaciu; cine n-a văzut femeile îngenunchind și cerînd de la Dumnezeu cu mîinile împreunate redarea patriei oprimate, acela nu știe ce înseamnă entuziasmul unui popor”.

¹² G. Moroianu, *Les luttes des Roumains Transylvains pour la liberté et l'opinion européenne*, Paris, 1933, passim; D. Braharu, *Chestiunea română în Italia în timpul Memorandului*, Sibiu, 1942, p. 26; Marina Lupaș-Vlasiu, *op. cit.*, p. 250.

Această măreață adunare lansează un apel „către poporul român” și hotărăște să trimită la Viena o delegație de trei țărani (Nicolae Herlea din Vinerea-Hunedoara, Teodor Onișor din Blaj, Gavrilă Trifu din Chiuzbaia — lângă Baia Mare), pentru a cere împăratului „scut împotriva acestui fapt silnic al guvernului unguresc”. Delegația n-a fost primită.

Dintre conducătorii acțiunii memorandiste, 14 au fost condamnați la ani grei de închisoare pentru „delict de agitație”: Dr. Ioan Rațiu 2 ani, Dr. Vasile Lucaciu 5 ani, Dimitrie Comșa 3 ani, Iuliu Coroianu 2 ani și opt luni, Dr. Daniil Popovici Barcianu 2 ani și 6 luni, Dr. Teodor Mihali 2 ani și 6 luni, Gherasim Domide 2 ani și 6 luni, Rubin Pațiția 2 ani și 6 luni, Mihai Veliciu 2 ani, Aurel Suciuc 1 an și 6 luni, Gheorghe Pop de Băsești 1 an, Nicolae Cristea 8 luni, Dionisie Roman 8 luni, Patriciu Barbu 2 luni. Numeroși alți patrioți români au fost anchetați de judecătorii de instrucție. Cei condamnați și-au executat pedeapsa în închisorile de stat din Vaț și Seghedin pînă la 15 septembrie 1895, cînd, sub presiunea opiniei publice mondiale, împăratul a fost nevoit să-i grațieze.

Procesul a avut un larg răsunset aproape în toate țările Europei, dar mai ales în vechea Românie, unde s-au ținut zeci de adunări de protest, s-au scris articole vehemente în presa vremii, s-au trimis telegrame și scrisori de solidaritate, s-au deschis liste de subscripții în favorul memorandiștilor. Cele mai multe acțiuni de acest gen au fost organizate de „Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor” de la București. Academia Română a adresat un „Apel către corpurile învățate din lume privitor la persecuțiunile românilor din Transilvania și Ungaria”, în urma căruia numeroși oameni politici și scriitori de renume mondial și-au exprimat în scris solidaritatea cu lupta poporului român oprimat (William Gladstone, Georges Clemenceau, Thomas Carlyle, Emile Zola, Frederic Mistral, Giosuè Carducci, Lecomte de Lisle ș. a.). S-au organizat mitinguri de solidaritate la Paris (Sorbona), Oxford, Roma ș. a. Un număr de 277 deputați din Parlamentul italian trimit o moțiune de simpatie și incurajare pentru cauza românească. Avocatul Attilio Begey scria un articol intitulat „Pro Transilvania”, care se încheia prin cuvintele: „Salutăm cu simpatie pe frații noștri din Transilvania, salutăm pe condamnații de astăzi de la Cluj, cu urarea ca să fie biruitorii de mâine la Alba Iulia.” Prin toate aceste acțiuni, opinia publică europeană a fost cîștigată pentru cauza românilor transilvăneni, sprijinind-o din spirit de dreptate și în dorința emancipării sociale și naționale a popoarelor oprimate din acel timp.¹³

13 Amănunte la Ștefan Pascu și C. Gh. Marinescu, *Răsunetul internațional al luptei românilor pentru unitate națională*, Cluj-Napoca, 1980, p. 78—131; Pentru procesul Memorandului, în afară de lucrarea citată a lui Vasile Netea, a se vedea și Ioan P. Papp, *Procesul Memorandului românilor din Transilvania. Acte și date*, 2 vol., Cluj (1932—1933), 532+499 p.; Șerban Polverejan și Nicolae Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente (1885—1897)*, Cluj, 1973, 367 p.; Mihai Stoian, *Procesul unui proces*, București, 1978. 688 p.

Soarta Memorandului ca și reprimarea conducătorilor mișcării memorandiste au demonstrat că românii nu-și puteau soluționa marile lor probleme naționale, sociale și spirituale prin bunăvoința împăratului, ci doar prin lupta deschisă împotriva regimului dualist opriment. Această concluzie fundamentală se va concretiza în întreaga luptă ulterioară a românilor din Ungaria și Transilvania pentru drepturile lor naționale.

La numai o lună după proces, la 16 iunie 1894, Guvernul ungar a interzis activitatea Partidului Național Român, sub pretext că nu are o bază legală și nu are „statute”. Cu toate acestea, a fost convocată o adunare națională românească la Sibiu pentru ziua de 28 noiembrie 1894, în cadrul căreia s-a protestat din nou împotriva măsurii anticonstituționale de dizolvare a Partidului, împotriva măsurilor represive luate față de români.

După întemnițarea conducătorilor și dizolvarea Partidului Național Român, s-a constituit totuși un „comitet provizoriu”, condus de ieromonahul Vasile Mangra de la Arad, pe atunci unul din cei mai de seamă militanți ai mișcării naționale românești, care a avut un rol însemnat în convocarea adunării de la Sibiu, din 28 noiembrie 1894.

La 10 august 1895 s-a convocat la Budapesta un Congres al naționalităților oprimate din Ungaria, la care au participat câteva sute de reprezentanți ai românilor, slovacilor și sîrbilor. Congresul — care a constituit o nouă mărturie a unității acestora — a avut un ecou puternic și în opinia publică europeană.¹⁴

La 11 iulie 1896, în cadrul unei mari adunări a studenților români, sîrbi, cehi și slovaci, la Paris, — sub președinția lui Emile Flourens, fost ministru de externe al Franței, acesta sublinia faptul că din 40 de milioane de locuitori ai imperiului austro-ungar, numai 13 beneficiază de drepturi și privilegii, pe cînd 27 de milioane de români, sîrbi, sloveni, cehi, slovaci și ruteni n-au nici măcar dreptul să ceară satisfacerea unor revendicări.¹⁵

În 1897 Parlamentul votează Legea numirilor de localități, potrivit căreia toate localitățile națiunilor conlocuitoare erau trecute în actele oficiale numai în limba maghiară.

În pofida acestor insuccese, conducătorii mișcării de eliberare național-politică a românilor transilvăneni au reluat lupta abia după un deceniu, deși mulți dintre ei — în frunte cu avocatul Ioan Mihu — nu vedeau altă soluție decît reluarea activității parlamentare. Ziarul *Libertatea* din Orăștie începe o vie propagandă în favoarea activismului. În 1903 intră în Parlamentul din Budapesta tînărul avocat Dr. Aurel Vlad din Orăștie. În același an, *Tribuna*, organul pasiviștilor, a fost suspendată de Guvernul ungar. În astfel de condiții, la 10/23 ianuarie 1905 s-a întrunit Conferința Partidului Național Român, la Sibiu. Cu acest prilej, s-a ales

14 Asupra lui vezi Keith Hitchins, *Românii din Transilvania și Congresul naționalităților*, în vol. *Cultură și naționalitate în Transilvania*, Cluj, 1972, p. 73—94.

15 Ștefan Pascu, *Un meeting roumain, serbe et slovaque en 1896*, în *Revue de Transylvanie*, an. V, nr. 1, 1939, p. 230 urm.

un nou Comitet Executiv și s-a hotărît reluarea politicii activiste, menținând neschimbat programul Partidului, potrivit hotărîrii din 1881: recunoașterea poporului român ca națiune alcătuitoare în stat, respectarea legii despre egala îndreptățire a naționalităților, garantarea prin lege a dreptului de întrunire și de organizare, introducerea votului universal, egal și secret, libertatea presei ș. a. Comentînd această schimbare, un publicist american scria mai tîrziu: „După 35 de ani de experiențe dezastroase pentru cauza românismului ardelean se revenea, în cele din urmă, la principiile atît de sănătoase formulate odinioară de marele patriot Șaguna.”¹⁶

În sesiunea parlamentară din 1906 au intrat în Camera Deputaților din Budapesta 14 deputați numiți „naționaliști”, între care: Iuliu Maniu, Vasile Goldiș, Teodor Mihali, Aurel Vlad, Alexandru Vaida, Ștefan Cicio Pop, Ioan Suci, Coriolan Brediceanu, protopopii Vasile Damian și Gheorghe Popovici, iar în 1907 Vasile Lucaciu, cu toate că numărul lor trebuia să fie mult mai mare, raportat la locuitorii români din „regatul apostolic” al Ungariei. Slovaci au reușit să aleagă 7 deputați, iar sîrbii 4. Ei s-au unit într-un „grup parlamentar naționalist”, cu Teodor Mihali președinte și slovacul Milan Hodja, secretar.¹⁷

La alegerile din 1910, datorită metodelor electorale practicate, românii au izbutit să aleagă numai 5 deputați, iar slovacii abia 3. Însuși contele Andrásy Gyula, fost prim-ministru al Ungariei, a mărturisit, în 1914, că „în Ungaria hegemonia maghiară s-a susținut numai prin teroare și corupție”, arătînd că, după sistemul electoral de atunci, existau numai 229 circumscripții electorale cu majoritate de voturi maghiară și 184 cu majoritate nemaghiară.¹⁸

În primăvara anului 1907, Parlamentul ungar a votat cunoscutele legi școlare ale ministrului Cultelor și Instrucțiunii Apponyi Albert — de care ne vom ocupa în alt capitol — vizînd desființarea școlilor confesionale românești, sîrbești și slovace, în vederea întăririi procesului de maghiarizare forțată a naționalităților. Au luat cuvîntul împotriva lor toți deputații români, iar în Casa Magnaților cei doi mitropoliți, cu episcopii lor sufragani, s-au ținut adunări de protest, dar totul a fost zadarnic. În urma acestor legi, sute de școli românești au fost puse în situația de a nu mai putea exista. În 1917, deci în plin război, același Apponyi a luat măsuri și mai drastice împotriva școlilor românești.

Izbucnirea primului război mondial, în iulie-august 1914, a precipitat mersul evenimentelor, a dat noi impulsuri viitorului act al unificării statale, care reprezenta primul obiectiv al românilor de pretutindeni. După doi ani de neutralitate, la 4/17 august 1916 s-a semnat la București tratatul de alianță dintre România de o parte și Franța, Marea Britanie, Rusia și Italia pe de altă parte, care recunoșteau dreptul istoric

16 Milton G. Lehrer, *Ardealul, pămînt românesc (problema Ardealului văzută de un american)*, București, 1944, p. 129.

17 T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VIII, p. 223 urm.

18 Ioan Lupaș, *Paralelism istoric*, București, 1937, p. 78.

al României asupra teritoriilor românești aflate sub dominația imperiului austro-ungar. România se angaja să intre în război alături de puterile Antantei cerînd, în schimb, unirea cu România a teritoriilor românești aparținătoare pînă atunci acestui imperiu. La 14/27 august 1916, România declară război Austro-Ungariei. Trebuie precizat că prin aceasta România nu urmărea altceva decît înfăptuirea țelurilor legitime de eliberare a românilor din provinciile subjugate. Acest lucru s-a vădit chiar de la început, prin entuziasmul nestăvilnit cu care românii transilvăneni au întîmpinat pe ostașii de același neam, care trecuseră Carpații în perioada întîii a campaniei din 1916. În schimb, acțiunile opresive ale autorităților ungare asupra românilor ardeleni — pe care le vom înfățișa în alt capitol — au cunoscut o amploare fără precedent în toată istoria Transilvaniei. După ce armatele române au fost silite să se retragă, simțămintele de libertate și unitate românească s-au manifestat mai ales prin victorioasele lupte purtate la Mărășești, Mărăști, Oituz și în alte părți. Acestea au constituit un simbol viu al spiritului de jertfă al poporului român pentru apărarea ființei sale naționale, au făcut dovadă în fața Europei întregi că poporul nostru știe să lupte pentru drepturile sale, pentru independența și unitatea patriei sale.

La aceste biruințe au contribuit și corpurile de voluntari transilvăneni și bucovineni, formate din ostași români dezertați din armata austro-ungară și refugiați în România sau din prizonierii români aflați în Rusia. La 13/26 aprilie 1917, prizonierii aflați în lagărul de la Darnița, în Ucraina, adresează un apel Guvernului român, precum și tuturor reprezentanților diplomați aflați în Rusia, prin care declarau că se vor înrola ca voluntari în armata română, cerînd unirea Transilvaniei cu România. Alți 12.000 de voluntari s-au recrutat din transilvănenii veniți în „țară” înainte de anul 1914 și care, în vederea recrutării lor în armata română, au renunțat la cetățenia austro-ungară.

În același timp, după intrarea în război a Statelor Unite (6 aprilie 1917), Guvernul român a hotărît trimiterea unei delegații de trei români ardeleni în America, pentru a face cunoscute opiniei publice și Guvernului american poziția politică și militară a României și toate revendicările ei. Membrii misiunii au avut importante contacte cu principalele personalități politice americane, au organizat întruniri politice în marile orașe de acolo, au editat publicații periodice românești și au tipărit felurite studii asupra poporului român și a doleanțelor sale. La 15 septembrie 1918, a avut loc la New York un congres al românilor, cehilor, slovacilor, polonezilor, sîrbilor, croaților și rutenilor aflați în Statele Unite, votînd o moțiune, prin care cereau dezmembrarea Austro-Ungariei și eliberarea tuturor popoarelor subjugate de ea. La 4 noiembrie 1918 cabinetul american a examinat revendicările românești, iar în ziua următoare a anunțat oficial că va oferi tot sprijinul României la Conferința de pace, ca „să-și cîștige justele sale drepturi politice și teritoriale”.

O activitate mult mai bogată s-a desfășurat în capitala Franței, pe atunci principalul centru diplomatic și militar al Antantei. La sfîrșitul

anului 1917 se aflau acolo peste 30 de profesori universitari români, printre care Simion Mindrescu, Ioan Ursu, Traian Lalescu, G. G. Mironescu, Orest Tafralescu ș. a., 40 de deputați și senatori, o serie de publiciști, la care s-au adăugat ulterior Take Ionescu, Octavian Goga, Vasile Lucaciu ș. a. „Misiunea universitară română” și ceilalți membri ai emigrației au desfășurat o intensă activitate publicistică, cu peste 40 de broșuri și volume privind aspirațiile poporului român, prin numeroase conferințe și în publicațiile periodice *La Roumanie*, *La Transylvanie*, înființată de inventatorul Traian Vuia, *Le Courrier franco-roumain*, condus de Cincinnati Pavelescu.

În aprilie 1918, s-a înființat Comitetul național al românilor din Transilvania și Bucovina, cu sediul la Paris, condus de Traian Vuia, iar la 3 octombrie 1918 s-a constituit Consiliul național al unității române, în frunte cu Take Ionescu, recunoscut oficial de guvernele Franței, Statelor Unite, Angliei și Italiei.

O activitate diplomatică și propagandistă asemănătoare au desfășurat în capitala Angliei Take Ionescu, Nicolae Titulescu, Octavian Goga, George Moroianu ș. a.

Cu aceeași însuflețire s-a desfășurat activitatea emigrației românești din Italia, țară care intrase în război în 1915, tot pentru desăvîrșirea unității sale statale. La 8/11 aprilie 1918 a avut loc la Roma un Congres al naționalităților asuprite din Austro-Ungaria, la care a participat și o delegație de profesori universitari români, veniți de la Paris. După Congres, profesorul Simion Mindrescu a rămas la Roma, pentru a forma o legiune din prizonierii români proveniți din armata austro-ungară, care să se înroleze în armata italiană, acțiune sprijinită și de primul ministru Orlando, care a dat dispoziții ca prizonierii români să fie concentrați în lagărul de la Cittaducale. În orașele Roma, Milano, Genova, Torino, Ferrara și Neapole s-au format comitete pentru sprijinirea României. La 19 iunie s-a înființat Comitetul de acțiune al românilor din Transilvania, Banat și Bucovina, cu sediul la Roma, avînd în frunte pe Simion Mindrescu.

La 25 august s-a organizat, în forul lui Traian, o impunătoare adunare populară româno-italiană, la care, alături de populația Romei, au participat delegați din partea a două sute de orașe italiene și a 600 de asociații patriotice. Au luat cuvîntul Prospero Colono, primarul Romei, senatorul Ruffini, Maria Rygier, reprezentată a femeilor și profesorul Mindrescu, subliniind cu toții solidaritatea italo-română și lupta comună a ambelor popoare pentru realizarea deplinei lor unități politice. O altă manifestare de același gen a avut loc la Torino, la 6 octombrie 1918. La 15 octombrie Guvernul italian a dat un decret pentru constituirea Legiunii române, formată din trei regimente, numite simbolic Horea, Cloșca și Crișan. Unități din regimentul Horea au luat parte la ultimele lupte purtate de armata italiană împotriva celei habsburgice. Numeroși voluntari români au fost decorați de Guvernul italian cu ordinele Medalia de Argint, Medalia de Bronz și Crucea Meritului de Război.

Cu toate că România — rămasă izolată după ocuparea Ucrainei de armatele Puterilor Centrale și retragerea Rusiei din război prin pacea de la Brest-Litovsk — a fost nevoită să accepte oneroasele condiții de pace impuse prin Tratatul de la București, din 7 mai 1918, prin care ni se răpeau părți importante de teritoriu, totuși entuziasmul și spiritul revoluționar al maselor au putut schimba mersul evenimentelor.

În toamna anului 1918, atât Germania cât și Austro-Ungaria s-au văzut puse în imposibilitatea de a mai continua războiul, prăbușirea fiind iminentă. În aceste împrejurări tragice, împăratul Carol IV al Austriei face o ultimă încercare disperată de a-și salva imperiul, căutând să ofere popoarelor împilate timp de sute de ani un sistem de autogovernare federativă. Și astfel, la 3/16 octombrie 1918 adresează un „Manifest către popoarele sale credincioase“, în care preconiza reorganizarea Austro-Ungariei într-o federație de șase state „independente“ (austriac, ungar, ceh, iugoslav, polonez și ucrainian). Transilvania urma să rămână și pe mai departe în componența Ungariei.

Manifestul n-a mai convins pe nimeni, încît la 28 octombrie 1918, Comitetul Național Cehoslovac proclamă independența Cehoslovaciei, la 2 noiembrie însăși Ungaria își proclamă independența de stat față de Austria, la 3 noiembrie Republica independentă Polonia, la 12 noiembrie Republica Austria, la 24 noiembrie se proclamă crearea statului sîrbilor, croaților și slovenilor (la care se alipește și Muntenegrul). Destrămarea fostei monarhii bicefale era un fapt împlinit.

Printre cei dintîi care și-au afirmat categoric și în mod oficial hotărîrea de a dispune singuri de soarta lor s-au numărat și românii din Transilvania și Bucovina. Încă din 14/27 martie 1917, „Sfatul țării“ din Chișinău hotărîse unirea Moldovei între Prut și Nistru (Basarabia) cu România. Iar în 15/28 noiembrie 1918, Congresul reprezentanților populației din Bucovina, întrunit în palatul mitropolitan din Cernăuți, a hotărît „unirea necondiționată și pentru vecie a Bucovinei cu România“.

Într-un strîns paralelism se desfășurau și evenimentele din Transilvania. Astfel, la 12 octombrie 1918 s-a întrunit la Oradea Conferința Comitetului Executiv al Partidului Național Român, sub conducerea lui Ștefan Cicio Pop, care a redactat *Declarația de autodeterminare*, care urma să fie citită în Parlamentul din Budapesta și prin care se contesta acestuia, ca și Guvernului ungar, dreptul de a mai reprezenta Transilvania, acest drept revenind în exclusivitate reprezentanților aleși de poporul român. Din încredințarea Comitetului, la 18 octombrie 1918 deputatul Alexandru Vaida Voievod a citit această Declarație în Parlamentul din Budapesta, rostind tot atunci și un înflăcărat discurs, în care amintea de asuprirea de veacuri la care a fost supus poporul român din Transilvania.

La sfîrșitul lunii octombrie, s-a constituit Consiliul Național din Transilvania, „ca unicul for care reprezintă voința întregului popor român“, format din 6 reprezentanți ai Partidului Național Român și 6 social-democrați, cu sediul la Arad. Peste cîteva zile, acest Consiliu a preluat „puterea deplină de guvernare asupra teritoriilor locuite de

români". Pe întreg cuprinsul Transilvniei s-au format consiliile naționale regionale sau locale și gărzii naționale, cu caracter militar, pentru menținerea ordinii, care activau sub conducerea Consiliului Național Român, numit și Marele Sfat al națiunii române, care a fost recunoscut ca organ de conducere de masele largi românești ale Transilvaniei.

La 7/20 noiembrie 1918, Consiliul Național Român a luat hotărârea de a convoca la Alba Iulia, pentru ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918, o Mare Adunare Națională a românilor transilvăneni, care să exprime dreptul de autogovernare și de autodeterminare a poporului român din Transilvania în fața întregii lumi. La această adunare urmau să fie reprezentate toate păturile sociale, toate instituțiile bisericești, școlare, culturale și economice, reuniunile de femei, de meseriași, de învățători, gărzile naționale, organizațiile muncitorești, asociațiile studențești.

Alegerea orașului Alba Iulia ca loc al întâlnirii nu era întâmplătoare, ci avea valoarea unui simbol, căci aici înfăptuise Mihai Viteazul unirea de la 1600 și tot aici au fost uciși în chip barbar doi dintre conducătorii răscoalei românești din 1784, Horea și Cloșca, iar în 1852 a fost întemnițat Avram Iancu, conducătorul revoluției din 1848. Oraș al gloriei de altădată, dar și al marilor dureri, Alba Iulia avea să devină, după 1 Decembrie 1918, orașul realizării celui mai de seamă act din istoria poporului român. Pe lângă convocarea redactată de Vasile Goldiș, dar semnată de Ștefan Cicio Pop, în calitate de președinte al Marelui Sfat al națiunii române, au fost lansate apeluri și chemări de către consiliile județene și comunale pentru a se asigura o participare cât mai largă, care să reprezinte întreg poporul român. Organizarea Adunării a fost încredințată Consiliului Național Român și gărzilor din Alba Iulia. Încă cu câteva zile înaintea mării sărbători, s-au îndreptat spre acest oraș-simbol zeci de mii de români din cele mai îndepărtate colțuri ale Transilvaniei, Banatului, Bihorului și Maramureșului, în trenuri, în căruțe, dar mai ales pe jos, călătorind în condiții grele, numai pentru a fi de față la acest strălucit eveniment din istoria neamului lor. Peste tot se auzeau numai uralele: „Trăiască România Mare!", „Trăiască Unirea!", ca și cîntecele naționale: „Deșteaptă-te române" și „Pe-al nostru steag" și se vedeau numai steaguri tricolore.

În ziua de Duminică, 1 Decembrie 1918, după ce au participat la un scurt Te-Deum oficiat în cele două biserici românești din oraș, cei 1228 de deputați oficiali, aleși pentru Marea Adunare Constituantă s-au întâlnit în sala Cazinoului, pentru a adopta hotărârile istorice pentru care au fost aleși și convocați. Ședința a fost deschisă de Ștefan Cicio Pop, după care a luat cuvîntul octogenarul George Pop de Băsești, unul din foștii memorandiști, ales președinte al Biroului Adunării, alături de episcopii Ioan Papp de la Arad și Dimitrie Radu de la Oradea. A luat apoi cuvîntul Vasile Goldiș, om de vastă cultură și de înaintate concepții, care a rostit un impresionant discurs, asemănător cu al lui Simion Bărnuțiu de la Blaj din 1848, în care făcea istoricul luptelor pentru libertate ale poporului român din Transilvania. Apoi a dat citire istoricei Declarații

potrivit căreia „Adunarea Națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba Iulia în ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918 decretează unirea acelor români și a tuturor teritoriilor locuite de dînșii cu România” ...

Alte puncte ale hotărîrii priveau egala îndreptățire națională, socială și confesională a naționalităților conlocuitoare, vot obștesc, direct, egal și secret, reformă agrară radicală, drepturi pe seama muncitorilor, eliminarea războiului ca mijloc de rezolvare a neînțelegerilor internaționale. În aceeași ședință, a fost ales Marele Sfat Național Român, cu 250 de membri, un fel de Parlament, căruia i s-au fixat atribuții administrative și legislative.

Hotărîrile delegaților oficiali au fost apoi „ratificate” de cei peste 100.000 de participanți de pe „cîmpul lui Horea” din Alba Iulia. Sute de alte adunări s-au organizat în aceeași zi aproape în toate localitățile din Transilvania, în cadrul cărora, cei ce n-au putut să ia drumul istoricei cetăți și-au mărturisit adeviziunea prin declarații, scrisori și telegrame. În dimineața zilei de 2 decembrie 1918, Marele Sfat Național a ales Consiliul Dirigent, ca guvern provizoriu al Transilvaniei, pînă la întrunirea Constituantei întregii Români, precum și delegația care urma să prezinte actul Unirii la București: Vasile Goldiș, Alexandru Vaida Voievod, episcopii Miron Cristea de la Caransebeș și Iuliu Hossu de la Gherla, cărora li s-au adăugat ulterior bănașenii Caius Brediceanu și Mihai Popovici. În felul acesta, s-a constituit statul național unitar sau „România Mare”, așa cum era numită pe atunci.

În ianuarie 1919, naționalitatea germană din Transilvania, prin reprezentanții ei trimiși la Mediaș, ca și șvabii din Banat în august 1919, precum și populația evreiască din Transilvania, au aderat la hotărîrile luate la Alba Iulia.

Tratatul de pace de la Versailles, semnat la 28 iunie 1919, căruia i-a urmat tratatul separat încheiat cu Ungaria la Trianon, la 4 iunie 1920, n-au făcut altceva decît să consfințească o realitate istorică, adică voința exprimată de poporul român însuși la Alba Iulia, care primea acum o recunoaștere din partea unui for internațional.¹⁹

Visul milenar al unității naționale românești era înfăptuit. Lupta purtată de vrednicii noștri înaintași — mai ales în cei 51 de ani de dominație ungară (1867—1918) — era încununată cu făurirea statului național român unitar. Opera săvîrșită de ei la 1 Decembrie 1918 a constituit o puternică sursă de încredere a poporului român în forțele sale de nebiruit, o pildă luminoasă de muncă, de jertfă și de iubire a limbii, a neamului și pămîntului strămoșesc pentru generațiile viitoare.

19 Amănunte la Acad. Ștefan Pascu, *Marea Adunare națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, 510 p.; Același, *Făurirea statului național unitar român*, 2 vol., București, 1983, 432+404 p.; Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, 1983, 726 p. și altele.

Capitolul I

INCERCĂRI DE MAGHIARIZARE A ROMÂNILOR TRANSILVĂNENI

În cursul celor 51 de ani de existență a statului dualist austro-ungar, românii transilvăneni, ca și celelalte popoare care intrau în componența Ungariei — au fost supuși unor permanente presiuni în vederea maghiarizării lor. Lucrul era explicabil, căci românii au constituit întotdeauna peste 50% din populația Transilvaniei, pe cînd maghiarii — chiar în statisticile oficiale, întocmite de autoritățile ungare — n-au depășit niciodată 30%. Maghiarizarea se făcea pe diferite căi: prin legiuiri de stat, prin școli, prin societăți culturale, prin colonizări; în anumite regiuni ale Transilvaniei s-a încercat să se facă acest lucru chiar prin mijlocirea Bisericii. Deznaționalizarea forțată ajunge o doctrină de stat, o adevărată „dogmă politică”, așa cum sperăm să rezulte din paginile care urmează.

Legea naționalităților. În pofida realității că Ungaria era un stat multinațional avînd, sub acest aspect, aceeași configurație ca și întreg imperiul habsburgic, Parlamentul ungar, după realizarea acordului dualist, a votat „Legea pentru egala îndreptățire a naționalităților”, numită și „articolul de lege sau legea XLIV”. Scopurile urmărite de această lege se observă chiar în partea ei introductivă, în care se declara că „toți cetățenii Ungariei formează . . . o singură națiune, națiunea ungară, una și indivizibilă, indiferent cărei naționalități i-ar aparține aceștia”. Cu alte cuvinte se declara prin lege un *stat național*, toate popoarele lui fiind înglobate în națiunea ungară, care nu forma nici măcar majoritatea populației. Avînd în vedere „unitatea politică a națiunii”, primul paragraf preciza că „limba de stat a Ungariei este limba maghiară; dezbaterile parlamentare vor avea loc exclusiv în limba maghiară. Legile vor fi redactate în limba maghiară (se făcea însă precizarea că ele trebuie să fie traduse și în limbile celorlalte naționalități care locuiesc în țară). „Limba oficială a guvernului țării este și pe viitor, în toate ramurile administrației, cea maghiară”. În paragraful al doilea se preciza că procesele verbale ale tuturor organelor de stat „vor fi redactate în limba oficială a statului”, dar și în limbile celorlalte naționalități, dacă acest lucru va fi cerut de cel puțin o cincime din membrii forului de stat respectiv. Limba oficială a tuturor judecătoriilor era cea maghiară (art. 13).

În învățămîntul de stat — mediu, superior și universitar — se prevedea ca limbă de predare maghiara, urmînd să se înființeze, — la fiecare instituție școlară — și cite o catedră de limba și literatura naționalității care locuia în regiunea respectivă (art. 18—19).

Comunitățile bisericești puteau să-și aleagă singure limba care o voiau pentru întocmirea registrelor și de predare în școlile pe care le

patronau (art. 14—15) .Autoritățile superioare bisericești erau însă obligate ca în actele adresate guvernului să folosească limba maghiară sau să le redacteze pe două coloane: limba proprie și cea oficială (art. 16). Se prevedea, de asemenea, pentru toți cetățenii țării, că puteau folosi limba lor maternă în raporturile cu autoritățile de stat. La rîndul lor acestea puteau folosi și limba regiunii respective. Dar tot în introducerea sau preambulul legii (alinat 2) se preciza că se puteau folosi alte limbi numai în limitele îngăduite de „unitatea statului și întrucît e necesar pentru posibilitatea practică a guvernării și a administrației și pentru exercitarea punctuală a justiției“.¹

Rezultă limpede că titlul legii nu reflectă conținutul ei, de aceea putea fi numită mai corect „legea pentru neîndreptățirea naționalităților“ sau „pentru desființarea lor“. În adevăr, nu există nici un articol care să dea cetățenilor dreptul de a-și folosi limba proprie, ci se preciza doar că autoritățile puteau folosi și limba altor naționalități, pe lângă folosirea obligatorie a limbii maghiare. Ori, organele administrative de stat erau formate aproape exclusiv din maghiari, care, în majoritatea lor, nu cunoșteau limbile celorlalte naționalități. Viitorul a dovedit că dispozițiile concesive în folosirea limbii materne în raporturile cu autoritățile n-au fost respectate; împotriva unei asemenea abateri de la lege nu s-a prevăzut nici o sancțiune.

Guvernele ungare au pus mereu accentul pe ideea unității naționale a statului și a națiunii ungare, încurajînd organele locale de stat să folosească exclusiv limba oficială de stat.²

Să revenim însă la Legea naționalităților. Proiectul legii respective a fost pus în dezbatere de cunoscutul om politic Deák Ferencz, în ședința din 24 noiembrie 1868. Discuțiile au durat pînă la 1 decembrie 1868.

Ca răspuns la acest proiect, deputații români din Transilvania — prin reprezentantul lor Anton Mocioni, de comun acord cu sîrbii, al căror exponent era Svetozar Miletić —, au prezentat Dietei un proiect propriu. Acesta pune la baza legii principiul recunoașterii ca națiuni egale, din punct de vedere politic, a ungarilor, românilor, germanilor, sîrbilor, slovacilor și rutenilor. În regiunile în care națiunea respectivă forma majoritatea, limba fiecăreia din ele urma să devină limbă oficială, alături de cea maghiară. În Parlament se preconiza ca deputații să-și poată folosi și limba proprie. Se prevedea, de asemenea, dreptul larg al folosirii limbii materne în învățămînt, precum și înființarea unor catedre de limba și literatura fiecărei națiuni la universitățile de stat.³

1 Textul legii la Eugen Brode, *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895, p. 113—121 (anexa 29); la Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. IV, Sibiu, 1906, p. 790—796.

2 O prezentare detaliată a legii și cu numeroase exemple de încălcare flagrantă a ei, vezi la Zenovie Păclișanu, *Politica minoritară a guvernelor ungurești (1867—1914)*, București, 1943, p. 15—34.

Asupra celor două proiecte, „gubernamental“ și cel al reprezentanților națiunilor oprimate, au luat cuvîntul numeroși deputați. Dintre deputații români au luat cuvîntul: Alexandru Mocioni, care protesta împotriva „supremației națiunii ungare“, Sigismund Borlea, care sublinia faptul că românii sînt nemulțumiți din cauză că „își vîd periclitată cea mai mare avere, cea mai temută comoară, naționalitatea și limba“, Iosif Hodoș, Aloisiu Vlad, Petru Mihali, profesorul Alexandru Roman, Florian Varga — care prezenta proiectul drept „moartea popoarelor nemaghiare“ —, Vincențiu Babeș, Alexandru Bohățel, Simion Pop, Sigismund Papp, Ioan Popovici Desseanu, Aurel Maniu, Andrei Medan, Ilie Măcelariu, sîrbul Svetozar Miletici și alții.

Prin discursuri de o deosebită frumusețe literară, cu incursiuni în istoria poporului român, cu referiri la legislația altor state, toți deputații români s-au ridicat cu hotărîre împotriva dizolvării tuturor popoarelor din Ungaria în conceptul de „națiune ungară“. Deputații români și sîrbi au fost însă combătuți de cei mai de seamă reprezentanți ai vieții politice ungare: Deák Ferencz, Hunfalvy Pál (considera proiectul româno-sîrb o „întoarcere în evul mediu“), Tisza Kálmán și alții; mulți dintre ei au făcut aluzii la simpatiile românilor transilvăneni față de România și la speranța unui eventual sprijin în rezolvarea problemei naționale din Transilvania. Cu toată opoziția făcută de români și de sîrbi, proiectul gubernamental a fost votat fără modificări esențiale, în ședința din 1 decembrie 1868.⁴

Dezbaterile Dietei asupra Legii naționalităților au dovedit clar tendința de maghiarizare forțată care se urmărea. Cîteva legi școlare votate după un deceniu au confirmat acest lucru. Prin Legea școlară Trefort din 1879 (Legea XVIII) s-a introdus studiarea obligatorie a limbii maghiare în toate școlile populare nemaghiare, în 1883 s-a introdus în școlile medii (Legea XXX), iar în 1891 în grădinițele de copii (Legea XV). Toate aceste legiuri școlare vor forma obiectul unui capitol aparte din lucrarea noastră.

În anii care au urmat, guvernele din Budapesta au dus o luptă statornică mai ales împotriva organizării politice a popoarelor nemaghiare. Din cuprinsul Legii naționalităților din 1868 s-a putut ușor constata că românii, slovacii, germanii, sîrbii și rutenii erau declarați unguri, recunoscîndu-li-se dreptul de a folosi limba maternă în fața autorităților administrative și judecătorești locale numai din motive practice și în măsura în care putea fi compatibilă cu caracterul național ungar al țării. Pe baza acestor prevederi, guvernele din Budapesta au ajuns la concluzia că în Ungaria nu pot exista alte organizații politice decît cele ungare, permițînd cetățenilor nemaghiari doar asocierea în vederea promovării culturii lor naționale. Este semnificativă, în această privință, o ordonanță

3 T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. IV, p. 432—453; proiectele „oficiale“ la p. 453—462.

4 Dezbaterile asupra proiectului legii naționalităților în *Ibidem*, vol. IV, p. 462—790.

a Ministerului de Interne (nr. 1508 din 1875) care prevedea că „asociații minoritare se pot înființa numai ca asociații literare și culturale”.⁵

Regimul întrunirilor nu era garantat prin lege, ci reglementat prin ordonanțe ministeriale (nr. 128 Pres. din 17 ianuarie 1868 și nr. 1179 Pres. din 22 martie 1893 ale Ministerului de Interne). Cea din urmă prevedea că orice întrunire trebuie comunicată prin adresă semnată de cel puțin cinci persoane, fie subprefectului — în orașe —, fie primarului — în comune —, cu cel puțin 48 de ore înainte de termenul fixat pentru întrunire. Dar în același timp s-a trimis un ordin secret prefectilor (nr. 178/1893 Min. Interne), ca să fie supravegheate cu cea mai mare atenție întrunirile cetățenilor de limbă nemaghiară, iar întrunirile convocate de luptători naționaliști să nu fie permise.⁶

Maghiarizarea satelor și orașelor. După cucerirea treptată a Transilvaniei, regii Ungariei au adus aici și locuitori de alte neamuri. Pentru apărarea teritoriilor cucerite, s-au folosit de secui, care — deși vorbesc limba maghiară — au o origine foarte discutată (fie descendenți ai avarilor, ai unor populații turce, ai unor triburi kabare — desprinse din statul hazarilor — fie un amestec de elemente etnice diferite: hunice, orientale sau maghiare). Luptând în avangarda trupelor maghiare, erau așezați de obicei la hotare: la început în Bihor, apoi pe Mureș și pe Tîrnave, iar la începutul secolului al XIII-lea în locurile în care trăiesc și azi, în estul Transilvaniei.

Pe la mijlocul secolului al XII-lea și începutul celui următor au fost aduși în Transilvania coloniști sași — din părțile Flandrei, Rinului de mijloc și Saxoniei — care să contribuie la dezvoltarea agriculturii, meșteșugurilor și comerțului.

După transformarea Ungariei în pașalic turcesc (1541), o serie de familii nobile maghiare, unele cu slujitorii lor, s-au așezat în principatul autonom al Transilvaniei. Mai multe familii românești, obligate să îmbrățișeze calvinismul, cu timpul s-au maghiarizat (mai ales în județul Hunedoara).

În secolul al XVIII-lea, după trecerea Transilvaniei și Banatului în stăpînirea Habsburgilor au avut loc colonizări, mai ales în Banat și Arad, în vederea consolidării acestei stăpîniri. De pildă, în 1690 — în fața expansiunii otomane — s-au așezat în Banat, Srem (Sirmiu) și sudul Ungariei de azi, ca la 30—40.000 de familii de sirbi, sub conducerea patriarhului Arsenie III Cernoievici; unii din ei au pătruns apoi în spre Arad și Timișoara. În 1737 are loc o nouă emigrare sirbească în districtele bănățene sudice (Panciova, Becicherec și Biserica Albă), sub conducerea patriarhului Arsenie IV Ioanovici Șacabent.

În tot cursul secolului al XVIII-lea a avut loc în Banat o masivă colonizare cu elemente etnice germane, cunoscute sub numele de „șvabi”.

5 Z. Păclișanu, *op. cit.*, p. 39.

6 *Ibidem*, p. 40—41.

De pildă, în 1718—1722 au fost aduse primele grupuri de coloniști de origine germană, în 14 localități din districtul Palanca Nouă; în 1724—1727 au fost populate cu elemente germane 53 de localități din Banat. Colonizări masive s-au făcut sub Maria Tereza (numai între 1768—1771 au fost aduși 16.859 coloniști); sub Iosif al II-lea au fost aduși alți 38.000. Colonizările s-au făcut în general în străvechi vetre de locuire românească.

Pe lângă șvabi, au mai fost aduși coloniști de alte neamuri: francezi, italieni, spanioli, dar aceștia, fiind în număr foarte redus, au fost deznaționalizați de șvabi; au fost colonizate și grupuri de unguri și bulgari.

În cîmpia Aradului și Bihorului au fost aduși coloniști slovaci (spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, Nădlacul devine cel mai însemnat centru slovac de la noi). Unii dintre acești slovaci (Mocrea-Arad și Bicaciu-Bihor) au fost maghiarizați. În cîteva sate ale județului Arad de asemenea au fost aduși coloniști de origine germană; chiar și în părțile Careilor și Sătmarului se înregistrează colonizări de germani, dar majoritatea au fost maghiarizați.⁷

În ce privește colonizările de unguri, ele încep abia din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în județul Timiș. De pildă, episcopul catolic maghiar din Alba Iulia, Ignațiu Bathányi, a colonizat unguri în Beba Veche — în 1782. Alții au fost aduși în Mănăstir, Jamul Mare, Darova ș. a. În județul Arad au fost aduși coloniști unguri, fie pe moștile nobililor, fie pe domeniile statului: Ghioroc (1743), iar în Șiria, Galșa, Pîncota, Adea, Vărșand, spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea.⁸

În secolul al XIX-lea — mai ales după 1867 — se înregistrează noi colonizări, dar de data aceasta numai cu elemente etnice ungare, în județele de apus. Încă de la începutul secolului se fac colonizări sistematice cu unguri în actualul județ Timiș: Dejani și Zerindu Mare (1800), Sânmartinu Maghiar (1806), Mailat (1819, azi în jud. Arad), Nadăș (1822), Topolovățu Mic (1822), Pordeanu (1835), Gătaia (1835), Sînmihai (1840), Ghilad (1850), Bethausen (1883), Izgar și Ersig (1883, azi în jud. Caraș-Severin), Recaș (1899), Făget (1900—1903), Balinț și Mănăstir (1903—1909), Moșnița și Babșa (1903), Ghizela (1907), Tîrgoviște (1908), Nevrincea (1910) ș. a.

În județul Arad s-a procedat la fel. Așa au apărut locuitori maghiari în satele: Fachert, Zimanducz și Zimandu Nou (1842—1852), Cermei (1828—1838), Satu Mic (1866), Satu Nou (1883 și 1892), Țipar (1883).

După crearea statului dualist austro-ungar, s-a procedat la colonizări chiar și în Transilvania propriu-zisă, cu scopul vădit al maghiarizării și pauperizării românilor. Colonizările erau făcute după un plan bine studiat și cu o metodă sigură de deznaționalizare. S-au scris lucrări speciale care tratau această problemă, cum a fost a lui Beksics G., apărută la Budapesta în 1896, cu indicarea unor măsuri precise de colonizare, prin

7 Amănunte la Ștefan Manciulea, *Granița de vest*, Blaj, 1936, p. 60—86.

8 *Ibidem*, p. 76 și 82.

care „să se poată înfăptui deznaționalizarea satelor și orașelor.”⁹ La începutul secolului nostru au fost colonizați maghiari în satele românești din câmpia Transilvaniei: Sărmașu Mare (azi jud. Mureș), Cara (azi jud. Cluj), Luduș (azi jud. Mureș) ș. a.¹⁰

Aceste colonizări au provocat nemulțumiri în rîndul românilor localnici ducînd, nu de puține ori, chiar la ciocniri între ei și noii veniți. De multe ori interveneau jandarmii pentru aplanarea conflictelor, firește în defavoarea românilor. Pentru ca această acțiune să progreseze, în 1904 Parlamentul a votat o *Lege a colonizărilor*, fiind pusă la dispoziția Ministerului Agriculturii suma de 9.160.000 coroane aur. Statul dădea coloniștilor unguri pe prețuri derizorii sau chiar gratuit: biserică, școală, casă parohială, drumuri, căi ferate, case cu tot utilajul necesar, grajduri cu animalele de care aveau nevoie, pămînt, teren de pășunat ș. a. De multe ori, pădurile și pășunea erau luate de la români și date noilor veniți. Nu este de mirare că românii își părăseau locurile natale și plecau în America.

Locuitorii unor sate românești erau maghiarizați și cu ocazia recensămînturilor oficiale de stat. În 1880 s-a votat în Parlament *Legea recensămîntului*. Cu efectuarea lui au fost încredințați funcționarii de stat. Aceștia primeau „instrucțiuni confidentiale”, de a trece cît mai mulți unguri. În județele de graniță și în alte zone ale Transilvaniei unde românii trăiau amestecați cu ungurii și vorbeau ungrește, erau trecuți ca cetățeni „de limbă maghiară”. În unele locuri, sate întregi slovace au fost trecute ca maghiare. Cu prilejul recensămîntului din 1880 românii au pierdut 50.177 suflete numai în trei județe (27.376 în Satu Mare, 14.959 în Bihor și 7842 în Trei Scaune). Cam la aceeași cifră se ridicau pierderile din celelalte județe. Cîteva exemple socotim că sînt concludente. De pildă, înainte de recensămîntul din 1880 trăiau în comuna Belini (Trei Scaune, azi jud. Covasna) peste 700 de români ortodocși. Dar în statistica din acel an figurau 231 de români și 491 de maghiari „ortodocși” (!); în statistica din 1890 erau 658 de ortodocși, din care numai 26 erau români, iar restul maghiari! La recensămîntul din 1900 apar, totuși, 167 de români ortodocși!

În comuna Bicfalău (azi jud. Covasna) erau, înainte de 1880, peste 150 de români ortodocși; statistica din acel an înregistra 100 de ortodocși, din care 6 români, iar 94 maghiari (!). În 1890, erau trecuți toți ca maghiari, iar la 1900 apar, totuși, 9 români.

În județele Bihor, Sălaj și Sătmar, recenzorii operau cu aceeași grijă în satele mixte — româno-maghiare — reducînd numărul românilor uneori chiar pînă la jumătate. În comuna Jac (azi j. Sălaj), se aflau 650 de români ortodocși, din care recenzorii înscrisau numai 533 de români, iar

⁹ *Ibidem*, p. 87—96.

¹⁰ Cf. Titus Podea, *Transilvania*, București, 1936, p. 52—54. Pentru numărul locuitorilor din comunele menționate se poate consulta C. Martinovici și N. Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alpine*, Cluj 1921, sub voce.

la recensământul din 1900 numai 22; în comuna Konadin erau în — 1880 — 237 de români, dar recenziții treceau numai 170, iar în 1900 doar 48. Același procedeu s-a urmat și în alte sate din județele de graniță. La recensământul din 1910 erau trecuți ca maghiari 24.062 de români, iar în județul Satu Mare 50.588 de români. Protestele românilor împotriva acestor falsificări fățișe n-au avut nici un rezultat. Înșiși conducătorii oficiilor ungare de statistică recunoșteau falsurile săvârșite în vederea maghiarizării. De pildă, în ședința Camerei Deputaților din 10 ianuarie 1890, unul din deputați, Beksics Gusztáv, făcea acest elogiu Guvernului condus de Tisza Kálmán: „Tendința de a transforma statul istoric într-un stat național exista de mult în politica ungară. În cursul guvernării lui Tisza această tendință s-a impus, nu numai prin acțiuni excelente, ci și prin rezultate excelente. Aceia care se îndoiesc de acest lucru n-au decît să citească rezultatele recensământului din 1880, care dovedesc marile progres al maghiarizării și mai ales să urmărească rezultatele recensământului ce se va face în curînd.“¹¹

După 1867 se înregistrează o operă de maghiarizare deosebit de rodnică și în mediul urban. După calculele sociologului maghiar Jászi Oszkár, populația urbană a Ungariei a crescut — în perioada 1787—1914 — cu 302%, iar celelalte naționalități cu 104,4%, ca urmare a unei politici de deplasare forțată a populației maghiare în mediile urbane, în detrimentul celei românești și a altor populații nemaghiare. Acest spor, artificial, a avut loc mai ales după 1867, căci guvernele din Budapesta și-au dat seama de importanța orașelor și de influența pe care o pot avea asupra mediului rural înconjurător. Chiar și în orașele săsești din Transilvania maghiarizarea a luat proporții neobișnuite. După realizarea statului dualist, în Transilvania sporul populației urbane se prezenta astfel: 94,3% maghiari, 57,7% români, 7,8% sași. În orice caz, un lucru este cert: că se lucra tacit la realizarea acestui spor maghiar, mai ales în orașele vechi românești sau săsești, deși în jurul lor nu existau sate maghiare din care să migreze populație spre oraș. De pildă, în Alba Iulia numărul maghiarilor a crescut de la 2591, în 1880, la 5226, în 1910; în Bistrița de la 574 la 2824; în Năsăud, de la 108 la 778; în Brașov de la 9827 la 17.831; în Făgăraș, de la 1734 la 3357; în Deva, de la 1480 la 5827; în Gherla, de la 1804 la 4630.¹² Ca să ne dăm seama de felul în care se lucra, menționăm doar faptul că în 1910 întreg județul Făgăraș, cu 84.436 de români, avea un număr de 6466 maghiari, din care 3357 numai în orașul Făgăraș. Acest spor nenatural al elementului maghiar reiese dintr-o simplă comparație cu orașele din Secuie, în care Guvernele nu aveau nici un interes în vederea maghiarizării, din moment ce majoritatea o constituiau secuii. De pildă, în Tg. Secuiesc numărul locuitorilor a sporit — din 1880 pînă în 1910 — doar cu 17,1%.¹³

11 Cit. după Z. Pâclișanu, *op. cit.*, p. 115. Amănunte deosebit de interesante asupra falsificării recensământurilor la T. Podea, *op. cit.*, p. 77—91.

12 Z. Pâclișanu, *op. cit.*, p. 121—122.

13 *Ibidem*, p. 122—123.

De regulă, se stabileau în orașe profesori și învățători la școlile maghiare, medici, notari publici, avocați, judecători, funcționari în organele administrative de stat (județene, municipale, judecătorești), comercianți, meseriași. În schimb, intelectualii români, angajați în funcții de stat, erau trimiși în orașele din Ungaria.

Însuși Guvernul ungar a prezentat Conferinței de pace de la Paris o statistică a tuturor funcționarilor de stat (inclusiv profesori, medici, judecători) din vechea Ungarie. Dăm câteva extrase deosebit de grăitoare.¹⁴

Numele funcției	Numărul	Unguri	Români	Slovaci	Germani	Sirbi	Ruteni	Alții
Funcționari ad-tivi de stat	15.252	14.529	185	48	289	80	2	119
Funcționari județeni	5.202	4.769	170	38	181	34	1	9
Funcționari ad-tivi în municipii	5.294	4.728	41	4	178	—	122	221
Funcționari în comune rurale	12.207	10.245	914	119	587	308	8	30
Notari publici	300	285	7	1	5	1	—	1
Magistrați	2.646	2.560	41	1	30	6	1	7
Medici oficiali	2.190	1.935	80	16	125	30	—	4
Învățători la școlile de stat	7.687	7.351	121	21	118	39	5	32
Profesori la școlile de toate gradele	2.994	2.862	23	6	63	6	1	33

Maghiarizarea numirilor de localități. Până în 1867, cea mai mare parte a numirilor de localități erau nemaghiare, adică românești, slave sau germane, date din vremuri îndepărtate, poate chiar de întemeietorii lor.

Desigur, autorităților nu le convenea acest lucru, căci ele dădeau Ungariei un aspect nemaghiar. Pentru a înlătura aceste numiri, autoritățile au început să înlocuiască treptat vechile denumiri, cu altele, ma-

¹⁴ *Ibidem*, p. 87.

ghiare. Iar în 1897, când această acțiune „patriotică“ a fost terminată, Guvernul ungar prezidat de baronul Bánffy Dezső, prezintă Camerei Deputaților un proiect de lege privitor la maghiarizarea tuturor numirilor de localități din Ungaria și Transilvania. Dându-și seama de adevăratele scopuri urmărite, din încredințarea conducerii Partidului Național Român s-au convocat adunări de protest la Sibiu (pentru 14 decembrie st. v. 1897) și Arad (pentru 23 decembrie), dar au fost interzise de autorități. La Sibiu, s-a alcătuit și publicat un protest, iar la Arad s-a făcut o „procesiune impunătoare“ la Episcopie, unde a vorbit Vasile Lucaciu, rugînd pe episcopul Ioan Mețianu să se facă interpretul doleanțelor românești în Casa Magnaților.

Împotriva proiectului s-au pronunțat și femeile de naționalitate săsească din Transilvania, care au strîns mii de semnături pe un Memorandum, pe care intenționau să-l prezinte împăratului Francisc Iosif; delegația încredințată cu aceasta nici n-a fost primită. În contra aceluiași proiect de lege și-a spus cuvîntul și Comitetul Executiv al Congresului naționalităților, întrunit la Budapesta la 10 august 1895 (format din reprezentanți ai românilor, slovacilor și sîrbilor). Protestul acestui Comitet atrăgea atenția opiniei publice din Europa, că cele trei milioane de slovaci din nordul Ungariei de multă vreme nu aveau „măcar un singur deputat în Dieta ungară“, iar în actuala legislatură, practic nu mai aveau deputați nici sîrbii și nici românii, pentru că puținii deputați slovaci, sîrbi și români au fost aleși cu „un program guvernamental“, deci „sînt renegați cunoscuți, care se identifică cu rasa dominantă și sînt de ajutor în procedura violentă contra naționalităților“. În felul acesta, cele zece milioane de nemaghiari nu au nici un singur reprezentant în Dieta Ungariei, încît „parlamentarismul ungar este un neadevăr... pentru că nu există exemplu în viața parlamentară a Europei, ca majoritatea populației dintr-o țară — cum sînt naționalitățile din Ungaria, care numără zece milioane — să fie excluse din reprezentanță în parlament“. Aduceau apoi o serie de exemple din care rezulta că aceste naționalități nu se puteau dezvolta nici sub raport cultural.

După cum era de așteptat, în Camera Deputaților proiectul n-a fost comlățut decît de cîțiva deputați sași, iar în Casa Magnaților (Casa de sus) — în ședința din 17 decembrie 1897, — a luat cuvîntul mitropolitul Miron Romanul, cerînd ca discuția să fie amînată pînă vor fi prezenți și ierarhii Bisericii românești unite, ca împreună cu ortodocșii să poată studia proiectul și să-și expună opiniile asupra lui. Propunerea n-a fost admisă și astfel proiectul a fost discutat și primit în aceeași zi.¹⁵

În felul acesta, de-acum înainte, pînă în 1918, toate numirile de localități românești au fost trecute în actele oficiale în formă maghiarizată. Același lucru s-a întîmplat cu toate stațiile de cale ferată, chiar în zone locuite exclusiv de români. Chiar și în „Sematismele“ bisericesti — publicate anual de eparhiile ortodoxe și ocazional de cele unite — din

¹⁵ Teodor V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VIII, Sibiu, 1915, p. 37 (textul protestului la p. 31—37).

dispoziția autorităților numele parohiilor au fost trecute în românește și apoi în ungurește. Dăm câteva exemple din județul Hunedoara: Brad—Brád, Lunca—Lunka, Mesteacăn—Mesztákon, Peștera—Pestyere, Șesuri—Szeszur, Trestia—Tresztia, Rovine—Rovina; din jurul Sibiului: Alámor—Alamor, Gura Riului—Guráró, Săcel—Szeczel, Săliște—Szelistye, Sibieli—Szibiel, Tilișca—Tiliska, Vale—Válé.

Dacă aceste denumiri n-au putut fi complet maghiarizate, în alte județe situația a fost diferită. Iată câteva localități cu rezonanță istorică din Munții Apuseni: Albac, devine Fehérvölgy, Cîmpeni—Topánfalva, Baia de Arieș—Aranyosbánya, Ponor—Nagyponor, Sălciua de Sus—Felsőszolcsva, Valea Geagiului—Kis Gyógy Patak, Mărișel—Havasnagyfalu; în jurul Sibiului: Sibiul—Nagy Szeben, Cornățel—Hortobágyfalva, Cristian—Kereszténysziget, Nucet—Szent Jánoshegy, Șelimbăr—Sellemberk, Șura Mare—Nagy Csűr, Tălmăcel—Kis Talmács; pe Tîrnave: Cetatea de Baltă—Kükülóvár, Crăciunelu de Sus—Felsőkarácsonyfalva, Laslea—Szász Szent László și altele.¹⁶

Societăți culturale de maghiarizare. Paralel cu legislația școlară, îndreptată îndeosebi asupra școlilor nemaghiare cu scopul precis al maghiarizării lor, „naționaliștii“ maghiari au lansat o veritabilă ofensivă de maghiarizare prin așa-numitele „societăți culturale“. Ele erau temeinic susținute de stat și se bucurau de sprijinul autorităților, cîtă vreme activitatea asociațiilor culturale ale „naționalităților“ erau interzise.

Prima societate de acest fel s-a înființat la Budapesta, urmărind maghiarizarea propriei populații; a întemeiat grădinițe de copii, școli și biblioteci, fundații. De pildă, fundația contelui Andrásy Gyula, din care se acordau premii anuale de 50 și 100 florini la cîte 6 învățători care se distingeau în predarea limbii maghiare în școlile la care funcționau. În 1892 societatea avea un buget anual de 11.000 florini și o avere de 90.392 de florini.

Pentru maghiarizarea slovacilor s-a înființat Reuniunea culturală din Ungaria de sus. În 1892 avea aproape 5000 de membri, un buget anual de 55.569 florini și o avere de 91.911 de florini. A înființat grădinițe de copii în comunele slovace și germane; mulți copii slovaci erau luați de la familiile lor și duși în casele unor țărani unguri, în regiunile locuite numai de ei, pentru a învăța limba maghiară și eventual, pentru a rămîne pentru totdeauna acolo. Reuniunea culturală transdanubiană își îndrepta atenția spre sud-vestul țării, în zone locuite de sirbi. În 1894 s-au mai înființat două astfel de societăți: Reuniunea națională ungară — pentru toată Ungaria —, la Budapesta și Reuniunea culturală nord-vestică, pentru comitatele slovace-rutene (Abaúj-Torna, Zemplén, Ung, Ugocea, Bereg, Saroș și Maramureș), cu sediul în Eperjes.

16 Vezi la Dr. Remus Roșca, *Lexiconul comunelor bisericesti din Arhidieceza gr. or. romând a Transilvaniei*, Sibiu, 1894, passim. Amănunte asupra maghiarizării numelor de localități la Vasile M. Theodorescu, *Transilvania sub maghiari și români*, București, 1941, p. 72—82.

În 1885 a luat ființă, la Cluj, „Reuniunea sau Societatea transilvană pentru cultura maghiară” sau FEMKE = *Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület*.

Programul acestei societăți era: „cucerirea de teritorii lingvistice în zone locuite de naționalități.” În 1892 avea 20.000 de membri și un venit anual de 70.000 de florini. Susținea peste o sută de școli maghiare în satele românești. În unele comitate (județe) din Transilvania s-a impus chiar o taxă anuală pentru toți cetățenii, care era destinată acestei Reuniuni culturale, al cărei țel nu era altul decât maghiarizarea românilor.¹⁷ În schimb, multe societăți culturale sau „case de citire” (cursuri de alfabetizare) ale naționalităților nemaghiare erau interzise.¹⁸

Maghiarizarea numelor de persoane. Acest fenomen este întâlnit încă din perioada „voievodatului” și „principatului”. Numeroși cneji români ortodocși, din dorința de a-și păstra proprietățile, precum și titlurile nobiliare pe care le-au primit din partea regilor unguri pentru faptele reputate de ei în luptele împotriva turcilor, au început să îmbrățișeze confesiunea catolică și să-și schimbe numele, întărind apoi rîndurile nobilimii maghiare. Vom cita doar câteva nume. Unul din nepoții cneazului român Ștefan a fost vestitul apărător al Europei (deci și al Ungariei!) Iancu de Hunedoara (numit de unguri Huniady János), voievod al Transilvaniei și guvernator al Ungariei; fiul său a fost regele Ungariei Matei Corvin. Un strănepot al aceluiași cneaz a fost umanistul Nicolae Olahus (1493—1568), a cărui origine românească i-o arată chiar numele, fost arhiepiscop-primat al Ungariei și regent al coroanei ungare. În Maramureș, descendenții voievodului Dragoș, cel plecat în Moldova, au trecut la catolicism; din ei se trage familia nobilă catolică Drágfy. Urmașii cneazului Vladislav Românul — care primea în 1362 satul Zlaști de lângă Hunedoara, — au fost nobilii maghiari Zalásdi; urmașii lui Ștefan și Ladislau, bani de Losonz, au fost conții maghiari Bánffy. Tot de origine românească era și familia cancelarului Transilvaniei Teleky Mihály, lucru pe care-l confirmă și cronicarul maghiar Mihail Cserey în secolul XVIII. La fel și familia de conți Csáky din Bihar, căreia se pare că îi aparține și un episcop catolic de Oradea în secolul XVIII. În părțile Hațegului și Hunedoarei, numeroase familii de cneji, atestate documentar în secolele XIII—XV, schimbându-și numele și credința, s-au maghiarizat: Kendeffy din Cindea, Zeyk din Zeicu, Naláczy, Pogány, Pui, Ponory, Kristory, Ribiczay, Tordásy, după numele satelor de origine, Bornemisa, Nopcea ș. a.¹⁹

După 1541 această acțiune a încetat. Abia în 1848, revoluționarii maghiari au impus schimbarea numelui de familie al cetățenilor nemaghiari; dar după înfrângerea revoluției, guvernatorul Transilvaniei Wohlgemuth a

17 Eugen Brote, *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895, p. 105—107. Vol. *Les faux hongrois. La multiplication artificielle d'un peuple*, Milano, 1977, p. 23.

18 Z. Păclișanu, *op. cit.*, p. 86—98.

19 Cf. Ștefan Lupșa, *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria pînă la anul 1556*, Cernăuți, 1929, p. 77—80 și 88—89.

declarat „nule și neavenite“ aceste măsuri, dînd ordin autorităților să le înlocuiască cu vechile și „adevăratele nume“.

După 1867, s-a început o adevărată mișcare pentru schimbarea numelor de familie, care constituia o adevărată primejdie de deznaționalizare pentru români, slovaci, sîrbi și ruteni. S-a constituit o Asociație (sau Societate) centrală pentru schimbarea numelui (Központi névmagyarosító társaság), cu aprobarea Ministerului de Interne, care a schimbat, pînă în 1896, peste 14.000 de nume. O nouă etapă în această acțiune de maghiarizare a început după anul milenar 1896. În 1898 a apărut la Budapesta — în a doua ediție — cartea intitulată: *Hogy magyarosítsuk a vezetéket nevéket?* (= Cum să maghiarizăm numele de familie?), semnată de Telkes Simon, președintele Asociației amintite. Cuprindea indicații precise asupra modului în care numele românești puteau fi schimbate în nume maghiare. Încă din prima pagină făcea precizarea că „numele maghiar este un fel de *crez politic* pentru orice maghiar“ „... Maghiarizarea numelui este un jurămint de fidelitate, un legămint patriotic“.

Între altele, preconiza adăugarea unui „i“ la locul nașterii: Aradi—Arădeanul, Szilágy—Sălăjanul, Monori—Monoranul, Szilvasi—Silvășanul, Zágori—Zăgreanul. „În privința aceasta toponimia Ungariei (citește: și Transilvaniei!) oferă un număr considerabil de nume de o frumoasă și autentică rezonanță maghiară, pe care o recomandăm călduros.“ Meseriașii și comercianții își puteau lua numele după profesia lor: Asztalos (Timplaru), Juhász (Ciobanu), Mészáros (Măcelaru), Puskás (Pușcașu), Takács (Țesătoru) ș. a. Același lucru îl puteau face intelectualii: Pap (Preotu, Popa), Kántor (Cantor), Katona (Soldatu). Cei care voiau să-și amintească de originea ancestrală, puteau folosi nume ca: Bolgár (Bulgaru), Görög (Grecu), Kún (Cumanu), Német (Neamțu), Oláh (Romănu), Örmény (Armeanu), Orosz (Rusu), Szász (Sasu), Székely (Secuiu), Tóth (Slovacu). Simpla traducere a unui nume nemaghiar în limba maghiară — dacă era cazul — era de asemenea recomandată. (Lupu—Farkas, Albu—Fehér ș. a.). Se adăugau o serie de alte recomandări, iar în partea doua se explica formalitățile care trebuiau îndeplinite în vederea adopțării de nume cu „rezonanță maghiară“.²⁰

Asociația pentru maghiarizarea numelor — condusă de Telkes Simon — a găsit alte mijloace pentru atingerea obiectivelor propuse. De pildă, Szendre Béla, ministru al Apărării, a promis tot sprijinul, dînd dispoziții ca toate publicațiile orientate în această direcție, să fie anexate la Buletinul oficial al Ministerului pe care-l conducea. Secretarul de stat al Ministerului Agriculturii, Bedő, a lucrat, prin cuvînt și prin scris, la maghiarizarea numelor în cercul său de activitate.

20 Cartea lui Telkes Simon a fost reeditată — însoțită de traducere în limba franceză și studiu introductiv — sub titlul: *Les faux hongrois.. La multiplication artificielle d'un peuple*, Milano (Editrice Nagard), 1977. Concepții asemănătoare înțîlnim și în lucrarea deputatului Beksics Gusztáv privind maghiarizarea românilor transilvăneni, în lucrarea sa *Magyarosodás és magyarosítás*, Budapest, 1883. Cf. Vasile M. Theodorescu, *op. cit.*, p. 82.

Tot în 1896, s-au tipărit în mai multe mii de exemplare, „Instrucțiunile privitoare la maghiarizarea numelor“, însoțite de un apel în același sens, adresat la o serie de ziare, directori de școli și un număr de întreprinderi industriale și financiare.

Un memoriu special a fost înaintat Ministerelor de Interne, de Finanțe, al Cultelor, al Comerțului, Consiliului municipal al Capitalei, Direcției Căilor Ferate, Birourilor de Poștă și Telegraf, Serviciului de Statistică, Poliției, profesorilor de la școlile de stat, arhiepiscopului-primat al Ungariei, episcopilor romano-catolici și protestanți, dar și greco-catolici (români și ruteni!). Cu alte cuvinte, se începuse o acțiune de masă în vederea realizării acestui deziderat „patriotic“. Urmările s-au putut constata în foarte scurt timp. Între alții, ministrul Comerțului, baronul Ernő Dániel, a adresat un apel Direcțiunii generale a Căilor ferate din Ungaria, prin care invita pe toți angajații acesteia care purtau nume „cu rezonanță străină“, să și le maghiarizeze, ca dovadă a patriotismului lor. Ministrul Finanțelor Lukács László a făcut același serviciu „patriotic“ în sectorul său de activitate, cerînd personalului în subordine să-și maghiarizeze numele. Wlassics Gyula, ministrul Cultelor și Instrucțiunii, printr-o circulară, cu data de 28 august 1896, recomanda directorilor generali ai circumscripțiilor școlare să acorde tot sprijinul filialelor Asociației centrale pentru maghiarizarea numelor. Ministrul Justiției Erdély Sándor și-a manifestat interesul față de această acțiune, publicînd „Instrucțiunea“ în „Buletinul Justiției“ (nr. 11, 1886, p. 378—380).²¹

Rezultatele s-au văzut la scurt timp. Un preot romano-catolic din județul Borsod a determinat 52, apoi 27 de familii din parohia lui să-și schimbe numele în amintirea „mileniului“. Societatea de Căi Ferate Arad-Cenad a izbutit să obțină schimbarea numelui a 62 familii de feroviari (cei mai mulți vor fi fost români). Péch Dezső, directorul școlii de pădurari din Gheorghieni-Harghita a făcut bune servicii „patriei ungare“ prin maghiarizarea numelor elevilor „de limbă străină“ din școala sa (aceștia nu puteau fi decît români), și a 45 de familii din satul Glăjărie — j. Mureș, între care 7 erau familii de români (probabil și ceilalți vor fi fost tot români, maghiarizați mai de mult). Șeful plasei Deta — j. Timiș, Prepeliczay Ödön (la origine nu putea fi decît Prepelitș!) — ca orice renegeat — a vrut să-și câștige „merite patriotice“ prin schimbarea numerelor multor familii din distinctul administrativ pe care-l conducea.²²

Același lucru îl făceau și ofițerii de stare civilă, mai ales după anul 1894, cînd s-a introdus căsătoria civilă obligatorie, iar registrele de stare civilă au fost luate de la preoți și trecute în sarcina primăriilor.²³ În felul acesta, avînd registrele de stare civilă (naștere, cununie, deces), autoritățile locale puteau modifica numele — fără consimțămîntul persoanei res-

21 S. Telkes, *op. cit.*, p. 77—78.

22 *Ibidem*, p. 80.

23 Cf. T. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 636—656.

pective — lucru ușor de realizat într-o vreme când o bună parte dintre românii transilvăneni erau neștiutori de carte.

Maghiarizarea numelor se făcea mai ales elevilor români care frecventau cursurile unor gimnazii maghiare: Sibiu, Cluj, Aiud, Deva, Tg. Mureș, Făgăraș, Bistrița ș. a. În registrele școlare ale Gimnaziului maghiar din Sibiu (actualul Liceu „Gheorghe Lazăr”) apare un Petru Dályai, adică Dăianu, fiu de preot unit, dar de naționalitate ungar(!); un Stoika Iosephus, de confesiune romano-catolică, dar ungar (!), avînd însă un frate Antoniu, de confesiune romano-catolică, dar de naționalitate... valah; un elev Mihok, era trecut ca ortodox, dar de neam ungar.²⁴

În orice caz, numărul maghiarilor a crescut destul de mult și pe această cale. Primeau nume maghiare mai ales germanii și evreii. Cu timpul, crescînd numărul acestora, s-au născut resentimente chiar și în rîndul maghiarilor veritabili, care au început să-i numească pe acești neofiți „maghiari de o coroană” (Koronas magyar), deoarece pentru schimbarea numelui se plătea o simplă taxă de o coroană.²⁵

Intellectualii români — îndeosebi preoții — au sesizat de la început primejdia, fapt pentru care au sfătuit tacit pe credincioșii lor — ei premergînd cu exemplul — să dea copiilor lor nume latinești greu de transpus în grafie maghiară. Așa s-au înmulțit în Transilvania nume ca: Romulus, Remus, Traian, Aurelian, Titus, Caius, Liviu, Cornel, Octavian, Coriolan, Lucian sau Doina, Minerva, Corina, Letiția ș. a. Este semnificativă, în acest sens, onomastica familiei preotului Isidor Blaga din Lancrăm: Letiția, Lionel, Longin, Liviu, Liciniu și Lucian sau familia notarului Moise Branște: Valeriu, Victor, Victoria, Veturia și Virgilia. Maghiarizarea era exclusă! Alții au dat copiilor nume din calendarul Bisericii ortodoxe — de origină greacă — greu traductibile, ca Nicodim, Sofron, Spiridon, Isidor, Asachie, Isihie ș. a.

Statistici. Politica de maghiarizare se poate ușor verifica cu ajutorul diferitelor statistici întocmite de autoritățile de stat sau bisericești. Trezînd peste statisticele bisericești întocmite — cu ajutorul preoților — din dispoziția episcopilor Inochentie Micu, Petru Pavel Aron, ne oprim la statistica întocmită în 1761—1762 din dispoziția generalului Nicolae Adolf von Bukow, trimisul împărătesei Maria Tereza în Transilvania. Potrivit acesteia, existau în Transilvania propriu-zisă (deci excludem Banatul și așa-zisul „Partium”) 151.816 familii de credincioși ortodocși și uniți, cu 3618 familii de preoți, în total 155.434 familii de români. Înmulțind cu 5, avem un total — aproximativ — de 777.170 locuitori români.²⁶

O primă statistică oficială a tuturor locuitorilor Transilvaniei — fără precizarea naționalității și a confesiunii, — s-a făcut în 1786, din dispo-

24 Dr. Ioan Stanciu, *Istoricul Liceului Gheorghe Lazăr din Sibiu, 1692—1942*, Sibiu, 1943, p. 92—95.

25 Dr. Titus Podea, *op. cit.*, p. 47—48.

26 Cf. Virgil Ciobanu, *Statistica românilor din Ardeal făcută de administrația austriacă la anul 1761—1762*, Cluj, 1926, 87 p. (extras din *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj*, III, 1924—1925).

ziția împăratului Iosif II. S-a constatat că existau atunci 1.577.515 locuitori. Cu 20 de ani în urmă, se făcuse o statistică a celorlalte confesiuni din Transilvania, când s-au aflat: 93.135 catolici, 140.043 reformati, 28.647 unitarieni, 130.365 luterani. Ținând seama de faptul că cei trecuți catolici, reformați și unitarieni erau maghiari, iar luterani erau sași, vom avea următoarea statistică pe naționalități:

români	777.170
maghiari	261.825
sași	130.365
Total	1.169.360 locuitori

Proporția era deci aceasta: 66,46% români, 21,62% maghiari și 11,72% sași.²⁷

Cu toată migrația românilor peste munți în secolul al XVIII-lea, din cauza întregii opresiuni la care erau supuși — națională, socială și religioasă²⁸ — numărul lor a rămas același și din secolul următor.

În 1837, după o statistică întocmită de I. H. Benigni (*Handbuch der Statistik und Geographie Siebenbürgens*, 2 vol., Sibiu, 1837), situația etnică a Transilvaniei se prezenta astfel:

romano-catolici	187.081
reformați	250.000
unitarieni	50.000
luterani (sași)	250.000
ortodocși	800.000
uniți	551.989

Total 2.089.070

După naționalități:

români	1.351.989
maghiari și secui	487.081
sași și germani	250.000

Total 2.089.070

²⁷ Cf. Zenovie Pâclișanu, *Statistique des Roumains de Transylvanie au XVIII-e siècle*, în *Revue de Transylvanie*, t. I, nr. 2, 1934, p. 208—210.

²⁸ Despre acestea, vezi: David Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1944, cu prezentarea mai multor statistici, la p. 15—57.

În procente, românii reprezentau 64,71% din populația Transilvaniei.²⁹
Almanahul de la Gotha prezenta următoarea situație pentru anul 1894:

români	1.290.000
maghiari și secui	556.500
sași	250.000
alții	30.448

Total 2.126.948 locuitori, din care 60% români.³⁰

Cifrele de mai sus se referă însă numai la Transilvania propriu-zisă, fără Banat și „Partium”.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, avem statistici deosebit de interesante care aruncă o lumină puternică nu numai asupra situației demografice a populației, ci și asupra maghiarizării.³¹

	1869	1880	1890	1900	1910
maghiari	6.156.421	6.445.487	7.426.730	8.679.014	10.050.575
români	3.470.069	2.405.085	2.591.905	2.785.265	2.949.032
germani	1.820.922	1.953.911	2.107.577	2.114.423	2.037.435
slovaci	1.817.228	1.864.529	1.910.279	2.008.744	1.967.970
croați	206.651	2.352.339	1.554.000	1.670.905	1.833.162
sirbi	267.344		1.057.264	1.042.022	1.106.471
ruteni	469.420	356.062	383.392	427.825	472.587
evrei	—	624.826	707.961	826.222	932.458
alții	11.295	264.689	318.251	394.142	469.255
total	13.229.350	15.642.102	17.349.398	19.122.340	21.718.945

Dintre aceștia erau:

maghiari	6.156.421	6.445.487	7.426.730	8.679.014	10.050.575
nemaghiari	7.072.929	9.196.615	9.922.668	10.443.326	11.668.370

²⁹ Z. Păclișanu, *Statistique*, p. 210—211 și Ștefan Pascu, *Transilvania în lumina datelor geopolitice, istorice și statistice*, Blaj, 1944, p. 302—303.

³⁰ *Ibidem*, p. 303.

³¹ Datele după Romulus Seișanu, *România. Atlas istoric, geopolitic, etnografic și economic*, București, 1936, p. 120—121, cu rectificarea unor date tipărite greșit în limbile română, franceză, engleză. Statistici, cu diferențe nefinsemnate, pentru anii 1880, 1890, 1900 și 1910 la Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 315—316 și la Z. Păclișanu, *Politica minoritară*, p. 116.

Aceste simple cifre grăiesc de la sine. Sporul demografic pentru ne-maghiari era minim. La români se înregistrează chiar o descreștere din 1869 pînă în 1880, explicabilă nu prin emigrări în America sau în vechea Românie, ci prin faptul că mulți români din zona „Secuimii” sau din părțile Bihorului și Sătmarului, erau trecuți în statistici ca „maghiari”, din moment ce vorbeau numai ungurește. În schimb, sporul populației maghiare este considerabil. De la 6 milioane în 1869 s-a ajuns la 10 milioane în 1910, deci populația aproape că s-a dublat.

În privința Transilvaniei, numărul românilor a trecut întotdeauna de două milioane. Astfel,

în 1840 (după Fényes)	2.202.542
în 1848 (după Britisch Estimate)	2.600.000
în 1856 (după von Czörnig)	2.641.000
în 1869 (după dr. Ficker)	2.895.700 ³²

În ce privește statistica maghiară din 1910, pentru Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, ea se prezenta astfel: 2.830.040 (53%) români, 1.664.296 (31,6%) maghiari, 565.116 (10,7%) germani, 204.150 (3,9%) alții (evrei, slovaci, ruteni, țigani) — în total 5.263.602 locuitori.

Pe județe (după împărțirea de după 1918), lucrurile se prezentau, în procente astfel: ³³

Județul	români %	maghiari %	germani %	alții %
Alba	77,4	17,6	3,3	1,7
Arad	59,1	29,0	1,6	4,3
Bihor	52,4	44,5	0,7	2,4
Brașov	34,7	34,9	29,2	1,2
Caraș-Severin	72,2	7,2	12,0	8,6
Ciuc	12,4	86,4	0,7	0,5
Cluj	56,3	38,9	2,9	1,9
Făgăraș	88,7	6,9	3,4	1,1
Hunedoara	79,9	15,5	2,4	2,2
Maramureș	50,4	19,5	18,4	11,0

³² *Ibidem*, p. 98.

³³ După Sabin Manuilă, *Aspects démographiques de la Transylvanie*, în vol. *La Transylvanie*, Bucurest, 1938, p. 824—825; Silviu Dragomir, *Transilvania înainte și după arbitrajul de la Viena*, Sibiu, 1943, p. 4; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 316; R. Seișanu, *op. cit.*, p. 108 (aici după vechea împărțire administrativă a județelor).

Județul	români %	maghiari %	germani %	alții %
Mureș	32,7	61,1	3,8	2,4
Năsăud	68,5	8,4	20,0	3,0
Odorhei	2,3	95,4	1,8	0,5
Satu Mare	41,8	55,2	2,3	0,7
Sălaj	59,1	37,9	0,4	2,6
Sibiu	64,3	5,7	28,1	1,9
Someș	75,2	20,7	2,7	1,4
Tîrnava Mare	40,6	12,4	41,8	5,2
Tîrnava Mică	47,9	30,0	17,5	4,6
Timiș Torontal	34,1	16,6	38,8	10,0
Trei Scaune	15,5	83,4	0,4	0,7
Turda	71,1	25,6	0,3	2,0

Totuși, cifrele statisticii oficiale nu erau exacte, căci după statisticile bisericești ale românilor, în 1910 erau 3.708.874 credincioși uniți și ortodocși români și nu 2.939.789 cîți apar în statistica organelor de stat.

Nu este lipsit de interes să arătăm care era situația statistică a naționalităților din întreg imperiul habsburgic în 1914, la izbucnirea primului război mondial:

În Austria:

germani	— germani	9.950.000
cehi	6.440.000	
polonezi	4.970.000	
ruteni	3.520.000	— slavi
sloveni	1.260.000	
sîrbo-croați	790.000	
italieni	770.000	
români (în Bucovina)	280.000	— latini

În Ungaria:

unguri	10.050.000	— unguri
români	2.950.000	— latini
sîrbo-croați și slovaci	2.940.000	— slavi
ruteni	480.000	— slavi
germani	2.040.000	— germani

În Bosnia și Herțegovina:

sîrbo-croați (inclusiv musulmani de origine sîrbă)	2.000.000	— slavi
--	-----------	---------

Deci în tot imperiul erau:

slavi	24 milioane
germani	12 milioane
unguri	10 milioane
latini	4 milioane

Total 50 milioane

(se mai adăugau, la aceștia, evrei, țigani ș. a.).³⁴

Politica de deznaționalizare din Ungaria nu mai era un secret pentru nimeni. O recunoșteau chiar și oamenii politici unguri. De pildă, baronul Bánffy Dezső declara în 1906: „Interesele Ungariei cer ca *statul național să fie întemeiat pe șovinismul cel mai neînduplecat*“. Iar scriitorul Kostensky Géza scria: „Să lăsăm la o parte minciuna convențională că nu am voi distrugerea naționalităților nemaghiare. Da, vrem să le distrugem și trebuie să voim asta“.³⁵

Politica maghiarizării își atinge apogeul în timp ce se afla în fruntea guvernului baronul Bánffy Dezső (1895—1899), supranumit „pașa din Dobica“. Acțiunile sale șovine și antipopulare au fost înfierate de cunoscutul sociolog maghiar Jászi Oszkár care scria: „Popoarele nemaghiare au să sufere la fel ca și poporul maghiar întreaga asupra a feudalismului agrar: o administrație barbară, impozite nedrepte și o exploatare pe plan economic. Dar asupra popoarelor nemaghiare e și mai grea decît a maghiarilor. Orbit de ură națională, junkerul maghiar de-abia consideră pe nemaghiari ca oameni; administrația și justiția într-o limbă străină agravează năpăstuirea poporului; școala, care are drept scop maghiarizarea, menține naționalitățile pe o treaptă inferioară. Nu numai țărani nemaghiari sînt asupriți, ci și intelectualii, dacă persistă în a rămîne atașați aspirațiilor culturale și politice ale poporului lor. Inte-

³⁴ *Ibidem*, p. 131—132.

³⁵ *Ibidem*, p. 123.

lectualul nemaghiar nu poate deveni funcționar superior, — el este mereu boicotat de societatea maghiară. Este socotit „daco-roman“ fiecare cetățean care vorbește românește și apără drepturile poporului față de abuzurile funcționarilor... legea naționalităților din 1868 n-a fost niciodată aplicată, ea a avut doar menirea ca biroul de presă ungar, invocînd-o, să se poată mîndri cu liberalismul maghiar“.³⁶

Mocsáry Lajos, omul politic care a avut curajul să apere naționalitățile nemaghiare scria: „O frică excesivă ne împinge să comitem acțiuni într-adevăr exagerate. Mă refer la tendința generală de maghiarizare. Știm foarte bine că ici-colo se neagă acest adevăr. Dar atunci pentru ce se aplaudă în mod frenetic în cele patru colțuri ale țării, ori de cite ori marele șovin Bánffy Dezső repetă că patria noastră nu va fi fericită pînă cînd ultimul individ aparținînd rasei românești sau slovace nu va fi transformat într-un maghiar veritabil“?³⁷

Iar scriitorul norvegian Björnsterne Björnson (1832—1910), refuzînd invitația de a participa la Congresul interparlamentar de la Budapesta din 1907, scria: „În tinerețea mea am iubit și am admirat mult poporul maghiar, atunci cînd el a fost oprimat și vărsa lacrimi amare. Dar mai tirziu, cînd l-am studiat mai îndeaproape și cînd m-am convins de nedreptățile pe care le comite față de celelalte naționalități care locuiesc cu el în Ungaria, am început să detest șovinismul lui. Sînt convins că în afara Ungariei nu mai există nimeni care să aibă aceleași simțăminte și credeți-mă că aceste injustiții mai devreme sau mai tirziu vor duce Ungaria la piere“.³⁸

Un plan secret de maghiarizare totală a românilor din anul 1907.

Din paginile anterioare rezultă că după serbările „mileniului“ din 1896, s-a inaugurat o politică și mai dură de maghiarizare forțată a naționalităților asuprite, în special a românilor și slovacilor. Promotorii acestei politici au fost contele Tisza István (1861—1918), fost prim-ministru în două rînduri (1903—1905 și 1913—1917), întemeietorul Partidului Național al Muncii, apoi contele Apponyi Albert (1846—1933), fostul ministru al Cultelor și Instrucțiunii (1906—1910 și 1917—1918), ministrul de interne Andrassy Gyula. Din îndemnul și la indicațiile acestora, a apărut în 1907 la Budapesta o carte masivă scrisă de Huszár Antal, care cuprindea o serie de inițiative cu privire la desființarea românilor ca națiune. Cartea poartă titlul: *A Magyarország Románok*. — Bizalmas Használatára. — Munkatársak közreműködésével, írta Huszár Antal. M. Kir. Belügyminiszteri Fordító, Budapest, 1907, 953+XXIV p. (în traducere: „Românii din Ungaria. Pentru întrebuintare confidențială.

36 Citat din vol. *Din istoria Transilvaniei*, II, București, 1961, p. 250 (după Jászi Oszkár, *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* = Formarea statelor naționale și problema naționalităților, Budapesta, 1912, p. 478.

37 *Chestiunea naționalităților*, în ziarul *Egyetértés*, nr. 306 din 25 decembrie 1907 după R. Seišanu, *op. cit.*, p. 125; Milton Lehrer, *Ardealul, pămînt românesc (Problema Ardealului văzută de un american)*, București, 1944, p. 148.

38 R. Seišanu, *op. cit.*, p. 125; Z. Păclişanu, *Politica minoritară*, p. 64; M. Lehrer, *op. cit.*, p. 131—132.

Scris cu concursul mai multor colaboratori de Huzsár Antal, translator în Ministerul de Interne, Budapesta, 1907. Tiparul tipografiei regești maghiare de stat"). A fost tipărită numai în 25 de exemplare. Din fericire, două sînt în România, unul în Biblioteca universitară din Cluj-Napoca, altul în Biblioteca Academiei R. S. R. în București. Cartea a apărut la scurt timp după reluarea activismului politic în Transilvania (1905) și după marea expoziție organizată de Asociația transilvană și deschiderea Muzeului ei etnografic în 1905, care s-a transformat într-o strălucită manifestare a unității românești. Marea expoziție jubiliară de la București din 1906 — cînd se împlineau și 1800 de ani de la cucerirea Daciei de către romani — a atras mii de români transilvăneni, primiți cu o mare bucurie. Guvernul din Budapesta a intuit marea primejdie pe care o constituiau românii de pretutindeni, de aceea a considerat că este momentul să vină cu noi măsuri represive.

Existența și conținutul acestei cărți au fost semnalate în cîteva rînduri. Primul a fost episcopul Roman Ciorogariu de la Oradea, în cartea sa intitulată sugestiv: „Zile trăite”. Iată ce spunea venerabilul episcop și militant pentru drepturile românești, sufletul „Tribunei” arădene de altădată: „O întîmplare mi-a dat pe mîină... o carte mare, (cu) peste 900 pagini, scrisă de Huzsár A., funcționarul secției politice din Minister (Interne n. n.) și tipărită înaintea războiului în număr restrîns, numai pentru uzul rezervat al șefilor din ministerele budapestane. De cartea aceasta, ținută sub lacăte, nu știa nimenea, afară de cei inițiați din Minister. Ea conținea planurile strategice pentru desființarea neamului românesc.

Cînd am citit-o, m-au cuprins fiori de lațurile care ni s-au aruncat din Budapesta. În această carte am aflat izvorul de unde au emanat toate legile și ordonanțele ministeriale care dădeau concentric asaltul contra instituțiilor noastre bisericești, școlare, economice, peste tot contra întregii noastre ființe naționale. Așa se explică acea admirabilă unitate de acțiune îndreptată împotriva noastră pe toate terenele vieții publice și particulare.

Obiectivul acestui plan strategic al unei politici bine definite era maghiarizarea cerului și pămîntului unguesc, cu toate cîte se află întrînsul și prin toate mijloacele corupției și a forței brutale.

Cartea se prezintă mai înainte cu un inventar material și personal al tuturor instituțiilor noastre bisericești, școlare, economice etc., alcătuit pe baza unei statistici, căreia nu i-a scăpat nici o slovă din organizația noastră scrisă, nici un cui din avutul nostru și nici o funcțiune a organismului nostru național. O statistică a noastră cum nu avem nici noi pentru noi; va să zică ne cunoșteau mai bine ei, în ministerele lor, decît ne cunoșteam noi în comitetul nostru național, lipsit de serviciu statistic.

Fiecare tratat într-un complex propriu. De pildă, băncile românești, fiecare cu capitalul societar, consiliile de administrație, statutele lor, operațiile, rolul lor în finanțarea cumpărărilor de pămînt țărănesc, cu cît

pământ s-a îmbogățit poporul prin bănci etc. După expunerea situației, urmează programul de imunizare a băncilor românești prin detragerea creditelor, restricții și aducerea în imposibilitate a unei expansiuni economice. Așa se stabilesc la biserică, școală, asociații culturale etc., programe de guvernămînt pe cari trebuia să le execute ministerele din toate vremurile ce vor urma pînă la definitivă desființare a națiunii române și transfuziunea ei în națiunea dominantă maghiară.

Programul acesta — care avea să fie completat în un nou volum, dacă nu se năruia monarhia austro-ungară, — e opera lui Apponyi și legiurile — ori mai bine zis nelegiurile sale — din 1907 și 1917, sînt numai etape în aplicarea aceluși program de desființare a unui neam, iar nu dispozițiile temporare de război, cum vrea să prezinte Apponyi legile sale lumii pe care vrea să o seducă.³⁹

În 1933, a prezentat-o rezumativ profesorul și diplomatul George Moroianu într-o lucrare destinată străinătății.⁴⁰

Cel care s-a ocupat pe larg de această carte a fost profesorul Dr. Onisifor Ghibu (1883—1972) de la Universitatea din Cluj, cunoscut prin lucrările sale de pedagogie, dar mai ales prin cele privitoare la acțiunile politice ale diferitelor ordine și congregații romano-catolice maghiare în România.⁴¹ După lucrările lui, redăm cîteva idei din cartea lui Huszár Antal.

În introducere autorul pleacă de la constatarea că în ultimul timp românii transilvăneni se manifestă deschis împotriva politicii naționale a statului ungar. Sînt prezentate probleme de ordin demografic. Se propunea o nouă arondare a județelor și a circumscripțiilor electorale (70 cu majoritate românească), în vederea distrugerii unității demografice a românilor transilvăneni. Autorul este însă nevoit să recunoască faptul că în 12 județe din Transilvania majoritatea absolută a populației este românească, variind între 50,8% și 90,2%.

Autorul se ocupa apoi de situația Bisericii românești unite și de necesitatea încadrării ei în Biserica romano-catolică. După ce prezenta istoricul unirii unei părți a românilor transilvăneni cu Roma, afirma că aceasta s-a făcut spre marele folos al ideii de stat ungar, întrucît a împărțit pe români în două tabere învrăjbite, aruncînd sămînța neînțelegerii între cei ce trăiau altădată într-o unitate perfectă de limbă, credință și obiceiuri. Constatînd că Biserica unită este integrată în politica națională românească din Transilvania, propunea ca ea să fie cuprinsă în cadrele autonomiei Bisericii romano-catolice, pentru a se împiedica pe viitor orice manifestări cu caracter național românesc. În cazul cînd conducătorii

39 Roman R. Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 92—93.

40 George Moroianu, *La lutte des Roumains pour la liberté et l'opinion européenne. Episodes et souvenirs*. Préface de W. Steed, Paris, 1933, j. 25—26 (la p. 1 un facsimil).

41 Onisifor Ghibu, *Un livre secret du gouvernement hongrois: les Roumains de Hongrie et la nécessité de les magyariser*, în *Revue de Transylvanie*, tome I, nr. 1, 1934, p. 61—72 și *Un plan secret al guvernului unguresc din 1907 privitor la maghiarizarea românilor din Transilvania*, Cluj, 1940.

acestei Biserici s-ar opune, propunea sistarea oricăror ajutoare ce-i erau acordate, mai ales din „Fondul religios catolic“.

Lucrarea se referă apoi la Biserica Ortodoxă românească din Transilvania. Autorul era conștient de faptul că există o unitate a românilor de pe ambele versante ale Carpaților prin Biserică. Propunea ca Guvernul din Budapesta să intervină la București pentru înlăturarea numelui de „Ungrovlahia“, care apărea în titulatura mitropolitului primat al României. În continuare, autorul prezenta Biserica Ortodoxă drept exponentul principal al aspirațiilor românilor transilvăneni, preoții, profesorii și învățătorii confesionali fiind cei mai de seamă „agenți“ ai Partidului Național Român. Drept aceea, propunea desființarea autonomiei Bisericii Ortodoxe Române și abrogarea Statutului Organic (ambele recunoscute de statul ungar), pentru ca „să dispară această cangrenă politică ce roade trupul națiunii și al țării“ (p. 221). Propunea o serie de măsuri privitoare la instrucția și educația viitorilor preoți și învățători, precum și dreptul — pentru Ministerul Cultelor și Instrucțiunii — de a sista „congrua“ (întregirea de salariu) de la stat, în cazul unor preoți „nepatrioți“. „Din punct de vedere politic — scria Huszár Antal — seminariile preoțești ortodoxe sînt cu mult mai importante decît școlile secundare... Cînd vorbim despre seminariile ortodoxe românești, în realitate vorbim despre educația politică a poporului român, al cărui suflet și centru este preotul... Din acest punct de vedere, nu este indiferent să se știe cine sînt directorii și profesorii acestor seminarii, ce pregătire științifică au, unde au cîștigat această pregătire, în ce direcție și în ce spirit politic cresc și conduc pe tinerii seminariști... Manualele de învățămînt... și în special manualul de istorie bisericească, trebuie trimise spre aprobare Ministerului Cultelor și Instrucțiunii, deoarece, în cadrele istoriei bisericești se predă istoria națională română, care este în strînsă legătură cu istoria Bisericii ortodoxe române...“ Pentru profesorii seminariilor teologice propunea să li se pretindă frecventarea la Universitate a cursurilor de limbă și literatura maghiară, în cel puțin doi ani, cu susținerea examenelor corespunzătoare.

Pentru ca viitorii preoți ortodocși să poată dobîndi „o educație și instrucție patriotică“, propunea să se înființeze o Facultate de Teologie ortodoxă în cadrul Universităților maghiare din Budapesta sau Cluj, cu un internat, „care ar asigura nu numai patriotismul preoților, ci și al credincioșilor, care astăzi lasă mult de dorit“. Înființarea unei facultăți ar aduce cu sine și suprimarea tuturor seminariilor existente (Sibiu, Arad, Caransebeș).

Propunea să se desființeze „Reuniunile învățătorilor ortodocși“, ale căror adunări — împreunate cu conferințe, concerte, excursii, — contribuie la trezirea „conștiinței naționale“. În școlile pedagogice românești este necesar să se predea nu numai limba maghiară, ci și o serie de materii tot în ungurește: Constituția, Istoria, Geografia și toate disciplinele pedagogice.

Alte propuneri vizau fundațiile Bisericii. Autorul recomandă ca autoritățile bisericești care dețin astfel de fundații și acordă burse unor tineri, să fie obligate să trimită Ministerului — la începutul fiecărui an școlar, — lista bursierilor, acesta avînd dreptul să înlăture pe cei care ar manifesta sentimente potrivnice națiunii și statului ungar.

Lucrarea tratează și problema școlilor medii (secundare) românești, subliniind că „este timpul suprem” ca Ministerul Cultelor și Instrucțiunii să dea noi legi și dispoziții, încît „aceste cuiburi calde ale politicii ultra-naționale române, care pun în primejdie integritatea națională”, să poată fi controlate. Întrucît „cea mai puternică armă de care se folosesc românii împotriva maghiarizării este limba română”, ca limbă de predare, autorul propune ca Articolul de lege XXX din 1883 privitor la școlile medii să fie modificat, în sensul de a impune maghiara ca limbă de predare, pe lîngă respectarea riguroasă a legislației școlare. În continuare, propune să nu mai fie primiți cu atîta ușurință elevi români din vechea Românie, întrucît aceștia au o influență dăunătoare asupra colegilor lor „din punctul de vedere al politicii de stat ungare, trezind în sufletul acestora conștiința de unitate și de solidaritate națională, precum și idealul de Dacoromania mare”.

În cazul Astei autorul arată că întrucît n-ar putea fi imediat dizolvată, ea să fie pusă sub controlul riguros al statului. Mai întîi trebuie să i se schimbe statutele. Însuși numele ei trebuie schimbat în „Asociația literară și culturală a românilor din Ungaria”. Trebuie să i se interzică să mai organizeze, fără aprobarea autorităților, școli, biblioteci, muzee, internate, expoziții, conferințe publice, să ofere burse, căci toate acestea constituie „arme politice” pentru români. Adunările ei generale vor putea fi ținute numai la Sibiu, în prezența unui „comisar” al Guvernului. În concluzie, autorul scria: „Dat fiind că toate societățile românești pretinse „culturale”, în realitate sînt focare de agitații antimaghiare, ele trebuie puse sub cel mai riguros control al statului. În viitor, nu trebuie să se mai permită înființarea nici unei societăți de acest fel pe baze naționale” (p. 673).

Presa românească de asemenea era considerată ca un factor puternic al politicii naționale românești. Și în cazul acesteia, propunea o serie de soluții: „Interesul statului ungar este de a se îngreuna apariția ziarelor politice românești prin sporirea cît mai considerabilă a cauțiunii cerute pentru apariția unor astfel de ziare . . .” O altă măsură este condamnarea gazetarilor români la temniță ordinară, în locul celei de stat. Apoi, anularea carnetelor gratuite pe căile ferate pentru gazetarii români. Și, în sfîrșit, publicarea din partea statului a unei gazete bilingve — maghiară-română —, sub direcția Ministerului de Interne.

Alte propuneri priveau instituttele de credit românești, care exercitau o influență puternică asupra societății românești. Pentru a împiedica înființarea de bănci noi, propunea să se modifice legea comercială în vigoare atunci, și anume să se pretindă, la înființare, un capital de cel

puțin 400.000 coroane, iar membrii din Direcțiunea Băncii să dispună de un capital de cel puțin 10.000 de coroane. În zonele locuite de români, propunea să se înființeze „Bănci populare județene”, care să servească, în primul rînd, interesele locuitorilor maghiari; ele ar trebui să ajute „întreprinderile industriale” din jur, încît muncitorii angajați acolo să fie cîștigați ușor pentru maghiarizare.

O altă recomandare a lui Huszár Antal privea organizația politică a românilor transilvăneni, cerînd ca Partidul Național Român să fie dizolvat, — măsură prin care „ar înceta să mai existe factorul cel mai primejdios pentru ideea de stat ungar”.

Lucrarea se încheie cu o recomandare de-a dreptul diabolică. Arătam chiar la început că ea avea un „caracter confidențial”, fiind scrisă „exclusiv pe seama Guvernului”. Dar ea cuprindea o serie de date istorice și statistice privitoare la românii transilvăneni, la instituțiile lor bisericesti, școlare, culturale și economice care meritau să fie cunoscute. Drept aceea, la sugestia lui Huszár Antal, în 1908 Guvernul a tipărit numai aceste părți din lucrare, — fără recomandările de viitor —, deci un fel de „extras”, cu 492 pagini, într-un tiraj considerabil, fiind semnată cu pseudonimul „Veritas”. Difuzată în țară, dar mai ales în străinătate, lucrarea s-a epuizat imediat, încît în anul următor a apărut a doua ediție, cu 90 de pagini mai puțin. În felul acesta, opinia publică europeană a putut afla „de cită libertate se bucurau românii din regatul ungar”, prin prezentarea denaturată a unei cărți a cărei menire era tocmai înăbușirea oricăror manifestări naționale românești, maghiarizarea românilor, desființarea lor ca neam. Un prim pas se și făcuse prin „legile școlare ale lui Apponyi, din 1907 și 1917. Dreptatea divină a făcut să nu mai poată pune în aplicare propunerile lui Huszár, dimpotrivă să iasă la lumină dreptatea și adevărul, exprimate la Alba Iulia la 1 decembrie 1918 și prin tratatul de pace de la Trianon din 4 iunie 1920.⁴²

Un ultim plan al maghiarizării: proiectele contelui Bethlen. În cursul primului război mondial, dar mai ales după intrarea României în război, măsurile represive ale Guvernului din Budapesta și ale autorităților locale din Transilvania împotriva românilor de aici și-au atins apogeul. Între cei mai înverșunați dușmani ai românilor se număra Tisza István, fost prim-ministru și conducător al Partidului Național al Muncii. Într-un discurs pronunțat în Camera Deputaților la 19 ianuarie 1917, cerea să se ia măsuri de o „severitate draconică” împotriva românilor din Transilvania și a slovacilor din Ungaria de nord, pe plan politic, economic și cultural.

Înainte de a demisiona din funcția de prim-ministru, a încredințat pe contele Bethlen István, cunoscut om politic șovin, să-i prezinte un program de acțiune în politica pe care va trebui s-o adopte statul ungar față de românii transilvăneni. Bethlen și-a îndeplinit mandatul încre-

42 Rezumativ acest plan este prezentat și de Milton G. Lehrer, *op. cit.*, p. 130—131.

dințat, dar programul de distrugere a elementului românesc n-a putut fi dus la îndeplinire decît parțial de către guvernele care au urmat după Tisza.

Într-un discurs rostit la 3 martie 1917, contele Bethlen își anunța intențiile de a stabili un program concret în problema transilvană. Între altele, acuza guvernele ungare de după 1867 de o serie de „neglijențe”, care nu mai puteau fi înlăturate decît printr-o politică sistematică și energetică. Măsurile preconizate de el erau expuse în două memorii tipărite la Budapesta (unul amplificat în iunie și iulie 1917). Se preciza că sînt mai mulți autori, dar memoriile reproduc întocmai ideile lui Bethlen expuse în diverse împrejurări.

Considerînd problema transilvană de importanță capitală pentru apărarea statului, autorii cereau să se acționeze de urgență în vederea asigurării preponderenței elementului maghiar în Transilvania.

În acest scop, se preconiza, pe de o parte slăbirea populației românești, care s-a dovedit lipsită de orice „fidelitate” (desigur, față de statul austro-ungar) în cursul războiului, iar pe de alta, întărirea elementului maghiar din Transilvania. Acest lucru se putea realiza pe mai multe căi: colonizarea de elemente noi, maghiare, favorizarea creșterii naturale a populației, sprijinirea asimilării românilor de unguri, apărarea maghiarilor de pericolul deznaționalizării (?), favorizarea sistematică a emigrării românilor transilvăneni în vechea Românie. Deci este vorba de un adevărat program de spoliere și de distrugere a elementului românesc din Transilvania. Colonizarea urma să se facă în special în regiunea de cîmpie și în Podișul Transilvaniei, în așa fel încît să se stabilească o legătură organică între ungurii din pustă și secui.

În continuare, se propunea să fie aduși din Ungaria toți invalizii de război maghiari, ca și emigranții din America și din România sau ciangăii din Moldova și Bucovina. Toți urmau să fie împroprietați în Transilvania. În vederea finanțării acestei politici agrare, propunea organizarea unui „credit financiar”, care să paralizeze întreaga activitate a Băncii Albina din Sibiu și a altor 117 bănci românești, printr-o mare bancă economică și culturală pentru Transilvania (aceste idei fuseseră expuse de Bethlen și într-o conferință rostită la Cluj în 1913). Programul său economic viza apoi dezvoltarea și întărirea orașelor din Transilvania, prin exploatarea gazului metan, extinderea rețelei de căi ferate, canalizarea Mureșului pentru a deveni navigabil ș. a. În chip deosebit atrăgea atenția ca pe viitor să nu se mai permită crearea de noi institute financiare, societăți industriale, comerciale și agrare cu caracter național.

Un alt capitol se ocupa de probleme administrative: o nouă împărțire administrativ-teritorială, în așa fel încît în cele mai multe județe să se asigure majoritatea pentru maghiari și sași; o reorganizare a politicii de stat și de frontiere. În privința românilor, se preconiza ca ei să fie folosiți în funcții publice numai în regiuni exclusiv maghiare, de preferință în pusta Ungariei, dincolo de Dunăre. În privința justiției, se preconiza

unificarea completă a dreptului transilvan cu al Ungariei și înăsprirea legilor penale cu privire la „agitațiile” împotriva statului prin presă și cuvînt.

Din punct de vedere social, memoriul cerea ca statul să asigure prin lege, protecția noilor născuți, a copiilor și a mamelor; azilele de copii trebuiau să fie îndrumate exclusiv de unguri, educația orfanilor de război trebuia făcută în spirit maghiar.

Din punct de vedere militar, se recomanda reorganizarea armatei, urmărind ca în toate regimentele majoritatea să o constituie soldații unguri, iar în instrucția militară să fie folosită exclusiv limba maghiară.

În chip deosebit ne interesează însă măsurile preconizate în privința învățămîntului și a vieții bisericești. În problema aceasta, guvernării de la Budapesta aveau o experiență bogată, pentru că Biserica și școala au fost cele dintîi victime spre care s-a îndreptat atenția autorităților, în vederea maghiarizării. Programul cultural cuprindea 13 puncte, între care: transformarea tuturor școlilor confesionale românești în școli de stat, cu precizarea că elevii vor învăța să scrie și să citească și în limba lor maternă, în care li se va preda și Religia; școlile pedagogice îndrumate de Biserică vor deveni școli de stat, cu limba de predare maghiară; va fi întărit controlul statului asupra școlilor medii „valahe”, iar Ministerul va avea dreptul să numească o parte din profesori sau să-i suspende din serviciu. În toată Transilvania se vor înființa grădinițe de stat pentru copii (deci cu limba de predare maghiară) și frecvență obligatorie. Un alt punct prevedea un control de stat mai strict asupra asociațiilor culturale și studențești ale românilor; înființarea de societăți filantropice era interzisă.

În privința Bisericii, se prevedea un control mai riguros din partea statului asupra întregii ei activități. Se preconiza fie încadrarea institutelor teologice existente în Universitățile ungurești, fie numirea cîte unui decan la fiecare din ele, din partea Ministerului (desigur dintre teologii „renegați”). Salarizarea preoților prin „congruă” urma să fie revizuită, iar toate fondurile și fundațiunile bisericești puse sub un control mai riguros din partea statului. Uniții maghiari (! avea în vedere pe credincioșii români uniți deznaționalizați) urmau să fie scoși de sub jurisdicția Bisericii românești unite și să se constituie parohii ungurești separate. În cel mai scurt timp, urma să se înființeze o episcopie ortodoxă maghiară. Autoritățile vor da tot sprijinul credincioșilor români care ar dori să treacă la una din confesiunile maghiare (reformată, calvină, unitariană, sinodo-presbiteriană). În sfîrșit, se prevedea introducerea calendarului gregorian în ambele Biserici românești.

Pentru executarea acestui program, autorii memoriului cereau crearea unui minister special, numit „al reconstrucției Transilvaniei”, — cu o serie de secții detașate din alte Ministere sau unele noi —, care să se ocupe de absolut toate problemele legate de Transilvania. După cum se poate constata cu ușurință, era un plan diabolic de înăbușire a oricăror

manifestări românești cu caracter național și, în final, lichidarea totală a românilor din Transilvania. Deși Tisza István a fost câștigat pentru planurile lui Bethlen, totuși nici el și nici succesorii săi n-au putut să-i ofere lui Bethlen portofoliul de ministru al Transilvaniei (doar Wekerle Sándor i l-a oferit în septembrie 1917, dar extrabugetar, fapt pentru care l-a refuzat). În schimb, a instigat diferiți demnitari de stat împotriva românilor, iar la 30 septembrie 1917 a organizat o manifestație publică la Cluj, în cadrul căreia s-a votat o moțiune cu principalele revendicări expuse aici pe scurt, o dovadă în plus că el era autorul celor două memorii. Între alții, a luat cuvîntul și contele Apponyi Albert, pe atunci ministrul Cultelor și Instrucțiunii.⁴³

În cuvîntarea rostită de Bethlen în ziua de 3 martie 1917, de care aminteam la început, el cerea imperativ: „După război, totul trebuie schimbat în Transilvania, absolut totul!”. Așa a și fost, dar nu precum a gândit infumuratul contele, ci precum au hotărît cei o sută de mii de români prezenți la istorica Adunare de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918!

---

⁴³ După Silviu Dragomir, *La Hongrie et le problème de la Transylvanie*, în *Revue de Transylvanie*, t. I, nr. 3, 1934, p. 334—354.

Capitolul II

STATUL UNGAR ȘI BISERICA ROMÂNEASCĂ ÎN PERIOADA DUALISMULUI (1867—1918)

Pentru a înțelege mai bine problemele de care ne ocupăm în această lucrare, se impune și o succintă prezentare a vieții bisericești a românilor transilvăneni în perioada dualismului austro-ungar. Se știe că în 1698—1701, datorită misionarilor iezuiți unguri, bucurându-se de sprijinul Curții din Viena și al arhiepiscopului romano-catolic din Esztergom, o parte infimă a clerului și credincioșilor români din Transilvania, în frunte cu mitropolitul Atanasie Anghel, au acceptat unirea cu Biserica Romei. „Diploma a doua leopoldină“ din 19/30 martie 1701, semnată de împăratul Leopold I, era un adevărat act de întemeiere a Bisericii unite din Transilvania. Noua Biserică avea în frunte un episcop (numit de împărat, dintr-o listă de trei persoane, propuse de un „sinod electoral“), dar acest episcop era pus sub dependența canonică a arhiepiscopului romano-catolic de Esztergom; în plus el era controlat (pînă în 1773) și de un „teolog iezuit“, de regulă maghiar. Împăratul devenea „patron suprem“ al noii Biserici unite din Transilvania. Scaunul Episcopiei unite a fost mutat din Alba Iulia la Făgăraș (1723), apoi la Blaj (1737). În 1777 s-a creat o nouă Episcopie unită la Oradea.

Biserica Ortodoxă a românilor transilvăneni a rămas fără un cîrmuitor bisericesc pînă în 1761, păstrînd însă legături — nepermise de Curtea din Viena — cu Țara Românească și Moldova. Abia în 1761, împărăteasa Maria Tereza, în urma numeroaselor memorii, nemulțumiri și chiar răzvrățiri ale preoților și credincioșilor ortodocși — într-o conjunctură politică externă defavorabilă imperiului — a acceptat numirea unor episcopi ortodocși pentru Biserica Transilvaniei, dar de neam sîrb. Așa se face că timp de aproape patru decenii (1761—1796), Biserica Ortodoxă românească din Transilvania a fost condusă de patru episcopi sîrbi, unul cu reședința în Rășinari, iar ceilalți în Sibiu. În 1783—1786, această Biserică a fost pusă sub dependența canonică a Mitropoliei ortodoxe sîrbe din Carloviț, aflată pe atunci tot între granițele imperiului habsburgic. Biserica românească a rămas în această dependență de Biserica sîrbă pînă în anul 1864.

După o vacanță de 14 ani a scaunului episcopesc de la Sibiu, abia în toamna anului 1810, Curtea din Viena a acceptat să fie ales un episcop de neam român, în persoana lui Vasile Moga (1810—1845), cu alte cuvinte se refăcea „ierarhia națională“.

Același lucru s-a petrecut în părțile de vest ale României de azi. După ocuparea acestor teritorii de către imperiul habsburgic, scaunul

episcopal de la Arad (adus aici de la Ineu, în 1706), a fost ocupat numai de ierarhi sîrbi, pînă în 1829, iar cele din Banat — Timișoara și Virșeț — pînă în 1864, deși majoritatea zdrobitoare a credincioșilor erau români. În 1792—1793 s-a creat un „Consistoriu ortodox român“ la Oradea, dependent — în probleme administrative — de Episcopia Aradului, care a dăinuit pînă în 1920.

Mai trebuie să amintim că Biserica ortodoxă din imperiul habsburgic a fost considerată doar ca „tolerată“. Abia în 1848, prin Articolul de lege XX, s-a proclamat „principiul egalei îndreptățiri“ a tuturor confesiunilor din Ungaria, cu prevederea ca statul să contribuie la întreținerea bisericilor și școlilor tuturor confesiunilor. Pentru români, însă, ultima prevedere s-a aplicat mai greu, cum vom constata pe parcursul lucrării.

Organizarea Bisericii Ortodoxe. În 1846 a fost numit „vicar general“ al Episcopiei ortodoxe române din Sibiu tînărul arhimandrit Andrei Șaguna (1808—1873), pînă atunci „asesor“ la Mitropolia ortodoxă sîrbă din Carloviț și egumen al unei mănăstiri sîrbești. La 2 decembrie 1847, un sinod electoral întrunit la Turda — alcătuit din protopopii eparhiei — a propus împăratului trei candidați pentru scaunul vacant de episcop al Transilvaniei. Curtea din Viena l-a numit pe Andrei Șaguna, care obținuse cele mai puține voturi. Hirotonit arhieru la Carloviț, în aprilie 1848, și-a început activitatea în împrejurări deosebit de critice, cînd izbucnise revoluția din Transilvania și Ungaria. El însuși a avut un rol însemnat în evenimentele anului 1848, ca președinte al marii adunări naționale de la Blaj din 3/15 mai, al „comitetului permanent“ al românilor, cu sediul la Sibiu și al unei delegații care a prezentat împăratului Ferdinand V al Austriei hotărîrile adoptate de români la Blaj. În decada „absolutistă“ (1849—1860), atenția lui s-a îndreptat îndeosebi spre probleme culturale: organizarea Institutului teologic-pedagogic din Sibiu, fondarea ziarului *Telegraful Român* (1853), ca organ politic, bisericesc și cultural, înființarea gimnaziului confesional din Brașov și a unor școli populare confesionale ș. a.; paralel cu acestea a încercat să obțină și separarea ierarhică de Biserica Ortodoxă sîrbă, prin reactivarea vechii Mitropolii ortodoxe a Transilvaniei, dar acum cu sediul la Sibiu.

În perioada numită „liberală“ (1860—1867), a izbutit să realizeze alte lucrări de ordin cultural și organizatoric-bisericesc. În 1861, prin strădaniile sale a luat ființă Asociația transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (Astra), cu sediul la Sibiu, care, timp de opt decenii, a desfășurat o prodigioasă activitate de ordin cultural între românii transilvăneni. În decembrie 1864, a izbutit să restaureze vechea Mitropolie ortodoxă românească a Transilvaniei și separarea ierarhică a Bisericii noastre de cea sîrbă. Noua Mitropolie avea două eparhii sufragane: cea de la Arad, existentă din 1706 și cea din Caransebeș, creată în 1865. Pentru ca să asigure autonomia Bisericii sale și în cadrul statului ungar — după încheierea acordului dualist — a depus toate eforturile pentru recunoașterea noii Mitropolii printr-o lege specială votată de Dieta (Camera Deputaților) și Casa Magnaților din Budapesta

(Articolul de Lege IX din 1868), ministru al Cultelor fiind baronul Iosif Eötvös József, fost coleg de școală cu Șaguna.

Tot în 1868 — în septembrie-octombrie — a convocat primul Congres Național Bisericesc al românilor ortodocși din Mitropolia Transilvaniei, cu cîte 10 preoți și 20 de mireni de fiecare eparhie, deci cu 90 de deputați, un adevărat „parlament românesc”. Congresul a dezbătut un proiect de organizare bisericească prezentat de mitropolit, care — cu unele modificări neînsemnate — a fost acceptat sub denumirea de *Statutul Organic al Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania*, sancționat de împăratul Francisc Iosif I la 28 mai 1869. Principiile de bază ale Statutului erau: autonomia și sinodalitatea sau „sistemul constituțional reprezentativ”. Prin autonomie se înțelegea conducerea de sine, independența față de stat, Biserica fiind astfel apărată împotriva oricărui amestec sau aserviri din partea împăratului, a guvernului sau a oricărui organ administrativ-politic de stat. Prin sinodalitate, se înțelegea colaborarea între clerici (1/3) și mireni (2/3) la conducerea Bisericii, în toate cele trei unități ale administrației bisericești (parohie, protopopiat și eparhie), în probleme bisericești, culturale (școlare) și economice. Treburile unei eparhii erau conduse de sinodul parohial, format din toți membrii majori ai parohiei, care alegea comitetul parohial (ca organ executiv), pe preotul paroh și pe învățătorul școlii confesionale. Mai multe parohii formau un protopopiat, condus de un protopop, ajutat de sinodul protopopesc și de comitetul acestui sinod, amîndouă formate din 1/3 clerici și 2/3 mireni. Eparhia (dieceza) era condusă de episcop (la Sibiu arhiepiscop) și de sinodul eparhial (organ deliberativ), format din 20 clerici și 40 de mireni (aleși în „cercuri electorale” de preoți și credincioși), avînd ca organ permanent de conducere (executiv) Consistoriul eparhial (numit azi Consiliu eparhial), cu trei secțiuni: bisericească, școlară și epitropească (economică).

Conducerea întregii Mitropolii era încredințată Congresului Național Bisericesc, format din 90 de membri, cîte 10 clerici și 20 de mireni din fiecare eparhie, convocat o dată la trei ani. Alegerea unui episcop sufragan o făcea sinodul eparhiei vacante, iar alegerea mitropolitului un Congres Național Bisericesc extraordinar, format din 120 de deputați — 60 din Arhiepiscopia Sibiului și cîte 30 din celelalte două eparhii —, în aceeași proporție de clerici și mireni. Alegerea fiecărui nou ierarh trebuia să fie „întărită” sau recunoscută de împărat. În noua situație politică de după 1867, propunerea pentru recunoaștere o făcea ministrul Cultelor și Instrucțiunii din Budapesta.

Prin Statutul Organic s-a legiferat și organizarea școlilor, care rămîneau sub îndrumarea Bisericii. Învățătorul școlii populare confesionale era ales de sinodul parohial, preotul paroh era directorul școlii respective, protopopul era „inspector” al școlilor confesionale din protopopiatul său, iar episcopul (sau arhiepiscopul) „inspector suprem” al tuturor școlilor din eparhie; fiecare Consistoriu avea o „secție școlară”, condusă de un „asesor școlar” care se ocupa numai de problemele acestor școli. În felul acesta, Andrei Șaguna a dat Bisericii o organizare corespunzătoare.

toare, necunoscută în alte Biserici. În condițiile de viață create după 1867, prin autonomia acceptată în 1868 și prin Statutul Organic, Biserica a rămas singura instituție românească recunoscută, devenind o adevărată îndrumătoare a poporului nu numai în probleme bisericești, ci și culturale și sociale.

Andrei Șaguna a îndeplinit un însemnat rol politic, nu numai în 1848, ci și mai târziu, ca membru în Senatul imperial din Viena (după 1860), ca membru în Dieta Transilvaniei de la Sibiu (1863—1865), iar după 1867 ca membru în Casa Magnaților din Budapesta (de fapt, toți prelații din Ungaria dualistă, indiferent de confesiune, au fost membri ai acestei Case pînă în 1918, reprezentînd Bisericele și popoarele lor). Pînă la crearea statului dualist, Șaguna a fost considerat ca un adevărat conducător politic al românilor transilvăneni, de ambele confesiuni. Abia după scindarea militanților politici ai românilor în cele două fracțiuni, „activiști” și „pasiviști”, rolul său politic încetează. În 1869, conferința de la Miercurea a adoptat o „politică pasivistă”, în dezacord cu cea promovată de Andrei Șaguna și adepții săi — mai ales din Sibiu și Brașov — care militau pentru o politică „activă”, deci continuarea luptei românilor pentru obținerea de drepturi chiar și în noile condiții politice create după 1867. Viitorul a confirmat punctul de vedere al mitropolitului Andrei, căci în 1905 conducătorii Partidului Național Român au reluat politica „activistă”, după 36 de ani de „pasivitate”.¹

După moartea mitropolitului Andrei (16/28 iunie 1873), deși cei mai indicați pentru ocuparea scaunului vacant erau colaboratorii săi apropiați Ioan Popasu, episcopul Caransebeșului și arhimandritul Nicolae Popea, vicarul Arhiepiscopiei, totuși, partida adversă, condusă de cunoscutul om politic Vincențiu Babeș și de protopopul Ioan Mețianu din Zărnești (viitorul mitropolit) a aranjat în așa fel lucrurile, încît Congresul electoral a ales pe bătrînul episcop Procopie Ivașcoviți de la Arad (Nicolae Popea și-a retras candidatura). Trebuie remarcat faptul că se făcea vădită influența militanților politici români în alegerea mitropolitului, căci susținătorii lui Procopie erau din gruparea „pasivistă”, pe cînd „activiștii” ar fi dorit ca mitropolit pe unul din cei doi colaboratori ai lui Șaguna.

Mitropolitul Procopie a fost înscăunat în ziua de 16/28 septembrie 1873, dar n-a mai rămas mult timp la Sibiu, căci la 19/31 iulie 1874, Congresul Național Bisericesc sîrb de la Carloviț l-a ales patriarh al Bisericii ortodoxe sîrbe (după moartea patriarhului Samuil Mașirevici). Alegerea lui ca patriarh se datora tot unei conjuncturi de natură politică. Fiindcă scaunul de la Carloviț se afla pe atunci în Ungaria, Guvernul din Budapesta voia să impună ca patriarh pe episcopul Anghelici, după ce primul ales, episcopul Arsenie Stoicovici, n-a fost recunoscut. În această

1. Despre A. Șaguna să se vadă monografia „clasică” a lui Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna. Monografie istorică*, ed. II, Sibiu, 1911, 388 p. și lucrările istoricului american Keith Hitchins *Orthodox and Nationality: Andrei Șaguna and the Romanians of Transylvania 1846—1873*, Cambridge — London, 1977, X+334 p. ș. a.

situație, sîrbii au preferat să-l aleagă pe Procopie, cunoscut lor prin faptul că studiasse teologia la Virșeț, a fost călugărit și apoi egumen în mănăstiri sîrbești, profesor la seminarul din Virșeț, iar ca episcop la Arad (din 1852), a fost sub jurisdicția Mitropoliei de Carloviț pînă în 1864, la reînființarea Mitropoliei Ardealului. Alegerea lui Procopie ca patriarh a produs adînci nemulțumiri, frămîntări și îngrijorări în Transilvania, căci mulți se temeau că urmărește repunerea Bisericii românești sub jurisdicția Carlovițului. Dar la 1/13 august 1874, Procopie a înștiințat Consistoriul mitropolitan din Sibiu că „renunță” la scaunul de arhiepiscop și mitropolit al Ardealului. Consistoriul și Sinodul arhidiecezan și-au exprimat în scris dezaprobarea pentru că român fiind, a preferat să se pună în slujba Bisericii sîrbești. Dar la Carloviț n-a avut parte de o păstorire liniștită, fiind mereu persecutat de ministrul Cultelor și Instrucțiunii din Budapesta, Trefort Ágoston, pînă în 1880, cînd l-a silit să-și prezinte demisia. S-a retras în localitatea Biserica Albă, unde a și murit nu peste mult timp (18 mai 1881).²

Congresul Național Bisericesc electoral, convocat la Sibiu, în ziua de 20 octombrie/1 noiembrie 1874, pentru alegerea unui nou mitropolit al Ardealului, a ales pe episcopul Ioan Popasu de la Caransebeș (cu 64 de voturi, față de 40 date vicarului Nicolae Popea, și un vot lui Miron Romanul). Dar împăratul Francisc Iosif I, la propunerea Guvernului ungar, prin același ministru Trefort Ágoston, dușman învederat al românilor, — n-a recunoscut pe cel ales.³

Din aceste motive, Congresul Național Bisericesc electoral a fost convocat a doua oară. La alegerea care a avut loc la 21 noiembrie/3 decembrie 1874 a fost ales Miron Romanul, episcopul Aradului (cu 51 voturi, față de 31 date lui N. Popea, iar 6 albe). A fost recunoscut la scurt timp, în 12 decembrie 1874 și înscăunat la 15/27 decembrie 1874. Miron Romanul era susținut atît de „pasiviști”, cît și de Guvern, întrucît fusese deputat în Parlamentul din Budapesta, ales cu „program guvernamental” și „inspector regesc de școale”.

Păstoria lui Miron Romanul s-a desfășurat în condiții grele pentru el, căci întreg Consistoriul era format din ucenici ai mitropolitului Șaguna și — în același timp — devotați vicarului Nicolae Popea. În afară de aceasta, o bună parte din asesori și profesorii Institutului teologic-pedagogic făceau parte din gruparea „activistă” a Partidului Național Român. Nemulțumirea clerului și credincioșilor față de mitropolitul Miron era determinată și de atitudinea sa politică oportunistă. În 1881 a redactat programul „partidei constituționale române”, care a servit ca

---

2 Despre alegere vezi: Dr. Eusebiu R. Roșca, *Monografia Mitropoliei ortodoxe române a Ardealului. Contribuții istorice*, Sibiu, 1937, p. 15—21; I. D. Suciuc, *Mitropolitul Procopie Ivacicovici (1808—1881)*, în rev. *Mitropolia Banatului*, an. XXXI, nr. 4—6, 1981, p. 342—358.

3 Adresa Ministerului Nr. 1688 din 22 noiembrie 1874, în *Protocolul Congresului Național Bisericesc extraordinar*, ... din 15/27 oct. 1874, Sibiu, 1876, p. 110—113 și *Telegraful Român*, an. XXII, nr. 91 din 17/29 noiembrie 1874, p. 360.

îndreptar „Partidului Moderat Român“, care a luat ființă în 1884, sub conducerea sa, în urma presiunilor exercitate de cercurile guvernamentale din Budapesta. Noul partid avea un număr redus de membri, recrutați mai ales dintre românii aflați în aparatul administrativ al statului. Și-a încetat activitatea după cîțiva ani de existență.

Cu toate acestea, în anii următori, atitudinea politică a mitropolitului Miron a fost cu totul alta. De pildă, în 1879, cînd a apărut proiectul de lege al ministrului Trefort, care preconiza studiul obligatoriu al limbii maghiare în toate școlile confesionale românești, a condus o impunătoare delegație de ierarhi și membri ai Congresului Național Bisericesc la Viena, prezentînd împăratului un documentat memoriu-protest. A luat cuvîntul în Casa Magnaților, atît în 1879, în legătură cu acest proiect, cît și în 1883, cînd a fost pus în discuție un nou proiect privind introducerea limbii maghiare în gimnaziile confesionale românești, dar fără rezultat.

Atitudinea intransigentă a mitropolitului Miron — ca și a colegului său Ioan Vancea de la Blaj — au nemulțumit cercurile guvernamentale din Budapesta, dar și pe împăratul Francisc Iosif I. De aceea, la 14 octombrie st. n. 1883, cu prilejul unei vizite a împăratului la Seghedin, pentru a sărbători orașul reconstruit după inundațiile din 1879, a fost întîmpinat și de cei doi mitropoliți, cărora le-a dat îndrumări, în termeni destul de aspri, în privința educației cetățenești pe care erau datori să o insufle credincioșilor lor. Astfel, mitropolitului unit îi cerea să formeze nu numai „adepti zeloși ai religiei și naționalității lor, ci totodată și cetățeni credincioși ai statului unguresc“. Iar lui Miron Romanul îi cerea să-și îndemne păstoriții, „nu numai la alipirea credincioasă către religiunea și naționalitatea lor, ci și la adevărata iubire de patrie (ungară, n. n.) și la respect către legi“.

Cuvîntul nemeritat al împăratului-rege, desigur inspirat de Guvernul din Budapesta, a nemulțumit opinia publică românească. Mitropolitul Miron a fost întîmpinat în Arad de mii de credincioși, cu cuvîntări, în care își exprimau indignarea pentru gestul împăratului.⁴

În *Telegraful Român*, redactorul Nicolae Cristea (1834—1902), asesor consistorial și fost profesor de teologie, a publicat un articol de fond — scris de Ioan Slavici, dar nesemnat — cu titlul „Răsplata“,⁵ în care, pornind de la cuvintele împăratului, nu se sfia să critice întreaga politică a guvernului ungar față de români. Articolul era adresat îndeosebi primului ministru Tisza Kálmán — care ar fi sfătuit pe împărat să mustre pe români pentru lipsa lor de loialitate și nerespectarea legilor — avertizîndu-l că românii nu se vor lăsa intimidăți niciodată și că aceia care urmează o politică antinațională își pregătesc, de fapt, propria lor distrugere. De teama unor eventuale măsuri din partea Guvernului, mitropolitul Miron a retractat, în numărul următor al ziarului, cele publicate de

4 *Telegraful Român*, an. XXXI, nr. 118 din 11/23 oct. 1883, p. 427—473; Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele naționale politice ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VII, Sibiu, 1913, p. 134—135.

5 *Telegraful Român*, an. XXXI, nr. 116 din 6/18 oct. 1883, p. 463.

Nicolae Cristea și a dat chiar o „Circulară“, prin care își informa credincioșii asupra celor petrecute la Seghedin, înfierînd, într-un fel, activitatea naționalistă desfășurată în presa bisericească. Într-o ședință a comitetului de conducere al tipografiei arhidiecezane, mitropolitul a cerut concedierea lui Cristea, dar majoritatea celor prezenți au refuzat; în cele din urmă, pentru a nu periclita existența ziarului, însuși asesorul Nicolae Cristea a demisionat. Rezultatul a fost că majoritatea membrilor tineri din redacția Telegrafului Român s-au retras, iar după șase luni au fondat ziarul „Tribuna“, sub redacția lui Ioan Slavici, care va fi, mai bine de un deceniu, organul conducător al mișcării naționale românești din Transilvania.⁶ În schimb, înceta și „perioada de glorie“ a Telegrafului Român, care, pe viitor, va fi foarte rezervat față de măsurile luate de Guvernul din Budapesta.

În mai 1894, asesorul Nicolae Cristea, ca și profesorii Dimitrie Comșa și Daniil Popovici-Barcianu de la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu au fost judecați și condamnați la închisoare, în procesul intentat memorandumistilor de la Cluj. Situația mitropolitului față de autorități nu era dintre cele mai fericite. În același an, toți ierarhii români au fost chemați la o consfățuire confidențială cu primul ministru Wekerle Sándor și ministrul Cultelor și Instrucțiunii, Csáky Albin, care au promis că vor satisface revendicările românilor ardeleni. În schimb, au cerut ierarhilor să adreseze pastorale credincioșilor, prin care să-i îndemne la supunere față de legi și autorități. Reîntorși acasă, toți au comunicat Guvernului că nu se pot angaja la întocmirea unor astfel de pastorale. Mai mult chiar, cîțiva din ei au înaintat Guvernului un memoriu — cu rugămintea de-a fi înaintat împăratului — pentru grațierea memorandumistilor închiși; memoriul n-a fost însă prezentat lui Francisc Iosif.⁷

În 1896 mitropolitul Miron a avut din nou prilejul să arate cercurilor conducătoare adevăratele sale sentimente. Cu prilejul festivităților „mileniului“, adică la o mie de ani de la așezarea ungarilor în Cîmpia Panonică (896—1896), s-a cerut și ierarhilor români să trimită pastorale credincioșilor, în care să le explice importanța acestor sărbători. În pastorală mitropolitului Miron, din 10/22 aprilie 1896, el scria tocmai împotriva, arătînd că românii transilvăneni nu pot lua parte la această sărbătoare, dată fiind situația nedreaptă în care erau ținuți.⁸ Comitetul executiv al Congresului naționalităților, ales la 10 august 1895, format din români, slovaci și sîrbi, a publicat un protest împotriva serbărilor milenare, în care declarau că acestea nu sînt altceva decît „atentate noi asupra existenței noastre naționale, preamărirea subjugării noastre“.⁹ În octombrie 1897, mitropolitul Miron Romanul a dat cea din urmă luptă parlamentară, protestînd împotriva Legii de maghiarizare a numirilor de locali-

6 T. V. Păcățian, *op. cit.*, VII, p. 135—136; Keith Hitchins, *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, Cluj, 1970, p. 151—152.

7 T. V. Păcățian, *op. cit.*, VII, p. 671—672.

8 Pastorală publicată în *Telegraful Român*, an. XLIV, nr. 12 din 16/28 aprilie 1896, p. 165.

9 Publicat de T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 787.

tăți. Mai consemnăm aici și faptul că în timpul păstoririi mitropolitului Miron — de la 1 octombrie 1895 — s-au introdus căsătoria civilă obligatorie, precum și registrele de stare civilă la primării (Articolele de lege XXXI și XXXII din 1894). Până atunci erau lăsate în seama preoților diferitelor confesiuni.¹⁰ Tot sub el s-a introdus și completarea de salarii a preoților de către stat, așa numita „congruă”, dar tot cu un substrat politic; ne vom ocupa de ea în paginile următoare.¹¹

Urmașul său Ioan Mețianu (1899—1916), fost episcop de Arad, a primit o grea moștenire, mai ales că era atunci în vîrstă de 70 de ani. Diplomat abil, nu s-a amestecat în politica națională militantă, dar totuși, și-a ridicat glasul în Casa Magnaților, oricînd erau periclitate interesele neamului și limbii românești. Ca mitropolit, de asemenea, a luat cuvîntul, în mai multe rînduri, împotriva noilor legiuiri școlare ale ministrului Apponyi Albert, în 1907, și s-a străduit să mențină școlile existente amenințate mereu cu desființarea.¹²

Mitropolitul Vasile Mangra. După moartea lui Ioan Mețianu (21 ianuarie/3 februarie 1916, la 88 de ani), se punea problema alegerii unui succesor. Problema era deosebit de grea, atît pentru Guvernul din Budapesta, cît și pentru clerul și credincioșii Bisericii ortodoxe. Era în plin război mondial; la 14/27 august 1916 România va declara război Austro-Ungariei. În aceste împrejurări excepționale, Guvernul de la Budapesta condus de Tisza István, înverșunat dușman al „naționalităților”, avea nevoie de un om de încredere în fruntea Bisericii ortodoxe din Transilvania. Pînă în 1916, miniștrii Cultelor și Instrucțiunii se mulțumeau să nu recunoască pe ierarhul ales de reprezentanții legitimi ai clerului și credincioșilor eparhiilor ortodoxe din Transilvania și Banat (cazurile de la Sibiu 1874, Arad 1902 și Caransebeș 1908—1909). De data aceasta, Tisza István a schimbat tactica de luptă. Deși Statutul Organic prevedea ca alegerea unui nou ierarh să se facă în cel mult trei luni de la vacantare, acest termen s-a prelungit la o jumătate de an, pînă în august 1916. Dar în acest timp, s-au făcut alegeri pentru Congresul Național Bisericesc electoral; cu acest prilej, notarii, pretorii și prefectii au intervenit deschis și brutal în alegerea de deputați — mai ales mireni, recrutați dintre funcționarii de stat care nu cunoșteau problemele bisericești. Episcopul Miron Cristea de la Caransebeș a cerut să fie convocat Consistoriul mitropolitan, pentru a protesta împotriva acestei încălcări flagrante a Statutului Organic; alte proteste au fost înaintate direct pe adresa Congresului electoral.¹³ Totul a fost zadarnic: la 24 iulie/6 august

10 *Ibidem*, VII, p. 636—656.

11 A se vedea despre el: Ilie Dinurseni (=Ilie Miron Cristea), *Arhiepiscopul și mitropolitul Miron Romanul*, Sibiu, 1898. 66 p.; Teodor Neș, *Oameni din Bihor*, Oradea, 1937, p. 318—329.

12 Vasile Coman, *Mitropolitul Ioan Mețianu. La 50 de ani de la moarte*, în *Mitropolia Ardealului*, an. XI, nr. 1—3, 1966, p. 23—37.

13 Amănunte asupra silniciilor făcute cu ocazia alegerilor de deputați congresuali, la Romulus Cîndea, *Biserica ardeleană în anul 1916—1918*, Cernăuți, 1926, p. 9—13.

1916 a fost ales ca mitropolit arhimandritul Vasile Mangra, vicarul (președintele) Consistoriului de la Oradea. La scurt timp după alegere, trupele românești au intrat în Transilvania sudică, încît o seamă de instituții au fost evacuate. Întreg Consistoriul și Institutul teologic din Sibiu, ca și „Capitulul mitropolitan“ din Blaj, s-au refugiat la Oradea, din septembrie 1916 pînă în iunie 1917. Hirotonia și înscăunarea noului mitropolit au avut loc la Oradea, la 16/29 octombrie 1916.

Cine era Vasile Mangra? Originar dintr-o familie de preot din Bihor (n. 1850), a făcut studii teologice la Arad, apoi a fost profesor la Institutul teologic din Arad (1875—1893), redactor la unele publicații bisericești de acolo, vicar și președinte al Consistoriului din Oradea (1900—1916). A scris o seamă de lucrări de istorie bisericească (*Cercetări literar-istorice, Mitropolitul Sava Brancovici, Ierarhia și Mitropolia Bisericii Române din Transilvania, Contribuții la istoria Bisericii române*, studii despre vechile manuscrise din Bihor, ș. a.), pe baza cărora a fost ales membru activ al Academiei Române.

Atitudinea lui politică este ceva cu totul aparte. În tinerețe a fost unul dintre cei mai de seamă militanți pentru drepturi național-politice pe seama românilor transilvăneni. În 1892 a făcut parte din delegația care a prezentat Memorandul la Viena, în anii următori a organizat felurite manifestații cu caracter național românesc fie în Transilvania, fie în vechea Românie, unde avea multe legături cu fruntașii politici de acolo. De pildă, a organizat marea adunare populară de la Sibiu din 1894, care a protestat împotriva hotărîrilor Guvernului ungar de a desființa Partidul Național Român; în 1895 a fost unul din organizatorii Congresului naționalităților din Budapesta. Din cauza numeroaselor sale acțiuni cu caracter național-românesc, Guvernul din Budapesta a cerut să fie înlăturat de la catedră în 1893 (nu a avut nici un salariu pînă în 1900!), iar în 1902 a refuzat să recunoască alegerea sa ca episcop la Arad.

Dar în ultima parte a vieții sale a devenit unul dintre adepții primului ministru Tisza István; în 1910 a fost ales deputat guvernamental în Ceica-Bihor. Cu sprijinul aceluiași Tisza, a fost ales mitropolit. Unii au explicat această atitudine din dorința lui de a fi ales arhiepiscop, deci ar fi fost la mijloc satisfacerea unui orgoliu personal. Alții, se pare, cu mai multă dreptate, susțin că schimbarea atitudinii sale i-ar fi fost cerută de Dimitrie A. Sturdza (1833—1914), în mai multe rînduri prim-ministru, președinte al Partidului Național Liberal (1892—1908), secretar, apoi președinte al Academiei Române, ca în felul acesta să ajungă la o înțelegere cu autoritățile ungare, spre a scuti poporul român de multele abuzuri și umilințe din partea acestora.

A păstorit numai doi ani, pînă spre sfîrșitul primului război mondial, privit cu neîncredere de cler și credincioși tocmai pentru schimbarea atitudinii sale politice. Sute din preoții lui erau în închisori, deportați în județul Șopron, din Ungaria vestică, ori refugiați în vechea Românie. Școlii românești i se pregăteau noi lovituri din partea ministrului Cultelor și Instrucțiunii, Apponyi Albert, împotriva cărora a încercat, — dar

cu prea puțină energie —, să se opună. Și-a sfârșit zilele la Budapesta, la 1/14 octombrie 1918.¹⁴

Episcopia Aradului a fost păstorită, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de trei ierarhi care au fost ridicați apoi în scaunul mitropolitan de la Sibiu: Procopie Ivașcovici (1853—1873), Miron Romanul (1874) și Ioan Mețianu (1875—1898), toți preocupați mai ales de școlile confesionale. În 1899 a fost ales și recunoscut Iosif Goldiș, fost profesor la Liceul de stat din Arad, apoi președinte-vicar al Consistoriului din Oradea, un timp deputat în Parlamentul din Budapesta.

După moartea lui (23 martie/5 aprilie 1902), Sinodul electoral al eparhiei a ales ca episcop pe Vasile Mangra, care se număra pe atunci printre luptătorii pentru cauza națională românească. La propunerea Guvernului din Budapesta, împăratul Francisc Iosif I n-a recunoscut alegerea.¹⁵ La o nouă alegere, în 1903, a dobândit cele mai multe voturi protosinghelul Ioan Papp, asesor consistorial la Arad, față de care Guvernul n-a avut obiecțiuni, întrucît nu s-a amestecat în politica naționalistă militantă. A acordat o grijă constantă școlilor confesionale românești, luînd cuvîntul în Parlamentul din Budapesta, cînd s-au pus în discuție legile școlare ale ministrului Apponyi. În 1918—1920 a fost locțiitor de mitropolit și copreședinte al Marii Adunări Naționale românești de la Alba Iulia.¹⁶

Episcopia Caransebeșului s-a înființat în 1865. Primul ei cîrmuitor a fost Ioan Popasu (1865—1889), pînă atunci protopop al Brașovului și unul dintre cei mai devotați colaboratori ai mitropolitului Andrei Șaguna în probleme cultural-bisericești și politico-naționale. El a fost acela care a organizat noua eparhie, a întemeiat un Institut teologic-pedagogic, a trimis mai mulți tineri teologi la studii în diferite centre universitare, a fondat un organ de publicitate al eparhiei, *Foaia Diecezană* (1886).¹⁷

După moartea sa, cel mai îndreptățit să fie ales în scaunul vacant era arhimandritul Filaret Musta, vicarul Episcopiei, dorit și de clerul și credincioșii din Banat. A intervenit însă mitropolitul Miron Romanul, ca să-și retragă candidatura, spre a fi ales vicarul său Nicolae Popea. Deosebirile de vederi dintre ei, în probleme național-politice, erau prea adînci și chiar păgubitoare pentru bunul mers al treburilor Arhiepiscopiei Sibiului, de aceea a ales această soluție a „promovării” vicarului său. Tot Miron Romanul a intervenit la autoritățile de stat să fie recunoscut în scaunul de la Caransebeș, deși numai cu cîteva luni înainte, aceleași autorități n-au recunoscut alegerea lui Popea ca vicepreședinte al Astrei

14 Despre el: Roman R. Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 59—137; T. Neș, *op. cit.*, p. 469—493.

15 Cf. *Telegraful Român*, an. L, nr. 139 din 12/25 decembrie 1902, p. 363.

16 Vezi despre el: Gheorghe Lițiu, *Episcopul Ioan Ignatie Papp în Mitropolia Banatului*, an. XIX, nr. 1—3, 1969, p. 85—100.

17 Cornel Corneanu, *Episcopul Ioan Popasu*, în rev. *Altarul Banatului*, Caransebeș, an. I (1944), nr. 11—12; an. II (1945), nr. 1, 3—4, 5—7; an. III (1946), nr. 7—8.

(act nr. 70171/VII din 24 oct. 1888 al Min. de Interne). Nicolae Popea fusese profesor de teologie, secretar, asesor și vicar arhiepiscopesc la Sibiu, unul din cei mai de seamă militanți pentru drepturile națiunii române, ca adept al direcției „activiste”, — îndrumată de mitropolitul Andrei Șaguna — un timp președinte al Comitetului Național Român (1878—1881), dar și un cărturar de seamă, autor de lucrări istorice, pe baza cărora a fost ales membru corespondent (1877), iar mai târziu membru activ al Academiei Române (1899).

Ca episcop de Caransebeș, a continuat munca înaintașului său, interesându-se mai cu seamă de probleme cultural-școlare. În ultimii ani de viață i-a făcut multe neajunsuri ministrul Cultelor și Instrucțiunii, Apponyi Albert, care i-a cerut, în câteva rânduri, să înlătore de la catedră pe profesorii Dr. Petru Barbu și Iosif Bălan, sub pretext că „instigă” pe elevi împotriva statului ungar. Episcopul a rezistat în fața tuturor ordinelor, încît Petru Barbu a fost înlăturat de la catedră abia după moartea lui ((26 iulie/8 august 1908).¹⁸

În vederea ocupării scaunului episcopal vacant, mitropolitul Ioan Mețianu a convocat Sinodul eparhial electoral pentru ziua de 21 septembrie/4 octombrie 1908, delegînd cu conducerea lui pe episcopul Ioan Papp de la Arad. Arhimandritul-vicar Filaret Mucsta (1839—1930) a întrunit 41 de voturi (din 57), fiind proclamat ales. Potrivit rînduieiilor canonice — prevăzute și în Statutul Organic — la 23 septembrie/9 octombrie 1908, „Sinodul episcopesc” al Mitropoliei a făcut „examinarea canonică” a noului ales și a înaintat actul pentru „întărire” sau „confirmare” din partea împăratului. Ministrul Apponyi n-avea însă nici o grabă, dar mai ales nici un interes ca să fie promovat în scaunul de la Caransebeș un ierarh cu aceleași vederi în problema națională ca și Nicolae Popea. Drept aceea, după o amîinare de șase luni, la 26 martie/8 aprilie 1909 s-a primit o „notificare” sau „rescript” din partea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii (nr. 38443 din 18 martie 1909), prin care mitropolitul a fost înștiințat că „Maiestatea Sa nu s-a îndurat a întări alegerea”.

Din aceste pricini, la 29 iunie/12 iulie 1909 s-a întrunit din nou Sinodul eparhial electoral la Caransebeș, de data aceasta sub conducerea lui Filaret Mucsta. Sinodul a acordat 32 de voturi (din 55), protosinghelului Dr. Iosif Traian Bădescu (1856—1933), asesor consistorial, cu doctoratul la Facultatea de Teologie din Cernăuți, fost un timp profesor la Institutul teologic-pedagogic. Din motive neprevăzute, „Sinodul episcopesc” i-a făcut „examinarea canonică” abia în 18/31 august 1909, înaintînd actul alegerii pentru confirmarea imperială. Dar la 6 octombrie st. n. 1909 s-a înaintat mitropolitului o nouă „notificare” a Ministerului Cultelor și Instrucțiunii (nr. 116235), prin care i se aduce la cunoștință că „Maies-

18 Dr. Gheorghe Cotoșman, *Profesorul Dr. Petru Barbu, în Anuarul Academiei teologice din Caransebeș, pe anul 1940—1941*, p. XVIII—XXI. Vezi despre Popea: Ioan Lupăș, *Nicolae Popea și Ioan Micu Moldovan. Discurs de recepție*, București, 1920, 53 p. (și în vol. *Studii istorice*, V, Sibiu—Cluj, 1945—1946, p. 429—486.

tatea Sa nu s-a îndurat a întări nici alegerea protosinghelului Dr. Iosif Bădescu". S-a dispus ca la cea de a treia alegere, cei aleși dar neconfirmați să nu mai poată candida (va fi ales episcop la Caransebeș abia la 8/20 martie 1920, păstorind până la moarte).¹⁹

La 21 noiembrie/3 decembrie 1909 s-a întrunit al treilea Sinod electoral, tot sub conducerea lui Filaret Musta, care a ales episcop pe asesorul consistorial Dr. Miron Cristea de la Sibiu (1868—1939), viitorul patriarh al României. Confirmarea noului ales s-a primit abia după patru luni de la alegere, la 10 aprilie st. n. 1910 (în aceeași lună a fost hirotonit și înscăunat). Presa românească — în special cea bisericească — s-a ocupat mereu de această problemă, neîntilnită până atunci în analele Bisericii românești! Era „opera” ministrului Apponyi, al cărui nume — de tristă amintire — îl vom mai întâlni în paginile acestei lucrări.

Biserica unită. Este bine cunoscut faptul că la 19/30 martie 1701, în urma acțiunii unor iezuiți unguri, împăratul Leopold I al Austriei a dat „a doua diplomă leopoldină”, privind înființarea noii Biserici românești unite cu Roma (mai tirziu numită și „greco-catolică”) din Transilvania. Cu un număr redus de preoți și credincioși, ea a fost organizată ca Episcopie, întâi cu sediul la Alba Iulia, apoi la Făgăraș (1723) și la Blaj (1737). Vechea mitropolie românească ortodoxă din Alba Iulia a fost suprimată. Preoții și credincioșii ortodocși au rămas fără un cîrmuitor bisericesc pînă în 1761. Cu timpul, cu ajutorul organelor de stat catolice habsburgice, prin falsuri și abuzuri, numărul credincioșilor uniți a crescut, în detrimentul celor ortodocși.

Prin hotărîrile Marii Adunări Naționale dela Blaj din 3/15 mai 1848, se preconiza o singură Biserică românească și reactivarea vechii Mitropolii ortodoxe a Transilvaniei. Ideea refacerii unității de credință a poporului român a alarmat pe cei doi episcopi uniți de atunci: Ioan Lemeni de la Blaj și Vasile Erdeli de la Oradea. În fața pericolului de refacere a Ortodoxiei, Capitlul blăjean (în absența lui Lemeni, care a fost suspendat de autoritățile habsburgice) și Vasile Erdeli au solicitat sprijinul arhiepiscopului Scitovsky János de Esztergom, primatul Ungariei. Într-o conferință a tuturor episcopilor romano și greco-catolici din Ungaria, ținută la Esztergom, în august 1850, Erdeli s-a plîns celor prezenți că mai multe parohii din Transilvania „au părăsit unirea”, fiindcă Adunarea Națională românească de la Blaj îndrumată de Andrei Șaguna, pe atunci episcop la Sibiu, ar fi decretat revenirea uniților la Biserica Ortodoxă, sub conducerea unui singur mitropolit român. În vederea menținerii unirii, el propunea să se înființeze încă două episcopii românești unite în Transilvania, iar scaunul episcopal de la Blaj să devină Mitropolie. Conferința și-a însușit propunerea, fiind înaintată Curții de la Viena spre aprobare.

¹⁹ *Protocolul Congresului Național Bisericesc ordinar al Mitropoliei românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, 1909. Sibiu 1909, p. 126—127; *Telegraful Român*, an. LVII, nr. 36 din 2/14 aprilie 1909, p. 147 și nr. 103 din 1/13 octombrie 1909, p. 439.

La 30 septembrie 1850, Sinodul electoral întrunit la Blaj pentru a propune trei candidați de episcop pentru acel scaun (din care împăratul avea să aleagă și să numească pe unul din ei) a înaintat un memoriu Curții din Viena în același sens. În urma acestor propuneri, la 18 noiembrie 1850 împăratul Francisc Iosif I a convocat o conferință la Viena, la care au luat parte arhiepiscopul de Esztergom, episcopul de la Oradea și câțiva membri ai Guvernului. Conferința a hotărît să se înființeze două noi dieceze unite, iar Episcopia Blajului să fie ridicată la treapta de Mitropolie. Împăratul a aprobat propunerea la data de 12 decembrie 1850, iar la 26 noiembrie 1853 s-a dat și bula papală cunoscută sub numele „Ecclesiam Christi”. Potrivit acesteia, dieceza Blajului devenea „arhiepiscopie și mitropolie”, cu titlul de „Alba Iulia și Făgăraș” (dar cu reședință în Blaj), avînd trei dieceze sufragane: Oradea (înființată în 1777, pînă atunci aflată sub jurisdicția Esztergomului), Gherla și Lugoj, care erau create acum. Noua „provincie mitropolitană” era scoasă de sub dependența canonică a Arhiepiscopiei romano-catolice ungare din Esztergom și pusă sub ascultarea directă a papei, dar prin aceasta își pierdea și puțină autonomie pe care o mai avea. Episcopul Alexandru Sterca Șuluțiu (numit în 1850) a fost ridicat la demnitatea de arhiepiscop și mitropolit. A păstorit pînă la moarte (7 septembrie 1867).²⁰

După moartea lui, s-a întrunit Sinodul electoral, format numai din reprezentanți ai clerului, care a propus trei candidați. Potrivit prevederilor diplomei leopoldine, împăratul urma să numească pe unul din ei. Dar acum, lucrurile erau schimbate, căci după crearea statului dualist recomandarea pentru numire o făcea ministrul Cultelor și Instrucțiunii din Budapesta. Așa se face că a fost recomandat pentru numire episcopul Ioan Vancea de la Gherla, deși, între cei propuși se găsea și marele cărturar canonicul Timotei Cipariu (1805—1887); dar acesta se număra și printre cei mai de seamă reprezentanți ai vieții național-politice românești, deci nu putea să obțină acordul autorităților de stat ungare. Noul mitropolit nu a luat parte la mișcările naționale ale românilor, dar cu toate acestea s-a interesat de școlile din eparhia sa, ridicîndu-și glasul în Casa Magnaților din Budapesta, atunci cînd s-au propus legile școlare ale ministrului Trefort, care vizau desființarea treptată a învățămîntului românesc. Arătăm mai sus incidentul petrecut la Seghedin în 1883.²¹

Mitropolitul Ioan Vancea a trecut la cele veșnice la 31 iulie 1892. Noul titular al scaunului mitropolitant a fost instalat abia după trei ani. Sinodul electoral — ținut în prezența baronului Josika, reprezentantul Guvernului —, s-a întrunit la Blaj, la 4/16 aprilie 1893, propunînd împăratului trei candidați: episcopul Victor Mihali de la Lugoj (82 voturi),

20 Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, București, 1981, p. 209—210.

21 Ioan Georgescu, *Mitropolitul Ioan Vancea. La 50 de ani de la moartea lui*, Oradea, 1942, passim.

vicarul Ioan Micu Moldovan (49 de voturi) și protopopul Sibiului Ioan V. Rușu (36 de voturi).²² Guvernul ungar nu agreea pe nici unul, căci Ioan Micu Moldovan era președinte al Astei (1894—1901), membru al Academiei Române (1894, ales în locul lui George Barițiu), membru fondator al Partidului Național Român (1869), unul din autorii Pronunțamentului de la Blaj (1868) și autor de lucrări de istorie românească; Ioan Rușu (1826—1905) fusese secretar II al Astei la Sibiu, apoi vicepreședinte (1875—1877) și membru în comitetul de conducere, autor de lucrări de istoria românilor transilvăneni. Maramureșanul Victor Mihali (1841—1918), deși nu era atât de activ în viața națională și culturală a românilor transilvăneni, totuși nu era bine văzut de Guvernul din Budapesta (în 1879 s-a opus și el, în Casa Magnaților, proiectului de lege școlară al ministrului Trefort). Guvernul intenționa să numească mitropolit pe episcopul maghiarofil Ioan Szabó de la Gherla, dar acesta nu intruse decît 20 de voturi. Chemat la Budapesta de către ministrul Cultelor și Instrucțiunii, baronul Eötvös Loránd, vicarul mitropolitan Ioan Micu Moldovan a declarat categoric că dacă nu va fi numit unul din cei trei propuși, el și canonicii săi se vor așeza în fața catedralei din Blaj, încît un mitropolit numit de Guvern nu va putea trece decît peste cadavrele lor. În ședința Camerei Deputaților din 7 noiembrie 1894, deputatul Nicolae Șerban a interpelat pe ministrul Cultelor asupra motivelor pentru care scaunul vacant de la Blaj n-a fost completat, deși trecuse un an și jumătate de la alegere. I s-a răspuns abia la 15 decembrie 1895, motivînd că „la ocuparea acestor posturi de mare însemnătate se cere precumpănire mai serioasă”.²³ În fața acestei atitudini pline de demnitate, — de teama unor nemulțumiri românești, mai ales că tocmai atunci se judeca și procesul Memorandului la Cluj — împăratul, la propunerea ministrului Cultelor, a numit pe Victor Mihali, abia la 9 noiembrie 1894. Instalarea i s-a făcut la 26 mai 1895. Guvernul i-a cerut să semneze o declarație că se va abține de la orice activitate politică. A luat cuvîntul de mai multe ori în Casa Magnaților, întru apărarea școlilor confesionale românești și împotriva creării Episcopiei greco-catolice ungare de Hajdudorog, cum vom constata în alte capitole. În toamna anului 1916 a fost mutat — cu întreg „capitul mitropolitan” la Oradea, de unde li s-a permis să se reîntorcă la Blaj abia după 10 luni, la 17 iulie 1917. A păstrit pînă la moarte, la 21 ianuarie st. n. 1918.

Diecezele sufragane. Episcopia Oradiei a fost înființată în anul 1777 de de împărăteasa Maria Tereza și recunoscută prin bula papală „Indefesum personarum”, din 16 iunie 1777. Spre deosebire de eparhia Blajului, al cărei Sinod electoral avea dreptul să propună Curții trei candidați, dintre care era numit unul, la Oradea s-a prevăzut, pentru împărăteasa Maria Tereza și urmașii săi, în calitate de „patroni” ai diecezei, dreptul

²² Augustin Bunea, *Discursuri. Autonomia bisericească. Diverse*, Blaj, 1903, p. 419—423.

²³ Teodor V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 704—705.

de a numi episcopii de aici (după 1867, erau numiți la recomandarea Guvernului din Budapesta). Încă de la înființare, papa a subordonat-o Arhiepiscopiei romano-catolice ungare din Esztergom, rămânând în această situație pînă în 1853, cînd a devenit sufragana a noii Mitropolii de la Blaj. Pentru că în Oradea se afla și scaunul unei Episcopii romano-catolice maghiare, titularii acesteia au supravegheat și urmărit în permanență pe episcopii români, uneori chiar prin dispoziții date de autoritățile de stat.

Lucrurile s-au schimbat o dată cu numirea episcopului Mihail Pavel (1879—1902), fost la Gherla, unul din marii sprijinitori ai școlilor românești din eparhia sa.²⁴ Urmașul său Dimitrie Radu (1903—1920), fost la Lugoj, a continuat strădaniile înaintașului său, luptînd pentru menținerea școlilor românești, grav amenințate de legile școlare din 1907 ale ministrului Cultelor și Instrucțiunii Apponyi Albert. La 1 decembrie 1918 a fost unul din copreședinții Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia; a fost ucis de o bombă, aruncată de un evreu anarhist în clădirea Senatului din București, la 8 decembrie 1920.²⁵

Episcopia Gherlei a fost înființată prin bula papală „Ad Apostolicam Sedem” din 26 noiembrie 1853 (cu 773 parohii și filiale, din care 629 luate de la Blaj, plus 144 parohii și filii românești care aparținuseră pînă atunci de Episcopia ruteană unită de Muncaci). Ca și la Oradea și Lugoj, titularii Episcopiei de Gherla erau numiți direct de împărat; după 1867, numirea se făcea la recomandarea Guvernului din Budapesta. Eparhia a fost cîrmuită de următorii episcopi: Ioan Alexi (numit 1854, instalat 1856, † 1863), Ioan Vancea (1866—1868), Mihail Pavel (1872—1879), Ioan Szabó (1879—1911), Vasile Hossu (1912—1916) și Iuliu Hossu (din 1917). Mihail Pavel a fost recomandat și numit după multe amînări din partea Guvernului, încît scaunul episcopal a rămas vacant aproape patru ani. Toți s-au străduit să apere școlile românești din eparhia lor în fața neîncetatei încercări ale Guvernului ungar de a le desființa sau maghiariza.²⁶

Episcopia Lugoșului a fost înființată prin bula papală „Ad Apostolicum Ministerium” din 26 noiembrie 1853, avînd doar 113 parohii în Banat și județele Hunedoara și o parte din Arad și Alba, cu 38.982 credincioși.

Titularii ei erau numiți direct de împărat, după 1867 la recomandarea Guvernului din Budapesta, firește din aceia care nu se manifestaseră în viața național-politică a românilor transilvăneni. Așa au fost: Alexandru Dobra (1856—1870), Ioan Oltean (1870—1873), — numit foarte tînăr, abia la 31 de ani, întrucît a sprijinit în alegerile parlamentare un deputat maghiar, împotriva luptătorului român Alexandru Mocioni, —

²⁴ Ioan Georgescu, *Episcopul Mihail Pavel. Viața și faptele lui (1827—1902)*, Oradea, 1927, 83 p.

²⁵ Constantin Pavel, *Episcopul Dimitrie Radu (1861—1920)*, Beiuș, 1932, 40 p.

²⁶ Victor Bojor, *Episcopia diecezei greco-catolice din Gherla, acum Cluj-Gherla (1856—1939)*, Tg. Mureș, 1939, VI+596 p.

Victor Mihali (1875—1895), Dimitrie Radu (1896—1903), numit abia la doi ani după ce Victor Mihali fusese recunoscut la Blaj, Vasile Hossu (1903—1911), Valeriu Traian Frențiu (1913—1922).²⁷ Se observă, la toate cele trei episcopii, lungi sedis-vacanțe, necesare Guvernului pentru a strânge informații asupra persoanelor luate în combinație în vederea numirii ca episcop.

În încheierea acestor pagini, consemnăm și faptul că anumite parohii unite — îndeosebi în Banat și Bihor — erau „patronate“, adică subvenționate de felurite instituții politice și bisericești ungare. De pildă, la începutul secolului nostru, din 624 de parohii ale Arhidiecezei Blajului erau patronate 20 (2,8%) și anume: 12 de Ministerul Agriculturii și 8 de Ministerul de Finanțe. În dieceza Gherlei, din 477 parohii (fără filiale), erau patronate 13 (2,7%), și anume 12 de Ministerul de Finanțe, iar una de comuna (primăria) respectivă. În schimb, în dieceza Lugojului, din 163 de parohii câte avea atunci, erau patronate 70, deci aproape jumătate (42,9%) și anume: 10 de Ministerul Agriculturii, 3 de Ministerul de Finanțe, 46 de Fondul religionar catolic ungar, 8 de Căile Ferate Maghiare, 3 de comunele (primăriile) respective. Un număr mult mai mare de parohii patronate se găseau în dieceza Oradiei. Din totalul celor 168 de parohii pe care le avea, erau patronate 105, deci 62,5% și anume: 77 de Fondul religionar catolic ungar, 24 de instituții bisericești romano-catolice ungare (Episcopia romano-catolică din Oradea, unele mănăstiri catolice), una de Ministerul de Finanțe, una de comuna respectivă, două de particulari.

Din cercetarea acestor date statistice, se poate întrevedea ușor ce se urmărea prin „patronarea“ acestor parohii românești. Observăm că Fondul religionar catolic patrona 123 parohii în eparhiile Lugojului și Oradiei, deci tocmai la „granița de vest“, acolo unde se putea ușor trece la catolicizarea completă a românilor și apoi la maghiarizarea lor. Deci, „patronatul“ nu era altceva decât un mijloc de dezbinare a românilor transilvăneni, de înstrăinare a lor de credința strămoșească și de poporul din care făceau parte.²⁸

Statul și preoțimea. Salarizarea preoților. Până în ultimii ani ai secolului al XIX-lea preoțimea românească din Transilvania n-a beneficiat de salarii din partea statului, ci s-a întreținut din resurse proprii, adică sesii parohiale și mai cu seamă din daniile credincioșilor. Învățătorii confesionali — cum vom constata în alt capitol — erau plătiți tot de parohiile în care funcționau.

Din 1861 statul acorda Bisericii Ortodoxe română și sîrbă câte o subvenție anuală pentru ajutorarea preoților rurali (ordinul imperial nr. 3093 din 29 mai 1861). De regulă, Arhiepiscopia Sibiului primea 42.000 flo-

²⁷ *Șematismul istoric al diecezei Lugojului*, Lugoj, 1913, 686 p.

²⁸ A se vedea Prot. Dr. Gheorghe Ciuhandu, *Patronatul eclesiastic ungar în raport cu drepturile statului român. Studiu istoric-statistic și politic-bisericesc*, Arad, 1928, p. 89—131.

rini, Aradul 15.000 iar Caransebeșul numai 10.000 florini. Până în 1883 fiecare ierarh primea sumele respective și le împărțea după cum credea el și Consistoriul eparhial. Dar din acest an, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii — condus de Trefort Ágoston — a început să împartă singur ajutoarele, numai celor „recomandați de autoritățile publice”.²⁹

Abia în 1898 s-a introdus completarea sau întregirea veniturilor preoțești până la o anumită sumă, potrivit pregătirii școlare a fiecărui preot (Articolul de lege XIV). Biserica românească era pe deplin îndreptățită la primirea unui ajutor din partea statului, din moment ce îl primeau toate confesiunile din Austro-Ungaria și era din bugetul statului, la susținerea căruia contribuiau toți cetățenii lui, indiferent de naționalitate sau de confesiune, deci și românii.

Dar așa-numita „întregire de salar” sau „congruă” introdusă în 1898 pentru clerul confesiunilor necatolice din Ungaria, avea și un substrat politic, așa cum vom constata în cele ce urmează. Biserica romano-catolică nu beneficia de un asemenea ajutor, date fiind imensele ei resurse materiale (Fondul religios catolic).

Un proiect de lege în acest sens a fost pus în discuție Camerei Deputaților în ședința din 15 aprilie 1898, fiind acceptat. A urmat discuția în Casa Magnaților, la 26 mai 1898. Din partea Bisericii românești au luat cuvântul mitropolitul Victor Mihali de la Blaj și episcopul Ioan Mețianu de la Arad. Mitropolitul Miron Romanul, care era bolnav, n-a participat la ședință (după câteva luni a și murit), dar a înaintat un protest. Episcopul Ioan Mețianu, de pildă, acuza direct Guvernul că n-a permis Bisericii Ortodoxe românești — cu peste un milion și jumătate de credincioși — să-și deschidă măcar un gimnaziu cu 8 clase. Intervențiile lor au fost zadarnice, căci proiectul a fost admis și apoi sancționat, în forma în care l-a prezentat Ministerul Cultelor și Instrucțiunii din Budapesta, sub numele de „Articolul de lege XIV din 1898”.

Scopul nemărturisit urmărit prin această lege era însă evident pentru oricine: statul oferea această completare (mai precis — obliga Biserica să o accepte), dar cu anumite condiții, care lezau autonomia Bisericii. După multe tratative s-a admis — abia în 1901 — ca subvențiile de stat să fie puse la dispoziția autorităților bisericești (centrelor eparhiale), ele având dreptul să plătească preoților sumele care le reveneau, reținând numai o taxă pentru fondul de pensii și pentru indemnizația protopopilor. O serie de articole ale legii expuneau pe preoții români la arbitrarul oricăror funcționari de stat cu resentimente față de români. De pildă, se preciza că orice preot acuzat pentru fapte imorale sau potrivnice statului, chiar dacă autoritatea bisericească ar fi constatat nevinovăția lui, își pierde dreptul de ajutor din partea statului dacă hotărîrea instanței disciplinare a Bisericii nu era acceptată de Minister. Cu alte cuvinte, orice denunț trebuia să fie luat în considerare și preotul judecat, iar Ministerul se considera un fel de „instanță de apel”, cu dreptul de a sista

oricînd „congrua”. Se înțelege că astfel de prevederi vizau mai ales pe cei ce nutreau „sentimente nepatriotice”. Prin alt articol al legii, se prevedea că nu se mai pot înființa parohii noi fără acordul Ministerului.

Chiar modul în care se făcea completarea salariilor era nedrept, disproporționat. Un preot absolvent de 8 clase gimnaziale, cu maturitate și 3 ani de studii teologice, avea dreptul la un salariu anual de 800 fl. valută austriacă (echivalentul a 1600 coroane ungare). Cei cu pregătire mai puțină (6 sau 7 clase gimnaziale și 3 ani de teologie) aveau dreptul la o completare a dotației lor pînă la 300—400 florini (respectiv 600—800 coroane), exact cam același salariu ca și un învățător, care avea o pregătire mult inferioară. Unii preoți, care aveau numai 7 clase gimnaziale și teologia, au făcut clasa a 8-a ca „particulari”, pentru a putea să beneficieze de întregirea de salariu, dar li s-au pus felurite piedici din partea Ministerului. Noul mitropolit Ioan Mețianu a fost nevoit să accepte legea aprobată în Parlament și sancționată de împărat.³⁰

Această lege a avut totuși și urmări pozitive, dacă ne gîndim la situația materială precară a preoților români de acum aproape un veac. Îndată după intrarea în vigoare a legii respective, în Institutele teologice de la Sibiu, Arad și Caransebeș nu s-au mai primit decît absolvenți de 8 clase de gimnaziu (pînă atunci se primeau și cu 7 clase, chiar cu 6, pentru parohiile de categoria a treia). Se înregistrează chiar o creștere a numărului elevilor. Noua „primejdie” pentru bugetul statului ungar a fost sesizată la timpul oportun de cunoscutul dușman al școlii românești, contele Apponyi Albert, ministru al Cultelor și Instrucțiunii între anii 1906—1910.

În 1909, el prezintă Parlamentului un nou proiect de lege, prin care se extindea „întregirea de salariu” sau „congrua” și pentru clerul romano-catolic. A fost momentul potrivit să se dea o lovitură Bisericii românești și să restrîngă, într-un fel, drepturile cîștigate prin Articolul de lege XIV din 1898. Prin § 3 al Articolului de lege XIII din 1909, se prevedea ca toți preoții și capelanii îndreptățiți să primească „întregiri superioare” (800 fl.), puteau beneficia de ea numai dovedind că îndeplinesc prevederile Articolului de lege XVII din 1840 (care n-a fost însă niciodată aplicată), care cerea de la preoții tuturor confesiunilor cunoașterea limbii maghiare. Aceeași condiție trebuia să o îndeplinească și preoții care, avînd întregirea inferioară, își completau studiile, în vederea dobîndirii salariului maxim. Contele Apponyi știa că o bună parte din preoții români frecventaseră cursurile gimnaziilor românești din Brașov și Blaj, în care studiul limbii maghiare nu înregistrase succese mulțumitoare pentru autoritățile de stat, deci prevedea ce urmări

30 *Ibidem*, vol. VIII, p. 42—49 și Vasile Negură, *Apponyi și Biserica românească*, în *Revista Teologică*, Sibiu, an. XX, nr. 9—10, 1930, p. 353—354; secretarul consistorial Ilie (mai tîrziu Miron) Cristea de la Sibiu — viitor patriarh — a lucrat vreo șapte luni în Ministerul Cultelor pentru repartizarea ajutoarelor respective preoților din Arhiepiscopia Sibiului. Vezi și lucrarea lui, semnată Ilie Dinurseni, *Dotațiunea clerului*, Sibiu, 1898, 147 p.

va avea această condiționare a salariilor de cunoașterea limbii maghiare. Pentru ca totuși să nu lase pe preoții români în neștiință, le-a dat posibilitatea să-și completeze cunoștințele de limbă maghiară în 5 ani, timp în care nu beneficiau de întregire. Se putea dovedi acest lucru, nu numai cu certificate de absolvire a liceului și Institutului teologic, ci mai ales cu avizul prefectului județului, care ordonanța plata salariului.

În aceeași lege s-au prevăzut și alte îngrădiri. De pildă, se preciza că parohiile care pînă la 1 ianuarie 1908 au fost ocupate de preoți cu pregătire inferioară, dacă în viitor vor fi ocupate de preoți cu pregătire completă, se cerea ca numărul credincioșilor să fie de cel puțin 800, iar parohia să contribuie cu cel puțin jumătate din diferența de la întregirea inferioară la cea superioară, adică 400 coroane (200 fl.). Prin aceasta se urmărea pe de o parte, ușurarea bugetului statului, iar pe de alta, să se producă neînțelegeri între preot și credincioși pe tema salari-zării.

O altă lovitură dată tot acum Bisericii privea predarea Religiei în școlile populare. Prin Statutul Organic din 1868, sancționat și de împăratul Francisc Iosif I în 1869, se acorda Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania dreptul de a se folosi de limba română în toate sectoarele sale de activitate. Prin Articolul de lege XXXVIII din 1868, predarea Religiei în toate școlile era lăsată în grija Bisericii, urmînd să se facă în limba maternă a copiilor. Astfel de dispoziții nu puteau fi pe placul marelui șovin care a fost contele Apponyi Albert. De aceea, printr-o ordonanță (instrucție) ministerială (nr. 106267 din 29 octombrie 1908) a dispus ca în clasele superioare ale școlilor primare de stat, Religia să se predea în limba maghiară. Dispoziția a provocat numeroase proteste, întîmpinînd rezistența Bisericii în sinoadele ei eparhiale (Sibiu, Arad și Caransebeș), în Consistoriul mitropolitan din Sibiu și în Congresul Național Bisericesc, adoptîndu-se note de protest. Mitropolitul Ioan Meșianu a adresat o notă ministrului Apponyi, la 2 septembrie 1909, în care declara categoric că „nici un fel de putere lumească nu este îndreptățită a hotărînici acest drept al folosirii nemărginite a limbii noastre liturgice în înștrucția religiunii.” Apponyi a mers atît de departe, încît a cerut împăratului să anuleze hotărîrea Congresului Național Bisericesc de la Sibiu din anul 1909, de a se preda Religia tot în românește, ceea ce s-a și făcut. Era unicul caz în istoria Bisericii ortodoxe românești din Transilvania, ca o hotărîre a Congresului ei să fie anulată de împărat. Abia urmașul său la conducerea Ministerului, Jankovich Béla, a revocat această măsură abuzivă, în anul 1914.³¹

Tot prin Articolul de lege XIII din 1909 s-au revizuit și unele prevederi ale legii din 1898, referitor la disciplina clerului. Potrivit primei legi, Ministerul putea reține întregirea de salariu a preotului care prin sentință judecătorească era condamnat pentru ținută antipatriotică sau

31. Cf. *Protocolul Congresului Național Bisericesc ordinar al Metropoliei românilor greco-orientali din Ungaria și Transilvania întrunit în Sibiu la 1/14 octombrie 1909*, Sibiu, 1909, p. 315—337; T. V. Păcățian, *op. cit.*, VIII, p. 839—843 și 847—850.

imorală. Legea nouă venea cu o completare și anume ca salariul unui preot să poată fi reținut și în cazul când nu executa ordonanțele ministeriale prin care erau apărate interesele statului. În același paragraf se preciza că în cazul când Ministerul era informat că însăși autoritatea bisericească ar fi cerut organelor școlare în subordine să nu execute anumite dispoziții ministeriale, — dacă nu erau revocate în trei luni, — se putea reține — cu avizul Consiliului de Miniștri — salariul tuturor preoților din eparhia respectivă.³²

Se cunosc mai multe cazuri când s-au pus în aplicare aceste prevederi. De pildă, prin anii 1910—1912, preoții Pavel Borzea din Viștea de Jos, Solomon Făgărășanu din Avrig, Ioan Banciu din Viștea de Sus, Trandafir Dragomir din Arpașul de Jos, Pavel Monea din Streza-Cirțișoara, Ilie Minecuță din Ucea de Jos (toți în protopopiatul Avrig) au fost pedepsiți cu reținerea salariului de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii pentru atitudinea lor românească.³³

În decembrie 1909, Apponyi pregătise o nouă lovitură și anume ca subvențiile acordate Bisericii ortodoxe românești „să nu se mai pună la dispoziția autorității bisericești, ci să se plătească direct preoților prin oficiile de dare (secțiile financiare de azi, n.n.) pe lângă chitanțe, vizate de protopopii competenți, cum se practică și în Biserica ortodoxă sîrbă“. Această nouă încercare a lui Apponyi de a scoate clerul de sub controlul canonic al ierarhiei bisericești n-a putut fi realizată, căci, cu puțin înainte de a fi prezentat împăratului actul pentru semnare, s-a schimbat Guvernul din care făcea parte.³⁴

În 1913, Parlamentul a votat Articolul de Lege XXXVIII, prin care s-a acordat preoților dreptul la gradații, o nouă ocazie de nedreptățire a Bisericii ortodoxe, căci se impuneau o serie de restricții numai pentru preoții ei, încît mulți din cei cu studii superioare n-au primit gradațiile care li se cuveneau, iar cei cu studii inferioare nici nu aveau dreptul la ele.

În 1917 s-a admis așa-numitul „ajutor de familie“ pentru preoți (cite 400 coroane anual pentru soție și pentru fiecare copil). Cei cu studii inferioare, ca și cei cu studii superioare dar fără gradații, nu primeau ajutor decît pentru doi membri de familie.³⁵

În 1917/1918 survin schimbări însemnate în privința acestui ajutor acordat Bisericii românești, tot ca urmare a atitudinii politice a României față de Austro-Ungaria, după ce marele inchișitor Apponyi revine la conducerea Ministerului.

La 21 decembrie 1917, ministrul Apponyi Albert prezintă Camerei Deputaților un proiect de lege privind „executarea succesivă a Articolului XX din Legea din 1848“. Mai precis, s-a pus atunci în discuție un

32 Amănunte la V. Negură, *op. cit.*, p. 355—359.

33 Pr. Grigore N. Popescu, *Preoțimea română și întregirea neamului*, vol. II, *Temnițe și lagăre*, București, 1940, p. 120.

34 V. Negură, *op. cit.*, p. 359—360.

35 *Ibidem*, p. 360—361.

proiect privitor la ajutorarea Bisericilor necatolice, întrucît pentru Biserica romano-catolică se pregătise un proiect special, care îi asigura un fel de „supremație” sau de „întîietate” față de celelalte, ea fiind, totodată, și cea mai înstărită Biserică din Ungaria (Habsburgii fiind catolici, ea era într-un fel considerată ca o „religie de stat”). Potrivit acestui proiect, Biserica reformată maghiară urma să primească o dată pentru totdeauna suma de 126.600.000 coroane, cea evanghelică-luterană din Transilvania (a sașilor) 12.000.000 coroane, cea unitariană 6.800.000 coroane, confesiunea israelită 25.000.000 coroane. Despre Bisericile ortodoxe din imperiu (română și sîrbă) sau despre cea românească unită, nu se făcea nici o mențiune, deși românii aveau aproximativ 2 milioane de ortodocși și un milion de uniți. Unii încercau și acum să contopească Biserica unită în „autonomia” Bisericii romano-catolice, dar „episcopatul român” a înaintat un nou protest. Este adevărat că în expunerea de motive asupra proiectului se amintea de Bisericile „greco-orientale” (română și sîrbă), cu precizarea că fiind „autonome”, n-au nevoie de ajutoare, iar credincioșii lor n-are avea atît de mari obligații materiale față de stat ca protestanții (!). Dar în aceeași expunere de motive a contelui Apponyi se arăta că confesiunea „unitariană” — mult rîspîndită printre secui — a lucrat în chip deosebit de satisfăcător „pentru rasa ungară” și pentru ideea de stat ungar”. Deci, dacă se pornea de la astfel de considerente, era firesc ca Biserica românească să nu fie ajutată. „Ideea de stat ungar” presupunea că în Ungaria nu sînt decît unguri, iar dacă mai trăiau și alte naționalități, acestea trebuiau prefăcute în unguri. Românii însă, tocmai acest lucru nu-l acceptau. De altfel, chiar și ziarele maghiare și oamenii politici unguri au făcut declarații categorice, din care rezultă că adevăratul motiv al înlăturării Bisericii românești de la „ajutorul de stat” nu era starea materială bună a credincioșilor ei — cum pretexța proiectul — ci cu totul altul. Cele mai multe ziare își exprimau satisfacția că „Biserica valahilor” n-a fost sprijinită. Secretarul de stat de la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Tóth János, într-o declarație făcută presei, spunea că prin proiect s-a urmărit „pedepsirea” Bisericii românești pentru atitudinea de simpatie pe care a manifestat-o față de România cu ocazia intrării ei în război. În schimb, cînd era vorba de impozite în tezaurul Budapestei sau soldați pe fronturile Austro-Ungariei, tot românii erau „pedepsiți”, dar în altă formă! Același Tóth János declara că „opinia publică maghiară este încă atît de înverșunată împotriva românilor din pricina invaziei românilor din Regat, încît eventuala ajutorare a Bisericii românești ar fi primejduit votarea proiectului”.³⁶

Proiectul a și fost votat. Protestul Bisericii ortodoxe românești — cu data de 6 februarie 1918 — n-a primit nici un răspuns din partea Ministerului.

Care era însă situația reală a bugetului diferitelor eparhii românești? Erau chiar atât de bogate încît n-aveau nevoie de ajutoare din bugetul statului, format din impozitele plătite de români? În bugetul statului figura, pînă în 1917, suma de 320.000 coroane ca ajutor anual pentru Biserica ortodoxă română. În realitate, Bisericii noastre ori nu i se acorda nimic, ori îi era reținută o parte din această sumă, în alte scopuri, fapt pentru care conducerea bisericească a fost nevoită să adreseze numeroase memorii (1906, 1907 și 1912, cînd s-a prezentat și o delegație la Guvern). De pildă, în 1917, Arhiepiscopia Sibiului a cheltuit cu susținerea bisericilor și a școlilor sale 1.662.088 coroane; statul i-a acordat 62.680 cor., restul fiind acoperit de credincioși. În eparhia Caransebeșului, Biserica avea nevoie de 63.950.000 coroane pentru susținerea instituțiilor sale bisericești și școlare. Dispunea însă numai de 3.753.500 coroane (statul contribuia cu 40.000 coroane anual). Aceeași situație disperată era atunci și în Episcopia Aradului precum și în Vicariatul Oradiei.

Și cu toate acestea, Biserica românească din Transilvania care ar fi avut dreptul — proporțional cu numărul credincioșilor — să primească zeci de milioane — nu primea nimic, ci era „pedepsită“ pentru atitudinea ei „nepatriotică“ față de statul ungar.³⁷

Atitudinea autorităților de stat față de preoții români „nepatrioți“. Arătăm în partea introductivă că la 3/15 mai 1868 un grup de preoți și profesori blăjeni au redactat un act de protest împotriva anexării Transilvaniei la Ungaria, cunoscut sub numele de *Pronunțamentul de la Blaj*, publicat în principalele ziare politice românești. Semnatarii cereau autonomia Transilvaniei, recunoașterea și aplicarea hotărîrilor Dietei de la Sibiu din 1863—1864, redeschiderea Dietei „pe baza unei adevărate reprezentări populare“. Guvernul a ordonat ca Tribunalul din Tg. Mureș să facă cercetări în vederea trimerii în judecată a românilor Iacob Mureșianu, redactorul „Gazetei Transilvaniei“ pentru publicarea lui, canonicii Basiliu Rațiu, Elie Vlașsa, Grigorie Mihali, apoi profesorii Ioan Micu Moldovan, cunoscutul istoric, Gavril Pop, Alexandru Micu și Dimitrie Farago, toți din Blaj, acuzați de „conturbare a păcii publice“. Probabil de teama unor consecințe neplăcute pentru statul austro-ungar, împăratul — la propunerea ministrului Justiției — a dispus ca procedura judiciară să fie sistată.³⁸

Proclamarea Independenței de Stat a României, la 9 mai 1877, ca și războiul care a urmat, au avut un puternic ecou și în rîndurile populației românești din Transilvania, care vedeau conturată astfel posibilitatea unei viitoare desăvîrșiri a unității noastre naționale. Cauza românilor de dincolo de Carpați a fost îmbrățișată și de frații lor din Transilvania sub diferite forme. Astfel, *Gazeta Transilvaniei* de la Brașov,

37 Amănunte la R. Cîndea, *op. cit.*, p. 27—31.

38 T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. IV, p. 354—356; cf. și Simion Retegan, *Pronunțamentul de la Blaj (1868)*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, vol. IX (1966), p. 127—142.

Telegraful Român de la Sibiu, *Familia* de la Oradea, *Biserica și Școala* de la Arad, ca și celelalte ziare românești din Transilvania, își informau zi de zi cititorii despre eroicele lupte de la Grivița, Plevna, Rahova și Smîrdan, polemizînd cu presa maghiară, care transmitea știri tendențioase. Majoritatea articolelor erau reproduse după ziarele bucureștene (*Timpul*, *România Liberă*), *Monitorul Român*, *Telegraful*) sau după unele de peste hotare (*Der Osten* din Viena, *National Zeitung* din Berlin, *Politik* din Praga, *Le Temps* din Paris ș. a.).

Solidaritatea românilor de pe ambele versante ale Carpaților s-a manifestat și prin înrolarea unor tineri din Transilvania și Banat în armata română, pînă la încheierea operațiunilor militare; alții s-au înrolat în serviciile sanitare ale armatei. Consemnăm între ei pe căpitanul Constantin Șaguna, nepot al mitropolitului Andrei, fost ofițer în armata franceză, căpitanul Moise Groza din Obreja-Banat, demisionat din armata austro-ungară, ajuns mai tîrziu general în armata română, sublocotenentul Dumitru Stanciu din Viștea Făgărașului, apoi medicii Ioan Arseniu fiul preotului din Gura Riului — Sibiu, Constantin Nica și Gheorghe Diamandi, ambii din Brașov, Nicolae Grancea din Făgăraș ș. a. Se cunosc apoi zeci de alți voluntari care au luptat ca simpli soldați. Între aceștia ne interesează în chip deosebit Vincențiu Grama din Riușor-Făgăraș, absolvent din 1876 al Institutului teologic din Sibiu, care s-a înrolat și a luptat alături de alți cinci tineri făgărășeni, primind trei medalii comemorative. Din 1878 pînă la moarte, în 1920, a fost preot în satul natal.³⁹

Plecarea acestor tineri „în țară” — cum numeau atunci transilvănenii vechea Românie — și înrolarea lor în armată română a produs, după cum era de așteptat, nemulțumirea sau, mai corect spus, îngrijorarea cercurilor conducătoare din Budapesta, problema fiind ridicată și în Camera Deputaților (Dietă). Deputatul Partenie Cosma (1837—1924), unul din fondatorii Băncii Albina, un timp președintele ei, a fost nevoit să răspundă și să justifice atitudinea românilor transilvăneni „în chestiunea orientală”.⁴⁰ Ministrul de externe al Austro-Ungariei, contele Andrásy, a protestat energic pe lângă Guvernul din București și a cerut extrădarea voluntarilor transilvăneni; în același timp, s-au luat măsuri pentru paza frontierelor.⁴¹

În întregă Transilvania s-au organizat aproximativ trei sute de colecte în bani, îmbrăcăminte și pansamente pentru ostașii răniți, văduve și orfanii de război. În fruntea acestor acțiuni se găseau intelectualii români de atunci: preoți, avocați, învățători, notari, unii țărani, dar mai ales soțiile și fiicele lor. Inițiativa organizării a pornit de la Sibiu, unde s-a constituit un comitet de românce la 5/17 mai 1877, sub conducerea Iuditei Măcelariu, soția primului președinte al Partidului Național

39 Vezi despre acestea Mircea Păcurariu, *Războiul de Independență și românii transilvăneni*, în *Biserica Ortodoxă Română*, an. XCV, nr. 5, 1977, p. 471 urm.

40 T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VI, p. 615—620.

41 *Gazeta Transilvaniei*, an. XLI, din 26 mai/7 iunie 1877, p. 4.

Român din Transilvania, Ilie Măcelariu. Din el făceau parte câteva preotese, soții ale profesorilor de teologie sau ale „asesorilor consistoriali” (consilieri): Maria Hannia, Caliopi Boiu, Eleftera Cristea, Elena Popescu, Maria Cunțan sau Maria Cosma, soția lui Partenie pe care l-am pomenit mai sus, și altele. Apelul lansat de comitetul sibiencelor a fost reprodus în mai multe periodice românești și săsești din Transilvania, avînd un larg ecou printre români. La 10/22 mai 1877 s-a constituit „Comitetul românilor din Brașov pentru ajutorarea soldaților răniți din România”, din care făceau parte mai mulți preoți și profesori, sub conducerea negustorului Manole Diamandi.

Dar oficialitățile din Budapesta nu puteau admite aceste manifestări ale solidarității românești. Drept aceea, la 24 mai 1877, Ministerul de Interne a interzis cele două comitete de români alcătuite doar cu câteva zile înainte. Ziarul *Kelet* scria că „nu se poate admite ajutorarea unei armate care poate pune în primejdie chiar existența Ungariei, a unor soldați care, vindecați, ar putea să ridice armele împotriva ei”. Ambele comitete au înaintat câte un memoriu-protest la Ministerul de Interne, în care arătau că s-au constituit și comitete ungurești, care colectau bani și alimente pentru răniții turci, fără ca prin aceasta să se încalce „principiul neutralității”, cum pretextau autoritățile. După cum era de așteptat, ambele proteste au fost respinse.⁴² În astfel de împrejurări, s-au făcut colecte particulare, cu rezultate deosebite.⁴³

În diferite părți ale Transilvaniei se înregistrează o serie de neajunsuri făcute preoților și altor intelectuali români din partea autorităților. De pildă, avocatului Desideriu Borbola din Oradea i s-a devastat locuința pentru că a trimis bani pe seama ostașilor români. Tot la Oradea, dar și la Cluj, s-au spart geamurile la casele românilor care n-au iluminat în cinstea victoriilor lui Osman Pașa asupra rușilor în prima fază a războiului. Avocatului Francisc Hossu Longin din Deva i s-a intentat un „proces de agitație.” La Gherla, preotului Nicolae Negruțiu i s-a intentat un proces pentru publicația sa „*Cărțile săteanului român*”, iar teologilor de acolo li s-au făcut percheziții, confiscîndu-li-se arhiva și cărțile din biblioteca Societății lor de lectură. Cărturarilor români Visarion Roman și Ioan Lapedatu, care au cerut atunci aprobarea pentru tipărirea unei foi cu titlul *Albina Daciei*, au fost refuzați, pe motiv că însuși numele „Dacia” este potrivit statului ungar.⁴⁴ Protopopul Romul Crainic din Dobra — j. Hunedoara, fiind reclamat de pretorul din Dobra, baronul

42 *Telegraful Român*, an. XXV, nr. 40 din 22 mai/3 iunie 1877, p. 160—161; nr. 43 din 2/14 iunie, p. 172; nr. 47 din 16/28 iunie, p. 187 și nr. 49 din 23 iunie/5 iulie 1877, p. 197—198.

43 Vezi despre ele: Mircea Păcurariu, *Ecoul Războiului de Independență în „Telegraful Român” din Sibiu*, în rev. *Mitropolia Ardealului*, an. XII, nr. 4—5, 1967, p. 315—344; Paul Abrudan, *Ofrandele bănești și materiale ale românilor transilvăneni și bănățeni în sprijinul Războiului pentru Independență în 1877—1878*, în *Mitropolia Ardealului*, an. XXII, nr. 4—6, 1977, p. 365—390.

44 Sextil Pușcariu, *Răsunetul Războiului pentru Independență în Ardeal*, în vol. *Războiul neatîrnării*, București, 1927, p. 206—207 și 210.

Kemény, că face colecte pentru armata română, a fost anchetat de pretorul G. Nandra (român maghiarizat) din Dobra.⁴⁵

Deosebit de interesantă este o adresă a ministrului Cultelor și Instrucțiunii din Budapesta, Trefort Ágoston, cu data de 3 martie 1878, către mitropolitul Miron Romanul, în care-i relatează că în Cimpeni și în jurul comunei Sohodol (j. Alba), la 14—15 septembrie 1877, în urma căderii Plevnei, „s-au făcut demonstrații antistatale și cu acea ocazie, participanții, în stare de beție, au rostit toasturi împotriva țării, au spus cuvinte de laudă despre România, despre ruși, despre domnitorul Carol și despre anul 1848; aceleași persoane au organizat demonstrația în amândouă localitățile, au tulburat liniștea cu detunături de treasc (tun mic, n. n.), cîntece, muzică și strigături și multe alte excese; tribunalul crăiesc din Alba Iulia este în curs de cercetare”. În cadrul acestor cercetări, un rol însemnat a avut învățătorul confesional Ioan Palade (absolvent de teologie de la Sibiu din 1876, fost coleg cu Vințențiu Grama). I se cerea mitropolitului să ceară o anchetă și să înștiințeze Ministerul de măsurile luate. Din păcate, nu cunoaștem urmările.⁴⁶

În închisorile din Seghedin și Vaț (Vác). În procesul memorandiștilor, printre cei 14 condamnați s-au numărat și cinci slujitori ai Bisericii: doi preoți, doi profesori de teologie și un asesor consistorial, acuzați că au participat la întocmirea și difuzarea Memorandului (membri în Comitetul de 25 încredințat cu redactarea lui). Primul era Dr. *Vasile Lucaciu* (1852—1922), fost profesor de Religie la Gimnaziul maghiar din Satu Mare, iar din 1885 preot-paroh în Șișești, lângă Baia Mare, militant de seamă pentru realizarea statului național român unitar, trimis, în 1916—1918, în misiuni diplomatice în America, Anglia, Franța și Italia, iar după 1918 membru în Consiliul Dirigent. A primit cea mai grea condamnare, 5 ani închisoare, din care a executat o parte, pînă în septembrie 1895, la Seghedin. Preotul *Gherasim Domide* (1856—1909) din Rodna, mai tirziu protopop la Bistrița, condamnat la 2 ani și jumătate, a executat-o parțial. *Dimitrie Comșa* (1846—1931), absolvent de teologie și inginer agronom, profesor pentru disciplinele economico-agricole la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu, unul dintre întemeietorii și președinții „Reuniunii române de agricultură din județul Sibiu”, autorul a două albume cu creațiile artistice ale poporului român, — a fost condamnat la trei ani închisoare. Colegul său Dr. *Daniil Popovici-Barcianu* (1847—1903), cu studii de Științe Naturale și Pedagogie la Viena, Bonn și Leipzig, profesor la același Institut, a fost condamnat la 2 ani și 6 luni închisoare. În sfîrșit, preotul *Nicolae Cristea* (1834—1902), asesor (consilier) la Arhiepiscopia Sibiului, fost o vreme profesor la Institutul teologic-pedagogic, întemeietorul și primul conducător al „Reuniunii

45 O scrisoare a protopopului în *Telegraful Român*, an. XXV, nr. 57 din 21 iulie/2 august 1877, p. 229—230.

46 Cf. I. He Frăcea, *Un document inedit despre ecourile proclămării Independenței de stat a României în Transilvania, în Mitropolia Ardealului*, an. XXII, nr. 4—6, 1977, p. 361—364.

meseriașilor români“ din Sibiu (1867—1897), redactor al ziarului „Telegraful Român“ timp de 18 ani (1865—1883), a fost condamnat la 8 luni închisoare, executată integral. Cu excepția lui Vasile Lucaciu, toți ceilalți și-au ispășit pedeapsa în închisoarea de stat din Vaț.

În afară de aceștia, au mai fost anchetați o serie de alți preoți. Așa au fost protopopul Gavriil Lazăr din Sanislău (azi — j. Satu Mare), protopopul-vicar Vasile Rațiu din Făgăraș, amândoi în Comitetul de 25 care a redactat Memorandul. Alții au fost acuzați de difuzarea lui, ca protopopul Romul Crainic din Dobra — j. Hunedoara, preoții Ioan Duma din Săcalul de Pădure — j. Mureș, Ioan Todescu din Bucium Cerb — j. Alba, Ioan Maior din Roșia — j. Alba, Ioan Moldovan protopop în Mediaș, Ioan Fodoreanu din Păucea — j. Sibiu, sau învățători confesionali, ca Filon Necșa și Ioan Suciu din Mediaș. Dintre ei, Vasile Rațiu, Romul Crainic și Ioan Duma au fost citați și la proces, dar au fost achitați. Toți cei amintiți aici au refuzat să semneze procesele verbale redactate cu ocazia interogatoriilor care li s-au făcut în anul 1893, întrucât nu erau redactate în românește. Cei care au fost chemați în fața instanței au refuzat să facă depoziții în limba maghiară, pretextând că nu o cunosc și pretinzând ca numele de botez să le fie redat în grafie românească.⁴⁷

Nu trebuie trecut sub tăcere nici faptul că în impunătoarea delegație de 300 de membri care a dus Memorandul la Viena se numărau zeci de preoți și protopopi români, atașați de marea cauză a neamului lor.

În legătură cu procesul „memorandiștilor“, trebuie să consemnăm faptul că Vasile Lucaciu nu era la prima condamnare și nici la prima detenție. Chiar în 1892, anul redactării și prezentării Memorandului la Viena, a atacat într-o scrisoare deschisă pe arhiepiscopul primat de Esztergom, Vaszary, pentru sprijinul dat societății maghiarizatoare EMKE. Pentru aceasta, a fost suspendat din slujba de preot de episcopul Ioan Szabó de la Gherla. A urmat un val de proteste în toate părțile Transilvaniei (în 1895 a fost repus în funcție de papa).

La 1/13 noiembrie 1893 a fost judecat de Curtea cu jurați din Debrețin pentru tipărirea unei convocări la o întrunire cu caracter național în Șișești, în care amintea și de redactarea Memorandului, infierând „atentatele cele mai sălbatice în contra onoarei noastre“ ale Guvernului de atunci. A fost condamnat la un an și jumătate închisoare de stat. La 19/31 mai 1893, pe când era în închisoare, a fost judecat la Tribunalul din Satu Mare pentru „ofensă la adresa guvernului“, fiind condamnat la 4 luni închisoare *ordinară*. Tribunalul a cumulat pedeapsa anterioară cu cea hotărâtă acum, condamnându-l la 13 luni de închisoare *ordinară*. A executat pedeapsa la Seghedin, începând cu ziua de 7 ianua-

⁴⁷ După Ioan P. Papp, *Procesul Memorandului românilor din Transilvania. Acte și date*, 2 vol., Cluj, 1932—1933; amănunte asupra traiului din închisoarea de la Vaț la Ioan Georgescu, *George Pop de Băsești. 60 de ani din luptele naționale ale românilor transilvăneni*, Oradea, 1935, p. 82—97.

rie 1893. Indignarea a cuprins toată suflarea românească. Vasile Lucaciu a primit telegrame din partea lui George Coșbuc și George Murnu, a cetățenilor din Brăila și alte orașe.⁴⁸

La *Congresul naționalităților* ținut la Budapesta, în 10 august 1895 — la organizarea căruia a avut un rol hotărâtor Vasile Mangra — au participat și câțiva protopopi și preoți români. Ministrul Cultelor și Instrucțiunii, Wlassics Gyula, a întocmit o listă a preoților care au participat ori au sprijinit într-un fel sau altul Congresul, informând pe ierarhii lor. Întrucât astfel de acțiuni pun la îndoială loialitatea clerului, Wlassics cerea ierarhilor ca să interzică preoților lor participarea la acțiuni cu caracter politic. Din răspunsurile ierarhilor, se constată că au apărut pe preoți, arătând că „ei au încercat pur și simplu să schimbe, prin mijloace legale, o lege pe care o socoteau ca dăunătoare binelui general.”⁴⁹

În noaptea de 8/9 august 1893, grupuri agresive din Oradea au distrus geamurile reședinței Episcopiei unite și ale Consistoriului ortodox, ale școlii pedagogice, ale internatului ortodox „Nicolae Jiga” (125 geamuri), dar și la casele unor preoți (canonicii Paul Vela, Augustin Lauran, prot. Toma Păcală, preotul Nicolae Mărcuș ș. a.) și intelectuali români (Dr. Ioan Buna — 64 geamuri, Coriolan Pop, Florian Duma, Nicolae Zigre, Iustin Ardeleanu ș. a.). Unele ziare maghiare au aprobat „manifestările patriotice”, motivând că „agitațiile daco-romane” au devenit primejdioase pentru stat; altele, în schimb (*Pester Lloyd, Magyar Hirlap* ș. a.), se temeau ca ele să nu aibă un ecou internațional, ca în cazul Memorandului. Cei care au suferit distrugerii au intentat proces celor bănuiți ca „instigatori”, inclusiv unor ziaristi, cerând și Ministerului de Interne să ia măsuri împotriva poliției din Oradea care fusese înștiințată de pregătirea „demonstrației”, dar n-a căutat să o împiedice. Procesul s-a amânat aproape trei ani (nu era grabă ca în cazul „memorandiștilor”), judecându-se la Oradea (27 mai 1896), apoi la Curtea de Apel din Budapesta (14 aprilie 1897). Ziaristii și vinovații principali au fost achitați, fiind pedepsiți doar câțiva tineri care n-au avut un rol prea însemnat.⁵⁰

Astfel de demonstrații au avut loc și la Arad; s-au spart geamurile Seminarului și ale locuinței fruntașilor români. Însuși împăratul Francisc Iosif, cu ocazia unei vizite în Sebiș-Arad, unde a fost întâmpinat de episcopii Ioan Mețianu și Mihail Pavel, a fost nevoit să înfierceze „frazele goale ale unui șovinism exagerat și demonstrațiunile condamnable de stradă”. Răspunsul împăratului-rege a nemulțumit o parte a presei ungare, ca și pe unii deputați din Parlamentul din Budapesta, — unde s-a discutat pe larg problema, între 5 și 10 septembrie 1893, mai ales pen-

48 Eugen Brote, *Chestiunea românilor în Transilvania și Ungaria*, București, 1895, p. 432—433; Ioan Lupaș, *Un tribun du peuple roumain: le prêtre Vasile Lucaciu*, în *Revue de Transylvanie*, t. III, nr. 2, 1937, p. 171—174.

49 Keith Hitchins, *Românii din Transilvania și Congresul naționalităților*, în vol. *Cultură și naționalitate în Transilvania*, Cluj, 1972, p. 89—90.

50 Amănunte la Teodor Neș, *Oameni din Bihor, 1848—1918*, Oradea 1937, p. 172—177.

tru faptul că împăratul „a degradat națiunea ungară la rangul de naționalitate”.⁵¹

Alți preoți în închisori. Pe lângă acești luptători bine cunoscuți pentru cauza românească, au mai fost și alți preoți de la parohii rurale sau învățători ai școlilor populare confesionale, care au suferit închisoare ori amenzi în bani pentru atitudinea lor românească sau pentru că au îndrăznit să apere școlile românești în fața legilor școlare ungurești. Consemnăm câțiva din ei ca omagiu adus acestor „smeriți” luptători pentru drepturile neamului și ale culturii românești.

În ședința Camerei Deputaților din Budapesta, din 14 martie 1885, deputatul „naționalist” Petru Truția a adresat o interpelare ministrului de Interne arătând că la 1 martie 1885, jandarmii — conduși de sergentul major Mezei Dániel — au intrat înarmați — cu baionete la pușcă — în biserica din comuna Lupșa — j. Alba. Preotul și credincioșii au fost scoși din biserică, îndemnându-i să meargă la cârciumă. A răspuns însuși prim-ministrul Tisza Kálmán, — dar abia în ședința din 29 aprilie 1885 — arătând că el însuși a dat dispoziții organelor de stat locale ca să împiedice orice pregătiri și serbări pentru aniversarea a o sută de ani de la moartea lui Horea și Cloșca. În Lupșa, jandarmii au bănuț că în biserică ar avea loc tocmai o manifestare de acest gen, fapt pentru care au interzis săvârșirea slujbei, dar totul s-a petrecut . . .” simplu, frumos, în liniște, fără zgomot”.⁵²

Legile școlare votate de Parlamentul din Budapeste în 1891, 1893 și 1907 — de care ne vom ocupa în alt capitol — au dus la condamnarea unor preoți și învățători români. De pildă, în 1890 tinărul învățător Patriciu Pinteș — mai târziu preot — a primit o amendă în bani pentru că îndemnase pe credincioșii din Văleni-Brașov să înființeze o școală confesională în sat. În 1895 a fost acuzat din nou că face propagandă pentru înființarea unei școli românești în Paloș — j. Brașov, periclitând astfel existența școlii de stat maghiare.⁵³

În 1893 învățătorii Gheorghe Crăciun și Gheorghe Petrovici au publicat în ziarul *Tribuna* (nr. 179), un apel către toți colegii lor de la școlile conduse de Biserică, îndemnându-i să nu primească „întregirea” sau completarea de salariu oferită de stat prin legea școală din acel an, intrucit prin aceasta se urmărea închiderea școlilor românești și înființarea de școli comunale, cu limba de predare maghiară. Li s-a intentat un proces, judecat la Curtea cu jurați din Cluj la 6/18 aprilie 1894. Gheorghe Petrovici a fost condamnat la patru luni închisoare și 100 florini amendă, iar Gheorghe Crăciun la trei luni închisoare și 50 florini amendă; au mai fost amendați doi redactori și gazeta însăși.⁵⁴

51 T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 623—624.

52 *Ibidem*, vol. VII, p. 224—232.

53 Pr. Grigore N. Popescu, *Preoțimea română și întregirea neamului*, vol. II, *Temnițe și lagăre*, București, 1940, p. 299.

54 Cf. Eugen Brote, *op. cit.*, p. 437.

La începutul secolului nostru, preotul ajutor Gheorghe Ardeleanu din parohia Doba — j. Satu Mare, a interzis anumite cîntări catolice maghiare, introduse de unii credincioși români din înconștiență. Preotului i s-a intentat un „proces de agitație împotriva limbii statului“. Judecătoria de ocol l-a condamnat la șase luni închisoare și o amendă de 200 coroane. La 12 martie 1902 s-a judecat recursul la Tribunalul din Sătmar (Satu Mare), preotul fiind apărat de cumnatul său, avocatul Dr. Ioan Ciordaș-Ciurdariu, care — printr-o strălucită pledoarie — izbutește să-i reducă pedeapsa la 7 zile închisoare și 20 coroane amendă.⁵⁵

În 1906, cu prilejul „Expoziției generale române“ de la București (1800 de ani de la cucerirea Daciei de către Traian, 40 de ani de domnie ai lui Carol I), protopopul Aurel Domașa din Blaj a condus un grup de 120 de persoane din Blaj și satele din jur. Pentru aceasta i s-a intentat un proces de „trădare de patrie“, fiind condamnat la opt luni închisoare și 1200 coroane amendă. Și-a executat pedeapsa în închisoarea de stat din Cluj.⁵⁶

În 1906, tot cu prilejul „Expoziției de la București“, a participat și „Reuniunea de cîntări „Lyra“ din Beiuș — sub președinția avocatului Dr. Ioan Ciordaș și sub diriguirea profesorului Ioan Busiță. Ziarele din Budapesta acuză pe coriștii beiușeni că au cîntat la București „îmnul unirii tuturor românilor“. Profesorul Busiță a fost chemat la ordine direct de ministrul de tristă amintire Apponyi Albert, fiind acuzat de „iredentism“. A scăpat de pedeapsă cu un subterfugiu, în schimb, i s-a interzis să mai dirijeze corul Lyra, iar statutele Reuniunii n-au fost aprobate. În anul următor, se face o nouă încercare de a obține aprobarea acestora, dar fără rezultat. La 26 iunie 1907, coriștii încearcă, totuși, să dea un concert dar pretorul plasei Beiuș, Horváth, nu l-a acceptat, pretextînd că programul nu era tradus în ungurește. Firește, concertul n-a mai avut loc.

În aceste condiții, beiușenii s-au hotărît să înființeze un cor bisericesc, sub conducerea teologului Mihai Cosma, pe atunci prefect de studii la Internatul ortodox din Beiuș. Într-una din duminici, coriștii au dat răspunsurile la Liturghie în biserica din Mizieș. Nici acest lucru n-a fost pe placul pretorului din Beiuș, care a dat în judecată pe coriști și pe îndrumătorii lor. Mihai Cosma, Dr. Ioan Ciordaș și Gheorghe Meze au fost pedepsiți cu cîte 20 de coroane amendă și o zi de închisoare, iar cei 13 coriști și coriste cu cîte 10 coroane amendă și 12 ore închisoare. Sentința a fost aprobată de subprefectura județului Bihor, ca și de Ministerul de Interne din Budapesta. Cu alte cuvinte, nu se mai putea cînta în biserică fără aprobarea Guvernului!⁵⁷

55 Petru E. Papp, *Din trecutul Beiușului. Pagini de glorie și de jertfe*, Beiuș, 1928, p. 53.

56 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, II, p. 308.

57 Petru E. Papp, *op. cit.*, p. 53—57; T. Neș, *op. cit.*, p. 421—426.

În părțile Hunedoarei, menționăm pe preotul Iosif Stupineanu din Bîrcea Mare, condamnat la trei luni închisoare și 100 coroane amendă pentru că ceruse copiilor din sat să-l salute numai în românește.⁵⁸

În 1906—1908, preotul Adam Lula din Folt a fost judecat de Tribunalul din Deva pentru că a apărat școala confesională din sat.⁵⁹

În toamna anului 1908 — când a intrat în închisoarea din Seghedin, profesorul Ioan Lupaș a găsit acolo și pe preotul Petru Laslău din Vălișoara, în vîrstă de peste 70 de ani, care „a trebuit să cunoască temnița Seghedinului drept răsplată pentru curajul de a fi participat la alegerea de deputat din circumscripția Dobra, în fruntea credincioșilor săi, sprijinind pe candidatul român Aurel Vlad; jandarmii l-au luat la bătaie, rupîndu-i coastele și la urmă l-au încurcat într-un proces de agitație, învinuindu-l că ar fi îndemnat poporul să arunce cu pietre asupra lor“.⁶⁰

În 1907 era închis tot la Seghedin, pentru două luni, preotul bănățean Petru Mihuța din Beba Veche — j. Timiș, pentru că sprijinise candidatura unui român în alegerile parlamentare.⁶¹ În anul următor preotul bihorean Cornel Popovici era condamnat la șase luni închisoare și 200 coroane amendă, acuzat că ar fi „instigat“ pe credincioși împotriva jandarmilor.

În preajma izbucnirii primului război mondial, întîlnim alți preoți condamnați la închisoare. De pildă Gheorghe Vasu din Voila-Făgăraș (azi j. Brașov), a fost întemnițat o lună la Brașov, între 16 noiembrie și 16 decembrie 1911.⁶²

În părțile de vest ale țării sînt semnificative cazurile a trei preoți. Între smeriții apărători ai școlilor și limbii românești din aceste zone, amenințate direct cu maghiarizarea, se număra și preotul septuagenar Mihai Ciurdariu din Doba — j. Satu Mare. Într-o predică, ținută în biserica parohială, a îndemnat pe credincioși să-și trimită copiii la școala confesională românească și să cumpere calendare (almanahuri) românești. S-a pornit de îndată o campanie vehementă împotriva preotului prin ziarurile „Szamos“ și „Szatmárnémeti“ din Satu Mare, declarîndu-l „trădător de patrie“. I s-a intentat un proces, care s-a judecat la 7 august 1911 în Satu Mare, fiind apărat de fiul său, avocatul Dr. Ioan Ciordaș-Ciurdariu, printr-o strălucită pledoarie, care a impresionat nu numai completul de judecată, ci și asistența, formată mai mult din maghiari. Inculpatul a fost achitat. Peste doi ani va ajunge din nou pe banca acuzaților, cum vom relata în alt capitol, în legătură cu Episcopia de Hajdudorog.⁶³

58 Marina Lupaș-Vlasiu, *Aspecte din istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1945, p. 259. În 1907, Anuța Vlad din Orăștie, soția lui Aurel Vlad, pe atunci deputat în Parlamentul din Budapesta, a fost condamnată la o lună închisoare, pentru că a sfătuit elevii să vorbească și să scrie numai în românește. *Ibidem*, p. 259.

59 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, II, p. 137.

60 I. Lupaș, *Paralelism istoric*, București, 1937, p. 29—30.

61 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, II, p. 315.

62 *Ibidem*, II, p. 122.

63 Petru E. Papp, *op. cit.*, p. 108—110.

În 1910 și 1911, tânărul absolvent de teologie Vasile Groza din Dorgoș — j. Arad a fost dat în judecată pentru „agitație” împotriva statului ungar. Primul proces s-a judecat la Timișoara, iar al doilea la Arad. Prima oară a fost condamnat la 500 coroane amendă, a doua oară la 1000 coroane amendă și trei zile de închisoare. În recurs, pedeapsa i s-a redus — de fiecare dată — la 250, respectiv 750 de coroane. În 1913, fiind preot în Arăneag — j. Arad, a ajuns din nou pe banca acuzaților, învinuit că a dat un concert cu corul parohial avînd în program și cîntece „nepatriotice” ca: Deșteaptă-te române, Pe-al nostru steag, Trei culori, precum și piesa de teatru „O ședință comunală” de protopopul Traian Magieru din Buteni (tatăl viitorului episcop Andrei), în care era înfierată asuprirea țăranilor români de către administrația ungară. Tribunalul din Arad i-a aplicat o amendă de 1000 coroane, redusă de Curtea de Apel la 500; tot atunci i s-au făcut nenumărate percheziții pentru aflarea unor cărți românești.⁶⁴

În Maramureș, preotul Ilarie Vlad din Sighet a fost arestat la 20 octombrie 1914, judecat și condamnat la moarte, sub învinuirea că la mobilizarea generală în toamna aceluia an a îndemnat pe credincioși ca în cazul unui război cu România să nu lupte împotriva fraților lor, ci să se predea, ca prizonieri, pentru a scăpa astfel de opresiunea statului ungar. A fost salvat numai prin intervenția directă a episcopului Vasile Hossu de la Gherla pe lângă primul ministru Tisza István și pe lângă ministrul de război.⁶⁵

Încheiem acest subcapitol cu un trist episod din viața unor tineri teologi români petrecut în februarie 1912, care pune în lumină adevăratele sentimente ale teologilor romano-catolici maghiari față de ei și față de tot ceea ce era românesc.

În lipsa unei școli speciale pentru pregătirea clerului din eparhia românească unită a Orăzii, viitorii ei preoți se pregăteau în Seminarul latin (romano-catolic) din Oradea, cu limba de predare și de conversație maghiară. În ziua de 12 februarie 1912, teologul român Gheorghe Bonea a intrat în infirmeria Seminarului ca să-și viziteze colegul bolnav, Aurel Coza. În urma unui schimb de cuvinte cu un teolog maghiar — privitor la conversația românească — a fost reclamat Direcțiunii că vorbesc în românește. Pentru acest motiv Gheorghe Bonea — ca și colegul său Ioan Pașca, ce-i luase apărarea — au fost eliminați din Seminar. În urma acestei hotărîri, s-au solidarizat cu ei și ceilalți 14 clerici români. Urmarea a fost că rectorul Dr. Iosif Lányi a dispus să fie eliminați și ei. La stăruințele conducerii Episcopiei române unite din Oradea, 10 clerici au fost iertați. Cu toate acestea, au declarat că se solidarizează cu cei eliminați, fapt pentru care s-a hotărît din nou să fie eliminați cu toții. Episcopul latin de Oradea, contele Széchenyi, aflat la Budapesta, a tele-

64 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, II, p. 322—323.

65 *Ibidem*, p. 185.

grafiat, la 10 februarie, că aprobă hotărîrea de eliminare.⁶⁶ În seara aceleiași zile, cei 16 teologi români au fost scoși din Seminar. Cazul a fost amplu comentat în toată presa românească și maghiară.⁶⁷

Preoți români în procese de presă. Pînă în 1918 existau două regimuri de presă, deosebite, unul pentru Ungaria propriu-zisă și altul special pentru Transilvania. Pentru Ungaria era în vigoare Legea XVIII, votată în 1848, în atmosfera revoluționară de atunci, iar în Transilvania regimul presei s-a stabilit printr-un decret imperial din 27 mai 1852, deci cînd ea nu era unită cu Ungaria. După 1867, guvernele maghiare au menținut acest decret, întrucît el reflecta concepția „absolutistă” a regimului în care a fost dat, cu alte cuvinte, constituia un mijloc de împiedicare a oricăror manifestări de conștiință națională românească.⁶⁸

Deosebiriile dintre cele două regimuri ale presei erau evidente. În Ungaria se prevedea libertatea presei (art. 1: „oricine își poate exprima și răspîndi liber ideile pe calea presei”). Decretul din 1852 pentru Transilvania prevedea o cauțiune, precum și responsabilitatea — pentru delict de presă — atît pentru autor cît și pentru redactor; publicațiile puteau fi difuzate numai de comercianți care întruneau prevederile codului penal și numai în localul lor (vînzarea pe stradă sau în localuri publice era interzisă). În afară de acestea, deosebirea esențială consta în modul în care erau aplicate legile față de presa maghiară și cea a ziarelor nemaghiare. În toată istoria Ungariei dualiste, presa a servit cauza statului național ungar, pe cînd ziarele naționalităților conlocuitoare au fost supuse unor adevărate persecuții din partea autorităților de stat.⁶⁹

Se înregistrează zeci de procese de presă judecate în Transilvania de regulă la Curtea de Jurați din Cluj. Vom cita doar cîteva exemple pentru ilustrarea celor spuse.

În 1884—1885, s-au intentat procese de agitație împotriva a două ziare românești, ambele judecate de Curtea cu Jurați din Sibiu, format din membri sași. Primul acuzat era George Barițiu, care conducea pe atunci ziarul *Observatorul* de la Sibiu; printr-un articol își exprima nemulțumirea pentru faptul că Ministerul Cultelor și Instrucțiunii oprise deschiderea Congresului Național Bisericesc din Sibiu, la 1/13 octombrie, pretextînd că data coincidea cu aniversarea centenarului revoluției lui Horea. În al doilea proces erau acuzați Dr. Cornel Pop Păcurariu, ca redactor al *Tribunei* din Sibiu și Ioan Slavici, ca autor al unui articol,

66 Au fost eliminați: Gh. Bonea, Ioan Pașca (mai tîrziu revenit la ortodoxie, profesor la Academia teologică ortodoxă din Cluj); Ignățiu Chirvai, Mihai Gherman, Iuliu Mărcuș, Vasile Popan, Gheorghe Pop, Iuliu Sabo (cursul III), Valer Burcuș, Sabin Goron, Ștefan Teodor (cursul II), Aurel Coza, Salvator Dan, Antoniu Pop, Teodor Raica și Ioan Șteer (cursul I).

67 Amănunte la T. Neș, *op. cit.*, p. 426—428.

68 Decretul imperial din 1852, redat integral în Eugen Brote, *op. cit.*, p. 122—135 (anexa 30).

69 A se vedea și Zenovie Păclișanu, *Politica minoritară a guvernelor ungurești (1867—1914)*, București, 1943, p. 99—101.

în care se plîngea de faptul că dezbaterile de la judecătoria Sibiu au loc în limba maghiară, în cazul unor acuzați sași care nu cunosc această limbă, vorbind cu multă simpatie despre sași. S-a pronunțat o sentință de achitare în ambele procese. În ziua următoare, ziarele maghiare au început o campanie violentă împotriva Curții din Sibiu, cerînd suprimarea ei. Același lucru l-a făcut deputatul Orbán Balázs în Parlament, la 24 februarie 1885. Urmarea a fost că, printr-o decizie ministerială cu data de 1 august 1885, Curtea cu Jurați din Sibiu a fost desființată. De acum înainte, toate procesele de presă românești vor fi judecate la Cluj, centrul politic și cultural al maghiarilor transilvăneni.⁷⁰

La 16/28 noiembrie 1885 a apărut în ziarul clujan *Kolozsvári Közlöny* un articol, cu caracter șovin, în care se scria că Ungaria trebuie să fie un stat exclusiv ungar, care „nu poate să aibă nici un fel de considerațiune față de naționalități”. Cornel Pop Păcurariu, polemizînd cu autorul articolului, declara că pămîntul Transilvaniei nu este maghiar, ci românesc. Curtea cu Jurați din Cluj n-a putut rămîne nepăsătoare în fața acestei atitudini. În ședințele din 12—13 mai 1886, Cornel Pop Păcurariu a fost osîndit la un an închisoare, iar Ioan Slavici, ca „director” al ziarului *Tribuna*, la 100 florini (200 franci aur) amendă.⁷¹

Peste trei ani, la 25 aprilie 1888, Ioan Slavici apare din nou pe banca acuzaților, în fața aceleiași instanțe. Ce se întîmplase? La alegerile parlamentare din 1887, din cauza amestecului organelor guvernamentale, n-a fost ales decît un singur deputat român pentru Camera Deputaților (Dieta) din Budapesta și anume generalul Traian Doda. În această situație, vîzînd că e singurul chemat să reprezinte interesele unui popor de aproape trei milioane, a renunțat la mandat, încunoștințînd pe alegători printr-o scrisoare publicată în principalele ziare românești. Ioan Slavici, publicînd scrisoarea în *Tribuna* de la Sibiu (13/25 noiembrie 1887), a însoțit-o cu un comentariu nu tocmai favorabil autorităților (între altele scria: „nemulțumirea tuturor e mare, toți nu mai putem suporta suferințele”). Curtea cu Jurați din Cluj l-a condamnat la un an închisoare și 100 florini amendă. Și-a executat pedeapsa în închisoarea de stat de la Vaț.⁷²

Dar nici generalul Traian Doda n-a scăpat de pedeapsă, căci în scrisoarea sa, de care pomeneam, se puteau citi și aceste cuvinte: „Astăzi este în joc onoarea națională a poporului român, a poporului care, prin unelțirile măiestriei și ale forței, a fost scos din toate pozițiile constituționale.” Curtea cu Jurați din Arad l-a condamnat — la 17 septembrie 1888 —, la doi ani închisoare și 1000 florini (2000 franci aur) amendă. A fost grațiat de împăratul Francisc Iosif I, ca unul care slujise în armata austriacă.⁷³

70 E. Brote, *op. cit.*, p. 135 și 415—417 (anexe).

71 *Ibidem*, p. 417—418 (anexe).

72 *Ibidem*, p. 419—420. Ioan Slavici descrie anul de detenție în cunoscuta sa lucrare *Inchisorile mele*, București, 1921.

73 E. Brote, *op. cit.*, p. 422 (anexe) și Z. Păclișanu, *op. cit.*, p. 104—105.

Tot Curtea cu Jurați din Arad l-a condamnat pe Ștefan Albu în 1888 la un an închisoare de stat și 500 florini amendă, pentru două articole publicate în *Romänische Revue*, în care sublinia „în toată trista ei realitate situația românilor din Ungaria și Transilvania”. Curtea de Apel din Budapesta i-a redus pedeapsa la 3 luni.⁷⁴

Traian Horia Pop a fost condamnat în 1890, de Curtea cu Jurați din Cluj, la un an închisoare de stat pentru două articole publicate în *Gazeta Transilvaniei* de la Brașov, iar Aurel Mureșianu, în calitate de redactor responsabil al ziarului, la 6 săptămâni închisoare ordinară. Între altele, Traian Pop a avut curajul să scrie: „Aci, adică în Ungaria, națiunile care constituiesc acest stat, sunt împărțite — prin uzurpare și volnicie, prin săvârșirea celui mai nerușinat abuz de cuvântul „libertate”, — în două părți: în o minoritate privilegiată, ai cărei conducători au libertatea de a-și permite tot felul de nedreptăți, și o majoritate aservită, despoiată aproape de orice drepturi; cu alte cuvinte, unii domnesc și poruncesc, iar mulțimea servește ... domni și poruncitori de o parte și sclavi politici de altă parte”.⁷⁵

Pentru un articol publicat în *Tribuna* (*Repriviri politice*, în nr. din 3/15 decembrie 1892), au fost condamnați la închisoare de către Curtea cu Jurați din Cluj mai mulți redactori: Septimiu Albini, trei luni și 100 florini amendă; Ioan Rusu Șirianu, două luni și 30 florini amendă; Andrei Balteș, o lună și 20 florini amendă; Dumitru Dordea 14 zile și 20 florini amendă. Andrei Balteș a mai fost condamnat în 1894 la patru ani închisoare, apoi la 2 luni, în câteva rânduri amendat, iar în 1901 la un an și trei luni închisoare, pentru un articol din *Tribuna*, în care scria despre „obraznicia șovinismului”.⁷⁶ La 16/28 decembrie 1894, cunoscutul ziarist și luptător pentru drepturile românilor Valeriu Braniște (1869—1928), redactor al ziarului *Dreptatea* din Timișoara, a fost condamnat de Curtea cu Jurați din Timișoara la doi ani închisoare de stat și 1300 florini amendă sau 130 zile închisoare ordinară. A făcut doi ani la Vaș.⁷⁷

Încheiem această expunere rezumativă, menționînd doar că de la 1 ianuarie 1884 și pînă la 31 decembrie 1894 au avut loc 47 procese de presă, în care au fost chemați în fața instanței 161 acuzați, dar s-au prezentat numai 147. Din aceștia, 17 au fost achitați, iar 107 condamnați la 59 ani și 15 zile închisoare, plus 11.840 florini amendă.⁷⁸

După o altă statistică, numai redactorii ziarului *Tribuna* din Sibiu au fost condamnați — în decurs de 10 ani, din 1893 pînă în 1902, — la 17 ani și 3 luni închisoare, plus amenzi de 56.918 franci aur.⁷⁹

74 E. Brote, *op. cit.*, p. 420 (anexe).

75 *Ibidem*, p. 423—424 (anexe).

76 *Ibidem*, p. 434—435 și 442—443, (anexe) și Z. Păclișanu, *op. cit.*, p. 106. Vezi despre A. Balteș — culegător tipograf apoi redactor — paginile comemorative scrise de Valeriu Braniște în *Drapelul* de la Lugoj nr. 5, din 10/23 ian. 1904 și în vol. *Oameni, fapte, întîmplări*, Cluj-Napoca, 1980, p. 90—95.

77 E. Brote, *op. cit.*, p. 444 (anexe).

78 *Ibidem*, p. 445 (anexe).

79 Z. Păclișanu, *op. cit.*, p. 107.

În primul deceniu al secolului nostru, consemnăm doar două personalități ale culturii românești, care au avut strânse legături cu Biserica. Primul este Teodor V. Păcățian (1852—1941), editorul cunoscutei colecții de documente *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*. (8 vol., Sibiu, 1902—1915), redactor responsabil al ziarului șagunian *Telegraful Român* din Sibiu (1900—1917), un timp la *Tribuna* și alte publicații periodice. În prima ediție din volumul I al *Cărții de aur*, apărută la Sibiu în 1902, publicase și celebrul discurs rostit de Simion Bărnuțiu la Blaj, la 2/4 mai 1848, socotit ca un „instrument de agitație împotriva ideii de stat unitar național ungar”. Din dispoziția autorităților, toate exemplarele au fost confiscate din librării, biblioteci și chiar case particulare (a apărut o ediție nouă în 1904). Teodor Păcățian a fost dat în judecată și condamnat de Curtea cu Jurați din Cluj la opt luni închisoare de stat (redușă apoi la 6 luni) și o amendă de 500 coroane (aur). În rechizitoriu, procurorul maghiar spunea: „Admit că lucrarea acuzatului este de cuprins istoric . . . Dar felul cum a editat acuzatul aceste documente, sublinierile suspecte făcute în textul lor, aprecierile și comentariile asupra unora din ele, arată clar că acuzatul urmărește o tendință, un anume scop cu publicația sa. Și scopul acesta nu poate fi altul decât *pregătirea terenului pentru unirea Transilvaniei cu România . . .*” Și-a făcut pedeapsa în temnița de stat de la Seghedin.

Ca ziarist, i s-au intentat alte șase procese de presă: două pentru articole publicate în *Tribuna* și două pentru articole din *Telegraful Român*. Pentru un articol publicat aici de preotul Gavril Hango din Gherla, cu titlul *Agitatorii*, în care dădea un răspuns energic ministrului de Interne, contele Andrásy Gyula, a fost condamnat Păcățian la 10 luni închisoare de stat și o amendă în bani. Deși recursul a fost respins de Curia (Curtea de Casație) din Budapesta, a fost amnistiat în urma propunerii ministrului de Justiție Polonyi. În orice caz, din toate procesele menționate aici, s-a ales cu 18 luni închisoare de stat și 2000 coroane aur amenzi și cheltuieli de judecată.⁸⁰

În preajma Crăciunului din anul 1907, a fost arestat, într-un hotel din Budapesta, tânărul poet Octavian Goga (1881—1938), fiu de preot din Rășinari, membru în Sinodul eparhial al Arhiepiscopiei Sibiului, căruia i se intentaseră procese de presă, pentru articole scrise în revista *Țara noastră*, pe care o redacta el însuși la Sibiu. După 8 zile, a fost eliberat în schimbul unei cauțiuni enorme. Au mai rămas pe rol câteva procese, judecate în fața Curții cu Jurați din Cluj la 9/22 februarie 1911. A fost condamnat la o lună închisoare (făcută la Seghedin) și 600 coroane amendă. Sentința a provocat nu numai protestul multor scriitori, gazetari și studenți din Transilvania și din vechea Românie, ci chiar indignarea unor cărturari maghiari din Budapesta și Cluj, căci Goga a fost cel

⁸⁰ Ioan Lupaș, *Teodor V. Păcățian*, în vol. *Scrisori alese*, I, ed. Ștefan Pascu și Pompillu Teodor, Cluj-Napoca, 1977, p. 233.

care a tradus în românește din marii scriitori unguri Petőfi Sándor și Madách Imre.⁸¹

Ziarul „*Poporul român*” din Budapesta — în redacția căruia a lucrat în 1903—1905 și Sebastian Stanca, absolvent de teologie de la Sibiu și viitor consilier la Episcopia Clujului — a avut, în decursul celor zece ani de apariție (1901—1911), 18 procese, majoritatea terminate cu condamnări la închisoare sau amenzi. De pildă, Gheorghe Stoica a fost condamnat la un an și jumătate închisoare, iar Vasile Macrea la opt luni, apoi la doi ani și jumătate.⁸²

Dar între cei condamnați în procese de presă se găseau și numeroși slujitori ai Bisericii. Se știe că Biserica românească din Transilvania își avea propriile ei organe de publicitate: *Telegraful Român* (1853) la Sibiu, cu apariție neîntreruptă pînă azi, *Biserica și Școala* de la Arad (1877), *Foaia Diecezană* de la Caransebeș (1886), *Foaia bisericească* (1887—1891), apoi *Unirea* de la Blaj (toate pînă după al doilea război mondial), *Revista Teologică* — Sibiu (1907—1947), *Vatra Școlară* (1907—1914) la Sibiu și altele cu mai puțini ani de apariție, redactate de preoți sau profesori de teologie. Mulți din ei s-au numărat printre colaboratorii *Gazetei Transilvaniei* de la Brașov (1838—1944), ai *Tribunei* de la Sibiu (1884—1903), ai *Tribunei poporului* (1897), devenită *Tribuna* (1903) de la Arad etc.

Multe din aceste ziare, care apăreau sub îndrumarea Bisericii, nu aveau un caracter bisericesc, ci politic-național și cultural-școlar. De pildă, *Telegraful Român* se intitula — chiar de la apariție — „gazetă politică, industrială, comercială și literară”. Publicînd în paginile lor și articole cu caracter politic-național, era firesc ca redactorii sau autorii unor articole să aibă neplăceri din partea autorităților de stat.

Am amintit în alt loc de asesorul Nicolae Cristea, care în 1883 a fost nevoit să se retragă de la conducerea ziarului *Telegraful Român*, din cauza publicării articolului *Răsplata* (scris de Ioan Slavici), în urma vizitei împăratului Francisc Iosif I la Seghedin. De asemea, am consemnat și prigoana care s-a dezlănțuit asupra lui Vasile Lucaciu în ultimul deceniu al secolului trecut.

Un preot care a cunoscut o lungă perioadă de detenție a fost Ioan Macavei din Archiud — j. Bistrița-Năsăud. A fost judecat de Curtea cu Jurați din Cluj, la 11 septembrie 1890, pentru două articole publicate în ziarul *Tribuna* (*Tisza și Kossuth*, în nr. 50 și 51 din anul 1890 și *Ei sau noi*, în nr. 53 și 54 din anul 1890). Erau două articole foarte dure la adresa oamenilor politici unguri de după 1848, care nu înțelegeau să

81 Ion Dodu Bălan, *Octavian Goga*, București, 1971, p. 115—124. Este interesant un tabel — incomplet — al condamnărilor politice din Ungaria din 1885 pînă în 1908 publicat de O. Goga în broșura *Calvarul*. „Sînt cu totul, români și slovaci, 620 întemnițați, condamnați laolaltă la 206 ani, 8 luni, 9 zile, și 150.820 coroane, fără, bineînțeles, cîteva sute de mii de coroane cheltuieli de proces. Din aceștia, 483 sînt români, condamnați la 122 ani, 11 luni, 6 zile și 95.105 coroane”. *Ibidem*, p. 116, nota.

82 Sebastian Stanca, *O gazetă românească în Budapesta*, în *Repere sibicne. Studii și referate*, II, Sibiu, 1982, p. 363—364.

acorde drepturi și altor popoare din Ungaria de după 1867. Între altele, în primul articol scria: „Astăzi a sosit timpul să ne ridicăm vocea cu mai multă putere și să zicem: pe pământul acestei patrii voim să trăim și să murim ca români și numai ca români . . . Am fost aruncați în temnițe, am fost trași înaintea judecătorilor și a juriului de presă; am fost judecați de oameni care nu ne înțelegeau nici limba, nici nu cunoșteau adevărul pentru care noi ne luptam. Cupa suferințelor noastre s-a umplut. Noi, cei chinuți și desconsiderați, sîntem astăzi mîndri că am putut suporta cu bărbăție și paciență și aceste multe nedreptăți, făcute nouă din partea compatrioților maghiari“. Iar al doilea articol începea astfel: „Am ajuns la marginea îndelungii noastre răbdări și am ajuns nu numai noi românii, ci din contra, asemenea nouă, ajunse trebuie să fie toate naționalitățile nemaghiare. Abuzul de putere și zorul de deznaționalizare ce se manifestă nu numai din partea publiciștilor, dar chiar și din partea directă a organelor statului, sînt un memento pentru adevăratul patriot . . . Ei, adică numai maghiarii, sau noi, toate celelalte naționalități, împreună cu maghiarii avem dreptul de a trăi, de a muri și de a ne lupta pentru drepturile acestei patrii? . . . Dacă numai ei, maghiarii, au drepturi și viitor în această patrie, atunci primim teza pusă de „Nemzet“ că noi sîntem străini în această patrie. Iar ca străini pretendem abrogarea legii despre naționalități. Să se facă mai întii aceasta și atunci noi, românii, punindu-ne pe baza și între marginile acestei teze, vom trebui să ne considerăm ca sudiți (cetățeni n. n.) ai unui alt stat . . . Ce ar zice — punem cazul mult trimbițatei Daco-României, — dacă nemernicii români s-ar folosi de dreptul celui mai tare în acel stat și ar începe a trimite pe maghiarul din Biharia în Dobrogea, pe cel din Marmășia în Oltenia, pe cel din Secuime în Muntenia, iar pe maghiarul ardelean l-ar lăsa pradă nouă românilor ardeleni? Ar concede maghiarii de astăzi un atare drept statului daco-român? Oare nu ar alarma și dinșii lumea cu plîsetele și gemetele lor contra statului român?“

Articolele părintelui Macavei — adevărate pagini de antologie — au dus la condamnarea lui la un an și jumătate închisoare de stat; Septimiu Albini — în calitate de redactor responsabil — a fost condamnat la șase luni închisoare ordinară. Preotul Macavei s-a îmbolnăvit în închisoare și curînd după eliberare a murit. Un adevărat preot-martir, din păcate uitat azi cu totul.⁸³

Pentru scrisori și telegrame de adeziune către cei condamnați în procesul „Replicei“, Curtea cu Jurați din Cluj a osîndit la închisoare — în 1894 — mai mulți preoți și învățători sau alți intelectuali și țărani români: Ioan Munteanu și Aurel Lazăr, la 6 săptămîni închisoare ordinară, preotul Petru Băbuțiu, o lună închisoare ordinară, Gheorghe Lupu la 14 zile închisoare ordinară, Ioan Popa Necșa la 200 florini amendă sau 20 de zile închisoare ordinară, iar ziarul Tribuna 500 fl. amendă (procesul din 12/24 aprilie 1894); protopopul Dimitrie Cuteanu la 300 fl.

⁸³ E. Brote, *op. cit.*, p. 424—432 (anexe), unde sînt reproduse integral cele două articole.

amendă, Andrei Balteș 200 fl. amendă, Tribuna 300 fl. (procesul din 5 iulie 1894); cîțiva preoți au fost chemați în fața instanței, dar au fost achitați.⁸⁴

Tot la Cluj, la 15 octombrie 1897, preotul Vasile Morar din Ciufud (azi Izvoarele), lingă Blaj, a fost condamnat la un an și jumătate închisoare și 600 coroane amendă, învățătorul Simion Crăciun la un an închisoare și 400 amendă, iar teologul Ion Simu la 6 luni închisoare și 200 coroane amendă, pentru că au cîntat Deșteaptă-te române! și Doina lui Lucaciu.⁸⁵

Preotul Petru Langa din Șercaia-Făgăraș (azi j. Brașov) a fost condamnat în cîteva rînduri pentru articole scrise în *Gazeta Transilvaniei* (în 1916 a fost deportat în județul Șopron, unde a și murit, în anul următor“).⁸⁶

Un viitor academician în închisoarea de la Seghedin. În ianuarie 1907 apare un nou organ de luptă românească la Sibiu și anume: „Țara noastră“, foaie poporală a Asociațiunii, pusă sub conducerea tînărului poet și luptător Octavian Goga. Între cei mai de seamă colaboratori ai acestei publicații periodice s-a numărat și Dr. Ioan Lupaș, pe atunci profesor la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu. Între altele, în numărul 14 din 1 aprilie 1907, a scris un articol de fond intitulat „Toate plugurile umblă...“, frîntură dintr-o poezie populară, în care, pornind de la durerea celui ce-și plînge ogorul nelucrat, ajunge la durerea țăranilor din România ridicați la luptă împotriva asupritorilor în primăvara aceluia an.

Articolul respectiv a constituit un pretext potrivit pentru autoritățile vremii ca să intenteze un proces de presă tînărului profesor sibiuan. Procesul s-a dezbătut la Tribunalul „regal“ ungar din Cluj, la 15/23 noiembrie 1907, președintele completului fiind baronul Rudnyánszky Béla, asistat de judecătorii Kerekes János și Emdes Miklós, acuzator fiind Szölössy Jenő, „procuror regal“. Acuzatul se făcuse vinovat că „a instigat clasa plugarilor la ură împotriva clasei proprietarilor de pămînt“, fapt pentru care „Tribunalul regal îl declară vinovat, conform al. 2 din art 172 al Codului penal, pentru crimă de instigație împotriva claselor sociale și din acest motiv și în temeiul aceluiași articol de lege îl condamnă la trei luni închisoare de stat, socotite de la pronunțarea sentinței“. Se adaugă o amendă de 200 de coroane, care trebuia plătită în 15 zile; în caz contrar, se transforma în 20 de zile închisoare de stat (de cele 10 coroane cheltueli de judecată a fost scutit, întrucît acuzatul „nu avea avere“!). Recursul făcut la Curtea de Casație din Budapesta a

84 *Ibidem*, p. 438—443 (anexe).

85 Cit. după Corneliu Vadim Tudor din *Almanah Luceafărul*, 1986, p. 44. Tot acolo numeroase condamnări — închisoare și amendă — aplicate unor țărani români pentru purtarea tricolorului (uneori la procesiuni religioase).

86 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, II, p. 123.

fost respins. Însăși foaia „Țara noastră“ a fost condamnată la o amendă de 100 coroane.⁸⁷

Adevăratul motiv pentru care fusese condamnat profesorul Ioan Lupaș nu era articolul din *Țara noastră*. El însuși scria mai târziu că tocmai în momentul apariției acestuia, mai publicase și o broșură în limba maghiară sub titlul *Paralelism istoric* (Történeti párhuzamok), în care combătea unele din afirmațiile tendențioase la adresa poporului român ale istoricului și publicistului ungar Jancsó Benedek, din ziarul *Budapesti Hirlap*.⁸⁸

În ziua când a plecat spre Seghedin, a fost însoțit la gară de toată Sălișteea. Întîmplător la această manifestație de simpatie, cu caracter românesc, a asistat și sociologul Dr. Jászi Oszkár, care a mărturisit spontan: „Și măgarii de la Budapesta cred că astfel pot să amuțească agitatorii? Eu văd că în loc de un singur agitator, care a fost Lupaș, statul unguresc a făcut sute. Căci toți aceștia care l-ați petrecut la gară și ați manifestat astfel pentru el, sînteți la fel de mari agitatori ca și el...”⁸⁹

Profesorul Lupaș a executat pedeapsa în închisoarea de stat din Seghedin, o clădire cu 20 de încăperi, de la 1 septembrie pînă la 30 noiembrie 1908 (mai era acolo și închisoarea ordinară, care era o clădire în formă de stea numită „Csilagbörtön“, cu încăperi pentru mai mult de 800 de condamnați). A întîlnit acolo numeroși alți patrioți români sau slovaci, care îndrăzniseră să-și manifeste sentimentele naționale: preotul Andrei Hlinka, mai târziu șef al Partidului Catolic din Slovacia, medicul Dr. Vavro Šrobar, ajuns, după război, ministru de Instrucție la Praga, ziaristii Ghiță Stoica de la ziarul „*Lupta*“ din Budapesta, condamnat la un an și jumătate, Dr. Voicu Nițescu din Brașov la trei luni și mulți alții, fie români, fie sîrbi sau slovaci.

Numărul românilor care ajungeau în închisoarea de stat din Seghedin era foarte ridicat, după cum ne încredințează tot profesorul Lupaș: „Atmosfera în lăuntrul zidurilor formidabile, era atît de covîrșitor românească, încît și paznicii temniței — niște unguri veritabili din Cîmpia Tisei — începuseră a se deprinde cu limba română. Iar dintre slovaci, unii care fuseseră osîndiți să stea cîte un an sau doi în temnița aceasta,

87 Amănunte asupra procesului la D. Braharu, „*Toate plugurile umblă...*“ O pagină din istoria ziaristicii românești transilvane, în vol. *Omagiu lui Ioan Lupaș la împlinirea vîrstei de 60 de ani*, București, 1943, p. 120—121. Sentința publicată în *Țara noastră*, an. II, nr. 24 din 8/21 iunie 1908.

88 Publicat mai târziu — în traducere românească — în fruntea volumului cu același titlu, *Paralelism istoric*, p. 3—19, tot acolo: „*Toate plugurile umblă...*“ (p. 20—25).

89 Inisifor Ghibu, *Amintiri despre Ioan Lupaș*, în vol. *Omagiu lui Ioan Lupaș*, p. 281. Același, *Pe baricadele vieții. Anii mei de învîdătură*, Cluj-Napoca, 1981, p. 192—201.

se deprinseseră atât de bine cu ea, încît vorbeau românește aproape fluent, ca părintele Andrei Hlinka.“⁹⁰

În închisoarea de la Seghedin profesorul Ioan Lupaș a redactat cunoscuta sa monografie *Mitropolitul Andrei Șaguna*, publicată în anul următor la Sibiu și premiată de Academia Română. În 1909 a trebuit să renunțe la catedra sa de la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu, tot din cauza activității sale publicistice și de la catedră, fiind numit preot și apoi protopop la Săliște; în 1914 era ales membru corespondent al Academiei Române, iar în 1916 membru activ. În august 1916 a fost deportat în Ruszt — j. Šopron, iar după două luni i s-a fixat domiciliu forțat în Budapesta pînă în aprilie 1917.

---

⁹⁰ I. Lupaș, *Paralelism istoric*, p. 29—30 (cap. *Amintiri din temnița ungară de la Seghedin*). În 1907 a făcut opt luni de închisoare la Seghedin Cornel Jurca, redactorul ziarului *Drapelul* din Lugoj, pentru două articole publicate în acest ziar. Cf. *Telegraful Român*, an. LV, nr. 22 din 1907, p. 72.

Capitolul III

INCERCĂRI DE DEZNAȚIONALIZARE A ROMÂNILOR TRANSILVĂNENI PRIN BISERICA UNITĂ

În 1850 Conferința episcopilor romano-catolici și greco-catolici din Ungaria ținută la Esztergom, apoi o conferință mixtă — cu reprezentanți ai Guvernului imperial — întrunită la Viena, au propus împăratului Francisc Iosif I să ridice Episcopia unită de la Blaj la rangul de Mitropolie, cu trei dieceze sufragane. Împăratul a luat act de această propunere la 12 decembrie 1850. Peste trei ani, la 26 noiembrie 1853, s-a emis bula „Ecclesiam Christi” de înființare a noii „provincii mitropolitane de Alba Iulia și Făgăraș”, cu reședința în Blaj. Episcopul de Blaj devenea arhiepiscop și mitropolit, cu trei dieceze sufragane: Oradea (înființată în 1777), Gherla și Lugoj, înființate acum. Noua provincie era scoasă de sub jurisdicția Esztergomului și pusă sub ascultarea directă a papei. În felul acesta, și-a pierdut și puțina autonomie care o mai avea. A fost condusă de mitropoliții Alexandru Sterca Șuluțiu (1853—1867), Ioan Vancea (1868—1893) și Victor Mihali (1895—1918).¹

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului nostru, s-au introdus o seamă de schimbări în doctrina, organizarea și cultul Bisericii românești unite din Transilvania, care au produs adânci nemulțumiri în rîndul clerului și credincioșilor pe care-i păstoreau. Vom consemna aici doar cîteva din ele, mai cu seamă pe cele în care erau implicate și cercurile catolice maghiare.

Lupta pentru sinodalitate. Problema reîntoarcerii la „sinodalitate” — adică la o conducere prin organe colective, formate din clerici și mireni — și a păstrării „autonomiei” sau independenței Bisericii Unite din Transilvania și a caracterului ei românesc, s-a pus în toate sinoadele care au avut misiunea de a propune noi titulari pentru ocuparea scaunului mitropolitan din Blaj (1850, 1868, 1893 și 1918). De pildă, în 1850, 13 reprezentanți ai studenților români din Transilvania, Banat și Bucovina, aflați la studii în Viena — uniți dar și ortodocși, între care Al. Papiu Ilarian, Ioan Rațiu, Ioan Maior ș. a. — au adresat un memoriu Sinodului convocat la Blaj în vederea alegerii noului episcop, în care își exprimau dorința de a se reveni la sinodalitate. Amintind de supremația „mitropolitului unguesc de la Strigoniu” (Esztergom, n. n.) asupra Bisericii românești unite, semnatarii scriau: „Prin legătura asta cu ungurii,

---

¹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 1981, p. 539—559.

inimile românilor, acum amărîte de unguri, astfel se vor scribi, încet peste puțin (timp) toți mireni din Biserica unită din Blaj vor fi siliți a trece iarăși la vechea maică Biserică (ortodoxă, n. n.), care i-a apărat în timpurile cele barbare, dacă maica aceasta nouă, în loc de a-i apăra, într-adins îi aruncă în brațele dușmanilor“.²

Sinodul din 1850 a cerut să fie invitați la ședințe și „inteligenții (intelectualii, n. n.) mireni uniți care se află aici în Blaj, spre a vota în numele poporului“, dar cererea n-a fost admisă de „comisarii împărătești“. În memoriul adresat împăratului, s-a cerut revenirea la sinodalitate și păstrarea autonomiei Bisericii.³

Alexandru Sterca Șuluțiu n-a respectat dorințele sinodului întrunit în 1850. De aceea, sinodul convocat după moartea lui pentru alegerea unui nou mitropolit (Blaj, 10—11 august 1868) a reluat vechile postulate cu și mai multă vigoare. Vicarul Făgărașului, Ioan Antonelli, a prezentat un „Proiect relativ la restabilirea autonomiei și constituției sinodale a Bisericii greco-catolice“, discutat și definitivat de cei 215 membri ai adunării. Noului mitropolit i s-au impus mai multe condiții, pe care să le respecte în cursul păstoririi sale: unirea cu Roma să se limiteze la cele patru puncte cunoscute („florentine“), să se respecte autonomia constituțională și sinodală a Bisericii unite, să nu se mai facă recursuri la arhieriei și consistoriile romano-catolice, sinoadele de alegere a vlădicilor români să fie formate din clerici și mireni ș. a.⁴

Mitropolitul Ioan Vancea nu numai că n-a respectat aceste hotărâri, ci, dimpotrivă, sfidând dorințele legitime ale clerului și credincioșilor săi, în 1869—1870 a luat parte la cunoscutul Conciliu de la Vatican, în care s-a proclamat dogma infailibilității papale, iar în anii următori a făcut două încercări îndrăznețe pentru deplina catolicizare a Bisericii unite și pentru completa ei supunere față de papa și de Congregația „De Propaganda Fide“. Astfel, în mai 1872, apoi în mai-iunie 1882, a convocat la Blaj două „concilii provinciale“, cu participarea sufraganelor săi și a unor canonici, protopopi și profesori de teologie din cele patru dieceze, care au adoptat cîte o mărturisire de credință prin care se primea întreaga învățătură a Bisericii romano-catolice, făgăduind ascultare deplină papei. Urmașul său, Victor Mihali, a convocat cel de-al treilea Conciliu provincial, în 1900, cu aceleași obiective.⁵

2 *Carte către Sfînta Adunare a diecezei române unite din Transilvania*, Viena, 1850, p. 11.

3 Cf. Ioan Micu Moldovan, *Acte sinodale ale Bisericii române de Alba Iulia și Făgăraș*, I, Blaj, 1869, p. 61—103; Nicolae (Mladin), *Biserica Ortodoxă Română una și aceeași în toate timpurile*, Sibiu, 1968, p. 159—161.

4 I. M. Moldovan, *op. cit.*, I, p. 1—60 și 158—167; comentarii la Nicolae Mladin, *op. cit.*, p. 161—166.

5 *Conciliul provincial prim al provinciei bisericești gr. cat. de Alba Iulia și Făgăraș ținut la anul 1872*, Blaj, 1886; *Conciliul provincial al doilea ținut în anul 1882*, Blaj, 1886; *Conciliul provincial al treilea... ținut la anul 1900*, Blaj, 1906; comentarii asupra hotărîrilor la Nicolae Densușianu, *Independența bisericască a Mitropoliei române de Alba Iulia*, Brașov, 1893, p. 4—16; Pr. Dr. Gheorghe Ciuhandu, *Dezbinarea religioasă a românilor ardeleni în sec. XVIII*, Arad, 1928, p. 24—39; Nicolae Mladin, *op. cit.*, p. 172—184.

Am stăruit asupra acestor lucruri, întrucît prin introducerea de către cele trei concilii a unor dogme noi, catolice, în Biserica românească unită din Transilvania, se grăbea procesul de încorporare a ei în Biserica romano-catolică ungară pe care o urmăreau unii.

„**Autonomia Bisericii catolice din Ungaria**“. Tendințele de încorporare a Bisericii românești unite din Transilvania în cea romano-catolică, au cunoscut o etapă nouă după crearea monarhiei dualiste austro-ungare. Îndată după 1867, cercurile politice catolice ungare s-au gândit la organizarea unei „autonomii“ a Bisericii romano-catolice din Ungaria, adică la o „independență“ față de statul dualist, în probleme bisericești, economice și școlare. Dar în această „autonomie catolică ungară“ urma să fie inclusă și Biserica românească unită din Transilvania. Scopul urmărit era ușor de prevăzut: catolicizarea și maghiarizarea credincioșilor români.

În 1869, Simor János, arhiepiscop în Esztergom și primat al Ungariei, a convocat un Congres catolic care să pregătească un regulament de alegere a deputaților unui alt Congres, care să se ocupe de organizarea viitoarei autonomii. Primatul a invitat și pe mitropolitul Ioan Vancea, precum și pe ceilalți trei arhieri români uniți, ca să-și aleagă deputații pentru primul Congres. Mitropolitul Vancea a cerut clerului să se pronunțe dacă este cazul să-și trimită deputați la acel Congres. În Arhiepiscopia Blajului, s-au făcut alegeri numai în cinci protopopiate, pe cînd celelalte au protestat împotriva participării Bisericii unite la un Congres al catolicilor unguri. Distinsul cărturar și patriot George Barițiu, fiind ales deputat pentru acel Congres, a comunicat mitropolitului Vancea că nu poate participa la un congres de alt rit și de altă naționalitate. În urma refuzului său, n-au mai participat nici ceilalți deputați aleși. Așa se face că la 20 iunie 1869, s-au prezentat la Congresul de la Budapesta numai episcopii Iosif Papp Silaghi din Oradea și Alexandru Dobra din Lugoj, cunoscuți pentru sentimentele lor filocatolice, oameni de încredere ai Guvernului, însoțiți de doi deputați preoți (unul era Ioan Szabó, viitorul episcop de Gherla și un mirean, Ioan Cucu, nepotul lui Silaghi). Congresul a pregătit regulamentul de alegere a deputaților — clerici și mireni — pentru viitorul Congres, care urma să se ocupe de autonomia Bisericii catolice din Ungaria.⁶

Arhiepiscopia Blajului, ca și diecezele Lugojului și Gherlei, n-au făcut alegeri pentru Congresul propriu-zis. Singură dieceza Oradiei, la stăruințele lui Iosif Papp Silaghi, a ales trei deputați, unul din cler și doi mireni, și anume: preotul Iustin Popfiu (1841—1882), scriitor și poet, Iosif Vulcan (1841—1907), fondatorul revistei „Familia“ de la Oradea, mai tîrziu membru al Academiei Române și Iosif Roman (1829—1908), avocat în Oradea. Lucrările Congresului s-au deschis la 26 octombrie 1870. În urma înțelegerii celor trei deputați, în ședința din 3 noiembrie 1870, Iustin Popfiu a prezentat un „memorandum“, prin care declarau că

⁶ Dr. Augustin Bunea, *Discursuri. Autonomia bisericească. Diverse*, Blaj, 1903, p. 386—387.

românii uniți din Transilvania nu pot participa la un Congres care neso- cotește drepturile Bisericii românești unite, cerînd, în același timp, aprobarea ca această Biserică să-și poată ține un Congres aparte, pentru organizarea propriei autonomii. Totodată, ei contestau episcopului Silaghi dreptul de a reprezenta Biserica unită la acel Congres. După citirea declarației, cei trei deputați au părăsit în mod ostentativ sala de ședințe. A fost un act de mare curaj, dar care pune și mai mult în lumină adevăratele sentimente ale românilor atît față de unirea cu Roma, cît și față de statul dualist austro-ungar care facilita autonomia catolică. În felul acesta, a rămas la lucrări numai episcopul Iosif Papp Silaghi. Peste cîteva zile, cei trei delegați au înmînat protestul lor și ministrului Cultelor, Eötvös József. Congresul a luat în discuție declarația lor abia la 30 martie 1871, adoptînd o hotărîre confuză, din care rezulta, totuși, că romano-catolicii nu voiau să recunoască autonomia Bisericii unite. Această hotărîre a produs multă frămîntare și dezamăgire în sufletele credincioșilor români.⁷

La 13 aprilie 1871, din inițiativa lui Vasile Ladislau Pop (1819—1875), cunoscut militant pentru drepturile poporului român din Transilvania, pe atunci președintele Astrei, s-a convocat o conferință la Alba Iulia, la care au participat vreo 50 de preoți și 85 de mireni. S-a întocmit și înaintat un memoriu către împăratul Francisc Iosif I, prin care rugau să nu aprobe „statutul autonom” votat de Congresul din Budapesta, ci să accepte convocarea unui Congres românesc, în vederea organizării propriei autonomii a Bisericii românești unite din Transilvania. Participanții au înaintat un memoriu și către mitropolitul Ioan Vancea, în care aminteau de toate suferințele îndurate din partea Bisericii romano-catolice ungare (mai ales din cauza „teologilor iezuiți”), declarînd că nu vor recunoaște nici o hotărîre a Congresului catolicilor privitoare la Biserica românească unită.⁸

Congresul de la Budapesta a determinat pe mitropolitul Ioan Vancea să ceară în trei rînduri Ministerului Cultelor din Budapesta, permisiunea de a convoca un „congres mitropolitan mixt”, dar nu s-a primit nici un răspuns.⁹ Probabil acest eșec îl va fi determinat pe mitropolit să convoace cele două „conzicii provinciale”, de care am amintit mai sus, dar nu în forma preconizată de preoții și intelectualii uniți. Acestea n-au discutat însă problema autonomiei, ci dimpotrivă au facilitat încorporarea Bisericii unite în cea romano-catolică, în așa fel încît să facă imposibilă reunitatea credincioșilor transilvăneni, dezbinați în uniți și ortodocși. Este adevărat că problema autonomiei catolice din Ungaria a rămas, pentru un timp, nesoluționată. Dar o conferință a fruntașilor catolici unguri, ținută la 11 decembrie 1890, din inițiativa ministrului Cultelor, apoi o altă conferință, din 18 februarie 1891, cu participarea a 100 de personalități cato-

7 *Ibidem*, p. 388—396 (textul protestului la p. 389—394).

8 *Ibidem*, p. 397—398.

9 *Ibidem*, p. 396—397.

lice ambele la Budapesta, au ridicat din nou problema autonomiei catolice din Ungaria. La 20 februarie 1891 a avut loc o mare adunare catolică la Budapesta, în același scop.

În fața primejdiei care se contura din nou pentru Biserica românească unită, membrii sinodului electoral întrunit la 16 aprilie 1893, pentru alegerea urmașului lui Ioan Vancea, și-au însușit un „manifest”, îndreptat împotriva oricăror încercări de subjugare a Bisericii unite. Noului mitropolit i se cerea să împiedice cu orice preț contopirea Bisericii unite „în organismul autonom al Bisericii latine din Ungaria”, să ceară de la forurile în drept ca pe viitor scaunele episcopale vacante să fie completate prin alegere (și nu prin numire de către împărat, la propunerea Guvernului, ca pînă atunci), să lucreze pentru păstrarea caracterului românesc al școlilor Bisericii unite.¹⁰

Dar în acest timp, s-a făcut o nouă propunere, și anume ca „autonomia catolică” să se organizeze numai pe teritoriul Ungariei istorice, deci cu excluderea Transilvaniei propriu-zise. Primejdia era însă tot atît de mare pentru români, căci Episcopia unită de la Oradea era situată în așa-numitele „părți ungurene”, anexate altădată, sub raport administrativ, Ungariei, deci ea urma să fie ruptă de la Arhidieceza Blajului și inclusă în „autonomia catolică ungară”. Inițiatorii acestei acțiuni au obținut aprobarea împăratului Francisc Iosif I de-a constitui o comisie de 30 de membri, sub președinția primatului Ungariei, care să stabilească condițiile convocării unui „congres autonom” și modul de organizare a viitoareii autonomii. La lucrările comisiei respective a fost invitat și canonicul Paul Vela, din partea Episcopiei de la Oradea, care, în ședința din 24 februarie 1894, a declarat că nu poate participa la lucrările unei comisii care se ocupa cu autonomia Bisericii romano-catolice ungare. În același timp, declara că Episcopia Oradei trebuie să fie considerată parte integrantă a Mitropoliei românești unite a Transilvaniei.¹¹

Problema autonomiei catolice a fost reluată cu și mai multă insistență în anul 1897. Pe baza aprobării împăratului din 14 mai 1897, s-a dispus ca începînd cu ziua de 24 iunie 1897, să fie înscrși toți credincioșii catolici și greco-catolici care aveau dreptul să aleagă deputați pentru Congresul ce urma să se întrunească în Budapesta și să ia în discuție problema autonomiei. Potrivit hotărîrilor luate atunci, s-a cerut și diecezelor unite din Transilvania să-și trimită deputați la acel Congres.

Ierarhii români uniți, întruniți într-o conferință la Blaj, la 23 iunie 1897, sub președinția lui Victor Mihali de Apsa, au decis să refuze categoric înscrierea credincioșilor lor pentru alegeri, și nici ei înșiși să nu participe la Congres. Mitropolitul Victor a înaintat două memorii, unul împăratului, altul primatului catolic al Ungariei, protestînd împotriva oricăror încercări de contopire a Bisericii românești unite în organizarea autonomă catolică ungară.¹²

10 *Ibidem*, p. 419—423.

11 *Ibidem*, p. 423—424.

12 Memoriul către arhiepiscopul-primat în *Ibidem*, p. 426—435.

Peste cîteva zile, la 29 iunie 1897, s-a întrunit la Cluj o adunare a reprezentanților clerului și credincioșilor uniți (57 preoți și 131 intelectuali), care au adoptat o hotărîre în același sens. „Conferința declară solemn — se spunea în hotărîre — că stă ferm pe bazele de dezvoltare ale dreptului istoric al Bisericii române unite și ține neclintit la condițiunile de existență ale acestei Biserici: independența, caracterul ei național românesc și instituțiile sale răsăritene. În urmare, enunță că credincioșii acestei Biserici nu pot lua parte la lucrările unui congres autonom comun cu Biserica catolică de ritul latin și deodată protestează împotriva încercărilor de a fi contopiți în orice organism străin de dreptul său public, vină acele încercări din orișice parte”.¹³ O altă adunare s-a întrunit la Lugoj, cu adoptarea unor hotărîri asemănătoare.

În toamna anului 1897, s-a întrunit la Budapesta Conferința anuală a „episcopatului catolic al ambelor rituri” din Ungaria, la care au fost nevoiți să participe și vlădicii români uniți. Cu acest prilej, mitropolitul Victor a arătat motivele pentru care Biserica românească nu poate participa la Congresul catolic, ci pretinde dreptul de a convoca propriul său Congres mitropolitan. Cu toate acestea, la 1 octombrie 1898, o comisie de 27 de membri, a Congresului catolic (cu o subcomisie de 9 membri) a fixat propuneri concrete privind încorporarea Bisericii românești unite în „organismul autonom al Bisericii catolice”. Mitropolitul Victor, în înțelegere cu sufraganii săi, a protestat din nou împotriva acestui abuz, printr-o scrisoare adresată arhiepiscopului primat al Ungariei la 4 mai 1899. Hotărîrea subcomisiei s-a pus apoi în discuția comisiei de 27 (condusă de contele Szapáry Gyula), apoi a fost prezentată Conferinței episcopilor catolici din 15 septembrie 1899. Mitropolitul Victor Mihali și episcopul Mihail Pavel de la Oradea (1879—1902) — prezenți acolo — au luat cuvîntul și au protestat împotriva hotărîrii.

Presa românească a avut o atitudine demnă față de aceste noi măsuri abuzive ale oamenilor politici catolici unguri. De pildă, cunoscutul patriot român Alexandru Vaida Voievod făcea această declarație categorică: „Să strigăm în lumea largă că îndată ce contopirea noastră în autonomia Bisericii catolice ar fi un fapt săvîrșit, *cu toții vom trece fără preget în sînul Bisericii Ortodoxe Române!* . . . Urmărind interese mai mult particulare decît obștești, s-au rupt antecesorii noștri din sînul Bisericii surori — română din fire, română din sînge, română din limbă, — care, ca un liman mîntuitor ne primește în momentul supremului pericol național în sînul său . . .”¹⁴

¹³ Hotărîrea în *Ibidem*, p. 436—438; Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VIII, Sibiu, 1915, p. 25—27.

¹⁴ Art. *Români ori catolici?*, în *Tribuna*, Sibiu, 25 septembrie 1899, cit. la Dr. Ioan Lupaș, *Chestiunea Concordatului*, Sibiu, 1921, p. 22. Tot pe atunci s-a ocupat de această problemă bihoreanul Lucian Bolcaș, în broșura *Chestiunea autonomiei Bisericii române unite în șirul luptelor noastre pentru existența națională*, București, 1900.

Sinodul Arhiepiscopatului întrunit la Blaj, la 22 noiembrie 1899, a dat publicității o lungă notă de protest „din cauza încercărilor ce s-au făcut din partea Congresului catolic de a contopi provincia mitropolitană greco-catolică română de Alba Iulia și Făgăraș în organismul autonom al Bisericii catolice de rit latin din Ungaria“. Din acest memoriu se desprinde faptul că, potrivit hotărârii comisiei de 27, s-a instituit un „directoriu“ sub președinția primatului catolic, căruia i s-a acordat dreptul „de a primi apelațiuni, de a controla, de a supraveghea și ține în evidență fondurile și fundațiunile Bisericii unite“, ca și „dreptul de ingerință“ (amestec, n. n.) în completarea scaunelor episcopale din Provincia noastră mitropolitană“. Lucrurile erau deci destul de complicate, din moment ce se acorda acestui „directoriu“ — format din catolici maghiari — dreptul de amestec în atâtea probleme ale Bisericii românești unite, amenințată cu încorporarea în Biserica „autonomă“ catolică din Ungaria.¹⁵

Această notă de protest, ca și adresa episcopatului român unit din 23 iunie 1897, au fost prezentate de arhiepiscopul primat al Ungariei la o nouă sesiune a Congresului autonomiei catolice, care a avut loc tocmai la 10 martie 1902. Au luat cuvântul, între alții, și președintele Congresului, contele Szapáry Gyula, apoi cunoscutul adversar al românilor, contele Apponyi Albert, ministrul Cultelor, Ugron Gábor, Sági Gyula, Simony Sándor și alți deputați; nu s-a luat nici o hotărâre, ci protestele românilor au fost retrimise primatului.¹⁶

Cu toate acestea, memoriile românești au rămas fără rezultat, încât episcopii uniți au fost nevoiți mereu să ia parte la conferințele anuale ale episcopatului catolic din Ungaria. Memoriile au și încetat după un timp, căci la orizont se profila un nou pericol de deznaționalizare pentru Biserica românească: Episcopia greco-catolică ungară, despre care vom vorbi în paginile ce urmează și care s-a și realizat în 1912.

În orice caz, legea de organizare a autonomiei n-a fost pusă în discuția corpurilor legiuitoare din Budapesta. Acest lucru s-a făcut abia în timpul primului război mondial, când a ajuns din nou ministru al Cultelor și Instrucțiunii contele Apponyi Albert. În ședința Camerei Deputaților din 21 decembrie 1917, el a prezentat un proiect de lege privind autonomia Bisericii catolice din Ungaria. Este curios că în proiect se menționa doar faptul că „Statul romano-catolic ardelean formează o parte integrantă a autonomiei catolice regnicolare“. Nici un cuvânt despre Biserica românească unită! În schimb, „motivarea“ proiectului lăsa, totuși, deschisă posibilitatea includerii ei în autonomia proiectată. Comentând acest fapt, redactorul revistei *Cultura Creștină* de la Blaj scria: „Și totuși nu ne putem suprima un sentiment de frică și îngrijorare. Ultimele dispoziții referitoare la Biserica noastră ale Ministerului... nu eschid (în-

15 Protestul publicat în A. Bunea, *op. cit.*, p. 447—454.

16 *Ibidem*, p. 455—460.

lătură, n. n.) total posibilitatea ca în cadrele proiectului de autonomie să se pregătească Bisericii noastre o nouă lovitură, mai puternică decât oricare de până acum".¹⁷

Pentru ultima oară s-a ridicat această problemă în „manifestul” sinodului electoral de la Blaj din 9 mai 1918, convocat în vederea alegerii unui nou mitropolit. Semnatarii cereau noului ales „să lucreze din toate puterile și cu toate mijloacele legale pentru păstrarea intactă a autonomiei și independenței Bisericii noastre și să lupte cu toată energia împotriva încercărilor oricărei autorități bisericești în afară de aceea a Sf. Scaun de a se amesteca în afacerile noastre bisericești”. Cereau, de asemenea, congres separat, statut de organizare și participarea elementului mirean la conducerea treburilor bisericești. Comisarul ministerial Ugron Gábor, fost ministru de Interne, n-a permis însă citirea lui.¹⁸ La scurt timp însă, actul istoric de la 1 Decembrie 1918 a pus capăt oricăror încercări de înstrăinare a Bisericii românești.

Episcopia greco-catolică ungară de Hajdudorog. Între numeroasele acțiuni de maghiarizare a românilor prin Biserică, întreprinse de clasele dominante ungare, s-a numărat și înființarea Episcopiei greco-catolice ungare de Hajdudorog. Ea reprezintă un alt episod dureros din lupta românilor transilvăneni în perioada dualismului pentru apărarea limbii și a naționalității lor împotriva tendințelor de deznaționalizare ale guvernelor ungurești de altădată. Vom încerca, în cele ce urmează, să lămurim cine au fost credincioșii acestei Episcopii și mai ales ce s-a urmărit prin crearea ei, ce urmări nefavorabile a avut ea pentru români.

Orășelul Hajdudorog — centrul Episcopiei greco-catolice ungare de care ne ocupăm — este situat în nord-estul Ungariei de azi, la nord de Debrețin, locuit altădată de unguri, români și ruteni. De altfel, înșiși istoricii unguri recunosc că elementul românesc este atestat documentar peste întreaga Cîmpia Tisei, răsfirat printre populația ungară, avînd ocupațiile specifice românilor din evul mediu: agricultura și păstoritul. Ei erau înfiltrați pe teritoriul județelor Hajdu, Szabolcs, Bihor și Satu Mare, luînd parte activă chiar și la unele mișcări cu caracter religios și politic din secolele XVII—XVIII, cum a fost, între altele, răscoala anti-habsburgică condusă de principele Francisc Rákoczy II, în primul deceniu al secolului al XVIII-lea.¹⁹ Înșiși orașul a purtat numele de „Ratz Dorog”, adică Dorogul sîrbesc (rutean), pînă la începutul veacului al XIX-lea, ceea ce arată că era locuit mai mult de ruteni decât de

17 Alexandru Rusu, *Proiectul de lege despre autonomia catolică din Ungaria*, în *Cultura creștină*, Blaj, an. VII, nr. 1, 1918, p. 14; cf. Același, *Motivarea proiectului de autonomie și Biserica noastră*, în *Cultura creștină*, an. VII, nr. 2, 1918, p. 50—52.

18 *Dorințele clerului român unit*, în *Cultura Creștină*, an. VII, nr. 10, 1918, p. 199; cf. și nr. 11—14, 1918, p. 248—249.

19 Szekfű Gyula, *A számuzót Rákoczy*, Budapest, 1913, p. 88 urm., apud Ștefan Manciulea, *Episcopia greco-catolică maghiară de Hajdudorog și românii*, Blaj, 1942, p. 6 (retipărire din revista *Cultura Creștină*, an. XXII, nr. 7—9, 1942).

unguri. Dintr-o anchetă efectuată în această localitate, în anul 1765, din dispoziția împărătesei Maria Tereza, s-a constatat că majoritatea locuitorilor o formau uniții ruteni și români: în sentința dată de comisie se stabilea ca și organele de conducere să fie alcătuite din reprezentanți ai acestor două neamuri.²⁰ Pe lângă acest orașel, un *Lexicon geografic* publicat de Korabinszky în 1786 menționează o serie de sate românești pe teritoriul județelor Szabolcs, Hajdu și Bihar (partea rămasă după 1918 în Ungaria). Se înțelege că toate aceste sate românești erau — până în prima jumătate a veacului al XVIII-lea — ortodoxe și foloseau în bisericile lor limba română, precum și cărțile de slujbă tipărite la Alba Iulia sau chiar în Țara Românească și Moldova.

Datorită însă conviețuirii cu rutenii uniți, ca și apropierii nemijlocite de Episcopia ruteană unită de la Muncaci (Munkács, azi Mukacevo în R. S. S. Ucraineană), au ajuns sub ascultarea canonică a titularilor acestei eparhii. În același timp, trebuie să reținem și faptul că atît credincioșii români, cît și cei ruteni din județele amintite, prin forța împrejurărilor, locuind între unguri și izolați de masa compactă a românilor, — respectiv rutenilor — au fost nevoiți să învețe limba maghiară. În astfel de condiții, era firesc să se înceapă o acțiune de maghiarizare totală a acestor români și ruteni maghiarofoni. Dar maghiarizarea rutenilor uniți a luat proporții mai îngrijorătoare decît la români, încă din secolul al XVIII-lea. Inițiatorul acestei acțiuni a fost preotul Andrei Bacinski (sau Bacsinsky Endre) din Hajdudorog. Cu de la sine putere, el traduce în ungurește mai multe cărți de slujbă din limba slavonă pentru rutenii maghiarizați de acolo. Ajungînd episcop unit la Muncaci (1772—1809), Bacsinsky mută sediul Episcopiei la Ungvár (Ujgorod). Dar în același timp el îndeamnă pe profesorul Kricsfalusi György să traducă Liturghia Sfintului Ioan Gură de Aur în ungurește, lucrare terminată în 1795. La început, limba maghiară s-a folosit numai la înmormîntări, botezuri și cununii. Dar după 1848, preotul Szabó György din Hajdudorog începe să săvîrșească și Liturghia în limba maghiară. Ajungînd protopop, luptă pentru folosirea exclusivă a acestei limbi în toate slujbele bisericești. Tot pe atunci, preotul rutean maghiarizat Ignățiu Roskovics din Böszörmény — îndemnat de episcopul Vasile Popovici — traduce și tipărește numeroase cărți de rugăciuni și de cîntări din slavonește în ungurește, care s-au răspîndit cu mare ușurință printre credincioșii ruteni maghiarizați. În 1850 cere Episcopiei rutene de la Ungvár permisiunea de a folosi limba maghiară în slujbe, cerere care a fost respinsă. În ciuda dispozițiilor date de însuși papa Pius IX (1846—1878), de-a nu se mai folosi limba maghiară în bisericile greco-catolice, totuși ea s-a întrebuițat și pe mai departe. Mai mult chiar: prin acești preoți ruteni greco-catolici maghiarizați, s-a început folosirea limbii maghiare în slujbă sau în predică și în bisericile românești din județele Hajdu și Szabolcs, ajunse — prin natura situației

20 *Ibidem.* p. 6.

politico-geografice — sub jurisdicția Episcopiei rutene din Muncaci.²¹ Trebuie să precizăm că, pînă în 1824, o bună parte din parohiile românești din Sătmar erau sub jurisdicția Muncaciului (abia atunci 72 din ele au fost lipite la eparhia Oradiei); parohiile românești din Maramureș au aparținut de Muncaci pînă în 1853, cînd s-a înființat Episcopia română de la Gherla.

Este interesant de menționat că în *Șematismul diecezei greco-catolice de Muncaci* din anul 1816, se arăta că în orașul Hajdudorog existau 2014 credincioși români și 4031 ruteni. În anul 1822, Șematismul preciza că în județul Satu Mare existau 132 comunități religioase formate exclusiv din români, 82 numai din ruteni, în 20 de localități românii erau amestecați cu rutenii, iar în 31 de localități populația era formată din români, unguri și ruteni. Un Șematism din 1819 al diecezei greco-catolice din Oradea (cu puține parohii) arată că în toate parohiile era folosită în slujbe limba română (lingua valachica), cu excepția parohiei Macău (azi în R. P. Ungară), în care se foloseau limbile română, ruteană (recte slavă) și maghiară.²²

În zilele de 16 și 17 februarie 1868, deci la scurt timp după crearea statului dualist austro-ungar, s-a întrunit în Hajdudorog un Congres al tuturor ungarilor greco-catolici, cu 220 deputați mireni și 20 de preoți, care reprezentau județele Szabolcs, Bihar, Zemplén, Bereg, Maramureș, Abaúj-Torna, Satu Mare și Cenad. Președintele și animatorul Congresului era un oarecare Farkas Lajos. Congresul adoptă hotărîrea de-a înainta memorii forurilor în drept, în vederea înființării unei Episcopii greco-catolice ungare, cu limbă liturgică maghiară. S-a ales și un Comitet de 30 de membri, cu sediul la Hajdudorog, care să se ocupe de realizarea acestor doleanțe. S-a adresat un memoriu către împăratul-rege Francisc Iosif I, care apoi a ajuns la contele Andrassy Gyula, președintele Consiliului de Miniștri, care a asigurat pe suplicanți că le va da tot sprijinul, fiind vorba de „o chestiune națională”. Singur Tisza Kálmán, ajuns prim-ministru în 1875, a fost împotriva mișcării, dîndu-și seama că prin crearea unei eparhii separate pentru unguri, se încurajează indirect acțiunile naționale ale românilor și rutenilor.

În 1873 se înregistrează un prim succes, prin crearea unui „Vicariat greco-catolic de Hajdudorog”, cu 33 de parohii luate de la eparhia ruteană de Muncaci; primul vicar a fost numit, însă, abia în 1878, în persoana canonicului Dánilovics János. Datorită lui, s-au tipărit cîteva cărți de slujbă în ungurește: *Liturgierul* (1882), *Evangheliarul* (1882), *Apostolul* (1882) și *Molitvelnicul* (1883).

După 1881 se înaintează o serie de noi memorii către împărat, guvern și parlament, din inițiativa aceluiași Farkas Lajos, cerîndu-se stărui-

21 Cf. Prot. Gheorghe Ciuhandu, *Rutenii unguri de odinioară și sugrumarea lor de maghiari prin unirea cu Roma*, în rev. *Biserica Ortodoxă Română*, an. XLV (1927), nr. 2, p. 67—73; nr. 3, p. 143—146; nr. 5, p. 263—270; nr. 9, p. 522—527; nr. 11, p. 666—669 și nr. 12, p. 719—722.

22 Șt. Manciualea, *op. cit.*, p. 8—9.

tor *episcopie* ungară. Lucrurile au stagnat, totuși, pînă în 1896, la aniversarea „Mileniului”. Cu acest prilej, la 26 iunie 1896, greco-catolicii unguri organizează o mare manifestație „patriotică” la Budapesta, săvîrșind Liturghia în limba maghiară, în biserica Universității. Actul are însă urmări neașteptate. Din ordinul cardinalului Rampolla, secretarul de Stat al Vaticanului, însărcinată cu afaceri al Nunțiatunii Apostolice din Viena cere lămuriri mitropolitului unit de la Blaj, Victor Mihali de Apșa. Informată de abuzurile făcute prin introducerea limbii maghiare în cult, papa Leon XIII condamnă aceste procedee, declarînd că traducerea cărților de cult „orientale” în limba maghiară constituie o „inovație periculoasă”. Cu toate acestea, la 20 iunie 1898 se constituie la Budapesta „Consiliul maghiarilor catolici de rit grecesc, din Ungaria”, în frunte cu senatorul Szabó Jenő, cu peste 40 de membri. Scopul urmărit de acest comitet nu era altul decît să obțină pentru limba maghiară dreptul de a fi întrebuintată ca limbă liturgică. Din inițiativa acestui comitet, în anul 1900, s-a organizat un mare pelerinaj la Roma, cu peste 400 de preoți și mireni, sub conducerea episcopilor ruteni maghiarizați din Eperjes și Muncaci. Cu acest prilej, ei au prezentat papei Leon XIII un memoriu, în care-și expuneau vechile doleanțe, semnate de 11.358 credincioși, reprezentînd 113 parohii, cu 134.527 locuitori. Memoriul — întocmit de profesorul Hodinka Antal de la Academia de Drept din Pojon (azi Bra-tislava), — era însoțit de două hărți, cu indicarea localităților în care trăiesc unguri greco-catolici. Între acestea figurau și 6 parohii unite, din eparhia românească a Orăzii (Macău, Niraciad, Careii Mari, Porcialma, Csegöld și Oradea — ruteană) și una din eparhia Gherlei (parohia Satu Mare). Din dieceza unită a Blajului nu era nici o parohie. De remarcat că nici între pelerini nu se găsea nici un român. Memoriul n-a avut nici un rezultat. Cu toate acestea, Szabó Jenő agită spiritele, reia problema în presă și în memorii; se schimbă tactica de luptă în sensul de-a obține întii o episcopie greco-catolică ungară, urmînd ca limba liturgică să fie stabilită ulterior. În iunie 1911, problema înființării unei episcopii greco-catolice ungare a fost pusă în discuția Camerei Deputaților și a Casei Magnaților, cu aviz favorabil. În cele din urmă, Guvernul din Budapesta cere Vaticanului acordul pentru înființarea unei asemenea episcopii, angajîndu-se să-i acorde tot sprijinul material. Stăruie, în acest sens, mai ales reprezentantul Austro-Ungariei la Vatican (un conte ungar), care amenință cu denunțarea Concordatului, dacă nu se satisface cererea Guvernului.

În astfel de împrejurări, s-a cerut și părerea Conferinței episcopilor romano- și greco-catolici din Ungaria. Aceasta s-a întrunit în Budapesta — la 9 noiembrie 1911, — fiind prezenți și mitropolitul Victor Mihali de la Blaj cu sufraganii săi, Dimitrie Radu de la Oradea și Vasile Hossu de la Gherla. În principiu, Conferința episcopală își dă avizul pentru înființarea unei Episcopii greco-catolice la Hajduőorog, cu parohii ai căror credincioși vorbesc limba maghiară. Ierarhii români se declară de acord, dar cu precizarea ca să nu fie luate parohii din diecezele româ-

nești. Abia după conferință au aflat că tocmai din diecezele Blajului, Oradeii și Gherlei urmau să fie anexate mai mult de jumătate din numărul total al parohiilor din noua dieceză. Cardinalul Vaszary, primatul Ungariei, înaintează în aceeași zi la Roma hotărârea conferinței episcopale. În ziua următoare, mitropolitul de la Blaj cu sufraganii săi înaintează o notă către nunțiu apostolic din Viena și către prim-ministrul Ungariei, contele Károly, cerînd ca în cazul anexării unor parohii românești să li se ceară avizul. N-au fost învredniciți nici măcar cu un răspuns.²³

În ianuarie 1912, Guvernul ungar a convocat o Conferință la Budapesta (cu reprezentanții Nunțiatului din Viena, ai Guvernului, arhiepiscopului de Esztergom, episcopului rutean unit de Muncaci, episcopii români Dimitrie Radu de la Oradea și Vasile Hossu de la Gherla ș. a.), în care s-a discutat problema înființării Episcopiei de Hajdudorog. Protestele celor doi episcopi români — care erau de față și aflau abia acum de intențiile Guvernului — au rămas fără rezultat. Mai mult decît atît, reprezentantul Nunțiatului, Rossi, a obligat pe mitropolitul de la Blaj și pe sufraganii săi să se pronunțe în problema înființării acelei noi dieceze în decurs de opt zile. Deși episcopatul greco-catolic român era pus în fața unui adevărat „dictat“, totuși bătrînul mitropolit Victor Mihali a convocat o conferință la Blaj, pentru zilele de 17—19 februarie 1912, la care au participat cei doi episcopi sufragani de la Oradea și Gherla (scaunul de Lugoj era vacant), un număr însemnat de canonici, preoți și mireni. S-a redactat un memoriu, care a fost înaintat Guvernului din Budapesta și Nunțiatului din Viena, în care se arăta „marea nedreptate ce se face Bisericii greco-catolice române, prin faptul că i se răpesc atîția credincioși“, dar și primejdia de-a se alipi la noua Episcopie și alte parohii, așa cum precisase și Guvernul, ceea ce însemna că „cu timpul toți românii greco-catolici vor fi încorporați diecezei ungare“.²⁴

Pentru a evita formalitățile uzuale de tratare a problemei cu Congregația De Propaganda Fide, Guvernul ungar convinge pe regele „apostolic“ Francisc Iosif I să o trateze direct cu papa Pius X. Oferindu-și înaltul patronaj asupra Congresului Euharistic de la Viena și diverse avantaje, împăratul-rege izbutește să obțină bula „Christifideles Graeci“, de care ne vom ocupa îndată.

Dar pînă la semnarea bulei, se înregistrează o serie de proteste românești. În ianuarie 1912, canonicul Vasile Suciu de la Blaj — viitor mitropolit — pleacă la Roma unde are întrevederi cu mai mulți cardinali (Rampolla, fost secretar de stat sub Leon XIII, Mery del Val, secretarul de stat în funcție ș. a.), este primit în audiență de papa Pius X, informîndu-i pe toți de pericolul pe care îl prezenta noua dieceză pentru credincioșii români expuși maghiarizării. În martie, cer audiență la papa

23 Amănunte la Ioan Georgescu, *George Pop de Bădești. 60 de ani din luptele naționale ale românilor transilvăneni*, Oradea, 1935, p. 256—265 (două capitole din această lucrare au apărut în broșură separată sub titlul: *La diocesa Magiara di Hajdu-Dorog*, Blaj, 1940, 63 p.).

24 Nicolae (Mladin), *op. cit.*, p. 188—189. A se vedea și revista *Cultura Creștină*, an. II, nr. 3, p. 116—120.

episcopii Dimitrie Radu de la Oradea și Vasile Hossu de la Gherla. La 16/29 mai 1912 a avut loc o impresionantă adunare de protest la Alba Iulia, prezidată de marele patriot George Pop de Băsești, cu participarea a peste 20.000 de români, reprezentând toate orașele și satele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Au luat cuvîntul mai mulți intelectuali uniți, care au subliniat primejdia ce-o va constitui noua Episcopie pentru poporul român și Biserica sa. Ștefan Cicio Pop spunea între altele: „Biserica e leagănul naționalității noastre . . . Noi am învățat ungurește și ei cred că acum pot să ne ia și sufletul. Se înșală, însă, pentru că Biserica noastră e cel mai puternic adăpost pentru sufletele noastre“. Iar George Pop de Băsești spunea: „Maghiari greco-catolici nu au fost niciodată și nu sînt nici astăzi. Credincioșii Bisericii noastre, care vorbesc limba maghiară, sînt frați de ai noștri, sînt sînge din singele nostru, care în urma vitregiei împrejurărilor și-au pierdut limba maternă română. Afară de Sfînta Liturghie, toate slujbele și predicarea cuvîntului dumnezeiesc li se îndeplinesc acestor credincioși în limba vorbită de ei, așa încît, în privința aceasta, întru nimica nu sînt în situație mai nefavorabilă decît catolicii latini. Dar ei se mărturisesc de români și sînt mulțumiți în Biserica românească. Spre ce scop și pentru cine se făurește, așadar, Biserica cea nouă? Ea se plănuiește pentru noi toți, cu menirea de a servi politica de maghiarizare între români. Din punctul de vedere al mintuirii sufletelor, Biserica aceasta, precum nu e reclamată astăzi din partea nimănui, astfel nu va fi reclamată nici în viitor. Ne vom afla față în față cu o instituție care — sub firma Bisericii greco-catolice maghiare și fiind împărtășită de toate bunătățile ce le poate da un Guvern, — va servi de refugiu pentru toți scăpătații, va aduna la sînul său toate sufletele slabe și cu ajutorul acestora se va viri pretutindenea printre șirurile noastre. Nimenea dintre noi să nu se amăgească și să nu creadă că e scutit de acest pericol, pentru că dacă nu astăzi, apoi în viitorul nu tocmai depărtat, în aceeași măsură va fi expusă cotopirei acesteia Țara Făgărașului, ca și Bihorul și Banatul, ca și Săcuimea . . . Biserica greco-catolică maghiară este considerată — și cu drept cuvînt — ca un triumf al politiceii de maghiarizare a Guvernului. Toată presa liberală — care altfel ar înregistra simplu înființarea unei episcopii, între noutățile zilei — scrie nesfîrșite imnuri de preamărire la adresa celor ce au știut să clădească un stîlp atît de puternic pentru statul național ungar. Opinia publică maghiară, chiar și aceea care nu este catolică, pînă și evreii, jubilează pentru acest succes patriotic al Guvernului“.²⁵

Între alții, a luat cuvîntul și Iuliu Maniu, pe atunci avocatul Mitropoliei din Blaj, care spunea: „Cînd au auzit românii uniți de noua Episcopie ungurească, întii au fost cuprinși de o îngrijorare, pe urmă de o mîhnire adîncă. Dacă se întîmplă undeva o nenorocire și pier 100, 200 sau 1000 de oameni, toată lumea plînge cu lacrimi de durere. Ce să facem noi cînd vedem că din corpul națiunii noastre, printr-o trăsătură de

25 I. Georgescu, *op. cit.*, p. 275—276.

condei a Guvernului, e plănuit să se ștergă din cartea vieții românești 73.000 de suflete românești?" Și tot el spunea: „Au dreptul domnitorul și papa să facă oricît de multe episcopii, dar n-au dreptul să bage în sufletul nostru suflet unguresc. Pentru că dacă ar încerca asta, noi am rupe pecețile documentului, așa cum a spus Atanasie (Anghel)“.²⁶

Participanții au votat în unanimitate o rezoluție, prin care „protestau cu tărie împotriva acestei episcopii, așa cum e proiectată ea de Guvernul ungar“. S-a decis constituirea unei comisii de 50 de membri, sub conducerea aceluiași George Pop de Băsești, care să redacteze un memoriu-protest către Sf. Scaun și care să ia măsurile ce se impuneau, în vederea păstrării autonomiei Bisericii românești unite și a limbii liturgice românești. Memoriul, întocmit de canonicul Vasile Suci, viitor mitropolit, scotea în evidență tendințele de maghiarizare ce se urmăreau prin crearea noii dieceze.²⁷

Și cu toate acestea, ca răspuns la adunarea de protest a românilor de la Alba Iulia, la 8 iunie 1912, Guvernul ungar a publicat bula papală, *Christifideles Graeci*, privitoare la înființarea noii episcopii.²⁸ Această dieceză urma să fie subvenționată de statul ungar. Era pusă sub jurisdicția Arhiepiscopiei romano-catolice ungare din Esztergom, deși firesc ar fi fost să fie pusă sub ascultarea Mitropoliei românești unite de la Blaj, din moment ce era „unită“ sau „greco-catolică“. Titularii ei urmau să fie numiți de împărat și confirmați de papa (ca și la Episcopiile românești unite).

În ce privește limba liturgică, se preciza că ea va fi greaca veche. Dar avînd în vedere că această limbă nu era cunoscută preoților, urma să fie introdusă numai după trei ani, iar pînă atunci să se folosească „limbile liturgice cunoscute credincioșilor“, adică slavona și româna, precizîndu-se în mod expres că era „cu totul oprită limba maghiară“, ea nefiînd „limbă liturgică“. În predică, pastorație și administrație se puteau folosi limbile maghiară, ruteană și română. În legătură cu limba liturgică, merită să fie subliniată o scrisoare — cu data de 28 octombrie 1912 — trimisă de arhiepiscopul Rafael Scapinelli de Laodiceea, nunțul apostolic din Viena, ierarhilor români uniți, prin care se atrăgea din nou atenția că deși „în cîteva parohii ale Ungariei s-a introdus abuzul de a se folosi în serviciile liturgice limba maghiară“, totuși, „ea nefiînd limbă liturgică, nici decum nu se poate întrebuița ca atare, mai ales că Scaunul apostolic a condamnat de multe ori această practică nepermisă și a dispus să fie înlăturată“. Nunțul cere să se facă cercetări în acest sens și dacă

26 *Ibidem*, p. 278 și Petru E. Papp, *Din trecutul Beiușului. Pagini de glorie și de jertfe*, Beluș, 1928, p. 118 (ziarul *Românul* din Arad, nr. 108 din 1912).

27 I. Georgescu, *op. cit.*, p. 271—280.

28 Publicată în *Acta Apostolicae Sedis*, nr. 12 din 1 iulie 1912, reproducă și în revista *Cultura Creștină*, an. II, nr. 13, 1912, p. 390—404 (text latin și traducere românească); comentarii la p. 405—415. Alte articole legate de această problemă în nr. 18, p. 545—554; an. III, nr. 7, 1913, p. 193—198; nr. 9, p. 259—261; nr. 12, 1913, p. 353—356 ș. a.

se constată că se mai slujește în ungurește, această practică să fie total înlăturată”.²⁹

În pofida prevederilor precise ale bulei și ale scrisorii de mai sus, — care desigur au nemulțumit Guvernul, în multe parohii, Sf. Liturghie și celelalte slujbe au continuat să fie săvârșite în ungurește. În 1913, s-a tipărit chiar un *Îndreptar liturgic*, sub titlul *Templomni Utasítás*.³⁰

Episcopia de Hajdudorog era formată din 162 de parohii, cu sute de filii luate de la diecezele rutene din Eperjes și Munkács, de la cele românești de Oradea, Gherla și Blaj, de la cea romano-catolică de Esztergom (doar o parohie, din Budapesta). Pe noi ne interesează aici doar faptul că dintre acestea, 83 de parohii, 382 filii și 172 cătune erau luate de la eparhiile românești de Oradea (44 parohii, 111 filii, 170 cătune cu 44.839 suflete), Gherla (4 parohii și 5 filii cu 9.657 suflete) și Arhiepiscopia Blajului (35 de parohii și 269 filii și trei cătune cu 18.719 suflete). Toate parohiile luate de la Blaj erau situate în „Secuime” (protopopiatele Tîrgu-Mureș, Gurghiu, Odorhei și Trei Scaune). Fiind mult depărtate de Hajdudorog, ele s-au constituit într-o unitate administrativă aparte, în așa-numitul „Vicariat al Secuimii”, cu sediul în Tg. Mureș.³¹ Numărul total al credincioșilor trecuți de la eparhiile românești se ridică la 73.225, dintre care 35.417 vorbeau numai ungurește. Înseamnă că în noua dieceză au fost incluși și un număr de 37.808 credincioși români care vorbeau numai propria lor limbă. Deci, din aceste simple statistici se poate constata ușor ce se urmărea prin înființarea diecezei de Hajdudorog.

Nu este lipsit de interes să menționăm că și presa ungară sau unii oameni politici au declarat fățiș adevăratele scopuri urmărite de noua Episcopie. Între altele, într-un articol editorial din ziarul *Budapesti Hirlap* din 12 iulie 1912, dieceza maghiară era socotită „un tun zdrobitor de naționalități”. Într-o cuvîntare rostită de contele Tisza István la un sinod calvinist din Pápa, în septembrie 1912, noua Episcopie era prezentată ca „o mare biruință națională ungară”. În numărul din 10 septembrie 1913 al cunoscutului ziar *Pesti Hirlap*, se preciza că menirea Episcopiei de Hajdudorog era „să maghiarizeze cu toate mijloacele ce-i stau la îndemînă parohiile eparhiilor valahe vecine din Oradea, Gherla și Blaj”. În sfîrșit, o declarație făcută ziarului *Budapesti Hirlap* de către noul vicar de Hajdudorog, Jaczkovics Mihály, al cărui nume îl vom mai întîlni, că „a rămas uluit auzind că copiii români se roagă românește”. (!)³² Socotim că orice comentarii sînt de prisos.

Publicarea bulei papale privitoare la înființarea Episcopiei, dar mai ales punerea ei în aplicare de către Nunciatura din Viena, la 17 noiembrie 1912, a produs noi nemulțumiri și tulburări între credincioșii

29 Cf. rev. *Cultura Creștină*, an. II, nr. 17, 1912, p. 513—517.

30 Alexandru Rusu, *Încă o dată limba liturgică a vldăciei de Hajdudorog*, în *Cultura Creștină*, an. IV, nr. 2, 1914, p. 36.

31 Lista parohiilor, filialelor și cătunelor în *Cultura Creștină*, an. III, nr. 1, 1913, p. 23—27. În textul bulei de asemenea apare și lista parohiilor.

32 *Ibidem*, p. 280—281.

români.³³ Numeroase adunări de protest au avut loc mai ales în ținuturile sătmărene, cu participarea unor membri marcanți din conducerea Partidului Național Român (Iuliu Maniu, Alexandru Vaida Voievod, Ștefan Cicio Pop, Ioan Ciordaș, Teodor Mihali ș. a.). La 6 decembrie 1912 a avut loc o conferință a preoților români din parohiile încorporate diecezei; la 2 decembrie 1912 a avut loc o adunare, în cadrul căreia s-a redactat un memoriu către papa; s-au fixat avocați și preoți cu prestigiu care să redacteze memoriile separate pentru fiecare parohie în parte. Preotul Vasile Lucaciu a făcut tot atunci o călătorie la Roma, ca să informeze factorii de răspundere ai Vaticanului de nedreptatea care se face românilor și de adevăratele scopuri urmărite de Guvernul ungar.³⁴

Și cu toate acestea, la 6 mai 1913, Parlamentul din Budapesta a aprobat înființarea Episcopiei („înarticularea” ei), iar în iunie s-a petrecut același lucru și în Casa Magnaților. Cuvântul episcopului Vasile Hossu de la Gherla, prin care apăra drepturile românești, a răsunit în zadar.

Până la numirea titularului noii dieceze, chiar prin bula Christifideles Graeci a fost numit ca „administrator apostolic”, episcopul Papp Antal de Munkács (cu reședința în Ungvár). La rîndul său, el a numit ca „vicar de Hajdudorog” și inspector școlar pe ruteanul renegat Jaczkovics Mihály, căruia i s-a stabilit sediul în Debrețin. Abia la 5 octombrie 1913 a fost hirotonit și instalat primul titular al noii dieceze, Miklosy István. Presa ungară îl prezenta ca avînd „merite patriotice”, întrucît a lucrat pentru maghiarizarea foștilor săi credincioși din parohia Sátorajújhely.³⁵

În ciuda protestelor românești, Episcopia greco-catolică ungară s-a înființat. După cum bine sublinia un articol în presa vremii, ea „a produs ură și nemulțumire în sufletele acelor care au cerut-o... dar a produs un adevărat chin sufletesc în aceia care au primit ce n-au cerut, ce n-au dorit și de ce s-au îngrozit”.³⁶ Cei din urmă, erau, firește, românii de ambele confesiuni din Transilvania și de pe ambele versante ale Carpaților.

Dar și ungunii care au cerut-o cu atîta stăruință n-au fost mulțumiți, pe de-o parte din pricina limbii liturgice, iar pe de alta, din pricina numărului de parohii care i-au fost subordonate, socotit de ei ca „necorespunzător”. Așa de pildă, un abate cu numele Melles Emil, într-o conferință ținută la 2 martie 1913 în cadrul Asociației „Országos Magyar Szövetség” (tipărită și în broșură), susținea că noii dieceze mai trebuie să-i fie încorporate încă 54 parohii rurale și 18 urbane, cu aproximativ 100.000 de credincioși. Între acestea, 13 ar fi din eparhiile românești de la Blaj, Oradea și Gherla; între altele, preconiza ca să-i fie încorporate parohiile din orașele Arad, Cluj, Gherla, Dej, Tîrnăveni ș. a., susținînd că în aceste

33 *Executarea bulei „Christifideles Graeci”, în Cultura Creștină, an. II, nr. 18, 1912, p. 545—554.*

34 Cf. I. Georgescu, *op. cit.*, p. 282—287; Petru E. Papp, *op. cit.*, p. 119—121.

35 Cf. *Cultura Creștină, an. III, nr. 12, 1913, p. 380—381 și nr. 15, 1913, p. 474—475.*

36 *Nemulțumirii de la Hajdudorog, în Cultura Creștină, an. II, nr. 7, 1913, p. 194.*

orașe ar fi credincioși uniți de limbă maghiară (!). Adevărul era că în Arad erau 413 uniți români, în Gherla 1350, în Dej 302, în Tîrnăveni 235!³⁷

Crearea noii episcopii a îmbrăcat curînd și un caracter politic. O parte a presei vieneze și chiar ungare a considerat această acțiune drept o greșeală politică gravă. De pildă, ziarul *Grossösterreich* din Viena scria că „noua episcopie greco-catolică ungară este pe de-a întregul o șarlatanie infamă. Ea va prejudicia interesele monarhiei habsburgice atît pe plan politic, — prin accentuarea mișcării de unire a românilor transilvăneni cu cei de dincolo de Carpați, — cît și pe plan religios, în sensul că românii uniți cu Roma vor putea începe o mișcare de reintregire a Bisericii românești“. În adevăr, ca de atîtea ori în decursul a două secole, românii din Transilvania au trecut cu vederea micile diferențe confesionale, atunci cînd au fost amenințate interesele lor vitale, ridicîndu-se la luptă unită, ca „români“.³⁸

Problema Hajdudorogului începe să intereseze însă și cercurile diplomatice apusene. De pildă, la începutul lunii ianuarie 1913, Ministerul Afacerilor Externe al Franței a trimis o notă mai multor ambasade ale Franței în Europa. Actul creării noii dieceze era considerat „de o mare importanță politică“, el avînd „un resentiment considerabil în imperiul austro-ungar și în România“. Vorbînd de românii greco-catolici din Transilvania, — în număr de 1.200.000 — se menționa că ei folosesc la Liturghie limba națională. „Iată ceea ce Austria nu poate suporta — nota ministrul francez — și ea lucrează cu toate forțele sale pentru a maghiariza aceste regiuni. Ea crede, pe bună dreptate, că în ziua în care va fi suprimată limba română, această populație nu va privi mai mult de cealaltă parte a Carpaților. De aici, insistențele sale la Curtea de la Roma (ele durează de mai bine de 10 ani și poate mai mult), pentru a obține ca în Transilvania Liturghia să se facă în limba maghiară și nu în limba română...“

Nu se va folosi limba maghiară (Roma refuzînd limba maghiară ca limbă liturgică) în Liturghie, ci greaca veche. Puțin interesează, limba română este exclusă și acest lucru este esențial, căci scopul urmărit cu atîta tenacitate de Austria este atins. Se va putea utiliza limba populară în ceremoniile extraliturghice.

Evident, este un precedent care va avea urmări și, puțin cite puțin, în toate diecezele românești din imperiu, limba română va dispărea din funcțiile liturgice, pentru a face loc limbii grecești vechi, pe care nimeni n-o vorbește și n-o înțelege în Ungaria.

Este un eșec serios pentru România, a cărei influență asupra acestor provincii va dispărea cu totul. Tocmai aceasta explică resentimentul pe

37 *Ibidem*, p. 196—198.

38 Ziarul *Românul* din Arad, nr. 151 din 10/23 iulie 1912.

care această măsură, atât de simplă, a avut-o de cealaltă parte a Carpaților“.³⁹

Rezultatele creării Episcopiei s-au văzut curînd. Încă în 1913, chiar înainte de instalarea primului episcop, vicarul Jaczkovics Mihály a decretat, cu de la sine putere, ca pe viitor „în toate școlile confesionale de pe teritoriul acestei dieceze — deci și în cele românești — limba de predare să fie cea maghiară“.⁴⁰

Cu alte cuvinte, nu se ținea seama nici de prevederile bulei papale *Christifideles Graeci*, potrivit căroră limbile română și ruteană urmau să fie folosite în predică, în catehizare și în instruirea copiilor, dar nici de anumite legi de stat (Articolul de lege XXXVIII din 1868, Articolul XXVII din 1907 ș. a.), care prevedeau dreptul — pentru comunitățile bisericesti care susțineau școli confesionale — de a stabili limba de predare în școlile respective. Corespondența Episcopiei cu parohiile ei a început să se facă în limba maghiară, un nou prilej de nemulțumire.

Unii din preoții români au avut de suferit din pricina Episcopiei de la Hajdudorog. Cităm doar cazul preotului Alexandru Gligor din Șard-Mureș care declara că a fost „persecutat de episcopul de Hajdudorog pentru sentimentele sale românești“. Din păcate, declarația este prea laconică.⁴¹ Ni se pare vrednic de menționat un ordin al prînatului Ungariei, cardinalul Csernoch, din 1917, prin care dispunea ca toți greco-catolicii din Budapesta — inclusiv românii care se vor stabili aici — trebuie să se considere ca aparținători de parohia greco-catolică de aici, deci supuși Hajdudorogului. Un caz tipic de încălcare a autonomiei Bisericii românești.⁴²

Reacția credincioșilor țărani. Primele măsuri luate de conducerea Episcopiei greco-catolice ungare au fost introducerea limbii maghiare în școlile confesionale românești din parohiile puse sub jurisdicția ei, precum și pedepsirea — prin suprimarea salariului — mai multor preoți români care au avut curajul să protesteze împotriva faptului că ei — și parohiile lor — au fost scoși de sub ascultarea episcopilor români. Pentru a intimida pe credincioșii români, noul vicar general Jaczkovics Mihály a făcut mai multe vizite canonice în satele românești, însoțit de reprezentanți ai autorităților civile și de jandarmi unguri (unii călări), intrînd cu forța în biserici și provocînd un adevărat scandal prin atitudinea lui arogantă. Urmarea acestor vizite a fost arestarea și condamnarea cîtorva preoți și a unui număr însemnat de credincioși din parohiile respective.

39 Cit. după Vasile Vesa, *Ecoul creării Episcopiei de Hajdudorog în unele cercuri politice și diplomatice europene*, în vol. *Centenar muzeal orădean*, (Oradea), 1972, p. 392—393. În vechea Românie a scris mai multe articole în *Neamul Românesc* Nicolae Iorga. Ulterior a publicat broșura: *L'Evêché de Hajdudorog et les droits de l'Eglise roumaine de Hongrie*, Bucarest, 1913, 26 p.

40 *Cultura Creștină*, an. III, nr. 10, 1913, p. 316.

41 Cf. Dr. Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, Cluj, 1925, p. 73.

42 *Cultura Creștină*, an. VII, nr. 5—6, 1918, p. 125.

Un larg răsunset a avut procesul credincioșilor din Moftinul Mic — j. Satu Mare, în frunte cu preotul lor Gheorghe Mureșan. Vicarul Jaczkovics cercetează această parohie, însoțit de prim-pretorul din Mădăraș (j. Satu Mare), Kepessy, în caleașca prefectului de Satu Mare, la 10 aprilie 1913, într-o zi de joi, în postul Patimilor. Era tocmai la vremea împărțării credincioșilor, dar vicarul intră în altar cu pretenția de a face inspecție; câțiva tineri îl scot afară din biserică, iar preotul își continuă nestingherit slujba. La cererea telefonică a vicarului și a prim-pretorului, sînt trimiși șapte jandarmi, cu misiunea de a face ordine. Rezultatul este tocmai opus celui urmărit de autorități, pentru că la glasul clopotelor bisericii se strîng aproape toți credincioșii satului. Jandarmii îi atacă și iovesc, primind însă și riposta credincioșilor moftineni.

O asemenea atitudine a „valahilor rebeli“ trebuia pedepsită! De aceea, în cursul aceleiași zile, pînă tîrziu, după miezul nopții, au fost anchetați 45 de credincioși. Preotul Gheorghe Mureșan și 14 credincioși au fost arestați și duși de jandarmi în aceeași noapte la Satu Mare. Guvernul din Budapesta ordonă prim-procurorului din Satu Mare, Fabó Zoltán, să deschidă un proces împotriva celor răzvrătiți. Este al doilea mare proces al neamului românesc, după al memorandiștilor din 1894, după cum aprecia iarul „Românul“ din Arad, cu deosebirea că în cel dintîi acuzații erau figuri reprezentative ale mișcării naționale românești, pe cînd în cazul procesului moftinenilor era vorba de un preot de țară și de 14 credincioși ai săi, total necunoscuți pînă atunci de opinia publică. Preotul Mureșan era un dîrz apărător al limbii românești în slujbă, fapt dovedit și de telegrama trimisă nunțului apostolic din Viena, Rafael Scapinelli, la 17 noiembrie 1912, cu următorul cuprins: „Pînă la cea din urmă picătură de sînge, vom păstra și vom apăra limba și credința strămoșilor noștri împotriva îndrăznelii necruțătoare a bulei papale Christifideles Graeci. Puneți la cale grozăvii; o să vedeți. Credincioșii și parohul din Moftinul Mic.“⁴³

La procesul care a avut loc la Satu Mare în 1913—1914, apărarea celor 15 inculpați au susținut-o șapte avocați români, fiecare avînd un rol bine stabilit; apărarea preotului Gheorghe Mureșan a avut-o Dr. Iuliu Pordea, iar prezentarea canonică a problemei a făcut-o, cu o rară competență, avocatul Dr. Ioan Ciordaș (Ciurdariu), fiul preotului din Doba. Între altele, acest distins patriot și viitor martir al unității naționale românești, spunea: „Organizarea maghiarilor greco-catolici în episcopie separată, lupta purtată decenii de-a rîndul pentru dobîndirea limbii liturgice maghiare, poate servi, în această privință, ca o pildă vie ... Întreb acum, oare acuzații, deși în altă formă, nu s-au luptat pentru drepturile limbii naționale? Nu tot aceleași izbucniri sufletești i-au pus și pe ei în mișcare ca pe ungerii din Hajdudorog? Ba da! Cu deosebirea că acuzații au trebuit să lupte pentru *păstrarea* drepturilor avute și de mult cîștigate, pentru acea comoară sufletească păzită cu scumpătate,

43 I. Georgescu, *op. cit.*, p. 300.

care este limba română, limba mamei lor, prin care, înaintea lui Dumnezeu, ei și strămoșii lor, și-au deschis sufletul din anii copilăriei și și-au exprimat dorințele lor cele mai fierbinți . . .”⁴⁴

Cu toate strălucitele pledoarii care au fost expuse, justiția maghiară a ținut să-și facă datoria și a pronunțat următoarele pedepse: preotul Gheorghe Mureșan, canonic onorar, un an și șase luni închisoare, trei ani pierderea drepturilor civile; Ioan Cerghi sen. 6 luni închisoare; Iacob Moldovan și Petru Tarța câte 6 luni închisoare și 3 ani pierderea drepturilor civile; Ioan Cerghi jun., Ioan Variu, A. Botiș, Grigore Bontea, Augustin Cădar, Ștefan Șoncodi, Pavel Șoncodi, Vasile Pop și Vasile Tăutu, câte 6 luni închisoare și un an pierderea drepturilor civile; Grigorie Borota, 3 luni închisoare și un an pierderea drepturilor civile; Maria Tarța, 15 zile închisoare și un an pierderea drepturilor; Maria Pinteș, achitată pentru 2000 coroane aur cauție. Șapte dintre ei nici nu aveau vârsta majoratului. În total, apăruseră în fața instanței 34 de inculpați, dar unii au fost achitați. De menționat că arestul preventiv a durat o jumătate de an, deși legea prevedea cel mult o lună. Sînt de admirat cîteva răspunsuri date de credincioși anchetatorilor. De pildă, Coriolan Cărbunaru, întrebare de ce nu accepta noua dieceză, a răspuns: „Toată lumea merge înainte, domnule judecător, numai noi să ne întorcem la greaca veche?” Iar Maria Pinteș, însărcinată, fiind întrebată dacă nu i-a fost teamă că va fi omorîtă, a răspuns: „O viață de om are fiecare și cu o moarte toți sîntem datori.” Condamnații și-au ispășit pedeapsa în închisoarea din Satu Mare. În timp ce preotul Gheorghe Mureșan era închis, credincioșii au refuzat să participe la slujbele săvîrșite de preoți trimiși de Episcopia de Hajdudorog, chiar în postul Paștilor.⁴⁵

După Moftinul Mic, un nou episod trist s-a petrecut în parohia Doba, lângă Satu Mare. În ziua de vineri 14 aprilie 1913, vicarul Jaczkovics și-a făcut apariția aici, însoțit de 16 jandarmi. Bătrînul preot Mihail Ciurdariu era în biserică și mărturisea, iar cimitirul bisericii era plin de alți credincioși care-și așteptau rîndul pentru spovedanie. Prim-pretorul Kepessy încearcă să intre în biserică, dar e împiedicat de credincioși, care nu acceptă ca păstorul lor sufletească să fie tulburat în asemenea momente. La ordinul prim-pretorului, jandarmii încep să lovească în credincioși, bărbați și femei. Șapte tineri dezarmează pe jandarmi și depun armele în fața prim-pretorului.

Urmează un nou proces, al credincioșilor din Doba, judecat tot la Satu Mare. Părintele Mihail Ciurdariu a fost condamnat la 3 luni închisoare. Din dispoziția procurorului regal din Satu Mare, bătrînul preot și-a început osînda la închisoarea de stat din Seghedin, tocmai în Vinerea

44 Pledoaria lui — un adevărat model al genului, expusă într-o maghiară „clasică” — a fost apreciată atît de presa românească și maghiară, cît și de completul de judecată. Publicată integral — în traducere românească — de Petru Papp, *op. cit.*, p. 124—161 (textul citat la p. 138, cu ușoare adaptări de stil).

45 Amănunte asupra procesului la Teodor Neș, *Oameni din Bihor*, Oradea, 1937, p. 535—542; I. Georgescu, *op. cit.*, p. 288—293 și 298—302.

Patimilor în ziua de 25 aprilie 1913. A rămas acolo trei luni și cinci zile. Ca și în cazul moftinenilor, în timpul detenției preotului lor, credincioșii din Doba au refuzat slujbele altor preoți, mulțumindu-se cu vecerniile și utreniile cîntate de Vasile Olah, cîntărețul bisericii.⁴⁶

În satele Sanislău și Resighea (j. Satu Mare), vicarul a fost întîmpinat cu aceeași ostilitate de preoții parohi și credincioși, adresîndu-i cuvinte jignitoare. În Resighea au aruncat în el cu noroi, în momentul în care intenționa să intre în școala confesională; jandarmii au întreprins o anchetă, cu audierea mai multor credincioși, dar fără nici un rezultat.⁴⁷ În astfel de situații, vicarul Jaczkovics a fost nevoit să-și încheie „vizi-tele canonice“.

În Satu Mare încearcă o „misiune“ asemănătoare Gönczy Antal, alt rutean renegat, numit protopop de către episcopul-locțiitor Papp Antal. În această calitate, încearcă să facă o inspecție la Culciu Mare, dar este huiduit de credincioși. A fost pedepsit preotul paroh Ioan Ternovan de către episcopul locțiitor din Ungvár (Ujgorod) cu o amendă de 85 coroane. Credincioșii de aici declară solemn că „vlădicia Hodorogului nu o vom primi în vecii vecilor“.⁴⁸

Abuzurile Episcopiei de Hajdudorog, dar mai ales comportamentul anticanonic al vicarului Jaczkovics au fost înfierate chiar și în Camera Deputaților din Budapesta de către cîțiva români. De pildă, Alexandru Vaida Voievod a luat cuvîntul la 29 noiembrie 1912, cu prilejul discutării bugetului de stat, prezentînd mai multe abuzuri săvîrșite în parohiile din „Secuime“, încorporate în noua dieceză. În iunie 1913 a luat cuvîntul deputatul Ștefan Cicio Pop, înfierînd purtarea necanonică a lui Jaczkovics, ca și condamnarea moftinenilor, dar și măsurile abuzive ale locțiitorului de episcop Papp Antal, care a dispus, cu de la sine putere, ca în școlile confesionale românești din parohiile supuse Hajdudorogului, să se introducă ca limbă de predare, maghiara. Cere revizuirea bulei, întrucît și papa s-a convins de eroarea făcută. I-a răspuns ministrul Cultelor și Instrucțiunii Jánkovich Béla, acuzînd pe ierarhii români uniți că nu și-ar fi exprimat clar opiniile cînd s-a pus problema înființării Episcopiei de Hajdudorog. La 5 decembrie 1913, deputatul Ștefan Cicio Pop a luat din nou cuvîntul în Camera Deputaților, în legătură cu această Episcopie. De data aceasta i-a răspuns noul prim-ministru, contele Tisza István, susținînd că ar exista credincioși greco-catolici maghiari chiar în parohiile unite românești, iar Guvernul are datoria ca „maghiarismul acestor greco-catolici maghiari din episcopiile române să fie asigurat“. Afirmatia era exagerată, cum vom vedea în cele ce urmează. La discuția care a avut loc în Casa Magnaților asupra „înregistrării“ noii dieceze, în iunie 1913, a luat cuvîntul și episcopul Vasile Hossu de la Gherla, dovedind cu fapte că ea va aduce numai nemulțumirea poporului român.⁴⁹

46 *Ibidem*, p. 302—305.

47 *Ibidem*, p. 305—308.

48 *Ibidem*, p. 308.

49 *Ibidem*, p. 293—297.

În revista *Katholische Kirchenzeitung* din Salzburg a apărut un articol care se ocupa și cu procesul moftinenilor, scriind: „Pentru ca vizi-tația canonică a numitului slujbaş bisericesc să nu ducă și la incidente sîngeroase, ea trebuie deocamdată întreruptă și amînată pentru vremea cînd, în comunele în chesiune, se va ajunge la liniște și la acceptarea unei hotărîri a Vaticanului, cu alte mijloace decît cele ale unor baionete de jandarmi. Durere însă, că oricine ar pleda pentru acest mijloc este declarat *trădător al ideii de stat ungar* ...”⁵⁰

În timp ce aveau loc aceste discuții în Parlament ori se țineau adu-nări de protest și apăreau articole vehemente în presa românească de atunci, s-a produs un fapt neașteptat. În ziua de 23 februarie 1914 s-a primit la reședința vicarială din Debrețin un pachet din care a explodat o bombă („mașină infernală”). Vicarul Jaczkovics și doi funcționari au fost uciși, iar alte șapte persoane au fost grav rănite. Autorul era un patriot român cu numele Ilie Cătărău. Era o nouă dovadă a nemulțumirii generale față de înființarea acestei dieceze, care urmărea exclusiv ma-ghiarizarea credincioșilor aflați sub ascultarea ei.⁵¹

În urma atîtor stăruințe și proteste ale clerului și credincioșilor ro-mâni, Vaticanul a cerut Nunțiatului sale din Viena, încă din 1913, să ia măsurile necesare în vederea revizuirii bulei *Christifideles Graeci*. În 1914 Vaticanul a acceptat ca parohiile românești încorporate „fără voia lor” în dieceza de Hajdudorog să fie alipite la cele românești de care au aparținut. Guvernul ungar a răspuns Nunțiatului că acceptă să resti-tuie eparhiilor românești 15 parohii, urmînd ca Hajdudorogul să pri-mească „în schimb” alte 10 parohii. Episcopatul unit român a refuzat „schimbul”.⁵² Ea și-a încetat practic existența, pentru români, după 1 de-cembrie 1918, cum vom constata mai jos.⁵³

„**Vicariatul Secuimii**”. Arătam în paginile anterioare că pînă în veacul al XVIII-lea nici nu s-a pus vreodată problema existenței unor cre-dincioși maghiari „de rit grec”, fie ortodocși, fie greco-catolici. Inexis-tența unor asemenea credincioși pe teritoriile stăpînite de imperiul habs-

50 Cf. revista *Cultura Creștină*, an. III, nr. 8, 1913, p. 250.

51 Nu e lipsit de interes să consemnăm aici și faptul că în aceeași perioadă în Maramureșul învecinat se pornise o acțiune de revenire la Ortodoxie a credin-cioșilor ruteni, îndrumați de ieromonahul Alexandru Cabaliuc, originar din satul Frasin, călugărit la Athos, hirotonit preot ortodox și rinduit paroh în Lucska de către protopopul ortodox Aurel Moțiu din Mișcolț. În urma acestei acțiuni, i s-a înscenat un proces de „trădare de patrie”, cu 188 de „complici”, urmărindu-se formarea unor resentimente față de Rusia țaristă în opinia publică ungară. Proce-sul s-a desfășurat la Sighet (25 septembrie 1913—7 martie 1914), terminîndu-se cu condamnarea la închisoare a 32 de credincioși, sentința care a provocat indignare nu numai între ruteni, ci în toate țările Europei. Cf. Gheorghe I. Moisescu, Ștefan Lupșa și Alexandru Filipașcu, *Istoria Bisericii Române*, II, București, 1958, p. 552—553. A se vedea și V. Aradi, *A rutén szkizmapör (Procesul rutean schismatic)*, Budapest, 1914.

52 Cf. *Cultura Creștină*, an. III, nr. 12, 1913, p. 353 urm.; Nicolae Mladin, *op. cit.*, p. 193.

53 Asupra Episcopiei de Hajdudorog să se vadă și Ștefan Manciualea, *Gra-nița de vest*, Blaj, 1936, p. 96—108 și Teodor Neș, *op. cit.*, p. 444—449.

burgic, rezultă din diploma împăratului Leopold I din 19/30 martie 1701 (diploma a doua leopoldină), din bula papală din 23 februarie 1721, care se ocupa de înființarea și de organizarea Bisericii românești unite din Transilvania, din bula Ecclesiam Christi din 26 noiembrie 1853, privind organizarea noii „provincii mitropolitane de Alba Iulia și Făgăraș” pentru credincioșii români uniți. Pe de altă parte, în statul ungar de după dualism erau recunoscute numai două Biserici ortodoxe — română și sîrbă. Deci, în nici o lege de stat nu se face amintire de credincioși *maghiari* uniți sau ortodocși. Cu toate acestea, s-a ajuns la crearea acestei Episcopii greco-catolice ungare de care ne-am ocupat, cu credincioși ruteni maghiarizați și români. Dar în cadrul acestei Episcopii, se creează și un „Vicariat al Secuimii”, cu sediul în Tîrgu-Mureș, deși în Congresul greco-catolicilor unguri de la Hajdudorog din 1868 nu s-a cerut Episcopie decît pentru credincioșii maghiarizați din părțile Tisei (zona Hajdudorog). Nu s-a cerut afilierea credincioșilor din „Secuime” la proiectata Episcopie nici mai tîrziu. Constituirea acestui Vicariat era o acțiune a Guvernului ungar din Budapesta din perioada premergătoare elaborării bulei Christifideles Graeci.

Românii din părțile secuiești, din actualele județe Covasna și Harghita, au avut o soartă asemănătoare celor din jurul Hajdudorogului, întrucît, locuind între secui și fiind nevoiți prin forța împrejurărilor să vorbească limba maghiară, cu timpul au fost secuizați. Nu intră în cadrul lucrării noastre problema originii secuilor și a timpului în care s-au așezat în Transilvania. Vom urmări pe scurt doar existența elementului românesc în părțile de sud-est ale Transilvaniei, în regiunea „secuilor”. În orice caz, secuii, colonizați în secolele XI—XIII în depresiunile Mureșului și Oltului, au găsit aici o populație românească ce trăia dispersată în toată regiunea, sub conducerea unor cneji proprii, cu o religie pe care secuii o numesc pînă azi „religia valahă” sau a românilor. Vechimea românilor poate fi dovedită documentar încă din secolul al XIII-lea. De pildă, în 1231, românii și secuii au închis trecătorile Carpaților pentru a împiedica o eventuală invazie a tătarilor. În 1256 se vorbea de dijma care urma să fie strînsă din partea secuilor și românilor (Ex parte Siculorum et Valachorum) pe seama arhiepiscopului din Strigonium (Esztergom). În 1300 era pomenit satul românesc Vlăhița (Olăh-falu, azi în j. Harghita), care aparținea de cetatea Odorhei, condus de cneazul Ursu și magistrul Dominic. În 1367—1375 erau consemnați românii din Vașarhei (Tg. Mureș). În 1426 erau confirmate mai multe privilegii românilor din Brețcu (azi j. Covasna — villa valachalis Bereczk), conduși de cnejii Ioan și Radu, ajutați de cîțiva secui. În „Secuime” exista, în evul mediu, pe lângă voievozi și cneji, o altă clasă, așa-numitul „boerinatus”.

Trăind alături de români, secuii au împrumutat de la ei, în cursul secolelor, o serie de instituții și forme de viață publică, precum și o serie de noțiuni privitoare la viața agricolă și pastorală. Însăși organizarea administrativă a secuilor în „scaune” (adică reședințe), a fost împrumutată de la „scaunele” romane; organizarea respectivă era formată

din 12 membri, ca și la români, o treime aleși de bătrînii satului, iar restul de adunarea satului. Alături de „dreptul secuilor“ (jus siculiciale), se face mereu amintire, în această regiune, și de „dreptul românilor“ (jus valachiciale sau olachiciale).

Sub raport religios, pînă în secolul al XVI-lea secuii erau catolici. Reforma acestui veac pătrunde la ei sub forma calvinismului (pe văile Mureșului și ale Tîrnavelor, de unde înaintează pe Olt pînă în Trei Scaune); în Odorhei și în unele sate din jur s-a răspîndit unitarianismul. Totuși, o bună parte din ei au menținut catolicismul. Românii erau ortodocși, dar după 1701, o parte din ei au fost trecuți la Biserica unită.⁵⁴

Istoricii, geografii și etnografii germani și unguri care s-au ocupat de problema populației Transilvaniei în secolul al XIX-lea (Heufler, K. F. von Czörnig, A. Ficker, K. Keleti, P. Balogh, Orbán Balázs, I. Lenk von Treuenfeld ș. a.), recunosc, în studiile lor, că în fostele comitate — mai tirziu județe — Mureș, Turda, Ciuc, Odorhei și Trei Scaune, alături de populația secuiască, locuia și un număr însemnat de români. De pildă, J. H. Benigni (*Handbuch der Statistik und Geographie Siebenbürgens*, vol. I, Sibiu, 1837, p. 11—12), scria că populația românească era cea mai numeroasă între locuitorii principatului Transilvaniei și că românii populau și însemnate regiuni din „scaunele secuiești“, formînd 3/5 din întreaga populație a Transilvaniei. Orbán Balázs, într-o lucrare publicată la Budapesta în 1867 (*A Székfely földleirása*), în patru volume, prezintă date și mai prețioase, dar aduce și o serie de precizări cu privire la „secuizarea“ unor români din părțile de sud-est ale Transilvaniei. Cităm numai cîteva exemple. Vorbind despre scaunul Odorheiului, făcea mențiunea că era locuit de 96.929 suflete, „toți secui, căci pe cei de religie răsăriteană (ortodoxă n. n.) a căror număr se ridică numai la 3901 suflete, nu-i putem numi valahi, ci *secui de religie răsăriteană din Secuime*, după cum doresc ei înșiși“ (vol. I, p. 15). Deci, ortodocșii români devin secui! În privința populației din Trei Scaune, același Orbán Balázs scria: „Locuitorii Trei Scaunelor, cu puține excepții, sînt cu toții secui, fiindcă și cei de religie orientală (ortodoxă n. n.) din Trei Scaune, în înțeles mai restrîns, s-au secuizat și-i putem considera drept secui de origine orientală“ (vol. II, p. 6). În scaunul Mureșului autorul găsește următoarea configurație confesională: reformați 48.034 suflete; romano-catolici 15.697; unitarieni 7.116; evrei 944; luterani 285; greco-catolici 12.641; ortodocși 5.520; străini 771. Cu privire la naționalitatea locuitorilor din scaunul Mureș, autorul face următoarele constatări: „Cea mai mare parte a acestei populații este secuiască, deoarece toți reformații, catolicii, unitarienii, luteranii, evreii și străinii colonizați, din punct de vedere al naționalității, sînt unguri. O foarte mare parte a celor de religie orientală (ortodoxă, n. n.) s-au maghiarizat atît de mult, încît nu vorbesc altă limbă; din această cauză și preoții lor sînt nevoiți să predice ungurește“ (vol. IV). În scaunul Ciucului, constată că „sînt și cîteva mii de ortodocși. Dintre aceștia, cei aduși mai de mult (cu deosebire iobagi colonizați de

54 Amănunte la Șt. Manciușea, *Episcopia de Hajdudorog*, p. 9—15.

către proprietari), s-au secuizat așa de mult, încît nu mai știu românește, nici nu vor să fie considerați ca români. Aceia care au venit mai tîrziu, îndeosebi din Moldova, și s-au așezat pe arăturile din apropierea trecătorilor, țin mortîș la naționalitatea lor și, deși au contact zilnic cu secuii și locuiesc pe pămîntul lor, totuși ne ignorează total limba“ (vol. II, p. 9). „Dacă vrem să-i clasificăm după naționalitate, sau mai bine zis după limbă, sînt secui cu buze maghiare toți greco-catolicii — 6525. Dintre ortodocșii care locuiesc în vechile sate din Ciuc, atît de mult s-au maghiarizat, încît s-ar simți jigniți dacă cineva i-ar considera români (valahi). Între aceștia și secui nu observăm nici o deosebire în ce privește limba, portul și obiceiurile. Așadar, pot fi socotiți ca români numai acei locuitori din munți, colonizați mai nou, care și-au păstrat limba și portul; numărul acestora însă, după socoteala cea mai imparțială, nu trece de 6000. Prin urmare, cu siguranță restul, în număr de 7045 sînt secui ortodocși“ (vol. II, p. 5, 6).

Orbán Balázs mărturisea că „în scaunele Odorhei, Ciuc, Trei Scaune și Mureș numărul acestui fel de *secui de religie răsăriteană*, se apropie de 30.000; din această cauză ar fi potrivit ca prin întemeierea unei episcopii maghiare de rit răsăritean, să fie scoși de sub autoritatea acelei Biserici care năzuiește să răspîndească vrajbă și ură între frați și prin instigații absurde voiește să-i înstrăineze de alte popoare, menite să trăiască împreună în dragoste frățească“ (vol. IV, p. 72).⁵⁵

Într-un studiu intitulat *Rasele din Ungaria (A népfajok Magyarországon, Budapest, 1902)*, — elaborat pe baza recensămîntului oficial din 1902 — Balogh Pál, indică cu exactitate și aproape sat de sat, originea românească a prețișilor greco-catolici secui, precum și procesul lor de deznaționalizare. Scriind despre populația județului Ciuc, arăta că existau locuitori care țineau „legea valahă“ în cîteva sate pur maghiare: Tomești, Ciceu, Șoimeni (10—20%) și Lăzărești (30—40%), considerîndu-i „elemente maghiarizate de origine românească“ (p. 639—641; azi nu mai sînt).

În județul Trei Scaune, în satele Ghelînța și Lisnău, 10% din populație o constituiau românii. Ei erau semnalați, prin anii 1830—1840, în localitățile: Poian, Lemnia, Boroșneul Mare, Toria, Ilieni și Arcuș. Pînă azi, elementul românesc de altădată s-a contopit în masa secuiască. Pe la mijlocul secolului al XIX-lea, comuna Estelnic a avut o majoritate românească, dispărută pînă la sfîrșitul lui; în Poiană Sărată, elementul românesc reprezenta 30—40%. Deznaționalizarea românilor prin Biserică o recunoaște însuși autorul, cînd afirmă că în vechile statistici ale județului Trei Scaune existau 23 de localități — pe timpul lui complet secuiesc — care aveau și „paternice minorități românești“. La data apariției lucrării, mai existau români în Dobolii de Jos, Reci și Ariușd, în proporție de 30—40% (p. 654).

Chiar și românii moldoveni, așezați în această zonă, s-au maghiarizat în multe localități. În Nicolești (azi j. Harghita), cu populație maghiară,

55 Reproduse după *Ibidem*, p. 19—20.

Balogh Pál constată că majoritatea credincioșilor erau ortodocși (azi nu mai sint). Au fost maghiarizate „în parte“ localitățile Bixad, Belani, Aita Mare, Aita Mică, Zălan și Bățanii Mari, dar în toate existau un număr însemnat de ortodocși și greco-catolici (10—20—40—50%), deși nu vorbeau limba română (p. 648).

Autorul constată prezența elementului românesc și în fostul județ Odorhei: comunele Vlăhița și Căpîlnița (azi j. Harghita) erau la origine românești; azi nu mai există nici un român. Mai existau greco-catolici și ortodocși în Tăureni și Aldea — azi în j. Harghita (20—30%), Merești (j. Harghita), Bățanii Mici și Doboșeni — azi j. Covasna (10—20%). Situația de azi este cu totul alta.

Aceeași soartă au avut-o și românii de pe văile Nirajului, Tîrnavei Mari și Tîrnavei Mici (partea sudică a actualului județ Mureș). Bazîndu-se pe statistica mai veche a colonelului Lenk, Balogh afirmă că românii locuiau în 27 de localități secuiești, dar recensămîntul din 1902 nu-i mai menționa. Ilienii — j. Mureș era o localitate pur românească, dar recensămîntul din 1902 o da complet maghiară. În Sîngeorgiul de Pădure existau 40% români ortodocși (p. 653—654). În Apalina și Toldal existau 40—50% români greco-catolici, plus secui greco-catolici. În Sîncraiu de Mureș, Cristești și Remetea (toate în j. Mureș) exista o majoritate etnică maghiară, dar o majoritate confesională ortodoxă, ceea ce arată că o parte din românii ortodocși erau deznaționalizați (p. 660). Cu timpul ei și-au pierdut și credința veche ortodoxă, așa cum s-a întîmplat în multe alte sate din această zonă.⁵⁶

Amănunte interesante asupra apartenenței confesionale a românilor din Secuime prezintă Șematismele celor două eparhii, ale Blajului și Sibiuului. De pildă, Șematismul Episcopiei greco-catolice de Alba Iulia și Făgăraș, apărut la Blaj în 1830, înregistrează 7257 români greco-catolici de limbă română și maghiară în scaunele Gurghiului, Ciucului și Casonului (Bilbor 425, Ghimeș 282, Lăzărești 115, Maiorești 555, Casonu Mare 700, Sindomic 121, Subcetate 755, Ditrău 68, Voșlobeni 605 ș. a.). În județul Trei Scaune erau 2787 români greco-catolici — vorbind româna și maghiara (Turia 213, Arcuș 163, Ghelînța 250, Ojdula 72, Lisnău 201, Boroșneu Mare 114, Poian 110). În scaunul Odorhei trăiau 3093 credincioși greco-catolici români, vorbind ambele limbi (Mărtănuș 368, Mărtănuș 133, Bezidu Nou 202 etc.)⁵⁷

Tot atît de interesantă este statistica Bisericii ortodoxe românești din Transilvania publicată la Buda în 1844 (*Universalis Schematismus ecclesiasticus venerabilis cleri orientalis pro anno 1843/4*). În scaunul Mureșului existau 1090 familii, cu 5450 suflete ortodoxe (Sîngeorgiul de Pădure cu 118 familii, Mureșeni 63, Morăreni 58, Band 156 etc). În Trei Scaune erau 7495 suflete ortodoxe (Mărtănuș 47 familii, Ojdula 27, Boroșneu Mic 38, Chichiș 38, Zagon 84, Păpăuți 32, Dobolii de Jos 60, Lisnău 42,

⁵⁶ Citate după *Ibidem*, p. 24—26.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 16—17.

Aita Mare 22, Aita Medie 53, Ozun 49 ș. a.). În scaunul Odorhei erau 343 familii, cu 1715 suflete.⁵⁸

Merită să fie menționate aici și datele pe care le prezintă statistica întocmită din dispoziția generalului Nicolae Adolf von Bukow, trimisul împărătesei Maria Tereza în Transilvania, între anii 1761—1762. Potrivit acesteia, în scaunul Odorhei erau 459 familii unite și 395 familii ortodoxe (deci, cu aproximativ 4 300 suflete), răsfirați în 116 localități (Porumbeni 40 familii, Bodogaia 25, Merești 20+9 etc.). În Trei Scaune erau 19 preoți uniți, cu 407 suflete și 11 preoți ortodocși la 1 458 familii (aproximativ 7 300 suflete), în 91 localități; de pildă: 45 în Arcuș, 15 în Bodoc, 18 în Boroșneu Mare, 36 în Boroșneu Mic, 41 în Dobolii de Jos, 35 în Turia, 53 în Lemnia, 55 în Ghelința, 33 în Păpăuți, 32 în Poian, 32 în Mărtănuș, 13 în Belani, 13 în Estelnic, toate unite; 49 familii în Sf. Gheorghe, 38 în Sîntion-lunca, 12 în Măgheruș, 40 în Lisnău, 32 în Bicfalău, 42 în Dobîrlău, 40 în Ozun, 14 în Chichiș, 36 în Ilieni, 25 în Chilieni, 10 în Sîncrai, 13 în Comolău, 21 în Zălan, 13 în Malnaș, 32 în Baraolt, 79 în Belini, 34 în Aita Mare, 30 în Aita Medie, 25 în Zăbala, 23 în Brateș, 22 în Pava, 18 în Moacșa, 13 în Leț, 25 în Mărcușa, 14 în Mărtineni, 13 în Cătălina, 40 în Ojdula, 18 în Tîrgu Secuiesc, 41 în Cernatu de Jos, 17 în Cernatu de Sus, 31 în Dalnic, 26 în Mărtănuș, toate ortodoxe. Am stăruit asupra atîtor cifre, întrucît azi în foarte multe din aceste comune, Arhiepiscopia ortodoxă română a Sibiului nu mai are nici un credincios, iar în unele există în număr infim.

În scaunul Ciuc erau 760 de familii unite, cu 16 preoți (ortodocși nu existau), răspîndiți în 51 de localități. Cele cu număr mai mare erau repartizate astfel: 22 familii în Ciuc Sîngeorgiu, 19 în Lăzărești, 22 în Sîntimbru, 15 în Sîncrăieni, 30 în Plăieșii de Sus, 31 în Imper, 36 în Sîndomic, 20 în Tomești, 19 în Mădăraș, 14 în Racul, 45 în Mihăileni, 58 în Gheorgheni, 38 în Ditrău, 17 în Subcetate, 50 în Joseni, 15 în Uifalău ș. a. Ca și în cazul celor de mai sus, astăzi în multe din parohiile menționate, Episcopia ortodoxă de Alba Iulia — de care aparține județul Harghita — nu mai are nici un credincios, iar în cîteva sînt foarte puțini.

În scaunul Mureș, românii apar în 119 localități, cu 575 familii unite și alte 1 549 ortodoxe (cu peste 10.600 suflete). Dintre cele cu un număr mare, menționăm: 15+32 familii în Bărdești, 56 în Medișa, 36 în Cristești, 31+36 în Ungheni, 16 în Crăciunești, 15 în Sînbenedic, 20 în Acățari, 55 în Sîngeorgiu de Pădure, 16+1 în Sîntandrei, 24 în Bolintineni, 17+2 în Iobăgeni (azi Valea), 3+20 în Lăurenii, 7+27 în Păsărenii, 7+26 în Corunca, 16+45 în Sîngeorgiu de Mureș, 56+39 în Tg. Mureș, 15+39 în Voiniceni, 14+18 în Sîntana de Mureș, 26 în Morărenii, 10+29 în Porumbeni, 2+27 în Nazna, 6+18 în Sîncrai, 28 în Remetea, 25 în Sărata, 32 în Cînta ș. a.⁵⁹ Observația făcută pentru Scaunul Ciuc este valabilă și pentru Mureș.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 17—18.

⁵⁹ Cf. Dr. Virgil Ciobanu, *Statistica românilor din Ardeal, făcută de administrația austriacă la anul 1761—1762 ...*, Cluj, 1926, p. 63—74.

Am stăruit mai mult asupra acestei chestiuni pentru a arăta împrejurările în care a sporit numărul secuilor din fostele scaune Mureș, Ciuc, Odorhei și Trei Scaune prin secuizarea românilor băștinași. Paralel cu deznaționalizarea lor, a avut loc și trecerea lor la alte confesiuni. Una din căile prin care s-a realizat înstrăinarea lor și de credința strămoșească a fost tocmai Episcopia greco-catolică ungară de Hajdudorog. Presupunem că trecerea unor români ortodocși la unirea cu Roma s-a făcut în anii 1761—1762, când s-a întocmit cunoscuta statistică a preoților și credincioșilor români din Transilvania, din ordinul generalului Nicolae Adolf von Bukow. În acele împrejurări, comisia încredințată cu întocmirea statisticii a trecut ca greco-catolici (uniți) o parte din credincioșii români din zonele amintite.

Pierzându-și limba, ei au început să fie considerați greco-catolici de limbă maghiară (ceilalți — ortodocși de limbă maghiară). Cerându-se cu atâta stăruință înființarea Episcopiei de Hajdudorog, Guvernul ungar a avut acum prilejul potrivit să-i treacă pe toți acești credincioși uniți sub jurisdicția noii Episcopii. Fiind însă prea îndepărtați de centrul ei, de orașul Hajdudorog, prin bula papală, *Christifideles Graeci*, s-a prevăzut și constituirea unui „Vicariat” cu 35 de parohii luate de la „Arhidieceza unită de Alba Iulia și Făgăraș” (Blaj). Iată ce spunea însăși bula respectivă: „În ce privește parohiile care se vor desprinde din Arhiepiscopia de Făgăraș, adică acelea care și sînt separate de noua dieceză, fiind departe de scaunul ei episcopal, permitem să fie cirmuite de episcopul de Hajdudorog printr-un vicar, numit și constituit de el”. Pentru noul vicar s-a prevăzut același salariu pe care-l aveau și ceilalți vicari „ai diecezelor de rital grecesc din Ungaria”, plătit din bugetul statului.⁶⁰ Prin înțelegerea cu Guvernul ungar, cele 35 de parohii românești, luate de la dieceza Blajului, s-au constituit într-un „Vicariat al Secuimii”, cu sediul în orașul Tg. Mureș. În felul acesta, în ciuda protestelor ierarhilor, ale preoților și credincioșilor români, a presei românești, au ajuns sub jurisdicția Hajdudorogului (și a Arhiepiscopiei de Esztergom), atîtea suflete românești. Este limpede pentru oricine că, scoțîndu-le de sub autoritatea Arhidiecezei *românești* de la Blaj, se urmărea maghiarizarea lor totală (maghiarizare, apoi catolicizare).

Iată numele parohiilor din „Vicariatul Secuimii”. I. Tractul (Protopopiatul) Mureș: Andreeni cu 17 filii; Bolintineni, cu 7 filii, Roteni cu 4 filii; Crăciunești cu 4 filii; Ivănești cu 5 filii; Tg. Mureș cu 3 filii; Șoard cu 5 filii; Troița cu 5 filii; Sîmlorinț cu 1 filie; Tirimișara cu 1 filie (10 parohii, 52 filii, cu 3 085 credincioși, din care 1 374 vorbeau numai românește, iar 414 ambele limbi). II. Tractul Gurghiu: Frumoasa cu 21 filii; Sîndominic cu 6 filii; Ghimeș-Făget cu 4 filii; Voșlobeni cu 1 filie; Joseni cu 1 filie; Gheorgheni cu 3 filii (6 parohii, 36 filii, cu 7 077 credincioși, din care 2 753 vorbeau numai românește, iar 2 090 ambele limbi). III. Tractul Odorhei: Aldea cu 23 filii, Bodogaia de Jos cu 16 filii; Bezidu

Nou cu 7 filii; Jacodu Român cu 9 filii și 2 cătune; Odorheiu Secuiesc cu 23 filii; Sovata cu 4 filii și 1 cătun; Aita Seacă cu 3 filii; Eliseni cu 7 filii (8 parohii, 92 filii și 3 cătune, cu 3 807 credincioși, din care numai 140 vorbeau românește). IV. Trei Scaune: Arcuș cu 11 filii; Boroșneu Mare cu 18 filii; Casonu Mare cu 1 filie; Ciuc Sîngeorgiu cu 8 filii; Lăzărești cu 7 filii; Ghelînța cu 10 filii; Ilieni cu 4 filii; Lemnia cu 9 filii; Lisnău cu 7 filii; Poian cu 7 filii; Turia de Jos cu 7 filii (11 parohii, 89 filii, cu 4 750 credincioși, care vorbeau numai ungurește).⁶¹

Proiectul unui Hajdudorog ortodox. Îndată după crearea noii dieceze, presa ungară a difuzat că se proiectează înființarea unei *Episcopii ortodoxe ungare*. Din ea urmau să facă parte 61 de parohii „grecești”, dependente pînă atunci de Mitropolia de Carloviț. La proiectata Episcopie urmau să fie anexate și alte parohii ortodoxe-românești sau sîrbești — dacă 2/3 dintre credincioși se vor declara maghiari și vor cere să-i fie anexați. Limba liturgică urma să fie greaca veche, iar în administrație cea maghiară.⁶²

Războiul a împiedicat punerea în practică a acestei idei. Dar în vara anului 1918, cînd unii mai credeau în victoria Puterilor Centrale, s-a dat publicității un comunicat „semioficial”, din partea „Consiliului Culturii naționale”, că există un proiect de organizare a unei asemenea Episcopii. Se arăta că existau ca la 50.000 de ortodocși unguri în Budapesta, Mișcolț, Szentes, Hódmezővásárhely, Komárom ș. a. Fiind sub ascultarea Bisericii ortodoxe românești, acești credincioși „unguri” erau expuși pericolului de-a se „româniza” (!). Ziarele respective subînuiau faptul că pînă la data respectivă, peste 100.000 credincioși unguri au fost „românizați” prin Biserică, deci era timpul să se pună capăt „primejdiei”. Proiectul de lege respectiv a și fost avizat de primul ministru Wekerle Sándor și de ministrul Cultelor Zichy János. În Parlament urma să fie prezentat de către deputatul Falussy Árpád.⁶³ Ideea „salvării” sufletelor ungurești amenințate cu românizarea n-a mai ajuns însă în discuția Parlamentului. Ziua de 1 Decembrie se apropia ...

Epilogul Hajdudorogului. Deși Vaticanul a făcut propuneri în sensul revizuirii bulei *Christifideles Graeci* încă din 1913, totuși nu s-a realizat nimic. A izbucnit în curînd războiul din 1914 — urmat de intrarea României în război împotriva Austro-Ungariei în 1916 — încît opinia publică românească nu mai avea posibilitatea de a se ocupa de „bula odioasă” din 1912. Credincioșii români, rupti împotriva voinței lor de la eparhiile românești de care aparțineau, au rămas sub jurisdicția Hajdudorogului pînă după 1 Decembrie 1918. După înfăptuirea memorabilului act din istoria poporului român, realizarea unității statale, majoritatea parohiilor românești afiliate Hajdudorogului au rămas pe teritoriul noului

61 *Ibidem*, an. III, nr. 1, 1913, p. 25—26.

62 Cf. (Nicolae Bălan), *Episcopie ortodoxă maghiară, în Revista Teologică, Sibiu*, an. VII, nr. 11—12, 1913, p. 379—380.

63 Cf. *Cultura Creștină*, an. VII, nr. 13—14, 1918, p. 298.

stat național român unitar. Chiar înainte de unirea Transilvaniei cu România, credincioșii și-au manifestat dorința de a ieși de sub ascultarea acelei dieceze străine. La 18 noiembrie 1918 a avut loc o mare adunare populară la Carei, în cadrul căreia s-a constituit un „Vicariat național român”, pentru 46 parohii românești din nord-vestul Transilvaniei, afiliate cu șase ani în urmă la dieceza ungară. În fruntea lui a fost ales, ca vicar, protopopul Romul Marchiș din Carei.⁶⁴ În urma schimbărilor teritoriale survenite după 1918, la 10 mai 1919 Nunțiatura din Viena a dat un decret (confirmat de papa la 9 iunie), prin care 42 din acele parohii erau puse sub „administrația” episcopului Dimitrie Radu de la Oradea, dar numai ca „delegat apostolic”; celelalte 4 erau puse sub conducerea episcopului Iuliu Hossu de la Gherla.

La 13 martie 1919 s-a ținut o adunare la Tg. Mureș, la care au participat reprezentanți ai clerului și credincioșilor din „Vicariatul Secuimii”, prin care cereau revenirea sub ascultarea Arhiepiscopiei Blajului. Dorința li s-a acceptat, căci la 29 iulie 1919 parohiile fostului Vicariat au fost trecute în „administrația Ordinariatului Arhiepiscopiei Blajului” (scaunul mitropolitan fiind vacant), dar tot ca „delegat al Sfântului Scaun Apostolic”. Lucrurile au revenit apoi la starea de dinainte de 1912.⁶⁵ În felul acesta, s-a încheiat un capitol dureros din istoria Bisericii românești unite.

*

În urma Dictatului de la Viena din 30 august 1940, o parte însemnată din Transilvania de nord și de vest a fost atribuită Ungariei horthyste. Îndată după instituirea noii administrații, Episcopia greco-catolică ungară de Hajdudorog (până atunci numai cu parohii din Ungaria trianonică) și-a reluat acțiunea de înstrăinare a credincioșilor români din parohiile care i-au aparținut pînă în 1918.⁶⁶ Guvernul horthyst intenționa chiar să înființeze o Mitropolie ortodoxă ungară pentru credincioșii români, sîrbi, cehi, și slovaci de pe teritoriul Ungariei, firește, cu limba maghiară în cult. A și fost numit ca șef al Bisericii ortodoxe ungare — cu reședința în Munkács — un oarecare Mihail Popoff, fost preot militar în armata rusă țaristă, sub ascultarea căruia au fost trecute și câteva parohii românești din Ungaria trianonică, aparținătoare pînă atunci de Episcopia Aradului. Dar nici un ierarh ortodox n-a voit să-l hirotonisească, mai ales în urma intervențiilor și lămuririlor date de Patriarhia ortodoxă română. Ulterior s-au ivit și alți candidați pentru ocuparea acestui post. S-a înființat și o Facultate de teologie ortodoxă în Budapesta, cu limba de predare maghiară, tot în vederea maghiarizării celor de alt

64 *Cultura Creștină*, an. VII, nr. 17—20, 1918, p. 368—369.

65 După diferite informații din *Cultura Creștină*, an. VIII, 1919.

66 Amănunte la Dr. Antonie Plămădeală (azi Mitropolitul Ardealului), *Un episod important din lupta pentru limba română*, în *Ortodoxia*, an. XXX, nr. 3, 1978, p. 417—464 (și extras, 50 p., ulterior reprodus în vol. *Dascăli de cuget și simfire românească*, București, 1981, p. 470—530).

neam. Mulți dintre credincioșii români rămași în Ungaria trianonică, iar în 1940—1944 dintre cei din „Secuime“, au fost siliți să treacă la alte culte: catolic, reformat, unitarian. Preoții români au fost obligați să slujească în limba maghiară. Aproape în toate zonele cotoprite de horthyști, autoritățile au impus preoților români să cînte în biserică imnul maghiar.⁶⁷ Înfrîngerea Germaniei fasciste și a Ungariei horthyste a pus însă capăt tuturor încercărilor de înstrăinare a românilor de neamul, limba și credința lor.

---

67 Dr. Mihai Fătu, *Biserica românească din nord-vestul țării sub ocupația horthystă*, București, 1985, p. 137—147. A se vedea și vol. *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României, septembrie 1940—octombrie 1944*, București, 1985, indeosebi p. 56—147.

GUVERNELE UNGARE ȘI ȘCOLILE CONFESIONALE ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA

Până către sfârșitul secolului al XVIII-lea, nu putem vorbi de un învățământ popular organizat la românii din Transilvania, datorită împrejurărilor vitrege de viață politico-socială în care trăiau. În ultimele trei decenii ale acestui secol, în urma difuzării ideilor iluministe în imperiul habsburgic, împărăteasa Maria Tereza (1740—1780), dar mai ales fiul ei împăratul Iosif II (1780—1790), adept al așa-numitului „absolutism luminat“, au fost preocupați tot mai mult de răspîndirea culturii în mase, de culturalizarea acestora. În fond, prin aceasta se urmărea tot consolidarea statului plurinațional habsburgic și transformarea mentalității societății de atunci. Fiindcă învățămîntul mediu și superior — accesibil fiilor de nobili și de moșieri — era bine organizat, atenția Curții imperiale s-a îndreptat spre învățămîntul elementar. Un apreciat pedagog al vremii, piaristul Johann Ignatz von Felbiger, a fost adus din Prusia la Viena, unde a elaborat legi și regulamente școlare (Allgemeine Schulordnung din 1774, Ratio Educationis din 1777, Norma Regia din 1781), a scris metodici pentru îndrumarea învățătorilor, a organizat cursuri pentru pregătirea acestora, a întocmit manuale școlare, care au fost traduse și adaptate pentru școlile celorlalte naționalități din imperiu.

Legislația școlară austriacă a avut urmări și asupra învățămîntului românesc din Transilvania, îndrumat exclusiv de Biserică. Reprezentanții „luminismului românesc“ au formulat un adevărat „program“ privind emanciparea politică și socială a poporului lor. De aceea, paralel cu Supplexul din 1791, prin care se revendica dreptul de națiune politică pentru poporul român, reprezentanții „luminismului românesc“ au militat și pentru dezvoltarea învățămîntului în limba maternă și răspîndirea culturii în popor, urmărind prin aceasta, pregătirea lui pentru lupta politică, în vederea emancipării naționale și sociale. Un rol deosebit în această acțiune au avut cunoscuții cărturari Gheorghe Șincai, Ioan Piuariu Molnar, Dimitrie Eustatievici, Radu Tempea V. La memoriile unora dintre aceștia, se adaugă propunerile făcute chiar de unii reprezentanți ai autorităților de stat habsburgice, care — după înăbușirea răscoalei lui Horea (1785) — recomandau și înființarea de școli elementare („triviale“) pe seama românilor. Rezultatul a fost că s-au instituit două posturi de „directori“ pentru organizarea și conducerea de școli românești în cadrul episcopiei de la Blaj și Sibiu. Primul director al școlilor din

eparhia Blajului a fost Gheorghe Șincai (1782—1794), care a izbutit să înființeze aproape 300 de școli; în eparhia Sibiului au fost conduse de Dimitrie Eustatievici (1786—1795) și Radu Tempea V (1796—1808), mai târziu de Moise Fulea (1814—1838), care au înființat aproape tot atâtea școli ortodoxe; alte școli românești au luat ființă în Banat și „părțile ungurene” (Arad, Bihor, Sătmar, Maramureș). Pentru pregătirea viitorilor învățători s-au deschis cursuri speciale la Blaj, Sibiu (1786), Arad (1812). Fiecare episcop era considerat și îndrumătorul tuturor școlilor din eparhia sa.

Deși modeste, cu învățători cu puțină pregătire, școlile ortodoxe au început să prezinte o primejdie pentru stat, datorită caracterului lor prea „românesc”. Așa se explică faptul că în anul 1838, Guvernul transilvan de atunci a luat episcopului Vasile Moga din Sibiu, dreptul de „super-inspecție” asupra acestor școli, acordându-l episcopului romano-catolic maghiar de la Alba Iulia.¹

În anul 1858 erau în toată Transilvania 2398 școli populare, cu peste 90.000 de elevi. Dintre acestea, 460 erau germane, 957 maghiare și 981 românești (din care, peste 600 ortodoxe, cu 33.229 elevi).²

Învățământul elementar românesc îndrumat de Biserică a cunoscut o frumoasă dezvoltare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În eparhia Sibiului, de pildă, încă în primul sinod eparhial convocat de Andrei Șaguna la Sibiu, la 12 martie 1850, s-a hotărât ca preoții-parohi să funcționeze ca directori școlari, protopopii ca inspectori ai școlilor din protopopiatul lor, episcopul fiind „inspectorul suprem” al școlilor populare din întreaga eparhie.³ Aceste prevederi s-au fixat apoi și în noua lege de organizare a Bisericii Ortodoxe românești din Transilvania, Statutul Organic elaborat de mitropolitul Andrei Șaguna, discutat și votat de primul Congres al Mitropoliei ortodoxe ardelenne (16/28 septembrie—7/19 octombrie 1868), sancționat de împăratul Francisc Iosif I la 28 mai 1869. Datorită stăruințelor mitropolitului Andrei Șaguna, autonomia Bisericii Ortodoxe românești din Transilvania a fost recunoscută prin Articolul de lege IX din 1868, care da Bisericii dreptul de a-și reglementa, administra și conduce singură, — doar sub „suprema inspecțiune” a împăratului-rege, — toate problemele sale bisericești, școlare și fundamentale.

Întreținerea acestor școli se făcea din așa-numita „dare culturală”, recunoscută prin lege în 1868, care reprezenta 5% din impozitul către stat, plătit de fiecare cetățean; ulterior s-a admis ca acest procent să poată fi sporit, în funcție de nevoile școlilor fiecărei confesiuni. Este de ajuns să subliniem că pînă la sfîrșitul păstoririi lui Șaguna existau — nu-

1 Cf. *Actele Sinodului Bisericii gr. răsăritene în Ardeal din anul 1864*, Sibiu, 1864, p. 203—207.

2 Cf. *Telegrafal Român*, an. VI, nr. 17 din 24 aprilie 1858, p. 66.

3 *Actele soboarelor Bisericii greco-răsăritene din Ardeal din anii 1850 și 1860*, Sibiu, 1860, p. 45.

mai în Arhiepiscopia Sibiului — aproape 800 de școli populare ortodoxe îndrumate de Biserică. Altele existau în eparhiile ortodoxe ale Aradului, Caransebeșului și în „vicariatul“ de Oradea, ca și în eparhiile românești unite de Blaj, Oradea, Gherla și Lugoj. Dascălii acestora erau pregătiți în școlile pedagogice (preparandii), conduse tot de Biserică, de la Sibiu, Blaj, Arad, Caransebeș, Gherla. Manualele școlare erau tipărite în centrele eparhiale respective, lucrate de profesorii de la școlile lor pedagogice sau chiar de unii preoți și învățători cu pregătire deosebită și cu experiență didactică.

Deși modeste, cu clădiri de multe ori necorespunzătoare, cu salarii infime pentru dascăli, cu material didactic puțin, totuși, aceste școli și-au făcut datoria, pregătind plugari luminați, creștini buni, dar și „români adevărați“ care țineau cu tărie la neamul și limba lor.⁴

După crearea statului dualist, învățământul poporal din Ungaria și Transilvania s-a organizat prin „Articolul de lege XXXVIII din 1868“. Două erau principiile fundamentale ale acestei legi: obligativitatea și libertatea învățământului, adică părinții puteau să-și trimită copiii la orice școli doreau. Școlile primare (popolare) puteau fi înființate și susținute de stat, de confesiuni, de comunele politice și de societăți, respectiv particulari. Școala poporală avea două cicluri: cursul obișnuit, cu 6 clase (de la 6 la 12 ani) și „școala de repetiție“ (de la 12 la 15 ani). Confesiunile aveau dreptul să înființeze și să susțină școli proprii, să le fixeze limba de predare și planul de învățământ (programa analitică), să aleagă și să numească învățătorii, să le fixeze salariile, să exercite dreptul de control asupra școlii și învățătorilor ei. Paragraful 80 al legii prevedea ca și în școlile de stat limba de predare să fie limba maternă a elevilor din comuna respectivă. Același lucru îl stabilea și „Legea despre egala îndreptățire a naționalităților“ din 1868, numită și „Articolul de lege XLIV“ din 1868 (§ 17 și 18): „toți cetățenii patriei, de orice naționalitate, care locuiesc în mase mai mari, se pot cultiva — în apropierea ținutului locuit de ei — în limba maternă până la începerea unei culturi mai înalte, academice.“

În deceniile care au urmat, se înregistrează însă câteva aspecte negative privind întreaga organizare școlară a românilor transilvăneni. S-au introdus o seamă de schimbări în legislația școlară, în detrimentul celorlalte naționalități, cu tendința vădită de maghiarizare a lor prin școală. Acestea au fost: Articolul de lege XVIII din 1879 (Legea Trefort), Articolul de lege XXX din 1883, Articolul de lege XV din 1891, dar mai ales Articolul de lege XXVII din 1907 (Legea lui Apponyi), care au limitat treptat autonomia Bisericii, iar școlile populare românești au fost supuse sistematic unor măsuri menite să ducă la slăbirea rezistenței naționale românești și în final la maghiarizarea lor.⁵

⁴ Vezi despre organizarea școlilor ortodoxe de atunci, Dr. Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andreiu Șaguna*, ed. II, Sibiu, 1911, p. 130—141.

⁵ Dr. Onisifor Ghibu, *Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*, București, 1915, p. 106.

Inceputurile acțiunii de deznaționalizare prin școală. La 22 februarie 1873 Ministerul Cultelor și Instrucțiunii din Budapesta adresează un ordin circular autorităților superioare ale tuturor confesiunilor din Ungaria și Transilvania, prin care le cerea să aducă la cunoștința credincioșilor lor că Guvernul ungar nu intenționează să transforme școlile confesionale în școli comunale, ci pretinde numai ca ele să întrunească prevederile Articolului de lege XXXVIII din 1868, ca organele bisericesti să-și inspecteze școlile în subordine și să ia măsurile necesare atunci când constată că ele nu se încadrează în prevederile legii.⁶

În urma acestui ordin, Consistoriul (Consiliul eparhial) din Sibiu trimite o circulară protopopiatelor (considerate de Statutul Organic și ca „inspectorate școlare”) — cu nr. 156 Școl. din 8 mai 1873, — prin care le îndruma să caute, prin toate mijloacele, ca școlile românești să facă față tuturor prevederilor legii amintite, explicînd poporului care este rostul școlii românești, în așa fel ca pînă în toamnă, nici o parohie să nu rămînă fără școală și învățător.⁷

În 1875 problema școlilor românești se discută în Camera Deputaților din Budapesta. În ședința din 3 decembrie 1875, în cadrul discuțiilor asupra bugetului Ministerului Cultelor și Instrucțiunii, deputatul român Sigismund Borlea ridică mai multe probleme privitoare la școlile populare românești. Din cuvîntarea lui rezultă că foarte multe manuale românești erau interzise și confiscate și că unul din deputați — Plachy — ceruse obligativitatea studiului limbii maghiare în școlile românești, instituirea unei comisii de cenzură pentru manualele folosite în aceste școli, precum și înlăturarea învățătorilor care nu întrunesc condițiile pentru instruirea copiilor în limba maghiară. Lucrurile aveau să se pună în practică după cîțiva ani, cum vom constata în paginile următoare.⁸

În anul următor, la 4 decembrie 1876, același Sigismund Borlea aducea la cunoștința Camerei Deputaților că în mai multe localități din Transilvania și Banat s-au înființat școli comunale din fondurile fostelor regimente românești de graniță, dar Guvernul își revendică dreptul de a numi învățători. Încercînd să le dea un caracter confesional, autoritățile locale n-au mai permis deschiderea lor. Mai mult decît atît: în foarte multe sate, credincioșii români au fost sfătuiți să renunțe la școlile lor confesionale, adică să accepte transformarea lor în școli de stat, și astfel să nu mai fie obligați la întreținerea învățătorului, urmînd ca el să fie salarizat de stat. Prezintă cazul mai multor sate românești din județul Hunedoara, în care au fost trimiși numai învățători maghiari, necunoscători ai limbii române. În satul Zeicani credincioșii au cerut înlocuirea învățătorului maghiar, bețiv, necunoscător al limbii, cu un român. Urmarea a fost că Ministerul Cultelor și Instrucțiunii le-a intentat „proces penal pentru tulburare de pace”. Își încheia discursul punînd

6 *Telegraful Român*, an. XXI, nr. 21 din 1873, p. 81.

7 E. Hodoș, *Cercetări. Probleme școlare confesionale*, Sibiu, 1944, p. 79—80.

8 Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VI, Sibiu, 1910, p. 534—538.

în lumină faptul că pînă atunci comitatele Făgăraș și Zarand, locuite numai de români, aveau în fruntea lor prefecti (comiți) de neam român. Guvernului nu i-a convenit acest lucru, încît comitatul Zarand a fost desființat în 1876, iar în Făgăraș „administrația a fost luată din mîna românilor”.⁹

Nu este lipsit de interes să consemnăm și discursul rostit de George Pop de Băsești, viitorul președinte al Partidului Național Român, în ședința din 24 noiembrie 1876, în care propunea ca în Institutele pedagogice de stat din Deva, Arad, Sighet și Zalău să se predea cursurile în limbile maghiară și română, întrucît erau situate în zone locuite de români. Amintea și faptul că la Institutul pedagogic din Deva, inițial s-au predat cîteva materii în românește, dar Ministerul le-a sistat. La Universitatea din Cluj, unde exista o catedră de Limba și literatura română (incredințată preotului Grigorie Silași, membru corespondent al Academiei Române), profesorul a fost atacat în presa maghiară pentru că predă această materie în limba română (!) și denunțat Guvernului. Amintea cazuri deplorabile în justiție, unde toți judecătorii români au fost trimiși în orașe din pusta Ungariei, iar în locul judecătorilor români pensionați au fost numiți numai maghiari, încît „dintre cei 50 de judecători de la Înalta Curte, doi sînt români, iar între 148 de judecători la ambele Table regești (Curți de apel n. n.), numai 7 sînt români”. Iși încheia expunerea cu aceste cuvinte neplăcute pentru deputații unguri: „Politica de maghiarizare se urmează de mult timp, de 60 ani, cu mai multă și mai puțină tenacitate, iar de 16 ani cu toată forța, cu întrebuințarea tuturor mijloacelor. Acestui scop i se jertfește tot ce avem. Și care este rezultatul? Nici unul! Noi, români, sîntem moștenitorii acestui pămînt de 2000 de ani aproape și de la început sîntem tot români pînă astăzi”.¹⁰

Manuale școlare interzise. Potrivit rînduielilor stabilite de marele arhieru Andrei Șaguna, fixate în scris în Statutul Organic, în școlile confesionale ortodoxe se foloseau numai manuale scrise de preoți sau profesori care erau în slujba Bisericii, apărute în „tipografia diecezană” din Sibiu (celelalte eparhii — inclusiv cele unite — procedau la fel). Unele din ele au ajuns la mai multe ediții, mereu îmbunătățite, dovadă a aprecierii de care se bucurau (*Cartea întâia de lectură* a preotului profesor Ioan Popescu de la Sibiu la 18 ediții, *Abecedarul* preotului profesor Zaharia Boiu la 14 ediții ș. a.). Toate — dar mai ales cărțile de citire și de istorie — făceau și educație românească, imprimînd în sufletul copiilor ideea de unitate etnică, lingvistică și culturală a românilor de pretutindeni. Tocmai din aceste motive, manualele didactice românești — tipărite în Transilvania sau în vechea Românie — au ajuns în atenția autorităților de stat ungare.

⁹ *Telegraful Român*, an. XXIV, nr. 96 din 2/14 decembrie 1876; T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VI, p. 603—606.

¹⁰ *Telegraful Român*, an. XXIV, nr. 93 din 21 noiembrie (3 decembrie) 1876; T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VI, p. 596—602.

La scurt timp după crearea statului dualist Austro-Ungaria și mai ales în perioada cît Ministerul Cultelor și Instrucțiunii era condus de Trefort Ágoston, o serie de manuale pentru școlile populare au fost interzise. De pildă, au fost interzise *Cartea de citire*, *Elemente de geografie* și *Elemente de istorie* de Zaharia Boiu, toate apărute la Sibiu în 1868.

În 1876, a nouă lege școlară obliga pe inspectorii școlari să controleze programele de învățămînt, manualele școlare și materialul didactic, atît în școlile de stat și comunale, cît și în cele confesionale.

La 6 iunie 1877, Ministerul (cu adresa nr. 14.011) trimite Consistoriului sibian o listă cu 47 de manuale și atlase școlare interzise, din care 14 erau românești (celelalte erau în limbile sîrbo-croată, slovacă, ruteană și germană). O simplă înșirare a titlurilor este semnificativă:

1. *Elementariu* sau Abecedariu de Basiliu Petri, Sibiu, 1874;
2. *Lepturariul* lui Aron Pumnul, Viena, 1862—1865;
3. *Geografia* lui G. Vlădescu, ed. 13, București, 1868;
4. *Geografia* lui M. Mihăescu, ed. 3, București, 1873;
5. *Istoria românilor* a lui August Treboniu Laurian, București, 1873;
6. *Atlante geografic* de același, Paris-București, 1868;
7. *Istoria patriei* de canonicul Ioan Micu Moldovan, Blaj, 1875;
8. *Geografia* de Silviu Sălăgianu, Viena, 1871;
9. *Istoria Transilvaniei* de preotul Ioan V. Rusu, Sibiu, 1865;
10. *Istoria Ungariei* de protopopul Meletie Drăghici, Timișoara, 1874;
11. *Geografia (Ungariei)* de Dimitrie Varna, Sibiu, 1875;
12. *Carte de lectură românească* de Visarion Roman, Sibiu, 1873;
13. *Legendariu* de Ștefan Pop, Blaj, 1872;
14. *Istoria românilor* de I. Tuducescu, Arad, 1876 (tocmai atunci autorul era dat în judecată ca „agitator“ împotriva statului).

Motivul interzicerii: „sînt cu totul contrare dreptului public și stării de fapt a Ungariei, adică propagă idei împotriva statului ungar.“ Nici nu puteau fi altfel. *Lepturariul* lui Aron Pumnul și *Istoria românilor* a lui A. T. Laurian sau *Istoria Transilvaniei* a cărturarului sibian Ioan V. Rusu prezentau originea românilor ardeleni și continuitatea lor pe aceste plaiuri.¹¹

Legea Trefort (Articolul de lege XVIII din 1879). În ședința din 18/30 ianuarie 1879, Consistoriul Arhiepiscopiei Sibiului a luat notă despre un proiect de lege care — potrivit comunicatelor din presă¹² — a fost întocmit de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii, privind introducerea obligatorie a limbii maghiare în școlile populare românești. Era opera ministrului Trefort Ágoston (1817—1888), francez după tată, om politic și de cultură, membru, apoi președinte al Academiei ungare de Știință.

11 E. Hodoș, *op. cit.*, p. 110 și actul nr. 1912 din 1878 în Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului.

12 *Telegraful Român*, an. XXVII, nr. 6 din 16 ianuarie, st. v. 1879, p. 21—22 (art. „Să maghiarizăm“); nr. 7 din 18 ianuarie st. v. 1879, p. 26—27; nr. 11 din 15 februarie 1879, p. 73.

În urma înțelegerii survenite între Consiliile eparhiale din Sibiu, Arad și Caransebeș, s-a constituit o delegație, în frunte cu mitropolitul Miron Romanul, formată din episcopii sufragani Ioan Meșianu de la Arad și Ioan Popasu de la Caransebeș, cu 9 delegați consistoriali (3 din cler și 6 mireni).¹³ Ei au semnat o „reprezentățiune“, adică un memoriu-protest, — semnat de toți —, pe care l-au prezentat împăratului Francisc Iosif I la 1/13 februarie 1879. În memoriul lor, reprezentanții Bisericii ortodoxe românești insistau îndeosebi asupra unui articol din proiectul lui Trefort Ágoston și anume acela care prevedea obligația impusă învățătorilor în funcțiune de a-și însuși limba maghiară în decurs de șase ani. Semnatarii arătau că acest lucru era imposibil, dat fiind faptul că majoritatea învățătorilor români activează la școli situate în zone compact românești, deci n-au posibilități de conversație și de însușire a acestei limbi, mai ales că ei nici nu o cunosc sau o cunoșteau într-un măsură foarte redusă.

La rugămintea făcută și oral de mitropolit, în scurta cuvîntare rostită în fața împăratului, de a nu sancționa respectivul proiect de lege, acesta a răspuns — potrivit vechiului obicei de la Curtea imperială habsburgică — cu fraze evazive, prin care arăta că „este departe de intențiunea sa de a aduce hotărîri care ar putea pricinui îngrijorări temeinice și ar tulbura pacea și armonia între diferitele naționalități ale țării“.¹⁴

Delegația ortodoxă a fost așteptată în gara Sibiu de o mulțime imensă de români, apoi, la reședința mitropolitană s-a prezentat o delegație, în numele căreia a vorbit George Barițiu, mulțumind mitropolitului pentru atitudinea demnă, românească, pe care a avut-o în această problemă vitală a poporului român. Seara s-a organizat un „conduct cu torțe“ (700 persoane), vorbind în fața mitropolitului avocatul Dr. Iosif Hodoș, care spunea, între altele: „Deviza noastră a fost, este și va fi a ne conserva intactă limba și religionea, națiunea și Biserica noastră, în orice împrejurări . . . Nu vom pierde speranța. Aici sîntem, aici stăm, ca stîncă eternă a unui popor pus aici de Dumnezeu! Vom merge pe calea civilizațiunii, vom cultiva limba noastră, vom propaga cultul religios, vom ține sus și tare la patria și la pămîntul nostru, ne vom pune pe lucru ca elementul român să prindă rădăcină în toate privințele de viață publică, socială, artistică, industrială, comercială . . .“¹⁵

La 10 februarie st. n. 1879 — au fost primiți într-o audiență la împărat mitropolitul Ioan Vancea de la Blaj, însoțit de episcopul Victor

---

13 Arhimandritul-vicar Nicolae Popea, Partenie Cosma și Nicolae Strevoiu de la Sibiu, preot Ioan Țieranu, cu Constantin Rădulescu și Alexie Popovici de la Arad; preotul Nicolae Andreevici cu generalul Traian Doda și avocatul Pavel Rotariu de la Caransebeș.

14 Textul românesc al memoriului a fost publicat sub titlul „*Reprezentățiunea deputațiunii române greco-orientale în cauza proiectului de lege privitor la introducerea limbii maghiare în școlile populare*“, în *Telegraful Român*, an. XXVII, nr. 15 din 6 februarie, st. v. 1879, p. 58—59, apoi în *Protocolul Sinodului Arhidiecezii greco-orientale române din Transilvania finit la anul 1879*, Sibiu, 1879, p. 97—114 (text român și maghiar).

15 *Telegraful Român*, an. XXVII, nr. 16 din 8 februarie, st. v. 1879, p. 61—62; T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 733—736.

Mihali de la Lugoj, prezentându-i un memoriu, care avea și adeziunea episcopului Mihail Pavel de la Gherla și a „Ordinariatului“ din Oradea. „Pentru ierarhia noastră ecleziastică — se preciza în memoriu — limba română este chestiune de viață, *conditio sine qua non*; prin urmare tot ce amenință și periclitează limba Bisericii noastre, limba română, amenință și periclitează totodată ierarhia, Biserica noastră; dacă noi, față de pericolul acesta, am fi indiferenți, atîta ar însemna cît a ne face trădătorii Bisericii noastre, ceea ce și numai a presupune ar fi păcat cumplit, să nu zicem atentat sacrileg“.¹⁶

A fost regretabil că delegația Bisericii unite s-a prezentat singură, deși în prealabil se stabilise ca să se prezinte odată cu cea ortodoxă. Acest fapt a lăsat o impresie neplăcută în opinia publică românească din Transilvania. Așa se face că delegația ortodoxă s-a prezentat numai după trei zile.

Pe adresa mitropoliților și episcopilor români au sosit numeroase telegrame și scrisori din partea clerului și a credincioșilor, prin care își exprimau satisfacția pentru prezentarea celor două memorii, dar și îngrijorarea pentru soarta școlilor românești.¹⁷ În urma acestora, mitropolitul Miron adresează o pastorală clerului și credincioșilor săi, cu data de 8/20 februarie 1879, prin care-i informa de toate demersurile deputațiunii conduse de el și își exprima speranța că problema va fi rezolvată favorabil pentru români.¹⁸

Presa maghiară a comentat pe larg nu numai proiectul de lege, dar chiar și primirea celor două delegații românești în audiență la împăratul Francisc Iosif. De pildă, ziarul *Pester Lloyd* considera gestul arhierilor români ca o „curată impertinență“. Alte ziare făceau previziunea — care s-a și adeverit — că „dorința ungarilor se va realiza oricum, în ciuda mașinațiunilor episcopilor valahi“. În schimb, ziarele germane au dat dreptate românilor. Așa au făcut ziarele: *Deutsche Zeitung* și *Der Osten* din Viena, în mai multe articole în care se atrăgea atenția asupra pericolului care amenința nu numai pe români, ci și pe germani, sirbi, slovaci și ruteni.¹⁹ Ziarul slovac *Narodne Noviny* scria: „Naționalitățile nemaghiare s-au declarat, în unanimitate, împotriva acestui atentat asupra drepturilor și culturii lor. Ei, nemaghiarii, știu, din experiențele lor de pînă acum, că aici nu e vorba de limbă, ci de posibilitatea care li se oferă organelor școlare de a se amesteca, după plac, în problemele școlaelor confesionale nemaghiare, suprimînd dreptul de supraveghere a confesiu-

16 Publicat în *Foaia Scolastică* de la Blaj, din care a fost reprodus în *Telegraful Român*, an. XXVII, nr. 24 din 27 februarie, st. v. 1879, p. 94—95; Teodor V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VI, p. 708—713.

17 Vezi o parte din ele în *Ibidem*, vol. VII, p. 720—733.

18 *Telegraful Român*, an. XXVII, nr. 18 din 13 februarie 1879, p. 69.

19 Reproduse de T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 737—738. Un articol vehement din ziarul *Deutsche Zeitung* reprodus în *Telegraful Român*, an. XXVII, nr. 42 din 12 aprilie 1879, p. 167.

nilor asupra învățămîntului lor. Ce scop are legea mult citată a naționalităților, dacă împotriva literei legii, mai vor să ne maghiarizeze și școala elementară?"²⁰

Presa românească de asemenea a luat atitudine energică împotriva proiectului. De pildă, în *Telegraful Român* au apărut o serie de articole de fond, al căror autor era marele luptător pentru drepturile românilor, preotul asesor Nicolae Cristea, viitorul memorandist.²¹

Presa din vechea Românie, ca întotdeauna, a venit în sprijinul fraților lor asupriți din Transilvania. O serie de articole au apărut în ziarul bucureștean *Timpul* (în redacția căruia lucra pe atunci și Mihai Eminescu), precum și în alte periodice.²²

Dar cu toate memoriile românești, proiectul a ajuns în discuția Camerei Deputaților (Dieta) din Budapesta, începînd cu ziua de 29 aprilie pînă la 5 mai st. n. 1879. A fost prezentat de Boross Gábor, raportorul comisiunii școlare, care, între altele, a făcut precizarea că proiectul — dacă va deveni lege — nu va afecta cu nimic autonomia vreunei confesiuni sau drepturile celorlalte naționalități — în special ale românilor ortodocși —, întrucît se urmărea numai o cunoaștere mai temeinică a limbii maghiare.

Proiectul a fost combătut de deputații națiunilor conlocuitoare: Adolf Zay (sas), Dr. Mihail Polit, Miloș Dimitrievici, Nicolae Maximovici (sîrbi), I. Höffgräfft (german) și alții.

Dintre deputații unguri, singurul care s-a ridicat împotriva proiectului a fost Mocsáry Lajos (n. 1826), cunoscut pentru orientarea sa democratică, pentru atitudinea sa sinceră și binevoitoare față de naționalitățile asuprite, chiar împotriva părerilor conaționalilor săi, autorul unor lucrări cu caracter politico-social. Atrăgea atenția asupra faptului că proiectul în discuție va duce numai la nemulțumiri în rîndul celorlalte naționalități din Ungaria.

În schimb, deputatul Molnár Aladár, — combătînd pe deputații nemaghiari — s-a dovedit mult mai șovin, recomandînd ministrului Trefort să ia noi măsuri, încît „și preotul să înțeleagă limba statului și să cunoască literatura maghiară, spiritul și cultura naționalității celei mai numeroase din stat; în acest scop, să se ia măsuri ca în seminariile episcopale învățămîntul să pregătească, în fiecare an, preoți cunoscători ai limbii statului”.²³

Dintre deputații români au luat cuvîntul: Nicolae Strevoiu (din Făgăraș), Petru Mihali (maramureșan), Dr. Alexandru Roman, profesor

²⁰ Citat după *Telegraful Român*, an. XXVII, nr. 29 din 10 martie 1879, p. 114.

²¹ *Noua asuprire a naționalităților din Ungaria*, în *Telegraful Român*, an. XXIV, nr. 23 din 24 februarie, st. v. 1879, p. 89; *Șovinismul ziaristiceii maghiare în creștere*, în nr. 59 din 24 mai st. v. 1879, p. 233—234.

²² *Telegraful Român*, an. XXVII, nr. 25 din 1 martie st. v. 1879, p. 97—98.

²³ Textele redată după E. Hodoș, *op. cit.*, p. 91—101. Toate cuvîntările asupra proiectului sînt redată integral și în *Telegraful Român*, nr. 46—68 din 1879.

la Universitatea din Budapesta, membru al Academiei Române,²⁴ George Pop de Băsești,²⁵ Partenie Cosma, pe atunci avocatul Băncii „Albina“ din Sibiu, mai tirziu directorul ei,²⁶ personalități cunoscute în viața politică națională a românilor transilvăneni. Toți au ținut să evidențieze faptul că prin proiectul de lege pus în discuție nu se urmărea altceva decât maghiarizarea naționalităților.

După încheierea discuțiilor —după cum era și de așteptat, — proiectul de lege privind introducerea obligatorie a limbii maghiare în toate școlile populare a fost primit ca bază pentru discuții pe articole. După terminarea discuțiilor și votarea tuturor articolelor, în ziua de 8 mai 1879, a fost trimis pentru discutare în Casa Magnaților.

Din Casa Magnaților (sau „Casa de sus“) făceau parte de drept și prelații tuturor confesiunilor din Ungaria și Transilvania, deci și românii de ambele rituri. Discuțiile au început la 13 mai st. n. 1879. Au vorbit împotriva proiectului: mitropolitul Dr. Ioan Vancea de la Blaj și Miron Romanul de la Sibiu, cu episcopii Ioan Mețianu de la Arad și Dr. Victor Mihali de la Lugoj. Pentru acceptarea proiectului au vorbit episcopii romano-catolici Császka și Ipolyi, precum și comitele suprem Újfalussy.

Din cuvîntarea mitropolitului Ioan Vancea reținem mai cu seamă câteva argumente de ordin pedagogic, prin care scotea în evidență greutatea învățării unei limbi străine — atît de grea cum este cea maghiară — de către copii de 6—8 ani; arăta că potrivit legii, 2/5 din învățătorii eparhiei pe care o conduce ar trebui să fie înlăturați din învățămînt, căci nu cunoșteau limba maghiară și în locul lor aduși învățători maghiari, dar aceștia nu cunoșteau limba română. Amîndoi mitropoliții menționau faptul că țărani români nu aveau nevoie de cunoașterea limbii maghiare. Toți subliniau greutatea — dar și inutilitatea — învățării acestei limbi, mai cu seamă în satele în care nu existau locuitori maghiari, ca și faptul că era știrbită autonomia Bisericii românești.

Și totuși, proiectul a fost votat, apoi s-a trecut la discuție pe articole. Modificările propuse de arhierii români au fost respinse.²⁷ A fost sancționată de împărat, — care făcea din nou jocul Budapestei, în detrimentul celorlalte naționalități —, la 22 mai 1879.²⁸

Care erau, în mare, prevederile legi? În primul articol se preciza ca în toate școlile pedagogice, în care limba de predare nu era cea ma-

24 Textul cuvîntului său în T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 756—775; scurte comentarii pe marginea lui la E. Hodoș, *op. cit.*, p. 98—99 și Teodor Neș, *Oameni din Bihor*, Oradea, 1937, p. 116—117.

25 T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 784 (întreg discursul la p. 775—786).

26 Reprodusă în T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 786—816; scurt comentariu la T. Neș, *op. cit.*, p. 138—140.

27 Cuvîntările arhierilor români rostite în Casa Magnaților în T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 816—842 (reproduse din *Telegraful Român*, nr. 55, 56, 60 și 61 din 1879).

28 Vezi comentariile lui Nicolae Cristea în *Telegraful Român*, an. XXVII, nr. 53 din 8 mai st. v. 1879, p. 210—211.

ghiară, să se introducă un număr corespunzător de ore, încît fiecare absolvent să și-o poată însuși în vorbire și scriere. Începînd cu data de 30 iunie 1882, nimeni nu mai primea diplomă de învățător și nu putea fi numit într-un astfel de post, dacă nu putea dovedi că și-a însușit limba maghiară „în așa măsură încît să fie în stare a o preda în școlile primare“ (art. 2). Absolvenții școlilor pedagogice din 1872—1881 erau obligați ca în decurs de 4 ani să învețe limba maghiară, dacă nu o cunoșteau, fiind îndatorăți să se prezinte la un examen.

În comunele mixte, începînd cu anul 1883, urmau să fie numiți ca învățători la școlile populare de toate categoriile, numai cei care puteau preda în limba maghiară (art. 3). De acum înainte ea devenea „obiect de studiu obligatoriu în toate școlile primare publice“; în cazul cînd nu s-ar găsi un număr corespunzător de învățători, introducerea acestei materii se va face treptat (art. 4). Ministerul își rezerva dreptul de control asupra modului de predare și de însușire a limbii în școlile pedagogice prin inspectorii școlari, care puteau asista la ore și la examenele anuale sau de diplomă. (art. 6).²⁹

Urmările acestei legi asupra învățămîntului românesc s-au văzut curînd. Consistoriile diferitelor eparhii au fost nevoite să introducă limba maghiară ca obiect de studiu atît în școlile pedagogice, cît și în școlile populare. La cele din urmă, limba s-a introdus începînd cu clasa a II-a și anume: 3½ ore săptămînal la școlile cu un învățător, 6 ore la cea cu doi învățători, 8 ore la cea cu trei învățători, 14 ore la cea cu 6 învățători. Mai mult au avut de suferit învățătorii, puși în situația grea de a-și însuși o limbă necunoscută — dificilă sub raport lexical și gramatical — pentru ca să-și mențină postul, pe baza unui examen dat în fața unui comisar ministerial. Chestiunea metodei de predare a limbii maghiare a fost obiect permanent de discuție în conferințele învățătoresți — de regulă prezidate de protopopi.³⁰

În 1882 în întreaga Mitropolie ortodoxă a Transilvaniei (Arhiepiscopia Sibiului, cu Episcopiile Aradului și Caransebeșului și Vicariatul de Oradea) existau 1578 de școli populare, cu 1722 de învățători. Tot pe atunci, în 1880, Arhiepiscopia Blajului avea 540 școli populare; alte cîteva sute existau în Episcopiile Oradiei, Gherlei și Lugojului, fiecare avînd învățători formați în școlile pedagogice îndrumate de Biserică.

Gimnaziile românești. În 1850 credincioșii ortodocși din Brașov, îndrumați de protopopul Ioan Popasu (viitorul episcop al Caransebeșului) și de Andrei Șaguna, au înființat acolo primul gimnaziu confesional ortodox din Transilvania. Întreținerea gimnaziului se făcea din fondurile ce au fost puse la dispoziție de epitropiile bisericilor Sf. Nicolae din Schei și Sf. Adormire din Brașov, din daniile unor credincioși și chiar din unele

²⁹ Legea publicată de Eugen Brote, *Chestiunea Romînd în Transilvania și Ungaria*, București, 1895, p. 203—205; anexa 34: T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VI, p. 843—845; E. Hodoș, *op. cit.*, p. 181—184.

³⁰ Amănunte la Dr. Pavel Roșca, *Rolul școlii în pregătirea Unirii*, în vol. *Factorii transilvani ai Unirii*, Brașov, 1943, p. 35—36.

subvenții anuale oferite de Guvernul României. Probabil la stăruințele mitropolitului Andrei Șaguna pe lângă ministrul Cultelor și Instrucțiunii, Eötvös József, fostul său coleg de școală, în 1868 s-a acordat și din bugetul acestui Minister o subvenție anuală pentru Gimnaziul din Brașov. Dar în 1871, Camera Deputaților a hotărât ca această subvenție să se acorde numai condiționat, dacă Guvernul din Budapesta „participă la numirea profesorilor în raport cu subvenția acordată”. În astfel de condiții, Arhiepiscopia Sibiului — care îndruma Gimnaziul — și mitropolitul Andrei Șaguna au refuzat oferta, încît subvenția a fost scoasă din buget. În schimb, a venit în ajutorul Gimnaziului din Brașov Guvernul României, cu o subvenție anuală de 15.000 lei (trimiși prin Ministerul de Externe al Austro-Ungariei); în 1875, chiar Parlamentul din București a aprobat ajutorul. Presa maghiară a făcut mult caz de acest ajutor, s-a discutat în Camera Deputaților din Budapesta și în cele din urmă, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii a interzis tuturor bisericilor și școlilor din Ungaria să mai primească ajutoare din partea altor state. Mindria maghiară — dar și interesele politice — nu puteau îngădui astfel de ajutoare! În 1875, deputatul Partenie Cosma cerea Camerei din Budapesta să acorde o subvenție de 5000 florini Gimnaziului din Brașov, motivînd că aceeași sumă se acorda și școlii reale din Sibiu, condusă de Consistoriul evanghelic-luteran, dar fără nici un fel de condiții. Totul a fost zadarnic, încît Gimnaziul brașovean și-a continuat nobila misiune culturală pînă azi, fără ajutoare din partea statului ungar.³¹

Legea pentru instrucția în școlile medii din 1883 (Articolul de lege XXX). În acest an a intrat în vigoare o nouă lege care privea numai învățămîntul mediu sau secundar (gimnazii și școli reale), care a afectat gimnaziile românești din Blaj, Brașov, Beiuș și Năsăud. Încă în timp ce era ministru Eötvös József, s-au purtat discuții în legătură cu reorganizarea acestui învățămînt, dar lucrurile au mers destul de încet. Abia în sesiunea parlamentară din 1882, ministrul Trefort Ágoston prezenta în „comisia școală” a Camerei Deputaților cel de al patrulea proiect în problema școlilor, dar a fost respins. În 1883, comisia acceptă cel de al cincilea proiect, care a fost prezentat apoi Camerei pentru discuții, la 5 martie 1883.

Vom stăruii doar asupra prevederilor care priveau gimnaziile confesionale românești. Limba și literatura maghiară devenea obiect de studiu obligatoriu (în clasele VII—VIII această materie se va preda numai un-gurește), va figura ca materie de examinare la maturitate; diplomele de maturitate urmau să fie eliberate în un-gurește; la cerere, se putea ală-tura o traducere în limba de predare a școlii sau în limba latină; tot la examenul de maturitate trebuia să asiste un trimis al Ministerului Cul-telor și Instrucțiunii. Reprezentanții aceluiași Minister aveau drept de control oricînd în gimnaziile confesionale. Profesorii erau obligați să aibă „calificațiune de stat”, obținută în fața unei comisii instituită de Minis-

31 Cf. *Telegraful Român*, an. XXIII, nr. 94 din 27 noiembrie (9 decembrie) 1875; T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 538—544.

ter. Li se cerea, de asemenea, cunoașterea temeinică a limbii maghiare. Se prevedea apoi ca în caz de nevoie, gimnaziul respectiv să poată solicita sprijinul material al Statului, dar acesta își rezerva atunci drepturi și mai mari de amestec în procesul de învățămînt. În chip expres se sublinia că „nu se pot cere și primi în nici un caz subvențiuni sau sprijin material de la state străine sau de la domnitorii și guvernele lor“ (măsură îndreptată împotriva Gimnaziului din Brașov, care primea subvenții de la București).³²

Deci, rezulta limpede că prin această lege se încălca autonomia Bisericii românești și se făcea un alt pas înainte pe drumul maghiarizării forțate a românilor prin școală.

Presa maghiară pregătea „opinia publică“ prin știri tendențioase și atacuri directe. De pildă, în atacurile pe care le lansa cu vehemență împotriva românilor ziarul „*Pesti Napló*“, în numărul 79 din 21 martie 1883, se declara: „În Ungaria nu poate exista o altă școală secundară, decît cea ungară. Trebuie să o spunem pe față și trebuie să o și realizăm“.³³

În termeni duri, sub lozinca „*Ungaria este a ungurilor*“, ziarul *Magyar Polgár*, foaia oficioasă a Guvernului, chema la acțiuni agresive pentru înfăptuirea maghiarizării, declarînd: „Rolul de începători cade asupra proprietarilor. Proprietarii cei mari, chiar și pe locurile locuite de naționalități, sînt maghiari. *Dacă vor vrea serios, pot maghiariza foarte ușor întreaga comună*, căci existența materială a poporului, așa-zicînd, atîrnă de ei. *N-au să facă altceva decît să maghiarizeze școala din sat*. Să nu sufere în sat preot sau învățător inamic maghiarismului. Să atragă atențiunea locurilor competente asupra acestor agitatori naționali, ca să-i scoată din post ca pe niște vrăjmași ai patriei“.³⁴

Deci, școlii și națiunii române din Transilvania i se pregătea — pe toate căile și cu toate mijloacele — o nouă lovitură, un viitor nespus de greu, plin de noi umilințe și împilări.

În fața acestei noi primejdii, Consistoriul arhidiecezan din Sibiu se întrunește în ședință plenară la 1 februarie 1882, întocmind un memoriu-protest, însușit și de Consistoriile ortodoxe de la Arad și Caransebeș. Memoriul a fost publicat în *Telegraful Român* și înaintat Dietei la 20 februarie 1882.³⁵ Ideea principală care-l străbate este aceea ca proiectul să țină seama de autonomia cultelor și de drepturile naționalităților din Ungaria și Transilvania. În anul următor, înainte de a se aduce proiectul în Cameră, mitropolitul Miron a înaintat un nou memoriu — mai scurt —

32 Textul legii în *Telegraful Român*, an. XXXI, nr. 65 și 67, 68, 72, 75, 78, 79, 80, 81, 83 și 84 din 1883 și Andrei Birseanu, *Istoria școlilor centrale române gr.-or. din Brașov*, Brașov, 1902, p. 404—419.

33 Reprodus după *Telegraful Român*, an. XXXI, nr. 29 din 12/24 martie 1883, p. 113.

34 Reprodus după *Telegraful Român*, an. XXXI, nr. 84 din 23 iulie/4 august 1883, p. 335.

35 *Telegraful Român*, an. XXX, nr. 24 din 27 februarie/11 martie 1882, p. 93—94; T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VIII, p. 76—85.

cu data de 3 martie 1883.³⁶ Mitropolia Blajului a întocmit un alt protest, prezentat Camerei la 9 februarie 1882, de către deputatul Alexandru Roman.³⁷ S-au convocat adunări de protest la Sibiu (sub conducerea lui George Barițiu), în cadrul căreia a făcut o lungă expunere asesorul consistorial Nicolae Cristea, la Blaj, Brașov, Deva și în alte părți.³⁸ Adunările respective au alarmat Guvernul ungar, încit a rugat pe cinci deputați guvernamentali români să adreseze un apel poporului român, cu rugămintea de a nu mai participa la astfel de adunări de protest. Arhieriei au fost rugați să adreseze pastorale credincioșilor, ceea ce unii au și făcut, fiind reprobați, însă, de opinia publică. În orice caz, Ministerul a fost pus în situația de a face anumite modificări în proiect, în favorul școlilor confesionale.³⁹

La 5 martie 1883 proiectul a fost pus în discuția Camerei; a făcut o lungă pledoarie însuși ministrul Trefort Ágoston, cerind acceptarea lui. L-au combătut în special deputații sași, sîrbul Mihail Polit și profesorul Alexandru Roman. Acesta nu uita să sublinieze faptul că în „comisia școlară” care a făcut ultima redactare a proiectului, toți membrii erau unguri (președinte fiind un slovac maghiarizat). Menționa și faptul că în manualele școlare se face educație șovină, prin cultivarea urii împotriva naționalităților nemaghiare, în special a românilor transilvăneni, a căror viață „de o mie de ani încoace este un adevărat martirologiu”. Prezenta apoi cazuri concrete de școli confesionale românești închise sub diferite pretexte ori transformate în școli de stat: în Valendorf-Tîrnava Mare școala a fost închisă, preotul și învățătorul pedepsiți cu cîte 10 zile închisoare și 50 florini amendă, iar comuna cu o amendă de 300 florini; în comitatul Solnoc-Dobica, vicecomitele a ordonat pretorilor (solgăbirăilor) și notarilor ca toate numele de botex românești să fie trecute în actele oficiale numai în forma maghiară. Amintea apoi de presa șovinistă maghiară, de atacurile ei împotriva românilor și sașilor, pe care-i prezintă drept „trădători de patrie”, de așa-numitele „reuniuni de maghiarizare” create în diferite părți ale Transilvaniei, în scopul pe care îl arată chiar denumirea lor.⁴⁰

La discuția în Casa Magnaților — 1 mai st. n. 1883 — a luat cuvîntul — de 28 de ori — mitropolitul Miron Romanul de la Sibiu, dar numai două din propunerile sale au fost acceptate. Între altele, a cerut ca în școlile maghiare din zonele locuite de nemaghiari (români ș. a.) să fie introdusă limba română ca obiect de studiu, în locul limbii grecești. Propunerea a fost respinsă categoric de ministrul Trefort, dar și de Cameră.

36 *Telegraful Român*, an. XXXI, nr. 21 din 22 februarie/6 martie 1883, p. 81; T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 85—87.

37 *Telegraful Român*, an. XXXI, nr. 30—31 din 13/25 martie—16/28 martie 1882, p. 118—119 și 123—124.

38 *Telegraful Român*, an. XXXI, nr. 23 din 26 februarie/10 martie 1883, p. 89 și nr. 29 din 12/24 martie 1883, p. 114—115; T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 94—97.

39 *Ibidem*, vol. VII, p. 97.

40 T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 99—115.

Toată strădania mitropolitului a fost zadarnică.⁴¹ Presa maghiară avea tot dreptul să jubileze!

Deosebit de tristă a fost soarta Gimnaziului românesc din Beiuș, înființat de episcopul Samuil Vulcan de la Oradea în 1829. În iunie 1888, s-a pregătit în Beiuș o primire grandioasă pentru episcopul romano-catolic L. Schlauch din Oradea. Pe toate clădirile publice a fost arborat drapelul maghiar — inclusiv pe clădirea Gimnaziului. Dar soția unui preot-profesor, cu complicitatea unui om de serviciu, l-a înlăturat, iar elevul Aurel Borgovan l-a ascuns și în locul lui a arborat tricolorul românesc. A urmat o anchetă din partea autorităților școlare, terminată cu înlăturarea a trei profesori și eliminarea și arestarea elevului respectiv (ulterior a trecut Carpații). Guvernul a avut acum un prilej potrivit să se amestece în problemele școlii, sub pretext că nu se face „educație patriotică”, adică maghiară. S-a pus chiar problema închiderii Gimnaziului, de către ziarele maghiare (*Budapesti Hirlap, Nagyvárad* ș. a.). Până la urmă, ministrul Cultelor și Instrucțiunii, Csáki Albin, a admis o soluție de compromis: în cursul superior al Gimnaziului toate materiile (cu excepția Limbii române și a Religiei) să se predea în ungurește.⁴² Această situație nefirească a dăinuit până în 1918, când au încetat orice tentative de înstrăinare a școlii românești.

Noi discuții în legătură cu școlile. La discuția din Cameră asupra bugetului Ministerului Cultelor și Instrucțiunii, în ședința din 4 decembrie 1884 a luat cuvântul deputatul Vincențiu Babeș (1821—1907), cunoscut luptător pentru drepturile naționale ale poporului român, membru al Academiei Române. El s-a ridicat împotriva maghiarizării forțate prin școală, înfierând faptul că nu se rezolva cererea românilor din Caransebeș, care doreau să-și înființeze un gimnaziu și că 99 de școli naționale ortodoxe din fosta graniță militară din Banat au fost transformate în școli comunale. Cerea Guvernului „să nu declare război” școlii confesionale românești.⁴³

Probleme asemănătoare s-au ridicat la discuția bugetului aceluiași Minister, la 5 februarie 1886. Deputatul Constantin Gurban considera că din moment ce sînt ajutate din bugetul statului numai școlile ungurești — deși la susținerea bugetului contribuie toți cetățenii, indiferent de naționalitate — ar fi corect să fie ajutate și școlile nemaghiare. A răspuns contele Apponyi Albert, precizînd că „limba maghiară este nu numai limba oficială a statului ungar, ci și organul unității sale culturale, în care trebuie să se contopească toți cetățenii Ungariei, dacă vrem să punem pe temelii sigure existența națiunii unitare politice”.⁴⁴

41 Intervențiile sale publicate în *Telegraful Român*, an. XXXI, nr. 46 și 60—64 din 1883; reproduse de T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 120—132.

42 Petru E. Papp, *Din trecutul Beiușului*, Beiuș, 1928, p. 14—15; Teodor Neș, *op. cit.*, p. 168—170.

43 T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 207—218 și 294.

44 *Ibidem*, vol. VII, p. 248—253.

În ziua următoare a luat cuvîntul și Vincențiu Babeș, subliniind din nou modul nedrept în care sînt tratate naționalitățile din Ungaria, și se urmărește „maghiarizarea a aproape zece milioane de oameni“. I-a răspuns profesorul universitar Szilágyi Dezső, viitor ministru de Justiție, care a explicat conceptul de „stat ungar“.⁴⁵ La 8 februarie 1886 a luat cuvîntul Mocsáry Lajos, supranumit „corbul alb“, singurul deputat maghiar care a apărut drepturile naționalităților de a avea un învățămînt în limba maternă.⁴⁶

Merită să fie reținut un fragment dintr-o altă cuvîntare a lui Vincențiu Babeș, rostită în ședința din 22 martie 1886, în care se ocupa de „misiunea culturală“ a Ungariei, de care au făcut caz unii deputați maghiari. „Eu așa știu, spunea Babeș, că pînă pe la mijlocul acestui secol, poporul maghiar abia a avut ceva cultură și cită a avut, o avea de la Viena, nu de la Pesta. Școalele noastre populare s-au născut din dispozițiile sau decretele Mariei Tereza, ale împăraților Iosif II și Francisc I și ale guvernului absolutist, în mare parte. Pe cei neîncrezători i-aș putea întreba: există oare o singură școală românească ridicată de statul ungar?“ În aceeași ordine de idei, sublinia afirmațiile lui Apponyi Albert „că cele 4—5 milioane cheltuite de țară pentru scopuri de instrucție publică maghiară nu ajung nici pentru aceasta și astfel populațiilor nemaghiare nu li se poate da nimic“.⁴⁷ O tristă realitate care s-a perpetuat pînă în 1918.

Alte legi școlare. În 19 ianuarie st. n. 1891 a fost adus în Camera Deputaților un nou proiect prin care se urmărea maghiarizarea și anume *Legea azilelor (grădinițelor) de copii*. Proiectul provocase protestul celorlalte naționalități, îndeosebi al românilor, care, prin mai multe adunări, și-au exprimat dezacordul față de noua încercare de maghiarizare. Potrivit proiectului, urmau să se înființeze sute de grădinițe (azile) de copii, nu numai în mediul urban, ci și în cel rural, pentru copiii între 3 și 6 ani, *obligați* să le frecventeze, în care urmau să fie numiți ca „educatori“ și „educatoare“ numai cei care cunoșteau temeinic „limba statului“. În Cameră au vorbit împotriva proiectului mai mulți deputați sași, precum și cunoscutul apărător al naționalităților Mocsáry Lajos, acum deputat din partea cercului electoral Caransebeș (locuit în majoritate de români), singurul apărător al intereselor celorlalte națiuni ales în Cameră. Înfierea proiectului prin cuvinte foarte aspre, arătînd că „vrea să facă încercări de a realiza maghiarizarea generală cu forțele și cu mijloacele care stau la dispoziția statului“. Sublinia faptul că nici legea din 1879 — la care s-a opus și el — nu și-a atins scopul, nu s-a putut

45 *Ibidem*, vol. VII, p. 253—267 (cit. la p. 257).

46 *Ibidem*, vol. VII, p. 267—273. La 17 aprilie 1886, o delegație de intelectuali români i-a făcut o vizită înmîinîndu-i un album, cu aproape două mii de semnături românești, în semn de recunoștință pentru felul în care a apărut drepturile naționalităților din Ungaria.

47 *Ibidem*, vol. VII, p. 293—296.

ajunge la o unitate lingvistică în Ungaria, căci nici școala poporală, nici grădinița de copii nu erau de ajuns să facă pe cineva să învețe forțat limba maghiară. „Copiii au învățat ici-colo — spunea Mocsáry — câteva cuvinte ungurești, chiar și unele poezii maghiare, dar întreaga lor știință maghiară a nimicit-o viața, raporturile familiale, îndată ce au ieșit din școală”.⁴⁸

Proiectul a fost, totuși, votat și trimis pentru discuții în Casa Magnaților, la 9 martie st. n. 1891. Împotriva proiectului au vorbit mitropolitii Miron Romanul și Ioan Vancea, episcopii Victor Mihali de la Lugoj și Ioan Meșianu de la Arad, precum și superintendentul evanghelic luteran de la Sibiu Dr. Georg Daniel Teutsch (1817—1893), un distins istoric al sașilor transilvăneni. În deplină unitate de vederi, toți au cerut să se respecte dreptul elementar al folosirii limbii materne.

În cuvîntul său, mitropolitul Miron a fost mult mai categoric decît în cuvîntările rostite cu ocazia discutării proiectelor din 1879 și 1883. Sublinia de la bun început că scopul urmărit este „propagarea limbii maghiare”, o „maghiarizare forțată”, „identică cu restrîngerea totală a drepturilor limbilor nemaghiare, cu distrugerea naționalităților nemaghiare”. „Am ajuns acolo — spunea mitropolitul — că mai ales în centrele reuniunilor de cultură maghiară, fanatismul național nu mai suferă în societate alte limbi în afară de cea maghiară și, în unele locuri, afară de cea germană”. Amintea și de maghiarizarea forțată a numelui celor care voiau să intre chiar în servicii mai modeste (căile ferate, jandarmerie), de înlăturarea tipăriturilor oficiale nemaghiare ș. a.⁴⁹ Ioan Meșianu vedea în proiect o „nefericită tendință de maghiarizare”... de care poporul român se ferește din toate puterile”. Ceilalți ierarhi au tratat problema mai mult sub aspect pedagogic, dar toți vibrînd de sentimente de dragoste față de limba și neamul lor, încercînd să salveze familiile românești de pericolul care le amenința.⁵⁰

Proiectul a fost totuși votat, sancționat de împărat (sub numele *Articolul de lege XV din 1891*), dar nu a dat rezultatele la care se așteptau legiuitorii și sprijinitorii legii. Ierarhilor români li s-au făcut manifestări de mulțumire în orașele lor de reședință, iar numeroase mame le-au trimis scrisori și telegrame de recunoștință pentru grija arătată față de copiii lor.

Legea pentru salarizarea învățătorilor. În ședința Camerei Deputaților din 26 aprilie 1893 s-a pus în discuție un proiect de lege privind reglementarea salariilor învățătorilor de la școlile „poporale”, fie comu-

48 *Ibidem*, vol. VII, p. 428—431.

49 *Telegraful Român*, an. XXXIX, nr. 24 din 28 februarie/12 martie 1891, p. 73; T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 432—433.

50 *Ibidem*, vol. VII, p. 434—456 (este redată și cuvîntarea episcopului Nicolae Popea de la Caransebeș, — pregătită, dar care n-a mai fost citită); publicată și în *Telegraful Român*, nr. 29 din 1891. Textul legii „azilelor de copii” la Eugen Brote, *op. cit.*, anexa 41, p. 219—236.

nale, fie confesionale. Ministerul Cultelor și Instrucțiunii era condus de contele Csáky Albin.

Potrivit legii școlare din 1868, fiecare confesiune, respectiv comunitate parohială care susținea o școală, era obligată să-și plătească învățătorii, pe baza unei înțelegeri, potrivit posibilităților ei materiale. În cazul școlilor confesionale românești din Transilvania, cu parohii sărace, de regulă învățătorii erau plătiți în bani, dar și în natură (zile de clacă, o cantitate de porumb sau de grâu) potrivit bunei înțelegeri și posibilităților materiale ale credincioșilor din parohia respectivă. Proiectul pus în discuție urmărea asigurarea unui salar minim de cel puțin 300 florini anual pentru un „învățător ordinar“ (definitiv) și 200 fl. pentru un „ajutător“, la care se adăuga locuința gratuită și o grădină de cel puțin un sfert de jugăr. Firește, aceste salarii „minime“ urmau să fie plătite tot de confesiuni, mai precis de parohii. Proiectul cuprindea și câteva prevederi privitoare la numirea și destituirea învățătorilor. Diferitele confesiuni și naționalități din Ungaria au protestat din nou împotriva proiectului, considerind că prin el se urmărea iarăși încălcarea autonomiei confesiunilor, garantată prin lege. Sinoadele și presa Bisericii ortodoxe românești de asemenea s-au pronunțat împotriva proiectului, care îi încălca autonomia, înaintind memorii bine documentate, dându-și seama că diferitele parohii românești vor face față cu greu obligațiilor privitoare la salarizare.

În Camera Deputaților discuțiile au durat zece zile (discuția generală patru zile, pe articole șase zile). Pentru că nu era nici un deputat „naționalist“ român, ci numai câțiva „guvernamentali“, nu s-au manifestat „opoziții“ față de proiect, ci doar critici, în sensul că unii au cerut chiar mai mult decât Guvernul. De pildă, s-a cerut ca salariul minim al unui învățător să fie de 600, respectiv 400 de florini. Dar au fost alții, mai radicali, — ca să nu-i numim „șovini“ — care au cerut ca limba maghiară să fie decretată ca limbă de predare în toate școlile populare din Ungaria, iar școlile comunale și confesionale — ale tuturor cultelor — să fie trecute în seama statului. Nu s-a mers atât de departe, mai cu seamă pentru faptul că școlile confesionale de limbă maghiară (romano-catolice, reformate, calvine, unitariene și luterane) făceau bune servicii statului. În schimb, s-a primit cu însuflețire un articol propus de contele Apponyi Albert — al cărui nume o să-l mai întâlnim — care prevedea ca în „comunele bisericesti“ (parohii) care nu-și puteau plăti învățătorul și deci primeau, în anumite condițiuni, un ajutor de la stat, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice „să poată înființa școală de stat, sistînd școala comunală sau confesională“. Era un prim pas spre calea statizării școlilor! Același Apponyi a propus ca în cazul unor abateri disciplinare ale învățătorilor împotriva statului, cercetările să le facă „comisia administrativă“ a comitatului; dacă la o școală comunală sau confesională doi învățători erau înlăturați succesiv din motive politice, Ministerul avea dreptul să desființeze școala respectivă și în locul ei să creeze una de stat.

La discuțiile în Casa Magnaților, au luat cuvîntul toți cei trei ierarhi ortodocși români: mitropolitul Miron Romanul de la Sibiu, episcopii Ioan Mețianu de la Arad și Nicolae Popea de la Caransebeș. De pildă, Mețianu cerea măsuri mai favorabile pentru Biserica și naționalitatea română. Nicolae Popea, luptător naționalist intransigent încă din tinerețe, își exprima îndoielile asupra proiectului, în termeni categorici, chiar din primele cuvinte: „Pot ști dinainte că cuvintele mele, oricît de drepte și fondate ar fi, nu vor fi luate în considerare, după cum nici alte sute și mii de cuvinte ale noastre nu au fost luate în considerare în fața curențului care se vede că domnește în țara noastră” (Austro-Ungaria, n. n.). Considera proiectul ca „un nou atac în contra drepturilor noastre înscrise în lege, în contra autonomiei Bisericii noastre greco-ortodoxe și, în general, în contra dezvoltării noastre culturale”. Amintea de tratamentul nedrept aplicat „față de naționalitățile nemaghiare și de confesiunile acestora”, exemplificînd cu Legea naționalităților și Legea școlară din 1868, ale căror prevederi au fost treptat limitate. Astfel de proiecte de legi — spunea venerabilul episcop — nu mai pot să dea rezultate „în veacul al XIX-lea, cînd popoarele au ajuns la conștiința națională”, ci dimpotrivă „rezultatul va fi acela că din nou se vor tulbura sentimentele publice, se va provoca iarăși dușmănie între diferitele popoare ale acestei patrii, în locul păcii și al iubirii creștinești de care avem atîta trebuință”.

Mitropolitul Miron se simțea dator să răspundă la acuza autorităților și opiniei publice că „naționalitățile” din Ungaria ar fi „nepatriotice”, declarînd că s-a ajuns la acest calificativ pe simplul motiv că „ele nu doresc și absolut nu vreau să-și lapede caracterul lor național, limba și obiceiurile proprii și să se contopească în rasa maghiară, în cultura specială maghiară”. Tocmai ceea ce voiau șovinștii din Guvern și din Parlament! Stăruia în special asupra încălcării autonomiei Bisericii românești, care — „neapartînînd naționalității maghiare” — este expusă la un tratament foarte dur, în raport cu celelalte confesiuni.⁵¹

Proiectul a fost votat. El reprezintă un prim pas spre „lovitura decisivă” care se va da școlilor românești în 1907 de către ministrul Apponyi Albert.

Probleme legate de școala și cultura românească s-au pus în discuțiile Camerei Deputaților și în octombrie 1893. Deputatul Bartha Miklós, de pildă, atrăgea atenția cu îngrijorare asupra dezvoltării culturii românești în Ungaria dualistă, spunînd: „S-a împlînt ceea ce — sub o guvernare făcută cu grijă și cu o instrucție corectă în școale — nu era permis să se întîmple: în ultimii treizeci de ani s-a dezvoltat, înaintea ochilor noștri, o societate română, sub scutul guvernelor și al legilor.

---

51 Cuvîntările ierarhilor români în *Telegraful Român*, an. XLI, nr. 53, 55, 56 din 1893 (în mai multe numere au apărut articole consacrate acestei probleme). Comentarii cu reproducerea cuvîntărilor la T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 607—621.

(Români) și-au creat o viață bisericească, școlară, economică, culturală separată. Oricărei manifestări a activității publice i-au imprimat caracterul rasei lor. Bal român, asociație culturală română, maial (petrecere n. n.) român, cor român, bancă română, istorie română, colori române pe steaguri. Și într-acestea, fac cu îngrijire socoteala cîți funcționari se află în organismul statului ungar și cîți ofițeri români în armată... Nu au nici un sentiment care să fie comun cu al nostru. Alta e durerea lor, alta e bucuria lor și alta e credința lor în viitorul așteptat. Așa e societatea valahă în părțile Ardealului, cu aceste concepții, cu acest separatism. Și eu văd în aceasta o apariție foarte îngrijorătoare, pentru că societatea împărțită în cadre de rasă, dacă nu sîntem totdeauna cu ochii în patru, formează numai un pas pînă la desfacerea unității politice. Scopul lor politic nici nu este altul decît distrugerea acestei unități... Să mai amintim apoi faptul, că ei își compun cercuri electorale proprii în ținuturile românești, fac alegeri în toată regula și întrunindu-se în Sibiu se constituie în mod regulat ca parlament, aduc hotărîri politice recunoscute de obligatorii pentru ei. O astfel de hotărîre, și încă cea mai însemnată este pasivitatea, observată acum de două decenii și care în esență nu este alta decît nerecunoașterea legilor existente. Să mai luăm (=adăugăm n. n.) apoi că vreau funcționari proprii, universitate proprie pe spesele statului, că nu recunosc legile referitoare la uniune (dualism, n. n.) de obligatorii pentru ei, din motivul că națiunea română nu a contribuit la crearea lor, dar țin de obligatorii pentru ei hotărîrile aduse în adunarea din anul 1848 ținută la Blaj și pe baza lor cer autonomia Ardealului și în cadrele autonomiei, organizarea națiunii române“.

A luat cuvîntul tot atunci și ministrul de Interne Hieronymi Károly (de origine italiană), care se ocupa de mișcările „naționaliste“ românești din Transilvania, promițînd să ia măsuri pentru înăbușirea lor. Cerea însă și măsuri pentru îmbunătățirea stării materiale a îndrumătorilor direcți ai poporului român-preoții și învățătorii, — pentru ca masele largi ale românilor să nu mai cadă sub influența nefastă a unor „agitatori“ (avea în vedere pe „memorandiști“).⁵²

Este semnificativă și intervenția parlamentară a lui Pazmándy Dénes din 24 noiembrie 1894, care cerea să fie aruncați în închisori toți cei care vor participa la adunarea Partidului Național Român proiectată pentru ziua de 16/28 noiembrie 1894 la Sibiu; să se împiedice ridicarea unui monument lui Avram Iancu, pentru care — după cîte era informat el — se strîngeau bani; să fie interzisă difuzarea calendarelor apărute în România; bisericile și școlile românești să fie puse sub control sever.⁵³

În fața „primejdiei“ care se contura pentru „unitatea statului național ungar“ — semnalate de oameni politici și în presă — în anii următori s-au luat o serie de măsuri pentru îngrădirea puținelor drepturi ale

52 Amănunte în *Ibidem*, vol. VII. p. 621—636.

53 *Ibidem*, vol. VII. p. 715.

„naționalităților“. În domeniul vieții școlare, în primul deceniu al secolului nostru se inaugurează o politică nouă, mult mai dură față de școlile românești. Este perioada în care a fost introdusă o legislație nouă — dar în spiritul orientărilor șovine din trecut — care urmărea lichidarea treptată a întregului învățământ românesc din Transilvania și trecerea lui în seama statului ungar.⁵⁴

„Proiectul Berzeviczy“. În 1904, — când Guvernul era prezidat de contele Tisza István — ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice Berzeviczy Albert a întocmit un proiect pentru modificarea legilor privitoare la „instrucțiunea populară“. Era un nou atentat la autonomia școlilor confessionale nemaghiare. Între altele, se prevedea ca pe viitor o serie de materii să fie predate în limba maghiară; planul de învățământ, manualele și bibliotecile școlare folosite în aceste școli urmau să fie cenzurate de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii. Înainte de a prezenta proiectul în Dietă, Guvernul a convocat o consfătuire la Budapesta, în mai 1904, cu factorii de răspundere în viața politică și bisericească a Ungariei de atunci. Au fost invitați și mitropoliții Ioan Mețianu de la Sibiu, Victor Mihal: de la Blaj, cu episcopii Nicolae Popea de la Caransebeș și Ioan Papp de la Arad. Au luat cuvîntul cei doi mitropoliți, care au respins proiectul.⁵⁵

Au avut loc adunări de protest în diferite localități, la Sibiu, Brașov, Arad, Orăștie, Hunedoara, Brad, Hațeg, Sebeș, Săliște, cu participarea a mii de români. În rezoluțiile și moțiunile adoptate, s-a subliniat încă odată hotărîrea lor nestrămutată de a-și apăra patrimoniul cultural-școlar, limba părintească și de a continua lupta de eliberare națională.⁵⁶

Merită să fie reținută o adresă a Ministerului Cultelor și Instrucțiunii către mitropolitul Ioan Mețianu, în care i se atrăgea atenția că la adunările de protest care au avut loc în Arhiepiscopia Sibiului, „rolul conducător l-au avut cițiva protopopi și mai mulți preoți“. Atitudinea lor era calificată drept „agitație premeditată contra amintitului proiect de lege, contra limbii oficiale a statului“, cerîndu-se ca „numai decît să se înceapă cercetare disciplinară pe baza legilor statului“.⁵⁷

În curînd, Guvernul prezidat de Tisza István a demisionat, încît proiectul n-a mai ajuns în discuția Camerei. În schimb, prevederile pro-

---

54 Milton G. Lehrer, *Ardealul, pămînt românesc. (Problema Ardealului văzută de un american)*, București, 1944, p. 266.

55 Cuvîntările lor în *Telegraful Român*, an. LII, nr. 53, 59, 60 și 61 din 1904; T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VIII, p. 147—160.

56 Vezi, de pildă *Reforma legilor învățămîntului public*, în *Telegraful Român*, nr. 51 din 26 mai 1904; *Întrunirile populare de protest din Brad, Săliște și Iliia*, în nr. 112, 115, 118 din 1, 8 și 15 noiembrie 1904.

57 Arhiva Episcopiei ortodoxe a Aradului, Prezidențiale, actul 305, 1904; comunicat de prof. Mihai Racovițan de la Muzeul Brukenthal din Sibiu.

iectului s-au pus în aplicare printr-o „instrucție” a Ministerului către inspectorii școlari de stat, prin care li se extindea dreptul de control asupra institutelor pedagogice și școlilor populare românești. Între altele, se prevedea ca în cazul celor dintâi, erau îndatorați să le inspecteze cel puțin odată pe an și să asiste la „examele de calificare” (un fel de examen de diplomă de azi). Vor inspecta „cu deosebită atenție și cu cea mai mare rigoare” îndeosebi orele și examenele de limba maghiară. În cazul când vor constata lipsuri, Ministerul va putea numi un profesor de limba maghiară calificat și un învățător la școala de aplicație de pe lângă institutul pedagogic respectiv, salarizați de Stat. În privința școlilor populare ale Bisericii, inspectorii vor controla dacă se respectă prevederile privitoare la predarea limbii maghiare în școlile nemaghiare. În școlile cu un învățător, se va preda limba maghiară în 9 ore săptămânal pentru vorbire și alte 3 pentru scris; numărul lor creștea în cazul unor școli cu mai mulți învățători. Se stabileau măsuri disciplinare pentru învățătorii care nu acordau atenția cuvenită limbii maghiare; în cazul când într-o școală confesională sau comunală vor fi înlăturați succesiv doi învățători pentru o asemenea „neglijență”, școala respectivă urma să fie înlocuită cu una de stat.⁵⁸

Legile școlare ale lui Apponyi (Articolul de lege XXVII din 1907). Apogeul politicii de maghiarizare prin școală l-au atins două legi școlare din 1907, elaborate din inițiativa și sub îndrumarea directă a contelui Apponyi Albert (1816—1933), pe atunci ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice (1906—1910), viitorul șef al delegației ungare la Conferința de pace de la Trianon (1920). Legea lui Apponyi viza desființarea școlilor confesionale românești, slovace și sîrbești și înlocuirea lor cu școli de stat, cu învățămînt exclusiv în limba maghiară. De fapt sînt două legi, rămase în istorie sub denumirea de „Legea sau legile Apponyi”. Au fost prezentate, ca proiecte, în ședința Camerei Deputaților din 21 februarie 1907: unul privea îmbunătățirea salariilor învățătorilor de la școlile de stat, iar al doilea se ocupa de „raportul de drept și salariile învățătorilor de la școlile comunale și confesionale”. Cel din urmă privea direct școlile populare românești, fapt pentru care a provocat discuții aprinse din partea deputaților români „naționaliști” din Dietă (să nu uităm că în 1905 Partidul Național Român a reluat politica „activistă” și au fost aleși cîțiva deputați cu programul Partidului!)

Din inițiativa Comitetului Executiv al Partidului, s-au ținut adunări de protest în mai multe localități — mai ales la sedii de protopopiate — în care s-a protestat împotriva încercărilor de maghiarizare a școlilor și s-a cerut vot universal, egal și secret. Mitropolitul Ioan Mețianu a

---

58 Dr. Teodor Botiș, *Istoria Școlii normale (preparandiei) și a Institutului teologic ortodox român din Arad*, Arad, 1922, p. 257—261. A se vedea și: *Un champion de la magyarisation: Albert de Berzeviczy*, în *Revue de Transylvanie*, t. II, no. 4, 1934.

convocat „Consistoriul mitropolitan“ la Sibiu, pentru a lua măsurile impuse de situație. Discuțiile au durat două zile, hotărându-se să se redacteze și înainteze un „memorandum“ ministrului Apponyi. Potrivit acestei hotărâri, memorandumul a fost prezentat în cadrul unei audiențe, care a avut loc la 7 martie 1907, de mitropolitul Ioan Mețianu, cu episcopii sufragani Nicolae Popea de la Caransebeș și Ioan Papp de la Arad.⁵⁹ Biserica unită de asemenea și-a expus punctul de vedere, fie în cadrul unor adunări populare — cum a fost cea de la Blaj din 10 martie 1907 — fie prin memorii adresate împăratului, Parlamentului sau Ministerului Cultelor și Instrucțiunii.⁶⁰ Consistoriul Bisericii evanghelice săsești din Sibiu a adresat un memoriu Parlamentului și Ministerului, semnat de episcopul Dr. Friedrich Teutsch.⁶¹

La 13/26 martie 1907 a avut loc o mare adunare populară la Sibiu, convocată din inițiativa „asesorilor consistoriali“ (consilieri), a profesorilor Institutului teologic-pedagogic și a altor cărturari români de ambele confesiuni (între ei: Miron Cristea, Nicolae Ivan, Partenie Cosma, Dimitrie Comșa, Nicolae Bălan, Octavian Goga, Teodor Păcățian, Coriolan Bre-diceanu, Silvestru Moldovan, Octavian Tăslăuanu ș. a.). S-a adoptat o moțiune de protest „contra întregului sistem politic de azi, care țintește (urmărește n. n.) numai către crearea unui stat unitar ca rasă, cu nimicirea tuturor popoarelor nemaghiare . . . contra proiectelor de lege ale Guvernului privitoare la învățământul elementar, pentru că acestea nu au altă țintă decât maghiarizarea“. Toți participanții au făcut o manifestație de simpatie mitropolitului Ioan Mețianu.⁶² Alte manifestații de acest fel au avut loc în Arad, Lugoj, Făgăraș, Hunedoara, Lipova și în alte localități.

În paginile *Telegrafului Român* de la Sibiu⁶³ și ale *Gazetei Transilvaniei* de la Brașov⁶⁴ au apărut zeci de articole care se ocupau cu aceste

59 Publicat în *Telegraful Român*, an. LV, nr. 21 din 24 februarie/9 martie 1907; T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VIII, p. 457—463.

60 *Ibidem*, vol. VIII, p. 463.

61 Publicat în *Telegraful Român*, an. LV, nr. 25 din 6/19 martie 1907, p. 101—102; articolele din *Kirchliche Blätter* din Sibiu reproduse în *Telegraful Român*, nr. 53 din 15/28 mai 1907 și 71 din 30 iunie /12 iulie 1907.

62 *Telegraful Român*, an. LV, nr. 29 din 15/28 martie 1907, p. 117—118.

63 În *Telegraful Român*, an. LV (1907), nr. 15 (proiectul); *Proiectul de lege despre școlile populare și naționale* (semnat Dr. E. B.), în nr. 32, 33, 34 și 35; Nicolae Ivan, *Școalele noastre*, în nr. 64, 65, 67 și 68; *Soarta școalelor românești în secolul al XX-lea* (reprodus din *Gazeta Transilvaniei*), în nr. 108, 109, 110 și 111 etc.

64 În *Gazeta Transilvaniei*, an. LXX (1907): *Proiectele lui Apponyi*, în nr. 31; *În fața noului atentat*, în nr. 32; *Proiectul lui Apponyi*, în nr. 33; „*Darul*“ lui Apponyi, în nr. 36 ș. a.

proiecte, iar după votare, cu Legea propriu-zisă. În ambele ziare au apărut integral cuvântările deputaților români din Dietă, la discuția asupra proiectelor respective.

Și totuși . . . discuțiile în Camera Deputaților au început, mai furtunoase ca altădată, căci în urma alegerilor din 1905, când s-a reluat „activismul“, au fost aleși mai mulți „naționaliști“ români, care și-au expus cu demnitate și curaj opiniile asupra proiectelor în discuție: Teodor Mihali, Aurel Novacu, Vasile Lucaciu, Vasile Goldiș Iuliu Maniu, Aurel Vlad, Alexandru Vaida Voievod (ultimilor doi li s-a retras cuvântul de către președintele Camerei). Proiectul a fost votat abia la 14 martie 1907.⁶⁵

La 4 aprilie 1907 a fost pus în discuție cel de al doilea proiect (votat la 26 aprilie), asupra căruia și-au spus cuvântul aceiași deputați — unii chiar de mai multe ori — la care se adaugă Ștefan Cicio Pop și protopopii deputați Gheorghe Popovici de la Lugoj și Vasile Damian de la Brad.⁶⁶

După aprobarea lor, cele două proiecte au fost discutate în Casa Magnaților la 8 mai 1907. Cuvântul ierarhilor români Ioan Mețianu de la Sibiu, Ioan Papp de la Arad, Vasile Hossu de la Lugoj și Victor Mihali de la Blaj au răsunat în zadar.⁶⁷

Legea a fost sancționată de împărat la 2 iunie 1907 și a intrat în vigoare începând cu data de 1 iulie 1907. A fost cunoscută sub numele de „*Articolul de lege XXVII din 1907*“. Această lege era calificată drept „cel mai cutezător atentat ce s-a îndreptat vreodată de către o stăpînire unguerească în contra vieții și dezvoltării naționale a popoarelor nemaghiare“.⁶⁸ În adevăr, scopul urmărit prin această lege era precizat chiar în cuprinsul ei: „... Fiecare școală și fiecare învățător, indiferent de caracterul școlii, fie că este subvenționată de stat sau nu, are datoria să dezvolte și să întărească în elevi spiritul de atașament față de patria ungară și conștiința că aparține la națiunea ungară. Acest punct de vedere trebuie să predomine în întreaga instrucțiune“ (art. 17).

Un alt articol preciza: „În școlile populare cu limbă de predare nemaghiară — fie că beneficiază de ajutor de stat, fie nu — limba maghiară se va preda în toate despărțămintele (clasele n. n.) după un plan de învățămînt și într-un număr de ore stabilit de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii publice, în acord cu autoritatea școlară confesională, în așa măsură, ca un elev cu limbă maternă nemaghiară, după terminarea anului al patrulea de școală, să-și poată exprima la înțeles gîndurile în limba maghiară, atît cu graiul cît și în scris“ (art. 19). Deci un copil de

65 Toate cuvântările asupra proiectelor respective reproduse de T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VIII, p. 456—544.

66 *Ibidem*, vol. VIII, p. 544—606.

67 *Ibidem*, vol. VIII, p. 607—635.

68 *Proiectele lui Apponyi*, în *Gazeta Transilvaniei*, an. LXX, nr. 31 din 10/13 februarie 1907. p. 1.

țaran român, dintr-un sat pur românesc, era obligat ca la 10 ani să vorbească și să știe ungurește la perfecție!

Prevederile privitoare la salarizarea învățătorilor — din a doua lege — urmăreau același scop ascuns al trecerii lor în seama statului, mai corect spus al maghiarizării. Și pînă la votarea legilor apponyene, comunitățile parohiale erau obligate să asigure învățătorilor același salariu ca și în învățămîntul de stat. Pe lingă salariu, fiecare parohie cheltuia sume însemnate cu ridicarea și repararea clădirilor școlare, încălzitul, luminatul lor, materialul didactic ș. a. Potrivit Legii din 1907 de care ne ocupăm, salariul minim al unui învățător era de 1000 coroane pe an, la care se adăuga un spor din 5 în 5 ani de activitate (gradații) de 100 sau 200 coroane, care se ridicau la 1000 coroane, locuința sau bani de chirie (200 coroane) și cel puțin 1/4 jugăr grădină sau echivalentul lor. Toate parohiile care aveau școli erau obligate să plătească acest salariu. Se înțelege că parohiile mici (mai ales în județul Hunedoara sau în Munții Apuseni) făceau față cu greu unor obligații atît de mari. Dar tot legea venea cu precizarea perfidă că dacă parohiile nu puteau spori retribuția învățătorilor pînă la acel minimum fixat, se putea obține — în decurs de trei ani — „întregirea“ lui de la stat (art. 12), dar cu anumite condiții. Prima era ca limba maghiară să fie însușită de elevi la nivelul cerut prin art. 19, menționat mai sus, lucru pe care-l vor constata autoritățile școlare de stat; se cerea apoi ca unele materii — limba maghiară, aritmetica, geografia, istoria patriei (Ungariei) și constituția Ungariei — să fie predate exclusiv în limba maghiară, după planul de învățămînt și manualele aprobate de Minister, într-un număr de ore fixat tot de Minister; registrele școlare urmau să fie redactate în ungurește. Dacă ajutorul de la stat depășea suma de 200 coroane, numirea învățătorilor trebuia să obțină și aprobarea Ministerului. În cazul cînd nu se prezentau candidați pentru ocuparea posturilor vacante (în urma „concursului“ publicat de autoritatea bisericească), Ministerul putea numi o altă persoană, fără consultarea susținătorului școlii. Statul putea interveni în cazul unor abateri disciplinare, mai ales de natură politică.

Altă condiție — tot așa de greu de îndeplinit — era aceea ca localul de școală să corespundă întru totul, atît în ce privește capacitatea de a-i cuprinde pe toți copiii de vîrstă școlară, cît și în ce privește buna întreținere și igiena, dar și înzestrarea lui cu rechizitele și materialul didactic trebuitor. Un alt articol aduce precizarea — și mai dură — că orice școală găsită ca necorespunzătoare sub acest aspect, ori aceea în care limba maghiară nu era cunoscută de elevi în mod satisfăcător, putea să fie închisă sau înlocuită cu o școală de stat, cu limba de predare maghiară.⁶⁹

69 Legea publicată în *Telegraful Român*, an. LV (1907), nr. 73, 74, 75, 76, 71 și 78.

La intrarea în funcție orice învățător — fiind considerat „funcționar public” — era obligat să depună un jurământ de credință „față de patria ungară și față de constituția aceleia” (art. 32).

Considerăm că această prezentare sumară a Legii este suficientă pentru a ne convinge de scopurile urmărite. Însuși Apponyi declarase în Camera că „în câțiva ani va nimici toate școlile nepatriotice (!)”, iar într-un articol publicat în „*Enciclopedia învățământului primar*”, apărută la Budapesta în 1911, scria: „Școala care n-are în vedere principiul că cetățenii unguri aparțin hotărît și exclusiv patriei ungare, degenerază într-o școală de ticăloși și de trădători.”⁷⁰

Apponyi a fost sprijinit chiar și de opinia publică ungară în realizarea proiectelor sale, căci iată ce scria o revistă „pedagogică” din Șoșon: „Ar fi bine dacă copilul s-ar putea lua de la părinți și va putea fi dus într-un internat, unde să nu mai aibă contact decît cu ungurii. Dacă aceasta nu s-ar putea, mai este un mijloc: învățătorul să nu se ocupe de elevi numai cîteva ceasuri din zi, ci ziua întregă, de dimineața pînă seara tîrziu, încît ei să nu mai audă limba lor maternă cu nici un preț. În pauze să vorbească cu ei ungurește, despre lucruri ungurești și să-i ducă în excursii etc., nu numai în cele zece luni de școală, ci și în lunile de vacanță. În acest fel, copilul nemaghiar, vrînd-nevrînd, trebuie să învețe limba statului.”⁷¹ Acestea erau concepțiile pedagogilor unguri de la începutul secolului al XX-lea!

Pe lîngă intelectualii români, o serie de învățați străini au luat atitudine energică împotriva legilor lui Apponyi, căci după cuvîntul lui Vasile Lucaciu în Camera Deputaților, „ele au provocat revoltă sufletească în întreaga lume civilizată”.⁷² Scriitorul norvegian Björnstjerne Björnson (1832—1910) scria: „Contele Apponyi mi-a răspuns cu capul ridicat. El mă asigură că, dacă la proxima ocazie va apărea la o adunare internațională de pace, pot fi convins că o va face cu capul ridicat. Cine se îndoiește de aceasta? Cînd s-a arătat vreodată altfel un opresor al poporului? Noi am văzut chiar de curînd pe Apponyi pășind în Dieta ungară, unde reprezentanții slovaci au fost ultragiați și dați afară și spunînd ce mai trebuie de făcut de aci înainte pentru oprimarea acestui popor și pe mai departe. S-a primit o lege școlară ca și care nu se mai văzuse niciodată mai înainte . . . Aceste dispozițiuni pot fi extinse, astfel că toate naționalitățile vor fi înăbușite prin ea. A smulge pe copii de la limba maicilor, e tot așa ca a smulge copiii flămînzi de la sinul maicii lor . . . În brațele acestei legi, germanii, românii, croații, rutenii și slovacii

70 Cf. G. Sima (= Onisifor Ghibu), *Școala românească din Transilvania și Ungaria*, București, 1915, p. 39. În art. 39 din „instrucțiunile” pentru aplicarea legii, se prevedea eliminarea celor care „ar putea aduce pe elevi în legături sufletești cu altă națiune, în afară de cea ungară”.

71 *Ibidem*, p. 39—40.

72 T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VIII, p. 823.

pot fi făcuți rînd pe rînd dependenți de spiritul maghiar și de voința maghiară, pentru că acest spirit și această voință sînt cele mai vechi, cele mai nobile, cele mai culte din lume, care pot conduce mai mult și mai bine la progres . . . În onoarea acestui spirit protector adun eu acum martori și documente de la popoarele oprimate ale ungarilor. Nu-i lucru urgent, căci contele Apponyi le așteaptă cu capul ridicat“.⁷³

Iar marele scriitor rus Lev Tolstoi (1828—1910), într-o scrisoare adresată revistei *A Hir* din Budapesta, a stigmatizat opera de maghiarizare a lui Apponyi prin cuvintele: „Ceea ce este mai trist este faptul că în străinătate contele Apponyi are reputația unui pacifist, pe cînd în Ungaria el nu recunoaște nemaghiarilor nici măcar calitatea de oameni! Orice persoană cu mintea sănătoasă trebuie să smulgă masca mincinoasă de pe fața acestui om, pentru a arăta lumii întregi că nu este un binefăcător, ci o pasăre de pradă.“⁷⁴

Urmările legii. În sesiunea Congresului Național Bisericesc al Mitropoliei Ortodoxe a Transilvaniei, întrunit la Sibiu, în octombrie 1909, s-a votat un nou „Regulament pentru organizarea învățămîntului în școlile populare“ (întocmit de o comisie instituită de Consistoriul mitropolitan — în frunte cu Roman Ciorogariu, directorul Institutului teologic-pedagogic din Arad). Noul Regulament ținea seama de toate dispozițiile legii apponyiene, din care erau reproduse chiar anumite prevederi. Tot atunci s-a votat și un „Regulament pentru examenul de calificare în învățătorească la institutele pedagogice profesionale din Mitropolia ortodoxă română din Transilvania“ (§ 34 dădea și formularul de diplomă, în două limbi). Au fost tipărite într-un număr corespunzător de exemplare și trimise tuturor parohiilor din cuprinsul Mitropoliei.

Arătam în alt loc că școlile confesionale românești din Transilvania se susțineau din așa-numita „dare culturală“. Legea XXXVIII din 1868 preciza că ea reprezintă 5% din impozitele directe către stat. Datorită legilor școlare anterioare, pentru a salva școlile românești, majoritatea parohiilor au hotărît să ridice această dare, pentru a-și putea susține școlile (un ordin ministerial din 1886 preciza că orice confesiune poate trece peste acest minimum în vederea susținerii școlilor), dar în foarte multe parohii credincioșii erau obligați să contribuie și la susținerea școlii comunale ori de stat.⁷⁵ În foarte multe cazuri darea a sporit pînă la 50% din impozit. După punerea în aplicare a legii lui Apponyi, în ținutul Hălmegeului, foarte sărac de altfel, credincioșii au mers atît de departe în atașamentul lor față de școala românească, încît au ridicat darea culturală chiar la 180—185% față de impozitul către stat.⁷⁶

73 Publicat în numărul din 19 octombrie 1907 al ziarului „*Neue Freie Presse*“ din Viena, reprodus în *Telegraful Român*, an. LV, nr. 111 din 13/26 octombrie 1907, p. 455. Vezi și Ioan Lupaș, *Paralelism istoric*, București, 1937, p. 229—232.

74 Milton Lehrer, *op. cit.*, p. 147.

75 Dr. Gheorghe Ciuhandu, *Școala noastră populară și darea culturală*, Arad, 1918, p. 9.

76 *Ibidem*, p. 19 urm., cu statistici deosebit de interesante.

Adevăratele sacrificii făcute de Biserică pentru întreținerea școlilor, rezultă din compararea unor cifre din bugetul unor eparhii, așa cum apar în „Protocoalele” Sinoadelor eparhiale din Mitropolia ortodoxă a Ardealului. De pildă, în bugetul Arhiepiscopiei Sibiului pe anul 1910, se prevedeau 296.100 coroane cheltuieli bisericești și 269.070 cheltuieli școlare; bugetul eparhiei Aradului pe 1913 prevedea 64.560 coroane în scopuri bisericești și 91.933 coroane în scopuri școlare. În mai multe rânduri a venit în sprijinul școlilor românești marele mecenat moldovean Vasile Stroescu († 1926), oferind sume considerabile, prin care s-au salvat sute de școli românești.⁷⁷

Mii de țărani au contribuit cu bani ori au muncit cu brațele, și cu carele, în vederea ridicării și refacerii unor clădiri școlare, pentru ca să nu fie găsite „necorespunzătoare” și închise.

În ciuda acestor eforturi, cu adevărat eroice, de a salva școlile românești, multe parohii au fost nevoite să ceară întregirea salariului de la stat, iar în parohii sărace școlile s-au închis. În județul Hunedoara, de pildă, între anii 1907—1911 s-au închis 135 de școli românești, iar în locul lor s-au ridicat vreo câteva școli de stat sau comunale maghiare, dar cele mai multe sate au rămas fără școli.⁷⁸ Din rapoartele oficiale rezulta că majoritatea școlilor au fost închise din dispoziția inspectorilor școlari de stat — pe baza prevederilor Legii lui Apponyi — sub pretextul că au „clădiri necorespunzătoare”. De pildă: în protopopiatul Geoagiu au fost închise 20 de școli rămânând — pe baza Legii — 1712 copii (70% din totalul lor) fără posibilitatea de a învăța. În protopopiatul Hunedoara, cu 23 de parohii, au mai rămas numai trei școli confesionale, restul „sint închise din partea organelor administrative, din lipsă de adificii corespunzătoare și de învățători calificați, iar în câteva s-au și înființat școli comunale”. Din protopopiatul Ilia se raporta: „dacă numărul școalelor era înainte de asta cu trei ani, peste 30, astăzi numărul s-a redus la 14. Reducerea asta nu s-a făcut de bunăvoie, ci din silă. Bunurile pierdute ne-au fost răpite! În nici un tract (protopopiat n. n.) nu a fost răpirea atât de îndrăzneată ca în tractul acesta; dovadă, notariatul Burjuc, în care toate școalele confesionale au fost închise și în locul lor, după trei ani, au fost deschise școli comunale și una de stat. În protopopiatul Zarand, din 60 de parohii, numai 22 aveau școli, dar 12 au fost închise; în Hațeg, din 36 de parohii, numai 9 mai aveau școli (la 30.309 credincioși).⁷⁹ În celelalte, situația era tot așa de critică.

Datorită legilor lui Apponyi școala românească patronată de Biserică a cunoscut situații din cele mai dureroase. În 1907 Arhiepiscopia Sibiului avea 861 de școli; în 1912 numărul lor scăzuse la 670. După o statistică oficială de stat, se poate constata că între 1908—1910 s-au închis în

77 Cf. Pavel Roșca, *op. cit.*, p. 38.

78 Dr. Onisifor Ghibu, *Școala românească din Ungaria în anul 1911*, Sibiu, 1912, p. 3.

79 Amănunte la Dr. Onisifor Ghibu, *Cercetări privitoare la situația învățămîntului nostru primar și la educația populară*, Sibiu, 1911, p. 4—12.

toată Transilvania, 420 de școli românești! Era urmarea „misiunii de culturalizare“ a contelui Apponyi Albert.

Deosebit de interesante ni se par rapoartele a doi protopopi cu privire la „progresul“ în studierea limbii maghiare. De pildă, Dr. Ioan Stroia de la Sibiu (viitor episcop) raporta: „O pacoste mare pentru cultura tineretului nostru o formează însă, indiscutabil, pretențiile exagerate ale inspectorilor în chestia limbii maghiare și neorientarea dascălilor noștri în cele pedagogice . . .“ Iar protopopul Vasile Gan din Lupșa scria: „Multă confuzie a cauzat și cauzează studiul limbii maghiare. Învățătorii tind a face spor din acest obiect, ca să nu dea de furcă cu inspectorii școlari. Cu vreme și fără vreme, se ocupă băieții cu această limbă, iar la întrebările puse răspund când ungurește, când românește. De priceput, pricep mai puțin. Mulți neglijează, pentru limba maghiară, studiile importante, ca religia, limba română și științele naturale“.⁸⁰

Între cuvîntare rostită în Camera Deputaților în 1908, Vasile Lucaciu informa că în Maramureș, Sătmar și Chioar erau numiți numai învățători care nu știu românește, deci nu puteau da elevilor nici o instrucție în limba maternă. Ce e mai mult, dacă organele administrative constată că într-o școală confesională românească copiii știu foarte bine ungurește (mai ales în Sătmar, unde existau sate mixte), școala este transformată curînd în școală de stat maghiară.⁸¹

Și pentru ca măsurile lui Apponyi să fie depline, printr-un ordin ministerial s-a dispus ca în școlile de stat să se predea și religia tot în ungurește, problemă pe care au ridicat-o deputații români și în Dieta din Budapesta.⁸² Din 1909, primirea în institutele de învățămînt superior era condiționată de cunoașterea limbii maghiare, pe baza unui „certificat“ eliberat de prefectul județului (!).

Alte legiuri școlare. Aceluiași însuflețit propagator al limbii și culturii ungare printre români i se datorează și alte măsuri luate față de Biserica și școala românească. Arătam, în alt loc, că el este „autorul moral“ al nerecunoașterii primelor două alegeri făcute la Caransebeș, în 1908—1909, în persoana vicarului Filaret Musta și a asesorului Iosif Bădescu. Dar tot lui i se datorează îndepărtarea de la catedră a unor profesori de la Institutele teologice-pedagogice ale Mitropoliei Ardealului. De pildă, în toamna anului 1909 profesorul Dr. Ioan Lupaș (1880—1967) de la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu — unde preda istoria și istoria bisericească — a fost sfătuit de mitropolitul Ioan Mețianu să ceară un post de preot-protopop la Săliște, în urma unei scrisori trimisă de Apponyi, în care acuza pe tînărul istoric că are sentimente și manifestări „nepatriotice“. Un alt profesor, Dimitrie Comșa (1846—1931), fost memo-

⁸⁰ *Ibidem*, p. 13 și 23.

⁸¹ T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VIII, p. 820—821.

⁸² *Ibidem*, vol. VIII, p. 782 și 852. Politica școlară a lui Apponyi a fost prezentată în mai multe articole în presa vremii de Onisifor Ghibu, reeditate recent în volumul *Nu din partea aceea*, Studii și articole, 1904—1914. Îngrijirea ediției, studiu introductiv și note de Vasile Popeangă, București, 1985, 423 p.

randist, după o activitate de 35 de ani, a fost pensionat la 18 martie 1909, în urma unei adrese a aceluși ministru către mitropolit, în care arăta că nu mai poate rămâne în învățământ, deoarece nu cunoștea limba maghiară.⁸³

Aceiași soartă au avut-o profesorii Dr. Petru Barbu și Iosif Bălan de la Institutul teologic-pedagogic din Caransebeș, acuzați că instigă elevii „împotriva ideii de stat ungar“, iar pe de altă parte, la sentimente de dragoste de propriul lor neam. Din aceste pricini, printr-un ordin al ministrului Apponyi (nr. 307 din 2 martie 1907), a dispus sistarea subvenției de la stat pînă ce nu vor fi înlăturați acești profesori de la catedrele lor. Bătrînul episcop Nicolae Popea s-a opus, încît abia după moartea lui, Consistoriul — pentru a nu periclita existența școlii — a dispus, în octombrie 1908, ca Petru Barbu să fie pensionat.⁸⁴

În 1910 are loc o schimbare de guvern, încît, Apponyi nu și-a văzut realizată opera în întregime. Noul guvern avea în frunte pe contele Tisza István, președintele Partidului Muncii; resortul Cultelor și Instrucțiunii publice a fost încredințat lui Zichy János (de origine greacă). Acestuia i se datorează „*Articolul de lege XVI din 1913*“ (*Legea lui Zichy*), potrivit căreia salariul de bază al unui învățător s-a ridicat la 1200 coroane, iar gradațiile la 2000 coroane (în timp de 35 de ani), plus banii pentru locuință. Erau sume enorme care afectau din nou Biserica românească, întrucît învățătorii confesionali trebuia să fie plătiți cu aceleași salarii ca și cei de stat.⁸⁵

Un nou ministru, Dr. Jankovich Béla (de origine slavă), se pare că era ceva mai moderat în ce privește executarea prevederilor exagerate ale legii, mai ales în legătură cu clădirile școlare. În felul acesta, o parte din școlile care erau pe punctul de a fi închise și-au continuat activitatea. Tot sub el s-a anulat ordinul lui Apponyi, potrivit căruia catehizarea elevilor nemaghiari din școlile de stat ungare trebuia să se facă în ungurește, recunoscînd Bisericii dreptul de a folosi limba maternă a elevilor.

În schimb, a rămas de la Jankovich un ordin adresat „inspectoarelor regești“, cu data de 13 august 1914 (nr. 114.000), care este tipic pentru mentalitatea conducătorilor unguri din perioada dualismului. „Spre a ușura învățămîntul limbii maghiare în școlile primare de stat — spunea ordinul — pentru elevii cu limba maternă nemaghiară, dispun să se facă uz de limba maternă ca limbă auxiliară în clasele I—II, iar în clasele III,

83 Dimitrie Comșa, *Autobiografia*, în *Anuarul Școlii Normale Andrei Șaguna din Sibiu pe anul 1926/27*, p. 15—25.

84 Dr. Gheorghe Cotoșman, *Profesorul Dr. Petru Barbu*, în *Anuarul Academiei teologice din Caransebeș pe anul 1940—1941*, p. XVIII—XIX și XXI. Manualul școlar intitulat *Istorie bisericească pentru școlile populare*, ca și o ediție din *Istoria bisericească*, ambele de P. Barbu, au fost interzise de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii din Budapesta.

85 O. Ghibu, *Viața și organizația bisericească și școlară din Transilvania și Ungaria*, București, 1915, p. 108.

IV și V să se predea ca studiu separat. Înainte de toate să vă notați ca limba maternă, ca limbă auxiliară, să se întrebuițeze numai în așa măsură cât se cere pentru înlesnirea învățării limbii maghiare, pentru progresul instrucției în limba maghiară. În sfârșit, vă leg de inimă . . . ca să faceți tot posibilul ca aceste dispoziții, întemeiate pe echitate . . . să întărească educația patriotică în școală . . .” (subl. ns.). Din cele de mai sus rezultă clar că limba română trebuia să fie folosită numai ca mijloc de maghiarizare. Cel ce dădea aceste îndrumări „pedagogice” era profesor universitar, cu studii în Apusul Europei!⁸⁶

Mai consemnăm și faptul că printr-o lege votată de Parlament în 1913 (Articolul de lege XL), toate localitățile mai mari din Ungaria și Transilvania, cu un impozit direct către stat care depășea 30.000 coroane anual, erau obligate să înființeze câte o „grădiniță de copii”, dacă existau peste 30 de copii între 3 și 6 ani. Limba de conversație era cea maghiară, grădinițele respective avînd menirea „să trezească și să dezvolte în sufletul copiilor sentimentul de alipire către patria ungară, conștiința apartinerii la națiunea ungară și felul de gîndire religios-moral”. Scopurile urmărite erau deci bine precizate.⁸⁷

În 1913 s-a votat o nouă lege electorală (Articolul de lege XXXVII), care acorda elevilor, la absolvirea a șase clase, posibilitatea de a da un examen special — în fața unui comisar ministerial, pe baza căruia — la majorat — aveau drept de vot. Un astfel de examen avea o importanță deosebită în idealurile conducătorilor politici de atunci, de a crea un stat unitar ungar. Dovadă este faptul că la examenul dat de absolvenții școlii primare de aplicație de pe lângă Institutul teologic-pedagogic din Sibiu, la sfîrșitul anului școlar 1917/1918, nici un elev n-a obținut certificatul cu drept de vot, din cauza notei insuficiente de la limba maghiară. De altfel, acum nici nu mai aveau nevoie de el . . .⁸⁸

Îndată după izbucnirea primului război mondial, se părea că lucrurile intră pe un nou făgaș. În dorința de a atrage România de partea Puterilor Centrale, s-a încercat să se facă unele concesii pe seama românilor transilvăneni. De pildă, la 22 septembrie 1914 Tisza István adresa o scrisoare mitropolitului Ioan Mețianu, prin care-i promitea satisfacerea unor revendicări românești pe tărîm național-politic, cultural și economic. „Poate fi avută în vedere — scria el — o reformă a legii școlare, care să aibă în vedere dorințele concetățenilor noștri nemaghiari referitoare la școlile confesionale. Mai putem asigura, prin dispozițiuni legale, folosirea limbii materne în comunicarea directă cu organele de stat și, în sfîrșit, poate fi supusă unei revizuiți reforma electorală, în așa fel încît reprezentarea politică a românilor să fie pusă pe o bază mai echi-

86 Cf. Lazăr Triteanu, *Școala noastră, 1850—1916. „Zona culturală”*, Sibiu, 1919, p. 46—48; despre legile lui Apponyi, la p. 21—46.

87 O. Ghibu, *Viața și organizația bisericească și școlară*, p. 104—115.

88 Silviu Dragomir, *La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques*, București, 1934, p. 163.

tabilă".⁸⁹ Evenimentele care au urmat au dovedit că românii nu mai pot aştepta satisfacerea revendicărilor lor prin compromisuri şi promisiuni şi că Transilvania trebuie să se unească pe veci cu România!

Maghiarizarea prin manualele şcolare. După punerea în aplicare a Legii Trefort, dar mai ales în primele două decenii ale secolului al XX-lea, aproape că nu se mai întâlneau cărţi de şcoală care să poată face şi educaţie românească. Chiar şi în cazul unor lucrări reeditate, a fost nevoie de schimbări substanţiale ale conţinutului.

Educaţia în spirit maghiar se făcea nu numai prin manualele de limbă maghiară sau prin cele de istorie şi geografie, ci chiar prin manualele de limbă română, în care se publicau versuri şi bucăţi de literatură din scriitori unguri; aproape toate manualele cuprindeau numai ilustraţii din istoria sau geografia Ungariei.⁹⁰

Câteva statistici. Urmărilor dezastruoase ale legilor şcolare ungare sînt confirmate chiar de un tabel întocmit de Institutul ungar de statistică (*Magyar statistikai évkönyv*).⁹¹

Şcoli cu limba de predare	1871	1886	1890	1895	1900	1918
Maghiară	5.818	8.267	8.994	9.693	10.325	14.014
Română	2.878	2.473	2.582	2.340	2.157	2.578
Germană	1.232	668	674	462	383	417
Slovacă		1.349	1.115	759	528	322
Sîrbă	2.547	289	312	158	135	256
Ruteană		288	211	194	93	47 ⁹²

Pînă în 1907, existau cîteva sute de şcoli cu limbă de predare mixtă (maghiaro-română, maghiaro-germană, maghiaro-slovacă etc.). Politica de deznaţionalizare le-a suprimat pe toate pînă în 1907.⁹³

Tot în 1918, potrivit datelor prezentate de Guvernul ungar Conferinţei de pace de la Paris, mai existau şi alte categorii de şcoli:

89 Cf. Dr. Teodor Botiş, *op. cit.*, p. 266.

90 Amănunte la G. Sima (Onisifor Ghibu), *Şcoala românească din Transilvania şi Ungaria*, p. 54—63, cap. Spiritul literaturii didactice de curs primar de la 1879 încoace, Lazăr Triteanu, *op. cit.*, p. 48—56; Onisifor Ghibu, *Nu din partea aceea*, p. 297—298. Pentru manualele şcolare a se vedea şi: Viorel Faur, *Contribuţii documentare la istoria învăţămîntului românesc din Bihor în ultimele două decenii ale veacului al XIX-lea*, în vol. *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, p. 317—345.

91 După Z. Păclişanu, *op. cit.*, p. 73—74.

92 *Ibidem*, p. 73 şi 81. Cele 2547 şcoli din 1871 erau „slave”, adică pentru slovaci, sîrbi şi ruteni.

93 *Ibidem*, p. 75.

Grădinițe de copii

Ungurești	2.219
Românești	4
Sîrbești	22
Germane (săsești)	18
Slovace	1
Rutene	—

Școli civile de băieți

Ungurești	216
Germane (săsești)	2
Celelalte naționalități nu aveau	

Școli reale

Ungurești	33
Românești	1 (la Brașov)
Germane (săsești)	2
Celelalte naționalități nu aveau	

Școli pedagogice de băieți

Ungurești	44
Românești	6
Sîrbești	1
Germane (săsești)	1
Celelalte naționalități nu aveau	

Școli pedagogice de fete

Ungurești	39
Românești	2
Sîrbești	1
Germane (săsești)	1
Celelalte naționalități nu aveau	

Licee și gimnazii de băieți

Ungurești	172
Românești	5
Sîrbești	1
Germane (săsești)	7
Celelalte naționalități nu aveau	

Școli secundare de fete

Ungurești	50
Germane (săsești)	1
Celelalte naționalități nu aveau	

Școli industriale

Ungurești	105
Celelalte naționalități nu aveau	

Școli comerciale

Ungurești	65
Românești	1 (la Brașov)
Celelalte naționalități nu aveau	

Numai pe teritoriul Transilvaniei, alături de școlile noastre cu limba de predare română, menționate în statisticile de mai sus, funcționau și următoarele școli cu limba de predare maghiară: 651 grădinițe de copii, 2588 școli primare, 109 școli civile, 52 gimnazii, 24 școli pedagogice, 8 școli reale, 7 școli medii de fete, 13 școli comerciale superioare, 165 de ucenici industriali și 32 școli comerciale de ucenici.⁹⁴

Aceste statistici pot da o imagine clară asupra primejdiei care amenința viața națională a celorlalte națiuni din Ungaria „milenară”. Se poate ușor constata că germanii (nu sașii din Transilvania), ca și slovacii și rutenii, nu aveau nici o școală medie.⁹⁵

⁹⁴ *Ibidem*, p. 81—85.

⁹⁵ Este interesant de menționat că în 1908, cei aproximativ 30.000 de germani din Budapesta au cerut aprobarea să înființeze o „școală primară particulară cu limba de predare germană”. Guvernul a respins cererea, pe care opinia publică ungară o califica drept „obraznicie”. Cf. O. Ghibu, *Viața și organizația bisericăscă și școlară ...*, p. XIV.

Neexistînd școli suficiente în limba naționalităților nemaghiare, copiii acestora erau obligați să urmeze școlile ungurești sau riscuau să rămînă analfabeți. În anul școlar 1903/4, cursurile școlilor populare românești au fost frecventate de 157.048 elevi români; alți 20.118 elevi români urmau cursurile unor școli ungurești, alți 52.110 cursurile școlilor maghiaro-române (în școli subvenționate parțial de stat, în care o parte din materii se predau în ungurește). În 1913/14 au învățat în școli populare românești 163.712 elevi români, iar alți 66.597 învățau în școli pur ungurești.⁹⁶

Pentru a înțelege și mai bine această tristă stare de lucruri, menționăm că după recensămîntul oficial din 1910, ungurii formau 54,5% din totalul populației, românii 16,1%, germanii 10,4%, slovacii 10,7%, sîrbii 2,5%, rutenii 2,5%. Cu toate acestea, prea puțini nemaghiari au ajuns să urmeze cursurile unei școli medii și cu atît mai puțin ale unor universități. De pildă, în anul școlar 1913/14, din 77.663 elevi ai școlilor medii (gimnazii și școli reale), ungurii formau 82,6%, germanii 7,3%, românii 5,6%, slovacii 2,1%, sîrbii 1,5%, rutenii 0,1%. Din 251.534 cetățeni ai statului ungar, absolvenți de 8 clase de gimnaziu (numai atît!), 84,5% erau unguri, 7,8% germani, 4% români, 1% sîrbi, 0,9% slovaci și 0,1% ruteni. Aceasta era „politica culturală” a Ungariei față de celelalte naționalități pînă în 1918!⁹⁷

Școlile românești în 1917/1918. „Zona culturală”. În 1914, la izbucnirea primului război mondial, existau în toată Transilvania 2655 de școli populare (primare) românești (1536 ortodoxe și 1119 unite).⁹⁸ Deși modeste, cu dascăli retribuiți în mod necorespunzător, cu elevi puțini și săraci, ele au ținut trează conștiința națională românească, constituind, în același timp, un pericol pentru statul ungar. În preajma izbucnirii primei conflagrații mondiale, față de primejdiile care se conturau pentru statul dualist austro-ungar, prim-ministrul Ungariei, contele Tisza István, s-a declarat dispus să amelioreze anumite prevederi ale Legii Apponyi din 1907 — pe care a calificat-o el însuși ca „exagerată și nedreaptă”, — cu condiția ca să se realizeze o împăcare cu românii din Transilvania, aceștia avînd îndatorirea de a se încadra cu mai multă vigoare în unitatea statului ungar. După cum era de așteptat, această încercare a fost de la bun început sortită eșecului. Școlile românești vor trece prin situații deosebit de critice din vara anului 1917 și pînă la sfîrșitul războiului, pe de o parte, datorită intrării României în război împotriva Ungariei, în august 1916, pe de alta, datorită schimbării guvernelor ungare din anii 1917—1918.

96 Z. Păclișanu, *op. cit.*, p. 119.

97 *Ibidem*, p. 85. Nu este de mirare că un învățător de la școala primară de stat din comuna slovacă Nagyröcze (!) a interzis copiilor să învețe Religia în limba slovacă, spunîndu-le că „Dumnezeu știe numai ungurește”. Cf. *Ibidem*, p. 84, după ziarul *Tribuna* din Sibiu, nr. 216 din 21 noiembrie 1901.

98 Dr. Onisifor Ghibu, *Viața și organizația bisericească și școlară*, p. 165.

În vara anului 1917 Tisza István s-a retras de la conducerea Guvernului, rămânând însă, în continuare, ca un adevărat „dictator” al Ungariei, în funcția sa de președinte al Partidului Muncii, care avea cel mai mare număr de locuri în Parlament. A urmat un Guvern zis „democratic”, condus de contele Eszterházy, dar la foarte scurt timp a demisionat. I-a luat locul un nou cabinet „democratic”, condus de Wekerle Sándor, un șvab maghiarizat, alcătuit tot din conți, latifundiași și mari prigonitori ai naționalităților. Conducerea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii a fost încredințată aceluiași contele Apponyi Albert, unul din cei mai șoviniști conducători politici unguri, adversar încarnat al tuturor naționalităților nemaghiare din fosta monarhie.

Datorită faptului că Rusia, Serbia și mai târziu România luptau împotriva Austro-Ungariei, atenția cercurilor conducătoare ungare s-a îndreptat îndeosebi asupra sîrbilor, rutenilor și românilor care locuiau pe atunci între hotarele întinsului imperiu, în care vedeau numai „dușmani” și „spioni” ai țărilor de care, în chip firesc, trebuia să aparțină, recte Rusia, Serbia și România.

În aceste împrejurări, Guvernul din Budapesta a considerat că este momentul cel mai potrivit pentru lichidarea oricăror manifestări naționale românești în Transilvania, mai cu seamă a școlilor. S-a inițiat deci o operație radicală în probleme școlare, cu metode preconizate de același neîmpăcat adversar al școlilor românești, contele Apponyi. Pretextul pentru luarea unor noi măsuri a fost acela că odată cu trupele române s-au retras dincolo de Carpați sute de preoți și învățători români de la școlile noastre confessionale, dar chiar și un număr însemnat de profesori de la Gimnaziul ortodox „Andrei Șaguna” din Brașov. Însuși Apponyi se plîngea de aceasta într-o convorbire avută în 1917 cu vicarul episcopesc de la Oradea, Roman Ciorogariu, căruia i-a declarat: „Faptul că aproape toată preoțimea și învățătorimea română de la granițe a dezertat în România și toată agitația de dincolo (România n. n.) au făcut-o ardelenii, e o dovadă că în organismul autonomiei D-voastre zace acest spirit antipatriotic. Statul trebuie să revizuiască întreaga D-voastră organizație bisericească și școlară și să ia măsuri de siguranță pentru viitor.”⁹⁹

Măsuri cu totul excepționale s-au luat împotriva școlilor pedagogice românești îndrumate de Biserică (Sibiu, Blaj, Arad, Caransebeș, Oradea, Gherla), în special împotriva celei din Sibiu. Pînă în 1918, pe lângă fiecare centru eparhial ortodox funcționa cite un Institut cu două „secții”: teologică și pedagogică, dar cu un corp profesoral comun. Aceste școli pedagogice românești nu primeau nici un ajutor din partea statului ungar. Prin anii 1913—1914 s-au dus oarecari tratative cu statul, pentru a se „întregi” salariul profesorilor de la aceste școli, dar fără rezultat, pentru că Ministerul Cultelor și Instrucțiunii pretindea ca vreo șapte materii să se predea în limba maghiară, lucru pe care reprezentanții Bisericii nu l-au putut accepta, căci în felul acesta școlile respective își

pierdeau caracterul lor românesc. Bisericile ortodoxă și unită au refuzat ajutorul de la stat și au continuat să-și susțină școlile „din sărăcia lor tradițională”.¹⁰⁰

Îndată după intrarea trupelor române în Transilvania, s-au luat măsuri ca Consistoriile și Institutul teologic din Sibiu și Blaj să fie evacuate la Oradea. „Secția pedagogică” a Institutului sibian a fost transferată la Arad — împreună cu câțiva profesori — în cadrul Institutului teologic-pedagogic de acolo. Trebuie să reținem, însă, că numărul „pedagogilor” era foarte redus, deoarece o bună parte din ei erau încorporați. De pildă, în 1915/16 au fost chemați sub arme 50 de elevi, încât în 1916/17, s-au înscris la Arad numai 26, din care 9 au fost încorporați în cursul anului; în 1917/18, când Institutul s-a reîntors la Sibiu, au fost înscriși 55 de elevi, dar au fost încorporați 17 în cursul anului.¹⁰¹ La Caransebeș mai era în anul IV un singur elev; clădirea Institutului a fost transformată în spital militar încă din 1916.¹⁰²

Nu este lipsit de interes să arătăm aci că mulți profesori de la aceste „școli pedagogice” (preparandii), ca și de la gimnaziile confessionale ortodoxe (la cele unite profesorii erau, de regulă, preoți) au fost încorporați și trimiși pe front. Unii din ei și-au pierdut viața pentru Francisc Iosif I, împărat al Austriei și „rege apostolic” al Ungariei, ca Dr. Avram Sădean de la Arad, Dr. Alexandru Bogdan de la Brașov și alții. De la Liceul Andrei Șaguna din Brașov s-au retras în vechea Românie 11 profesori, în frunte cu directorul Dr. Iosif Blaga. Câțiva au fost închiși, ca septuagenarul George Dima (1847—1925), cunoscut pedagog, compozitor, dirijor, pe atunci profesor la Liceul din Brașov, aproape două decenii profesor de Muzică vocală și instrumentală la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu. A fost închis la Cluj, din februarie 1917 pînă în iulie 1918; a compus, în închisoare, o serie de cîntări bisericești.¹⁰³

Dar problema care ne interesează aci este alta: aceea a prezenței „comisarilor ministeriali” în școlile pedagogice românești în cursul anului școlar 1917/18. La 17 iulie st. n. 1917 contele Apponyi Albert, în calitate sa de ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice, adresează mitropolitilor din Sibiu și Blaj un ordin (nr. 109.891/1917 VI b), prin care îi informează că, datorită „*spiritului nepatriotic* în care sînt educați viitorii învățători ai poporului român”, a hotărît să numească la fiecare școală pedagogică un „comisar ministerial, înzestrat cu astfel de drepturi, încît să-și valideze influența asupra tuturor ramurilor și totalității învățămîntului, atît din punct de vedere al educației, cît și din punct de vedere general pedagogic și special didactic”. În partea finală își exprima in-

100 Vasile Negură, *Apponyi și Biserica românească*, în *Revista Teologică*, Sibiu, an. XX, nr. 11—12, 1930, p. 420.

101 Cf. *Anuarele Institutului teologic-pedagogic din Sibiu pe anii 1915/16*, p. 80, 83, 1916/17, p. 86 și 1917/18, p. 58—59.

102 *Anuarele Institutelor diecezane gr. or. române din Caransebeș pe anul 1917/18*, p. 17 și 19.

103 *Anuarul Liceului ort. rom. din Brașov, anul jubiliar 1924—1925*, publicat de Dr. Iosif Blaga, Brașov, 1925, p. LXXII—LXXIV.

tenția ca pe viitor Ministerul — și nu autoritatea bisericească — să numească un număr de profesori pentru anumite materii (nu se precizează care, dar se puteau presupune: Limba maghiară, Istoria, Geografia, Științele naturale).¹⁰⁴

Primejdia era deosebit de gravă. Ea a fost ridicată chiar și în Parlamentul din Budapesta de către deputații români „naționaliști”. Între alții, a luat cuvântul prim-ministrul în funcțiune Wekerle Sándor, care declara că prin eventuala introducere a limbii maghiare în școlile pedagogice, aceasta ar fi în interesul viitorilor învățători, subliniind cu cinism că „în nici un stat din lume nu domnește libertatea limbii în așa măsură, încît să semene celei de la noi” (!). În schimb, fostul prim-ministru Tisza István stăruia, tot atunci, să se ia măsuri energice și împotriva institutelor teologice românești, „fiindcă efectul pe care-l poate exercita preoțimea asupra sufletelor credincioșilor este neasemănat mai mare decît al învățătorimii”. Imediat a luat cuvîntul Apponyi, care a promis că va ține seama de această recomandare. Tot atunci, deputatul și patriotul român Ștefan Cicio Pop amintea, în cuvîntul său, de o serie de măsuri abuzive ale statului luate împotriva naționalităților nemaghiare: suprimarea presei, întemnițările și deportările în județul Șopron, inclusiv a minorilor, măsurile împotriva școlilor românești.¹⁰⁵

Mitropolitul Vasile Mangra, cu episcopii Ioan Papp și Miron Cristea, au prezentat ministrului un lung și documentat memoriu, cu data de 4 septembrie 1917 (nr. 332 și 381 M/1917), în această problemă. Izbutesc să obțină acordul ministrului ca să fie redeschise școlile pedagogice pe data de 1 octombrie 1917, dar numai în prezența comisarului; pentru moment s-a renunțat la ideea numirii unor profesori de către Minister.¹⁰⁶ În schimb, a numit cite un comisar ministerial pentru fiecare școală pedagogică: la Sibiu Barabás Endre, directorul Institutului pedagogic de stat din Deva, la Arad Dr. Brenndörfer János, sas maghiarizat din Brașov, profesor la un liceu din Budapesta, la Caransebeș Kalkbrenner Antal, la Oradea Téglási Francisc, un șvab maghiarizat din Timișoara (fost Brauner), alții la Blaj și Gherla.¹⁰⁷

Comisarii aveau dreptul să asiste la lecții și la examene, la consiliile profesoriale, să inspecteze sălile de cursuri, internatul, să supravegheze comportarea elevilor. La scurt timp după numirea lor, chiar și un ziar maghiar cu vederi democratice (*Világ*, nr. din 17 octombrie 1917) își exprima indignarea pentru adoptarea acestei măsuri, scriind: „Comisarul va fi spionul polițial al elevilor și al profesorilor, rușinea libertății

104 Ordinul — în traducere românească — în *Biserica și Școala*, Arad, nr. 34, 191; Dr. Teodor Botiș, *op. cit.*, p. 142—143, *Cultura Creștină*, Blaj, an. VI, nr. 14—15, 1917, p. 450—451; Cf. și *Telegraful Român*, Sibiu, an. LXV, nr. 61 din 12/25 august 1917, p. 244.

105 Cf. *Telegraful Român*, an. LXV, nr. 71, 72 și 73 din septembrie 1917, p. 284, 285 și 292.

106 Memoriul publicat în *Telegraful Român*, an. LXV, nr. 71 din 7/20 septembrie 1917, p. 283.

107 *Anuarul Institutului din Sibiu ...*, 1917/18, p. 64; T. Botiș, *op. cit.*, p. 144; *Anuarul Institutelor diecezane din Caransebeș*, 1917/18, p. 22.

de predare a profesorului; îi va observa, îi va pîndi și spiona în școală și în afară de școală, în decursul instrucției și în timpul liber, ziua și noaptea, acasă, pe stradă, la distracție și chiar la convenirile lor sociale. În toată vremea și în tot ceasul, va sta în spatele profesorului și al elevului. În profesor, comisarul, cu prezența sa, va îngheța avîntul în predare și, sub control polițial, ambiția profesorală se va ofili. În tinerețea școlară va muri tinerețea, pentru că pururea va simți deasupra capului său acea putere care e stăpînul absolut al fiecărei clipe din viața sa, al clasificării sale școlare și al întemeierii vieții sale viitoare...¹⁰⁸

Prevederile ziarului s-au împlinit întocmai, căci iată ce scria Dr. Pavel Roșca, — profesor la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu, iar după 1919 director al Școlii Normale din Cluj, profesor și rector al Academiei Comerciale din Cluj-Brașov, — despre activitatea comisarului Barabás Endre de la Sibiu: „A dat ordin ca profesorii¹⁰⁹ să nu mai poată avea nici un contact cu elevii, în afară de raportul strict didactic programat în orarul școlii, rezervîndu-și, în schimb, sieși, dreptul de a putea avea convorbiri cu elevii oricînd și în orice loc. La orele de lecții comisarul putea să asiste oricînd, fără să-l anunțe și pe profesor și consiliile profesorale fără prezența lui nu se puteau ține. Conflictele erau permanente, fiindcă comisarul nu înțelegea să-și noteze numai cele observate și să-și trimită regulat rapoartele la Budapesta, ci își permitea, chiar în cursul lecțiunii, să intervină în așa fel, ca să diminueze autoritatea profesorului în fața elevilor.

În pauzele de recreație se angajau discuții contradictorii cu comisarul, discuții enervante și vehemente, care adeseori degenerau în certuri cu schimburi de vorbe destul de drastice. Consiliile profesorale dădeau prilej la ședințe furtunoase, fiind adeseori nevoite să se suspende ședințele pentru calmarea spiritelor și pentru a fi reluate discuțiile după un interval de cîteva zile. Ni se cerea să vorbim în limba statului cînd ne adresam înaltului comisar... Prilej de discuțiuni aprinse dădeau verificările proceselor verbale, în care țineam să fixăm cît mai fidel vorbele și atitudinile comisarului, ceea ce de multe ori nu putea să-i convină...

În convorbirile intime pe care le avea comisarul cu elevii, îi îndemna stăruitor să-și maghiarizeze numele, arătîndu-le ce avantajii vor putea avea pe urma acestei „formalități“. Efectul acestor sugestii a fost nul. Nu numai că nici un elev nu a cerut îndeplinirea formelor pentru maghiarizarea numelui său, ci dimpotrivă, o seamă de elevi, cărora ofițerul stării civile, în iperzelul său patriotic, le-a stîlcit numele, trecîndu-l în

108 Cit. după T. Botiș, *op. cit.*, p. 144 și V. Păcală, *Învățămintul normal în Transilvania*, în vol. *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, vol. II, Bucu-rești, 1929, p. 1042.

109 Între ei se numărau: Dr. Silviu Dragomir, viitor profesor la Universitatea din Cluj și membru al Academiei Române, Dr. Romulus Cîndea, viitor profesor la Universitățile din Cernăuți și Cluj, membru corespondent al Academiei Române, Dr. Vasile Stan, apreciat pedagog, viitor episcop al Maramureșului, Victor Păcală, autorul cunoscutei *Monografii a comunei Rășinari*, Timotei Popovici, compozitor și dirijor.

registru matricol într-o formă maghiarizantă, au făcut cereri din propriul lor îndemn, pentru rectificarea numelui în registrul stării civile, spre a putea purta de aci înainte numele românesc.

Prilej solemn pentru exercitarea misiunii comisarului, l-au oferit examenele din iunie și septembrie 1918. Cădeau pe capete candidații mai ales la limba maghiară, cu toate că profesorul le dădea notă de trecere. Majoritatea covârșitoare a candidaților prezenți la examene o formau elevi mai vechi, care au luptat pe frontul rusesc, unde fuseseră luați prizonieri și cari au petrecut ani de zile în lagărele de prizonieri din Rusia răsăriteană și din Siberia, de unde, unii din ei se înapoiaseră abia de câteva zile... Comisarul pretindea să fie respinși fără considerare toți aceia care... nu pot dovedi că au făcut toată lectura trecută ca obligatorie în programa de învățămînt. Candidații au primit cu resemnare rezultatul examenului, deși îl socoteau nedrept, de vreme ce — cum i-a spus unul dintre candidați comisarului — Ministerul din Budapesta nu s-a îngrijit să înființeze biblioteci ungurești în lagărele din Rusia, pentru ca să fi putut face acolo și lectura obligatorie¹¹⁰.

Misiunea comisarilor a încetat la 18/31 octombrie 1918, cînd au fost revocați de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice. Prezența lor a reprezentat un episod trist în istoria învățămîntului teologic-pedagogic românesc, o încercare vădită de maghiarizare, ca prin învățători să fie maghiarizați și viitorii lor elevi.

Care a fost însă soarta școlilor „poporale” românești în anul 1917/18? De la bun început trebuie să precizăm că un număr însemnat din ele au fost închise, pentru că majoritatea învățătorilor erau mobilizați și trimiși pe front — în calitate de ofițeri de rezervă — să lupte pentru integritatea imperiului habsburgic, cel mai crunt asupritor al lor! În alte parohii învățătorii au fost supliți de preoți.

Dar problema cea mai gravă care s-a pus acum era așa-numita „zonă sau graniță culturală”. Ce era aceasta? Luînd ca pretext atitudinea „nepatriotică” a unor învățători români, la 2 august 1917 ministrul Apponyi Albert comunică mitropolitului Vasile Mangra de la Sibiu că școlile situate de-a lungul Carpaților, deci pe fosta graniță cu România, ca și cele ale căror învățători s-au refugiat în România și sînt „sub cercetare penală”, vor fi declarate școli de stat (etatizate). Prin acest ordin (nr. 5172/1917) — trimis tot atunci și Mitropoliei de la Blaj — ministrul Apponyi Albert își exprima intenția de a lua o serie de măsuri împotriva școlilor noastre. „Evenimentele dureroase împreunate cu invaziunea armatei române — scria Apponyi — asupra cărora mi-am ținut de datorință a Vă atrage atențiunea prin ordinul meu nr. 12.409, sub raportul siguranței statului, mă silesc să iau și alte dispoziții. Anume, consider necesar ca țara să fie deplin asigurată în contra strecurării ori-

110 Dr. Pavel Roșca, *op. cit.*, p. 39—4-. Procesele verbale ale Consiliilor profesore de la Institutul din Sibiu — ținute numai în prezența comisarului — în Arhiva Arhiepiscopiei Sibiu, Dosar IV, 1151/1917.

cărui spirit de atragere către statul vecin (România, n. n.), mai ales în comitatele mărginașe. După experiențele făcute, la aceasta numai așa se poate ajunge cu siguranță, dacă instrucțiunea poporală de la graniță o ia statul în mîna sa... Purtarea celor mai mulți învățători confesionali cu prilejul invaziunii române ne dovedește că realizarea acestor *intenții patriotice* în școlile de pe teritoriile amintite n-a succes și între împrejurările date, probabil, că nici nu se poate realiza". Din aceste considerente, continuă actul respectiv, a pornit ideea etatizării școlilor românești din județele învecinate cu România, pentru a se realiza „o puternică graniță culturală”. Salariul tuturor învățătorilor de la școlile respective era sistat. În acele școli urmau să fie numiți învățători care cunoșteau limba română, dar instrucția urma să se facă în ungrește.¹¹¹

Ordinul lui Apponyi privind școlile românești a indignat chiar și unele ziare ungrești. De pildă, în *Népszava*, organul Partidului Social Democrat (numărul din 19 august 1917), a apărut un lung articol de fond, din care desprindem cuvintele: „Dispoziția aceasta înseamnă atât că se închid școlile elementare române și în locul lor se ridică astfel de școle elementare de stat, în care limba de învățămînt va fi cea maghiară...”. În rîndurile următoare apar cuvinte și mai aspre, scriind că „o școală maghiară în satul românesc este simbolul *asupririi naționale cu forța*...”, o „*armă de maghiarizare forțată*”.¹¹²

Biserica — prin cîrmuitorii ei — a făcut tot ce i-a stat în putință ca să le salveze. În ședința Consistoriului mitropolitan din Sibiu, din 21 august/3 septembrie 1917, s-a hotărît să se înainteze un memoriu-protest „în contra măsurilor luate și puse în lucrare pentru statificarea școlilor noastre confesionale susținute de comunele bisericesti din mijloace proprii, precum și în contra retragerii și sistării ajutorului de stat”.¹¹³

Potrivit acestei hotărîri, în ședința Consiliului Arhiepiscopesc din 24 august/6 septembrie 1917, s-a alcătuit un lung memoriu („reprezentatiune”) către ministrul Apponyi, în problema școlilor confesionale (întocmit de consilierul Lazăr Triteanu, viitorul episcop Lucian de la Roman). În memoriu se recunoștea faptul că vreo 80 de învățători din părțile de sud-est ale Transilvaniei s-au retras dincolo de Carpați, dar i se atrăgea atenția lui Apponyi, că „din ziua primă a mobilizării generale, peste patru sute (68%) de învățători confesionali din Arhidieceză se luptă pe diferite fronturi, cu credință neclintită, cu răbdare și vitejie fără pereche, iar cei dispensați, cu zel îndoit își îndeplinesc chemarea acasă, în școală”. Consistoriul își exprima surprinderea că s-a sistat ajutorul de la stat și s-a decretat statificarea unor școli ai căror învățători se găseau încă pe front sau care, în timpul luptelor, au fost răniți și declarați „invalidi”, continuîndu-și acum activitatea didactică. Cu toate acestea, acțiunea de

111 Ordinul publicat de Lazăr Triteanu, *op. cit.*, p. 61—63; Roman R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 97—98.

112 Articolul reprodus integral, în traducere românească în *Telegraful Român*, an. LXV, nr. 62 din 15/28 august 1917, p. 247—248.

113 L. Triteanu, *op. cit.*, p. 63—66.

etatizare școlară a început, iar reprezentanții autorităților locale de stat „cu mare grabă și cu zel îndoit au inundat parohiile noastre în care, fără încunoștințarea noastră prealabilă, au convocat comitetele parohiale în ședințe și au pretins predarea edificiilor școlare pe seama școalelor de stat”.¹¹⁴ Notăm că, potrivit Statutului Organic — recunoscut de stat — convocarea comitetelor parohiale o putea face numai preotul paroh.

Contele Apponyi n-a înțeles nimic — sau, mai corect spus, n-a vrut să înțeleagă nimic — din acest memoriu. La 17 octombrie 1917, el respinge într-o formă elegantă, dar categorică, toate obiecțiunile Consiliului Arhiepiscopesc din Sibiu.¹¹⁵ Mai mult chiar: la 30 octombrie 1917 a numit — pe baza împuternicirii date de Guvernul ungar — pe baronul Petricsevich Horváth Emil, prefectul județului Tîrnava Mare (un armean maghiarizat, fost avocat la Dej), drept „comisar guvernial” pentru preluarea școlilor românești (ortodoxe și unite) din zonele amintite.¹¹⁶

Baronul Petricsevich Horváth s-a și prezentat la Sibiu, înaintînd Consistoriului o notă — cu data de 17 noiembrie 1917 — prin care-l înștiința că din acea zi și-a început activitatea în Sibiu. În fraze mieroase, cunoscute diplomației austro-ungare, declara că dorește să se ajungă la „o înțelegere cu maghiarimea”. Din considerente de ordin politic, în primul rînd pentru „trădarea” României, preciza că „regele și națiunea, forurile militare și civile, precum și opinia întreagă a țării s-au pronunțat unanim și imperativ” pentru „ridicarea unei granițe de apărare”. Această „graniță” se întindea de la Dunăre pînă la întorsura Carpaților, respectiv județele: Caraș-Severin (eparhia Caransebeșului), Hunedoara (numai partea sudică, cu protopopiatele Hațeg, Hunedoara și Orăștie), Făgăraș, Sibiu, Brașov, Tîrnava Mare. În continuare, se precizau condițiile în care urmau să fie preluate școlile românești. Cîteva puncte păreau „acceptabile”. De pildă, se preciza că statul „cumpără sau închiriază” clădirile școlilor confesionale, locuitorii satelor respective nu vor mai contribui cu nimic la susținerea școlii, fondurile și fundațiile școlare existente rămîneau, în continuare, în posesia parohiei; foștii învățători — dacă cunoșteau limba maghiară și nu erau „compromiși politic” —, puteau fi încadrați la aceeași școală și salarizați de stat. În schimb, lovitura cea mai grea era aceea a instrucției în limba maghiară; limbii române i se rezervau 6 ore pe săptămînă, la care se adăugau orele de Religie. Nu se preciza însă naționalitatea învățătorilor; era deci lăsată autorităților posibilitatea de a numi fie învățători români maghiarizați (de confesiune ortodoxă), fie maghiari cunoscători ai limbii române. Cu timpul, se putea reduce foarte ușor și numărul celor 6 ore săptămînale rezervate „limbii materne”. În partea finală a notei, amintea că se luaseră măsuri pentru sistarea salariului în cele 78 de școli etatizate pînă la data respectivă.¹¹⁷

114 Memoriul publicat în *Ibidem*, p. 66—72.

115 *Ibidem*, p. 72—75.

116 *Ibidem*, p. 76 (actul Ministerului Cultelor nr. 8114/1917, înregistrat la Cons. Arh. Sibiu sub nr. 18069/1917).

117 Nota lui Horváth în *Ibidem*, p. 76—79.

În ziua de luni 6/19 noiembrie 1917, cu ocazia ședinței plenare ordinare a Consistoriului sibian, noul comisar s-a prezentat la ședință — însoțit de secretarul său —, informînd pe asesorii prezenți de misiunea sa, potrivit celor cuprinse în nota de care ne-am ocupat. În afară de acestea, venea cu alte precizări: la 22 noiembrie 1917, vor sosi funcționari oficiali ai Ministerului, în vederea preluării școlilor. „Tehnica procedurii constă în redactarea unui act scurt și asupra celor ce s-au pierdut odată, nu se mai poate reveni”, declara baronul Petricsevich Horváth. Venea apoi cu precizarea că „domnul ministru este decis să exproprieze clădirile școlare” (în nota redactată cu două zile înainte, era vorba de cumpărare sau închiriere!). Declara apoi că zona sau granița culturală se înființează „la cererea comandamentului de armată, cu aprobarea prealabilă a Majestății Sale”! Deci și ultimul împărat din dinastia de Habsburg Carol IV își manifesta în același chip „iubirea” față de „credinciosul său popor român” ca și înaintașii săi de tristă pomenire Carol VI, Maria Tereza, Francisc I, Ferdinand V și Francisc Iosif I. În partea finală, declarațiile comisarului prevedeau un viitor și mai sumbru pentru toată Biserica și școala românească din Transilvania și prin ele, pentru întreg neamul românesc: „Statificarea școlilor primare e numai începutul unei acțiuni mai complexe; în curînd va urma revizuirea Statutului Organic, revizuirea legii de congruă, revizuirea instrucțiunii din seminariile teologice, luarea unor măsuri excepționale față de școlile medii și față cu pedagogiile confesionale și altele.”¹¹⁸

Părăsind ședința, Consistoriul alege o comisie de 7 persoane, care să prezinte un proiect de rezoluție pentru o ședință consistorială plenară, convocată pe data de 9/22 noiembrie 1917. Sub influența mitropolitului, comisia de șapte membri a formulat un proiect de rezoluție, în care, fără să se declare de acord cu statificarea școlilor („nu consideră de îndreptățită înființarea unei asemenea granițe culturale”), totuși cerea Guvernului să aibă o atitudine conciliantă față de școlile care vor rămîne sub egida Bisericii, iar în cele etatizate să numească învățători români, care să predea limba română în cel puțin 6 ore pe săptămînă, la fiecare clasă, edificiile școlare și fundațiile școlare să rămînă și pe viitor în proprietatea Bisericii ș. a.¹¹⁹ În aceeași ședință, asesorii Andrei Bîrseanu, pe atunci președintele Astrei (1858—1922) și Dr. Ioan Lupaș (1880—1967), pe atunci protopop la Săliște, au cerut ca pentru discutarea zonei culturale să fie convocat „Sinodul arhidiecezan”, fie în „sesiune extraordinară” (Bîrseanu), fie în „sesiunea ordinară” a anului 1917 (Lupaș), întrucît din cauza evenimentelor n-a fost convocat. În următoarele ședințe consistoriale, din 4/17 decembrie 1917 și din 7/20 decembrie 1917, s-au pus în discuție cele două propuneri. Sub presiunea mitropolitului, ele n-au întrunit numărul legal de voturi.¹²⁰

118 *Ibidem*, p. 79—80; R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 98—99.

119 *Telegraful Român*, an. LXV, nr. 102 din 2/15 decembrie 1917, p. 407; L. Triteanu, *op. cit.*, p. 81—85, R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 99—102.

120 Dezbaterile ședințelor la L. Triteanu, *op. cit.*, p. 85—93.

La 7 decembrie 1917, baronul Petricsevich Horváth se grăbește să informeze Consistoriul că este împuternicit de ministrul Apponyi să anunțe că în principiu Guvernul este de acord cu toate condițiile formulate în memoriul din 9/22 noiembrie 1917; în rest, considera actul din 9/22 noiembrie 1917 ca un „acord” între Biserică și Stat în privința „zonei culturale”. În presa românească au apărut o serie de atacuri la adresa Consistoriului sibian în problema școlilor.¹²¹ În astfel de împrejurări, mitropolitul Vasile a convocat Consistoriul mitropolitan la Sibiu, în ziua de 25 ianuarie/7 februarie 1918. Problema zonei culturale a fost discutată într-o ședința prezidată de episcopul Aradului Ioan Papp, la care — potrivit Regulamentului de procedură — cei care au luat hotărîrea din 9/22 noiembrie, inclusiv mitropolitul, n-au luat parte. Membrii prezenți la ședință au decis că acea hotărîre nu este legală, întrucît numai Sinodul arhidiecezan (Adunarea eparhială) este în drept să ia o hotărîre în acest sens. În urma acestei hotărîri, Consistoriul sibian anunță Guvernul că nu poate executa dispozițiile privitoare la școli pînă ce nu vor fi discutate în Sinod.¹²²

Dar Guvernul nu vrea să ia act de cele hotărîte, ci își continuă acțiunea de etatizare a școlilor din zona amintită. Mai mult chiar, la 17 decembrie 1917, Apponyi extinde zona culturală și la județele Bistrița-Năsăud (deși era situat în vecinătatea Bucovinei, pe atunci anexată la imperiul habsburgic) și Trei Scaune. În toată „zona culturală” se preconiza înființarea a 1600 de școli primare de stat.¹²³

Printr-un nou ordin ministerial, cu data de 20 martie 1918 (nr. 2568, înreg. la Cons. Arh. sub nr. 3306 Pres 1918), ministrul Apponyi informa pe mitropolitul Vasile Mangra că — de la sfîrșitul lunii iunie 1918 — a sistat orice ajutor de la stat de care beneficiau învățătorii confesionali din 238 de parohii din Arhiepiscopia Sibiului (18 protopopiate).¹²⁴ Consistoriul informează despre toate acestea și pe protopopii eparhiei, în calitatea lor de „inspectori școlari tractuali”.

În aceste împrejurări, potrivit prevederilor Statutului Organic, s-a convocat Sinodul arhidiecezan (Adunarea eparhială de azi), pentru Duminica Tomii din anul 1918 (în 1917 n-a putut fi convocat). Convocarea Sinodului nu trebuia și n-a fost niciodată anunțată Guvernului ungar, căci nu era nevoie de o aprobare specială în acest sens. Și cu toate acestea, la 24 aprilie/3 mai 1918, același Apponyi cere telegrafic să i se comunice data la care a fost convocat Sinodul. I s-a răspuns tot telegrafic: 12 mai st. n. 1918. Cu două zile înainte, mitropolitul Vasile a fost înștiințat, printr-o scrisoare „strict confidențială”, că în împrejurările date, s-a simțit nevoia „ca statul ungar să-și exercite dreptul de supremă inspecțiune în adunările Bisericii Ortodoxe Române într-o măsură mai intensivă”, fapt pentru care delegează pe comisarul Petricsevich Horváth Emil

121 R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 103.

122 L. Triteanu, *op. cit.*, p. 97—103 și R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 103—104.

123 L. Triteanu, *op. cit.*, p. 95—96.

124 *Ibidem*, p. 104; lista parohiilor la p. 107—109.

să participe la lucrări, cu dreptul de a lua măsuri de dizolvare a Sinodului în caz de nevoie. Mitropolitul cere telegrafic prim-ministrului Wekerle Sándor, ministrului Apponyi și fostului prim-ministru Tisza István să revină asupra acestei dispoziții. Dar tocmai în acele zile s-a schimbat Guvernul. La Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice a fost numit Zichy János, care telegrafiază în preajma Sinodului că „susține în întregime” ordinul lui Apponyi. Politica față de români era aceeași! Alți comisari au fost designați pentru aceeași dată de 29 aprilie/12 mai 1918, la Sinoadele eparhiale de la Arad și Caransebeș.¹²⁵

În Sinodul eparhial convocat la Sibiu, 36 de deputați au avut curajul și demnitatea românească de a vota împotriva etatizării școlilor confessionale românești, deși în sala de ședințe se aflau comisarul ministerial cu 12 „detectivi” sau „agenți secreți”, înarmați cu revolvare, iar în anticameră un grup de jandarmi și polițiști. După votare, cei 36 de deputați au părăsit în mod ostentativ sala de ședințe. Între ei se numărau personalități bine cunoscute ale vieții noastre naționale, culturale și bisericești: Nicolae Bălan, Pavel Roșca, Romulus Cândea, Victor Păcală, profesori la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu, Andrei Bîrseanu, președintele Astrei, Ioan Lapedatu, viitorul director al Băncii Naționale a României, Petru Groza, cunoscutul om de stat, Nicolae Ivan, viitorul episcop de la Cluj, Ioan Stroia, viitorul episcop de la Alba Iulia și alții.¹²⁶

Notăm că această problemă urma să fie discutată și în Sinoadele eparhiale de la Arad și Caransebeș, convocate de episcopii lor tot pentru Duminica Tomii. La Caransebeș, majoritatea deputaților nu s-au prezentat, știind ce problemă urma să fie luată în discuție, încît Sinodul nu și-a putut ține lucrările. La Arad, ședința a fost pregătită din timp de patrioții de acolo. Episcopul Ioan Papp a deschis Sinodul printr-o scurtă cuvîntare, fără să ia act de prezența comisarului Barabás Béla, prefectul județului Arad. S-a constituit apoi o comisie (4 clerici și 8 mireni) care — sub conducerea arhimandritului vicar Roman Ciorogariu de la Oradea — să ia în discuție adresa („intimatul”) Ministerului Cultelor privitoare la prezența comisarului la ședințe (în această eparhie nu s-a pus problema vreunei „zone culturale”, căci nu avea parohii situate pe granița cu România). Din încredințarea comisiei, în ședința din 1/14 mai deputatul Nicolae Zigre a citit un proiect de hotărîre prin care, în termeni deosebit de duri, se contesta Ministerului orice drept de amestec în problemele noastre școlare și bisericești. Se cerea ca ședințele să se amîne, iar Con-

125 *Ibidem*, p. 121—123; R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 112—113.

126 Amănunte în *Protocolul Sinodului ordinar al Arhiepiscopiei ortodoxe române din Transilvania ținut în anul 1918*, Sibiu, 1922, p. 31—36; L. Triteanu, *op. cit.*, p. 126—128; R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 114—116; Prof. R. Cândea, *Biserica ardeleană în anii 1916—1918*, Cernăuți, 1926, p. 39—40 (extras din *Candela*, an. XXXVII, nr. 10—11, 1926). A se vedea și Dr. Pavel Roșca, pe atunci deputat sinodal, *op. cit.*, p. 43—44. Această ședință sinodală a produs o impresie deosebită și asupra sașilor din Sibiu. Un articol în *Siebenbürgische deutsche Tagespost* (nr. 114 din 21 mai 1918) relatează modul în care s-au desfășurat lucrările, arătînd primejdia care amenința și Biserica luterană săsească. R. Cândea, *op. cit.*, p. 41.

sistoriul să fie încredințat cu întocmirea unui protest către Guvern. Fiind admisă propunerea, episcopul Ioan Papp declară închise lucrările, spre uimirea comisarului.¹²⁷

După câteva zile, la 4/17 mai 1918, Consiliul Arhiepiscopesc de la Sibiu adresa o circulară tuturor protopopiatelor, în care, pornind de la hotărîrea ministrului privitoare la sistarea salariului învățătorilor din „zona culturală”, cerea ca fiecare parohie să declare dacă va mai fi în stare pe viitor să susțină școala confesională. În pofida greutăților prin care trecea întreg neamul românesc după patru ani de război, aproape jumătate au declarat că le vor susține cu orice jertfe.

Dar, în același timp, toți învățătorii confesionali aflați acasă au fost convocați de „inspectorii școlari regești” și siliți să ceară ei înșiși numirea ca „învățători de stat”, promițându-li-se și un spor de salariu pentru cei din „zona culturală”. Un număr de 231 din ei au semnat, în urma presiunilor și amenințărilor exercitate asupra lor (chemarea sub arme, înlăturarea din funcție, pierderea dreptului la pensie ș. a.). Pentru acești învățători s-a deschis un curs la Școala pedagogică maghiară din Cluj, spre a fi pregătiți pentru noua „misiune”. La aceste abuzuri a răspuns și Consistoriul cu măsuri și mai dure, cerute de situația creată: toți învățătorii care au semnat au fost destituiți (ord. nr. 9302 Școl./1918); o bună parte din parohii n-au vrut să-i mai recunoască drept învățători, iar clădirile școlilor au rămas închise.¹²⁸

La 6 iunie 1918, ministrul Zichy János cerea mitropolitului să dea tot concursul comisarului ministerial din Sibiu, baronul Petricsevich Horváth, în vederea etatizării școlilor. După numai câteva zile, Consistoriul înaintează un alt memoriu, în care declara din nou că nu-și poate da acordul pentru realizarea proiectatei „zone culturale”, protestînd totodată împotriva abuzurilor făcute de comisar în diferite parohii.¹²⁹

În adevăr, în foarte multe parohii pretorii și notarii comunali au convocat comitetele parohiale (drept rezervat exclusiv preotului paroh), făcînd presiuni pentru cedarea școlii confesionale pe seama statului. De regulă, veneau cu un proces verbal tipărit, cu text paralel maghiar și român, încercînd să inducă în eroare pe credincioși că însuși Consistoriul ar fi acceptat cedarea școlilor. Paralel se exercitau presiuni și amenințări asupra învățătorilor ca să ceară numirea la școala de stat. Chiar dacă aceștia au cedat uneori — gîndindu-se la soarta lor și a familiilor —, în schimb credincioșii țărani au rămas neînduplecați, refuzînd categoric să cedeze școlile, simțînd ce se urmărește. A intervenit, pe alocuri și „eroismul” femeilor din sat. De pildă, în Hașfalău (azi Vinători), lângă Sighișoara, femeile au declarat organelor de stat că școala a fost zidită cu cheltuiala întregului sat și că ele nu acceptă să fie cedată de cîțiva bătrîni care constituiau atunci comitetul parohial. Acest drept îl avea

127 R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 106—112.

128 L. Triteanu, *op. cit.*, p. 128—131; Cf. și Pavel Roșca, *op. cit.*, p. 44.

129 L. Triteanu, *op. cit.*, p. 135—139.

numai „sinodul parohial“ (azi adunarea parohială) formată din toți membri majori ai parohiei, pe atunci risipiți pe toate cîmpurile de luptă. În lipsa lor, 73 de femei au înaintat Consistoriului un emoționant memoriu, prin care cereau ocrotirea școlii „care ne este dragă ca lumina ochilor“.¹³⁰

La 20 iulie/2 august 1918, același Zichy János convoacă la Budapesta pe toți ierarhii români, ca să le comunice că este decis să realizeze cu orice preț „zona culturală“ chiar în acel an, întrucît „această acțiune este sprijinită și aprobată nu numai de întreaga opinie publică ungară, ci și de toate partidele din Cameră, în frunte cu Partidul Muncii, de Comandamentul militar suprem și, mai presus de toate, are aprobarea Majestății Sale, căruia, în timpul din urmă, de două ori i-am referit afacerea și totdeauna s-a îndurat a lua la cunoștință cu aprobare măsurile Guvernului“.¹³¹

La 9 august 1918 mitropolitul Ardealului primea cel din urmă ordin semnat de Zichy János, un fel de „ultimatum“, în care — după ce arată numeroasele foloase materiale ce ar rezulta pentru români în urma etatizării (își exprima chiar uimirea că cercurile bisericești nu i le acceptă) — declara că va trece la realizarea planurilor sale, inclusiv la exproprierea tuturor clădirilor școlare din zona în discuție. La 10/23 august 1918, Consistoriul înaintează Ministerului (cu nr. 8126 Școl.) un protest foarte energetic, în care declara categoric că nu recunoștea „nici legalitatea, nici îndreptățirea acțiunii de statificare“ și că nu-și dădea consimțămîntul la exproprierea clădirilor școlare. La acest protest era anexată și o circulară către protopopiate, cu îndrumări asupra procedurii de urmat, în cazul cînd organele administrative ar încerca să exproprieze școlile. Deși organele administrației de stat au încercat să convingă pe credincioși să le cedeze sub formă de „împrumut“, nu s-a ajuns la nici un rezultat.¹³²

Doar situația de pe toate fronturile — tragică pentru Puterile Centrale — avea să trezească la realitate pe guvernanții de la Budapesta. La 24 octombrie/6 noiembrie 1918, Consistoriul sibian a primit o telegramă din partea noului ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice Lovászy Márton, cu următorul cuprins: „Dispozițiile făcute cu privire la statificarea școalelor de graniță le revoc, respectiv le scot din vigoare. În privința aceasta, am dat îndrumări corespunzătoare comisarului guvernial.“ O telegramă asemănătoare a trimis Petricsevich Horváth însuși, aflat la Cluj. În ședința Consistoriului sibian din 25 octombrie 1918, s-a întocmit o circulară către toate protopopiile, parohiile și învățătorii confesionali din „zona culturală“, prin care li se comunica tristul ei sfîrșit.¹³³ Era și timpul. Conglomeratul de state care timp de 51 de ani purtase numele de „imperiul austro-ungar“, avea să se destrame în cîteva săptămîni și să dispară pentru vecie de pe scena politică a Euro-

130 P. Roșca, *op. cit.*, p. 42—43 și R. Cîndea, *op. cit.*, p. 34—36.

131 L. Triteanu, *op. cit.*, p. 140.

132 *Ibidem*, p. 141—153.

133 *Ibidem*, p. 153—156; R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 116. Problemele școlare ale anilor 1917—1918 prezentate pe scurt și de Vasile Negură, *op. cit.*, p. 420—422.

pei. În schimb, ziua de 1 Decembrie 1918 se pregătea să intre — iarăși pentru vecie — în istoria poporului român! Contelui Apponyi Albert — conducătorul delegației ungare pentru semnarea tratatului de pace cu Ungaria —, i se rezerva „plăcerea“ de a vedea o nouă „graniță culturală“, dar și „de stat“, de-a lungul Tisei . . .

Școlile Mitropoliei Blajului. Școlile confesionale unite s-au bucurat exact de același regim din partea Guvernului din Budapesta, ca și cele ortodoxe. În „zona culturală“ urmau să fie cuprinse o seamă de școli aparținătoare parohiilor românești din Arhidieceza Blajului (județele Sibiu, Făgăraș, Brașov, Tîrnava Mare, Trei Scaune), din Episcopia Lugojului (partea sudică a județului Hunedoara, adică zona Hațeg—Petroșani și județul Caraș-Severin), precum și Episcopia Gherlei (județele Bistrița-Năsăud și Maramureș).

Tuturor eparhiilor li s-a comunicat ordinul ministerial din 2 august 1917 semnat de Apponyi, privind crearea „zonei culturale“, ca și ordinul privind sistarea ajutorului de stat pentru școlile respective, începînd cu 30 iunie 1918. În cadrul unei „conferințe episcopale“, care a avut loc la 30 mai 1918 la Oradea (mitropolitul Victor murise la 21 ianuarie 1918), s-a întocmit un memoriu documentat către Minister, dar la 4 iulie Apponyi răspundea că nu are nici un motiv care să-l determine să-și schimbe hotărîrile luate.

Cu aceleași metode ca și în cazul învățătorilor din Arhiepiscopia Sibiului, notarii comunali și pretorii, îndrumați de același comisar ministerial, baronul Petricsevich Horváth Emil, au silit 105 învățători confesionali să-și ceară încadrarea la școlile de stat care urmau să se înființeze. La 20 august 1918 comisarul aducea la cunoștință Ordinariatului arhidiecezan de la Blaj că toate edificiile școlare din zona respectivă (chiar și acelea care n-au primit ajutoare de la stat) erau expropriate. În această tristă situație, „episcopatul“ unit a ținut o nouă consfătuire la Oradea, în 5 septembrie 1918, dînd publicității un comunicat, prin care „protestează cu toată hotărîrea contra exproprierii edificiilor din toate comunele acelea de pe teritoriul provinciei mitropolitane gr.-cat. române de Alba Iulia și Făgăraș unde Guvernul țării a hotărît să deschidă școli primare de stat“. Încercările organelor administrative de stat de a lua edificiile cu forța n-au dus la rezultatul scontat. La 24 octombrie/6 noiembrie 1918, ordinul privind etatizarea unor școli românești a fost revocat și pentru școlile îndrumate de Biserica unită.¹³⁴

O situație mult mai grea îi era rezervată Gimnaziului din Blaj (înființat în 1754, în tot decursul existenței cu limbă de predare română). Încă din 1906, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii oferise tuturor liceelor confesionale „întregirea“ salariilor profesorilor de la stat. Cunoscînd ce se urmărea prin această ofertă, mitropolitul Victor Mihali a refuzat ani în șir să accepte întregirea de salariu, toți profesorii fiind plătiți din

134 Amănunte la Dr. Alexandru Rusu, *Nori grei (notițe pe marginea unor probleme arzătoare)*, în *Cultura Creștină*, an. VII, nr. 13—14, 1918, p. 261—263.

fondurile Arhiepiscopiei. În 1913 însă, n-au mai putut face față, încit Arhiepiscopia a acceptat întregirea de salariu, mereu sporită, pe baza unui regulament special din 1906. Dar la 27 aprilie 1918, Apponyi a înștiințat toate eparhiile românești care aveau licee confesionale (Blaj, Beiuș, Brașov, Brad), că nu mai recunoaște regulamentul din 1906, ci pretinde ca pe viitor ajutorul de stat să se dea numai pe baza unei legi din 1883 și anume prin încheierea unui contract între Minister și autoritatea bisericească ce avea un liceu în subordine. S-au purtat multe discuții între Minister și Arhiepiscopia Blajului pe tema acestui „contract” (pentru liceul din Beiuș s-a și semnat la 1 iulie 1918). Comisarul guvernial Dr. Szentimrei din Cluj pune condiții umilitoare, greu de acceptat, care ar fi dus în scurt timp la introducerea limbii maghiare în predare, așa cum s-a întâmplat cu liceul din Beiuș. Pentru început, pretindea ca directorul să fie numit cu acordul Ministerului; tot acestuia i se rezerva dreptul de a numi titulari la cinci catedre; limba de predare pentru cele mai însemnate materii să fie maghiara (istoria, geografia, științele naturale, fizica, gimnastica, o parte din cîntări); limba de conversație și în administrație să fie maghiara; limba română — ca obiect de studiu — era obligatorie numai pentru elevii români.¹³⁵

Actul de la 1 Decembrie 1918 a salvat Liceul din Blaj de o „maghiarizare” sigură.

---

135 *Ibidem*, p. 263—265.

Capitolul V

PREOȚIMEA ROMÂNEASCĂ ÎN ANII 1916—1918

Intrarea României în război, la 14/27 august 1916, a determinat autoritățile din Budapesta să pornească o acțiune și mai puternică de reprimare a oricăror manifestări cu caracter românesc din Transilvania. Atenția lor s-a îndreptat, cum era și firesc, îndeosebi asupra intelectualelor români din mediul rural, adică preoții și învățătorii școlilor confessionale românești. De fapt, cei din urmă, chiar dacă ar fi constituit un „pericol“ pentru statul dualist austro-ungar, nu puteau să mai exercite nici o influență asupra elevilor lor ori asupra maselor de țărani români din sat, căci încă de la începutul războiului, în 1914, cea mai mare parte din ei au fost mobilizați și trimiși pe fronturile din Galiția sau Italia. Au rămas doar preoții care, în condițiile de viață ale Transilvaniei românești de pînă în 1918, erau nu numai cîrmuitorii sufletești ai credincioșilor, ci și îndrumătorii lor în probleme național-politice, social-economice și culturale, întreaga viață a românilor transilvăneni gravitînd, pe atunci, în jurul Bisericii. Așa se face că peste 140 de preoți români din Transilvania propriu-zisă au fost aruncați în închisorile din Cluj, Tg. Mureș, Odorhei și din alte părți, iar cei din Banat, Arad și Bihar la Seghedin, Vaț, Timișoara și Caransebeș. Toți erau acuzați de „trădare de patrie“ sau „spionaj în favoarea României“. Cei mai mulți au fost judecați de „Tribunalul Diviziei honvezilor“ din Cluj, cițiva de tribunale civile și condamnați la ani îndelungați de „temniță grea“. Unii au fost arestați și închiși luni de zile, chiar pînă la sfîrșitul războiului, fără a fi judecați. Peste 200 de preoți, mai ales din județele situate la granița cu România de atunci (Făgăraș, Sibiu și Hunedoara) au fost deportați — unii cu familiile — în regiunea cea mai îndepărtată a Ungariei de vest, în județul Șopron, lîngă granița cu Austria de azi, cu o climă insalubră. Unii dintre ei făcuseră și citeva luni de închisoare, în Transilvania. Acolo au trăit în cea mai neagră mizerie, fără nici un sprijin, supravegheați în permanență, lăsați în voia soartei, la discreția populației locale (unguri și șvabi), cu domiciliu forțat în orașul Sopron (Șopron) sau în unele sate din județ. Mulți din preoții din Țara Hațegului — ocupată de trupele române în 1916 — au fost deportați în lagărul deținuților sîrbi de la Nezsider, în aceeași zonă. Cițiva preoți din județul Sibiu au fost deportați în Zombor și Becicherecul Mare (azi amîndouă în Iugoslavia).

Alți peste o sută de preoți români, mai ales din județele Brașov și Făgăraș, mai puțini din Sibiu, au fost nevoiți să-și părăsească parohiile și să se retragă în vechea Românie, odată cu trupele române care intraseră în Transilvania în august 1916. Mulți dintre ei au fost nevoiți să

pribegească pînă în Ucraina, de unde s-au reîntors abia la sfîrșitul anului 1918 sau începutul lui 1919. Cîțiva au avut nenorocul să fie arestați de autoritățile germane de ocupație din vechea Romînie și trimiși în Transilvania, unde au fost închiși și condamnați de tribunalele maghiare ca „trădători de patrie”; cîțiva au murit în Moldova în timpul refugiului. Opt preoți au fost uciși de jandarmi, de maghiari sau de secui, în perioada de destrămare a imperiului austro-ungar, în lunile noiembrie-decembrie 1918 sau la începutul anului 1919.

O prezentare detaliată a tuturor suferințelor îndurate de preoțimea românească din partea autorităților ungare în cursul primului război mondial este greu de făcut, pe de o parte datorită numărului mare de preoți închiși, condamnați, deportați sau refugiați, iar pe de altă parte datorită faptului că în arhivele eparhiale se păstrează prea puține acte privitoare la asemenea acțiuni. De regulă, centrele eparhiale erau informate doar de sentințele pronunțate de Judecătoria Diviziei honvezilor din Cluj sau de „sistări de salarii” din partea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii din Budapesta. În rest, arestările preventive sau deportările nu erau anunțate. În felul acesta, se cunosc numai în parte suferințele preoților din această perioadă, fie din relatările lor de mai tîrziu, fie din relatările altora. Unii din ei au murit, fără să se mai știe prin ce suferințe au trecut, iar alții, din pricini pe care nu le cunoaștem, atunci cînd li s-au cerut amănunte despre cele suferite, au preferat să fie foarte laconici: „închis la Cluj” ori „deportat în județul Șopron”, cu indicarea lunilor de detenție sau deportare și nimic mai mult. Toate acestea fac cu neputință o evaluare exactă a jertfelor pe care le-au adus slujitorii Bisericii pentru marea cauză a unirii tuturor romînilor într-un singur stat. Din aceste motive, ne vom limita la cazurile mai deosebite, iar în anexe vom prezenta o listă — incompletă desigur — a preoților închiși, deportați, refugiați în anii 1916—1918 sau decedați în urma celor suferite.

Un proces de „trădare de patrie” sau „spionaj românesc”. În dorința de a atrage Romînia de partea Puterilor Centrale, Germania a căutat să impună Austro-Ungariei schimbarea politicii sale de aspirare față de romîni transilvăneni. Guvernul din Budapesta n-a înțeles nici în aceste momente de răscruce din istoria omenirii să facă oarecare concesii, ci dimpotrivă, pentru a rezista presiunilor germane, a înscenat o „acțiune de spionaj” spre a dovedi Germaniei că romîni transilvăneni sînt „trădători ai patriei” ungare și că nu merită să li se schimbe soarta. Acțiunea respectivă a fost îndrumată îndeaproape de însuși prim-ministrul Tisza István.

În anul 1915 serviciile de spionaj ale armatei ungare angajează pe evreul Rafael Mendel din Porumbacu de Jos (azi j. Sibiu). În vara aceleiași an, s-a prezentat la învățătorul român David Pop din Hărman, sub numele fals de „Stoica”, sergent în armata română, originar din Azuga (j. Prahova), propunîndu-i să strîngă informații despre operațiunile militare austro-ungare de-a lungul graniței cu Romînia, pe care apoi să le trimită Marelui Stat Major al armatei române. Căzînd în cursă, David

Pop intră în legătură cu un număr de preoți, învățători și alți intelectuali români, fără să știe unii de alții, care-i pun la dispoziție o serie de date privind dislocări de trupe, construcții de tranșee și chiar hărți strategice. Toate informațiile au fost date falsului sergent Stoica și unui pretins locotenent în armata română (pe numele adevărat S. Tholmeyer), „detectiv” în serviciile de spionaj ungare. Dar toate aceste informații n-au ajuns în posesia Marelui Stat Major al armatei române, cum socoteau cei care le-au furnizat, ci au fost trimise direct Tribunalului militar al Corpului I al Armatei ungare din Cluj.

Toți cei implicați în această afacere au fost arestați în zilele de 22—24 octombrie 1915. Au fost acuzați de „trădare de patrie” și „spionaj în favoarea României”. Actul de acuzare — cu 74 de pagini — poartă data de 18 mai 1916 (nr. 3127/1915). Sentința — cu nr. 486/1916, cu 141 pagini — s-a dat la 6 decembrie 1916. Nouă inculpați au fost condamnați la moarte prin spânzurătoare: 1. Victor Pop, farmacist în Alba Iulia; 2. Coman Baca, preot în Poplaca — Sibiu; 3. Romul Cristolovean, învățător în Rîșnov — Brașov; 4. Ioan Coman, preot în Întorsura Buzăului; 5. Pompiliu Dan, învățător în Zărnești — Brașov; 6. Dr. Zaharie Muntean, avocat în Alba Iulia; 7. Nicolae Hamzea, învățător în Tirlungeni — Brașov; 8. David Pop, învățător în Hărman — Brașov; 9. Dr. Spiridon Boița, avocat în Brașov.

Au mai fost condamnați: 1. Preotul Gheorghe Neagovici-Negoescu din Întorsura Buzăului, la trei ani temniță grea și pierderea „oficiului preoțesc”; 2. Romul Popescu, funcționar de bancă în Sibiu, la 8 luni închisoare; 3. Preotul Ioan Nan din Sînpetru, la trei ani închisoare grea și pierderea oficiului; 4. Preotul Ioan Modroiu din Vama Buzăului, la patru ani închisoare grea și pierderea oficiului; 5. Preotul Dumitru Greceanu din Hărman, la opt luni închisoare și pierderea oficiului. Preotul Iosif Popoviciu din Sf. Gheorghe și Ioan Suci, funcționar în Sibiu, au fost achitați (au stat însă în închisoare pentru cercetări). Salariul de la stat al celor condamnați a fost sistat. Se observă că Tribunalul i-a oprit și de la slujirea celor sfinte, lucru pe care nu-l putea face decât autoritatea bisericească.

Apelul făcut la Tribunalul suprem militar din Budapesta s-a amînat mereu, pînă la 28 ianuarie 1918, cînd s-a dat o sentință de revizuire a întregului proces. Abia la 23 octombrie 1918, în urma unui apel făcut la împăratul Carol IV al Austriei, convingîndu-se de nevinovăția condamnaților, a dispus să fie eliberați. Făcuseră, totuși, peste trei ani în închisorile ungurești.¹ Preotul Coman Baca a murit în 1919, la scurt timp după reîntoarcerea în parohie, iar Ioan Coman a murit la 47 ani, la numai câteva zile după eliberare, din pricina suferințelor îndurate. Preoteasa

1 Amănunte asupra procesului la Dr. Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, Cluj, 1925, p. 45—49 și Preot Grigore N. Popescu, *Preoțimea română și întregirea neamului. Vol. II. Temnițe și lagăre*, București, 1940, p. 43—47. O copie de pe sentința de condamnare în Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III, 459/1915.

cu doi copii s-au refugiat în vechea Românie, trăind numai din imprumuturi și ajutoare de la alții.²

În afară de cei condamnați, au avut de suferit și alți preoți. De pildă, preotul Toma Burlea din Barcani (azi j. Covasna) înștiința Arhiepiscopia că „fiind acuzat de spionaj, am fost deținut în închisoarea preventivă din 10 octombrie 1915 pînă la 26 decembrie 1915, cînd, constatîndu-se absoluta nevinovăție, am fost pus pe picior liber”.³ Iosif Popovici din Sfîntu Gheorghe, deși achitat la proces, a rămas în închisoare pînă în vara sau toamna lui 1917, după cum rezultă din unele rapoarte ale Protopopiatului Brețcu. În lipsa lui, credincioșii săi au fost siliți să treacă la alte confesiuni, iar în biserică s-a făcut „dormitor” pentru soldații germani.⁴

O parte din suferințele îndurate de cei șase preoți condamnați sînt descrise chiar de unii din ei. De pildă, din declarațiile date de preoții Gheorghe Neagovici-Negoescu și Ioan Nan în 1936 și de soția lui Ioan Coman în 1925, rezultă că au fost închiși două săptămîni la Brașov, apoi, legați în lanțuri, duși în închisoarea militară din Cluj; în septembrie 1916, deci, după intrarea României în război, au fost mutați pentru trei luni la Oradea, apoi readuși la Cluj, unde au rămas pînă în octombrie 1918, alături de mulți alți patrioți români.⁵

Alți preoți condamnați. Din numărul nesfîrșit al preoților condamnați reținem doar cîțiva, care au primit pedepse mai mari sau care și-au sfîrșit viața în închisori sau curînd după eliberare. Mihail Ganea din Veneția de Jos — pe atunci în județul Făgăraș —, era un preot relativ tînăr, de 47 de ani, absolvent al Institutului teologic din Sibiu. Învinuit că a pomenit la slujbă pe regele României, a fost arestat de jandarmii unguri la 12 februarie 1917. A fost aruncat în închisoarea militară din Cluj. Același Tribunal al Diviziei honvezilor l-a condamnat la opt ani și jumătate închisoare „ordinară”; în fiecare săptămînă pedeapsa îi era înăsprită prin două zile de carceră, la întuneric și cu post. În astfel de condiții inumane, nu este deloc surprinzător că tînărul preot — eliberat în noiembrie 1918 — a murit la 2 decembrie 1918. Avusese măcar bucuria să audă că lanțurile robiei au fost sfărîmate pentru totdeauna și că, prin voința obștei românești din Transilvania, se făurise statul național român unitar. În urma lui a rămas o soție văduvă, cu un copil de 2 ani, lipsiți de orice ajutor.⁶

Mult mai tristă a fost soarta preotului Teofil Păcurariu din Nandru Vale, județul Hunedoara. În urma reclamației unui circiumar din sat, cu numele Rosengarten, a fost arestat de jandarmi la 2 octombrie

2 S. Stanca, *op. cit.*, p. 56—59.

3 Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III. 459/1915 (adresa Of. Par. Barcani, nr. 1 din 1 ianuarie 1916).

4 *Ibidem*, Dosar III, 13/1917 (adresele Prot. Brețcu nr. 84 din 14 martie 1917, nr. 104 din 3 aprilie 1917 și mai ales nr. 317 din 4 octombrie 1917).

5 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 43—44 și 46—47; S. Stanca, *op. cit.*, p. 56—59.

6 S. Stanca, *op. cit.*, p. 70—71 și Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 118 (Raportul nr. 397/1936 al Preturii Șercaia).

1916. După cercetări, care au durat câteva luni, i s-a intentat un „proces de agitație” împotriva statului ungar. Procesul a avut loc la același Tribunal al Diviziei honvezilor din Cluj, abia la 30 aprilie 1917. În sentință se arăta că „s-a făcut vinovat de crimă împotriva siguranței statului, pe care a comis-o prin aceea că în timpul năvălirii (!) armatei valahe (la sfârșitul lui august 1916 n. n.), în comuna Nandru Vale, în înțelegere tacită cu dușmanul (!), cu scopul de a aduce foloase dușmanului și neajunsuri puterii noastre armate (austro-ungare n. n.), a declarat înaintea a doi locuitori valahi din Nandru Vale: „Ați auzit că ne-a ajutat Dumnezeu? Armata noastră — armata română — se află acum în Sebeșu Săsesc și, dacă ajută Dumnezeu, în câteva zile va fi aici și atunci terminăm cu asupritorii, căci n-avem lipsă de ei . . .”. Adevărul era că n-a avut nici un fel de legături cu armata română, care nici n-a ajuns pînă în Nandru! Din sentință reiese că au fost audiați trei martori, din care numai fierarul din sat a declarat categoric că preotul a rostit acele cuvinte. Ceilalți doi au declarat că n-au auzit asemenea cuvinte, dar, cu toate acestea, completul de judecată a reținut și declarațiile lor, tot ca acuzațoare. Din motivarea sentinței, trebuie să reținem câteva cuvinte semnificative: „Piritul a făcut aceste declarații în fața credincioșilor de același neam și aceasta ar fi putut naște în sufletele lor încredere față de armata dușmană (română n. n.), precum și ideea că sînt de același sînge, iar în ce privește viitorul, ar naște încrederea ca puterea armată a stăpînirii străine (România n. n.) să cîștige teren prin distrugerea stăpînirii și armatei noastre, iar aceasta ar produce în sufletul unei părți dintre cetățeni (ai Ungariei n. n.) teamă și descurajare.”

Sentința — pentru vorbele rostite — a fost neașteptat de dură: „să fie lipsit de funcția sa de preot; în afară de timpul petrecut în închisoarea preventivă, care, fără vina lui s-a prelungit la trei luni de cercetări, i se mai dau încă 12 ani; în ziua de 15 a fiecărei luni să postească cu piine și apă și să doarmă pe scîndură; în prima lună a fiecărui an din timpul condamnării i se înăsprește pedeapsa prin închiderea în carceră, singur, fiind condamnat la temniță grea.”

La recursul făcut împotriva acestei sentințe, Curtea de Apel a Diviziei honvezilor din Budapesta, la 24 august 1917, a revizuit hotărîrea instanței de la Cluj, constatînd că aceasta n-avea calitatea să înlăture pe acuzat din preoție; pedeapsa i-a fost redusă de la 12 ani la 5 ani temniță grea, dar cu menținerea celorlalte hotărîri ale primei instanțe: postul cu piine și apă, dormitul pe scîndură în ziua de 15 a fiecărei luni, închiderea în carceră în prima lună a anului. Ministerul Cultelor și Instrucțiunii din Budapesta i-a sistat salariul de la stat (congrua), începînd cu ziua de 1 ianuarie 1917, pe toată durata detenției și alți trei ani după eliberare.⁷ Preotul Teofil Păcurariu a fost eliberat din închisoarea de la Cluj abia în noiembrie 1918. Suferințele îndurate acolo i-au curmat firul

7 Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III, 1159/1917 (cu copia celor două sentințe: nr. 1225/16/26 de la Cluj și nr. 307/17/4 de la Budapesta).

vieții la 26 septembrie/9 octombrie 1919; a rămas o soție văduvă cu doi copii.⁸

O sentință asemănătoare s-a dat și în procesul preotului Lazăr Popa din Șinca Nouă (j. Făgăraș, azi Brașov), în vîrstă de 64 de ani. A fost acuzat că, după ocuparea satului de către trupele române, a ajutat autoritățile militare la alegerea unui nou primar, apoi s-a retras cu aceste trupe dincolo de Carpați, de unde s-a reîntors în sat în decembrie 1916, cu aprobarea specială a Comandamentului militar german din Bucureștiul ocupat. Avînd în vedere că prin atitudinea sa „a influențat foarte defavorabil pe credincioșii săi în simțămintele lor patriotice” (față de statul ungar n. n.), Tribunalul Diviziei honvezilor din Cluj — la 23 martie 1917 — l-a condamnat la 8 ani închisoare, cu post de pîine și apă o zi pe lună, în zilele de post urmînd să doarmă pe dușumea, iar în prima, a patra și a opta lună să fie ținut singur în carceră; era condamnat și la „pierderea slujbei preoțești”. La recursul judecat de Curtea de Apel a Diviziei honvezilor din Budapesta, la 27 iulie 1917, i s-a redus pedeapsa: trei ani închisoare, o zi de post cu pîine și apă la două luni, cînd va dormi pe dușumea, cîte 14 zile de carceră în primul și al doilea an de detenție. O pedeapsă mai blîndă decît a colegului său Teofil Păcurariu, cu care a rămas în închisoare pînă în toamna anului 1918. Ministerul Cultelor i-a sistat salariul de la stat pe 5 ani, din ianuarie 1917 pînă în ianuarie 1922. Justiția divină a făcut ca după 1 Decembrie 1918 să primească salariu de la statul român.⁹

Între cei închiși la Cluj se număra și bătrînul preot Nicolae Vlad (născut în 1850) din Șelimbăr, lingă Sibiu, sat în care Mihai Viteazul a învins oastea cardinalului Andrei Báthory, în octombrie 1599, iar după trei zile a intrat biruitor în Alba Iulia. Suferințele părintelui Nicolae Vlad sînt relatate de el însuși în cîteva cuvinte emoționante: „M-au deținut la 27 octombrie 1916; escortat la Cluj, m-au aruncat în temniță ca trădător de patrie, iar tribunalul m-a osîndit la zece ani temniță grea. După un an am fost mutat la pușcăria din Aiud, unde am lucrat în tipografie în haine de rob. Am dus-o în continue batjocuri de „hoț și mișel” și pentru cea mai mică greșală căpătăm 3—15 zile arest în întuneric și fiare la picioare. Revoluția din noiembrie 1918 m-a eliberat, dar ruinat trupește și sufletește”.¹⁰ Într-o declarație mai tîrzie relata în ce a constat „trădarea” sa: „Eu, ca preot, și cu poporul român am întimpinat armata română, două regimente, la capătul satului, cu crucea și cu Sfînta Evanghelie; am arătat iubire de frați.” Lipsa unui martor al acuzării l-a

8 Despre el: Pr. Prof. Mircea Păcurariu, *Un preot hunedorean luptător pentru unitatea națională*, la rev. *Mitropolia Banatului*, an. XXX, nr. 10—12, p. 725—729; S. Stanca, *op. cit.*, p. 107; Pr. Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 136. Fratele său, dezertor din armata austro-ungară de pe frontul din Galiția, s-a înrolat voluntar în armata română. Pentru acest fapt cei doi copii ai săi au fost eliminați din toate liceele din Ungaria, iar averea confiscată.

9 Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III, 1206/1917 (cu copia celor două sentințe în limba maghiară nr. 421 de la Cluj și 222/1917 de la Budapesta).

10 S. Stanca, *op. cit.*, p. 137.

salvat de spînzurătoare, încît „judecătorii n-au avut de unde să știe că vreme de două săptămîni armata română a operat prin pădurile Șelimbărului după indicațiile mele . . .” Tot avutul i-a fost distrus sau furat, iar soția purtată de jandarmi prin comunele Mohu, Veștem și Cîsnădie.¹¹

Mult mai tristă a fost soarta preoților Iosif Cațavei și Nicolae Munteanu din Lisa — Făgăraș (azi j. Brașov). Amîndoi au fost arestați la 1 octombrie 1916 și închiși la Cluj, acuzați că au pomenit la slujbe pe regele României. După numai cîteva zile, la 6 octombrie, judecătoria Diviziei honvezilor din Cluj i-a condamnat la cîte 4 ani temniță grea. Odată cu ei a fost arestată și una din fiicele preotului Nicolae Munteanu, sub învinuirea că, la intrarea trupelor românești în satul Lisa, a fluturat o batistă, manifestîndu-și astfel sentimentele de bucurie. După cinci săptămîni a fost eliberată. În schimb, părintele Nicolae a murit în închisoare la 17 martie 1917. În timp ce era transportat la Cluj, un ungur l-a aruncat de pe scara vagonului, fracturîndu-și mîna; netratată, mîna a cancerat, fapt care i-a pricinuit moartea, după cîteva luni de suferințe. Au rămas, în urma lui, șapte orfani. Aceeași soartă a avut și colegul său Iosif Cațavei, care a murit tot în închisoarea din Cluj, la 14 ianuarie 1918, din pricina suferințelor îndurate. Soția, rămasă acasă fără nici un sprijin, a murit în iunie același an. Osemintele celor doi preoți-martiri au fost aduse ulterior în Lisa și îngropate lângă biserica la care au slujit.¹²

Aceeași acuză — pomenirea regelui României la slujbe — i s-a adus și preotului Ion Capătă din Șona — Făgăraș (azi j. Brașov). A fost arestat la 16 mai 1917, dus pe jos la Brașov, iar de acolo la Cluj, „stînd o noapte întreagă pe tampoane, căci în vagon nu m-au lăsat soldații”. La 5 decembrie 1917 Tribunalul Diviziei honvezilor l-a condamnat la cinci ani închisoare ordinară. Recursul la Curtea de Apel din Budapesta a fost judecat la 26 martie 1918, fiind achitat. Cu toate acestea, a fost internat în Cluj și eliberat abia la 28 mai 1918; întors acasă, a găsit totul distrus și jefuit.¹³

Tot în Cluj a fost judecat și preotul Ion Bogdan jun. din Zizin — Brașov, pentru informații date armatei române care intrase în Transilvania. La începutul lunii octombrie 1916 s-a retras cu trupele române dincolo de Carpați, dar la 31 martie 1917 a fost arestat de autoritățile germane de ocupație la București și extrădat. A fost închis la Brașov și Sibiu pînă la 1 octombrie 1917, cînd a fost dus la Cluj, judecat de Tribunalul Diviziei honvezilor și condamnat la 4 ani și 4 luni închisoare. A fost eliberat abia la 1 noiembrie 1918. Tatăl său, Ion Bogdan sen., a fost închis un an la Brașov, Tg. Mureș și Cluj, fără a fi judecat.¹⁴

11 Septimiu Popa, *Temnițele Clujului*, Cluj, 1937, p. 51—58; Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 273—274.

12 S. Stanca, *op. cit.*, p. 54 și Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 118 și 124 (pe baza unor rapoarte oficiale).

13 Declarațiile preotului I. Capătă la S. Stanca, *op. cit.*, p. 53—54 și Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 117.

14 Declarațiile preotului Ion Bogdan jun. date la Primăria Zizin în 1936 (raport nr. 271/1936), la Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 48.

Bătrînul preot Iosif Micu (73 de ani) din Feldioara — j. Braşov, întâmpinase trupele române cu prapuri, într-o atmosferă sărbătorească şi creştinească. Retras în vechea Românie, a fost arestat, împreună cu soţia sa Maria, în Bucureşti, la 3 iunie 1917. Amîndoi au fost închişi la Braşov, iar la 15 august 1917 mutaţi în închisoarea honvezilor din Cluj. Acelaşi Tribunal a condamnat pe preot la 3 ani şi 3 luni închisoare ordinară, iar preteasa la 2 ani şi 2 luni. Tratamentul în închisoare îl relata ulterior însuşi părintele Micu: „m-au tuns pînă la piele şi mi-au ras barba; mincare o dată în zi, terci cu mămăligă sau zeamă de bostan“. Preteasa a fost eliberată la 1 martie 1918, iar preotul, deşi graţiat de împăratul Carol IV al Austriei, s-a putut reîntoarce acasă abia în noiembrie 1918.¹⁵

O soartă asemănătoare a avut şi preotul Ioan Leucă din Mercheaşa, lângă Rupea (azi j. Braşov). Pentru că a oferit informaţii de ordin strategic trupelor române intrate în Transilvania, a fost nevoit să se refugieze şi el cu toată familia dincolo de Carpaţi, odată cu retragerea acelora. La Buzău a fost arestat de autorităţile de ocupaţie în noiembrie 1916, închis la Braşov, Sibiu şi Cluj. Acelaşi Tribunal al Diviziei honvezilor din Cluj l-a condamnat la 4 ani temniţă grea „pentru crimă contra puterii armate de stat“. A fost eliberat abia la 1 noiembrie 1918.¹⁶

Preotul Ioan Gavrilesco din Țințari — Braşov, retras cu armata română, a fost arestat de autorităţile germane de ocupaţie din vechea Românie la 7 ianuarie 1917, împreună cu alţi 115 refugiaţi şi închis la Făgăraş, Tg. Mureş şi Cluj. „În temniţă, am fost trataţi ca tâlharii cei mai ordinari — scria preotul —, cu înjurături şi vorbele cele mai murdare şi epitete „delicate“ ca porc, mojic, opincă puturoasă, hoţ şi trădător de patrie; mai sălbatic s-a purtat procurorul Cseh.“ La 22 august 1917 Tribunalul Diviziei honvezilor l-a achitat, dar a fost, totuşi, internat în Cluj pînă la 24 decembrie 1917. Din cauza suferinţelor îndurate, a încetat din viaţă în 1921, rămînînd şapte copii orfani.¹⁷

Acelaşi lucru s-a întîmplat cu preotul Ioan Demian din Nucet — Sibiu. S-a refugiat cu armata română, stabilindu-se în parohia Rîjletu — Argeş, unde a fost arestat de autorităţile de ocupaţie. Readus în Transilvania, a fost acuzat de „trădare de patrie“, fiind închis timp de 9 luni la Sibiu şi Cluj, din 15 mai 1917 pînă la 30 ianuarie 1918.¹⁸ Toma Modran din Bungard, lângă Sibiu, a fost arestat la Drăgăşani şi închis la Sibiu şi Cluj, din mai 1917 pînă în noiembrie acelaşi an.¹⁹

Preotul Ilarie Gonţea din Țințari — Braşov, pentru că a întâmpinat armata română cu flori şi urale, a pomenit la slujbe pe regele României

15 S. Stanca, *op. cit.*, p. 93—94 (declaraţiile pr. I. Micu) şi Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 45.

16 Declaraţiile preotului Leucă la S. Stanca, *op. cit.*, p. 180 şi declaraţiile fostului primar Ioan Micloş din Mercheaşa (arestat odată cu preotul şi internat la carierele de piatră din Racoşul de Jos-Braşov), la Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 296—298.

17 S. Stanca, *op. cit.*, p. 71—72; cf. şi Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 50.

18 *Ibidem*, p. 270.

19 S. Stanca, *op. cit.*, p. 94 şi Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 274.

și a prohodit cinci soldați români, a fost aruncat în mai multe închisori maghiare: militară din Făgăraș (5 ianuarie—1 martie 1917), civilă din Tg. Mureș (1 martie—15 aprilie 1917), militară din Cluj (15 aprilie—23 decembrie 1917) și civilă a orașului Cluj (23 decembrie 1917—15 aprilie 1918). Deși achitat, a fost eliberat abia la 15 aprilie 1918, când i s-a fixat domiciliu forțat acasă. Un copil i-a murit în timp ce era în închisoare, iar la o jumătate de an după eliberare i-a murit și preoteasa, rămânând patru copii orfani.²⁰

Din mulțimea celorlalți preoți români arestați mai reținem doar câteva nume. Ioan Pop David din Scorei — Făgăraș (azi j. Sibiu) a fost internat un an și 9 luni în închisoarea din Tg. Mureș, unde a și decedat.²¹ Gheorghe Burlea din Barcani — j. Covasna (arestat și în cadrul procesului de spionaj amintit în paginile anterioare, dar achitat), închis cinci luni în închisoarea militară din Brașov (din decembrie 1916), apoi alte șapte luni în închisoarea honvezilor din Cluj, eliberat, dar cu domiciliu forțat în Sf. Gheorghe pînă în noiembrie 1918.²² Ioan Toma din Dobolii de Jos — Covasna a fost arestat în două rînduri: din 2 septembrie 1915 pînă în 31 decembrie 1915 la Cluj (fără a fi judecat); arestat din nou la 28 august 1916, închis la Cluj, judecat (cu 53 martori români și maghiari, care au depus în favoarea sa, cu excepția preotului reformat), achitat și eliberat la 10 mai 1918; i s-a fixat domiciliu forțat în Brașov, unde trebuia să se prezinte zilnic la poliție, pînă în noiembrie 1919. A murit în 1926.²³

Din alte părți ale Transilvaniei, consemnăm pe preotul Vasile Runceanu din Lătureni (prot. Cîmpeni), arestat la 19 septembrie 1916 și condamnat la 4 ani temniță grea de către Judecătoria Diviziei honvezilor din Cluj; și-a executat pedeapsa în închisoarea din Seghedin (Csillagbörtön) — unde a lucrat plicuri, apoi în atelierul de croitorie și în cancelarie — pînă în noiembrie 1918 († 1922).²⁴

Un caz aparte este cel al tînărului preot Ioan Ciobanu din Ciglean — j. Sălaj. În 1917 autoritățile maghiare aduseseră prizonieri de război italieni la construcția șoselei Jibou — Dej. Supuși unui tratament barbar, lipsiți de hrană și de îmbrăcăminte, vreo 20 de italieni au murit, alții au izbutit să fugă și să se ascundă prin pădurile din jur. La îndemnul preotului Ciobanu, mai mulți țărani din jur le-au oferit hrană. Dar după un timp, acțiunea „trădătoare” a românilor a fost descoperită; preotul cu mai mulți credincioși din Ciglean au fost arestați, bătuti și închiși la Debrețin. După două săptămîni, au fost judecați și condamnați la cîte 3 și 4 ani închisoare. Recursul făcut de preot s-a amînat mereu, pînă în

20 S. Stanca, *op. cit.*, p. 75—76; Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 50—51.

21 *Ibidem*, p. 122.

22 *Ibidem*, p. 51—52.

23 S. Stanca, *op. cit.*, p. 134—136 (declarațiile preotului) și Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 328.

24 S. Stanca, *op. cit.*, p. 116—117; Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III, 300/1916.

toamna anului 1918, când evenimentele istorice petrecute atunci au dus la eliberarea lor.²⁵

Un preot cu atitudine demnă, românească, a fost Emanuil Beșa din Zlatna — j. Alba, urmărit de mult de autoritățile maghiare. La 1 octombrie 1916 a fost arestat, împreună cu fiul său Eugen, escortați de patru jandarmi la Abrud, unde au fost purtați opt zile pe străzile orașului, huiduiți, scuipați și batjocoriți. De aici au fost duși în închisoarea din Odorhei. La procesul care a avut loc la 2 ianuarie 1917, a fost acuzat de atitudine „naționalistă” în timpul unei alegeri de deputat din 1904 (!) și condamnat la 6 luni închisoare, pe care a făcut-o în Becicherecu Mare — j. Torontal (azi în Iugoslavia). A fost eliberat la 1 iulie 1917, dar boala de inimă pe care a contractat-o în timpul detenției i-a curmat prea devreme firul vieții († 7 februarie 1919).²⁶

Cîteva preoți au murit în cursul cercetărilor. Așa a fost venerabilul preot Avram Stanca din Petroșani, în vîrstă de 71 de ani. După intrarea armatei române în Transilvania, s-a pus în slujba ei, oferind o serie de informații și pomenind pe regele României la slujbe. Din cauza vîrstei, nu s-a putut retrage dincolo de Carpați odată cu armata română. Arestat într-o noapte friguroasă de octombrie, cu capul descoperit și în haine de vară, a fost silit să facă 40 de km pe jos, pierzîndu-și vederea. Ajuns la Sebeș, a fost lăsat în casa fiului său, preotul Sebastian Stanca, pe atunci deportat la Ruszt; acolo a și murit, la 24 decembrie 1916.²⁷

Protopopul Ioan Bercan din Rupea a fost arestat de jandarmi și dus la Brașov, sub pretext că îndeamnă pe românii transilvăneni să se refugieze în vechea România. „A fost bătut și schingiuit atît de crunt încît a înnebunit, dîndu-i drumul cu capul descoperit, plin de răni. Adus acasă de cunoșcuți, a încetat din viață după scurt timp.”²⁸

Preotul Gheorghe Moldovan din Bezidu Nou — j. Mureș, acuzat de spionaj în favoarea românilor, a fost arestat în toamna anului 1916 de jandarmii unguri din dispoziția primarului Pálfi Sigismund. A fost bătut și dus la Odorhei. „De atunci pînă azi nimeni nu știe nimic, nici o urmă despre dînsul.”²⁹ Nu s-a mai aflat nimic nici de soarta preotului Ion Muntean din Uricani — Hunedoara, arestat tot în toamna lui 1916.³⁰ Desigur și-au pierdut viața amîndoi în închisorile maghiare din pricina tratamentului inuman de care au avut parte.

La acest lung, dar incomplet pomelnic al preoților transilvăneni închiși, adăugăm și cîteva nume de preoți bănățeni. De pildă, tînărul preot Alexandru Atnagea din Vrani — j. Caraș-Severin a fost arestat în 1917

25 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 236—237 (după datele prezentate de pr. I. Ciobanu, la Legiunea de jandarmi Zalău, raport nr. 4160 din 27 septembrie 1937).

26 S. Stanca, *op. cit.*, p. 50 și Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 17—18 (relatăriile Postului de jandarmi Zlatna din 1937).

27 S. Stanca, *op. cit.*, p. 123—124.

28 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 302, pe baza mărturisirilor primite atunci.

29 *Ibidem*, p. 209 (adresa nr. 3079 din 24 martie 1936 a Prefecturii Odorhei).

30 *Ibidem*, p. 142 (adresa nr. 559 din 25 septembrie 1937 a Postului de jandarmi Uricani).

și dus în închisoarea de stat din Deva. A murit acolo din cauza tifosului, la 31 octombrie 1917.³¹

Preotul Romul Jurchescu din Peștere — j. Caraș-Severin a fost arestat la 19 septembrie 1916, din pricina unei scrisori trimise unui soldat aflat pe frontul italian. După câteva zile de detenție la Lugoj, a fost dus în fioroasa închisoare Csilagbörtön din Seghedin, de unde, la 31 iulie 1917, a fost mutat în închisoarea militară. A fost judecat de Tribunalul militar de acolo și achitat, dar eliberat numai la 1 aprilie 1918.³²

Preotul Aurel Maghețiu din Toager — j. Timiș a fost luat din pat de jandarmii unguri, în noaptea de 8 septembrie, judecat de Tribunalul din Seghedin și condamnat la 4 ani ocnă; a executat numai o parte din pedeapsă la Vaț, pînă în noiembrie 1918. A pierdut toate bunurile pe care le avea acasă, iar soția i-a murit în urma suferințelor și a șicanelor pe care i le făceau autoritățile locale.³³

Martin Vernichescu din Vîrciorova — j. Caraș-Severin, fiind acuzat pe nedrept că ar fi în serviciul spionajului românesc (de fapt însuși serviciul de spionaj maghiar i-a introdus în casă acte compromițătoare), a fost aruncat în închisoarea din Seghedin, din vara anului 1917 pînă în noiembrie 1918.³⁴

În părțile de vest ale Transilvaniei, consemnăm pe preotul Gheorghe Sinco din Careii Mari, condamnat la 7 luni închisoare pentru „agitație împotriva statului ungar“. Dar din registrul de carceră al închisorii Satu Mare (nr. 311/1918) rezultă că a fost deținut de la 15 mai 1917 pînă la 4 octombrie 1918.³⁵

Socotim că aceste exemple, din peste 140 de cazuri de preoți arestați, sînt suficiente. O relatare contemporană asupra tratamentului aplicat preoților români în închisori oferă o imagine completă a suferințelor pe care le-au îndurat preoții noștri pentru vina de a fi români și de a fi lucrat — alături de atîția alți patrioți — pentru înlăturarea opresiunii, pentru obținerea de drepturi pe seama națiunii lor, pentru realizarea statului național român unitar.³⁶

Deportări în satele Șopronului. Mult mai mare a fost numărul celor deportați în satele județului Sopron (Șopron) sau în Zombor. Aproape 220 de preoți — mai ales din județele situate la granița cu România de atunci (Făgăraș, Sibiu și Hunedoara) — au fost deportați — unii cu familiile — în regiunea cea mai îndepărtată din Ungaria de vest, în județul Șopron, situat la granița austro-ungară de azi. Unii dintre ei cunoscuseră pentru câteva luni și închisorile maghiare din Transilvania. Deportarea se

31 *Ibidem*, p. 66. Vezi despre el: Traian Constantin, *Preotul Alexandru Atnagea, un martir al cauzei românești*, în *Mitropolia Banatului*, an. XVIII, nr. 4—6, 1968, p. 315—320.

32 S. Stanca, *op. cit.*, p. 79—80 și Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 260—261 (declarațiile sale).

33 *Ibidem*, p. 325 (adresa Prefecturii Timiș Torontali nr. 7248 din 2 aprilie 1936).

34 *Ibidem*, p. 261 (adresa nr. 286 din 18 martie 1936 a Preturii Caransebeș).

35 *Ibidem*, p. 252—253.

36 S. Stanca, *op. cit.*, p. 42—45.

făcea fără nici un act legal, fără vreo sentință judecătorească, doar în urma reclamațiilor autorităților locale de stat, care considerau pe unii preoți ca „spioni” sau „trădători”. De regulă, erau arestați de jandarmi noaptea, legați la mâini și purtați zeci de kilometri pe jos, mai ales prin orașe, pentru a putea fi huiduiți și scuipați. După o scurtă perioadă de detenție și anchetă, erau transportați cu trenul pînă în Șopron. Celor deportați li se fixa domiciliu forțat fie în orașul Șopron, fie în unele sate din județ: Ruszt, Lakompak, Csáva, Nagymárton, Sopronnyek, Borisfalva, Veperd, Fertőmeggyes ș. a. sau în lagărul deținuților sîrbi de la Nezsider, toate cu o climă nesănătoasă. Acolo au trăit în cea mai neagră mizerie, lăsați în voia soartei, cu cîte o coroană pe zi și cu puținii bani pe care puteau să-i trimită soțiile, prietenii sau băncile românești, supra-vegheați în permanență de poliție, șicanați de ungurii și șvabii de acolo, care le cereau sume enorme pentru cîte o cameră sau alimente, nevoiți să scrie acasă numai în ungurește sau nemțește. Mulți nu s-au mai întors de acolo, alții au rămas mai bine de doi ani, pînă în toamna anului 1918, la destrămarea imperiului austro-ungar.³⁷

În noaptea de 15/16 august 1916, jandarmii unguri, conduși de un „strajameșter” și cîțiva polițiști, au arestat mai mulți intelectuali din Sebeș: protopopii Sergiu Medean și Ioan Simu, preotul dr. Sebastian Stanca, medicul dr. Ioan Elecheș, avocatul dr. Dumitru Ștefan și comerciantul Nicolae Tincu. Duși cu trenul la Sibiu, la „poliția de graniță”, au întîlnit alți tovarăși de suferință: protopopul dr. Ioan Lupaș din Săliște (încă de atunci membru al Academiei Române), preoții Valeriu Popovici din Sibiel și Ilie Beu din Apoldu de Jos, învățătoarea Aurelia Goga din Rășinari, mama poetului, Agnes Măcelaru cu fiul ei din Sibiu, Ion Radu și Gheorghe Ivan din Sibiu, Eremia Dancăș din Rășinari, un tînăr Constantin din Porumbacu, acuzat că a vorbit cu o patrulă românească. De aici, cei 16 patrioți români au fost duși la gară, în rînduri de cîte doi, „înconjurați din toate părțile de jandarmi cu arma în mînă și detectivi cu revolverele trase”. Aruncați într-un vagon de cărbuni, după cîteva zile și nopți de drum au ajuns la Șopron, unde li s-a destinat ca loc al internării orașelul Ruszt, unde erau și alți români deportați. În curînd numărul lor s-a ridicat la 33; în satele din jur, menționate mai sus, erau și mai mulți.³⁸

Din cei consemnați aici, majoritatea au fost eliberați în primăvara anului 1917, alții au rămas mai mult (Valeriu Popovici pînă la 3 mai 1918, Ilie Beu tot pînă în mai 1918, deși un timp a stat și în închisoarea din Oradea). În schimb, alții le-au luat locul pentru cîte o perioadă mult mai îndelungată. Dintre ei, reținem în primul rînd pe cei care și-au pierdut viața în acest nedrept exil. Astfel, protopopul dr. Gheorghe Dragomir din Biserica Albă (azi în Iugoslavia), fost profesor la Institutul teologic-pedagogice din Arad și Caransebeș, a murit în spitalul

37 *Ibidem*, p. 8—9.

38 Amănunte cutremurătoare în *Ibidem*, p. 8—41.

din Șoproon în ianuarie 1918, se pare otrăvit, după aproape un an și jumătate de deportare în Nagymárton.³⁹ O soartă asemănătoare a avut și preotul Petru Langa din Șercaia — j. Brașov, condamnat de justiția maghiară pentru atitudinea sa românească și înainte de război, care a fost deportat în septembrie 1916 la Füleș — j. Șoproon. După un an de suferințe, s-a săvârșit din viață la 1 septembrie 1917, departe de familie și de păstoriții săi.⁴⁰ Preotul Dumitru Deac din Calvasăr — j. Sibiu, a fost deportat în satul Lakompak — j. Șoproon, încă din toamna anului 1916. Memoriul adresat direct Curții aulice din Viena de către fiul său Octavian, medic locotenent în armata austro-ungară, care lupta pe frontul italian, în vederea eliberării lui, n-a avut nici un rezultat, datorită referatului negativ al notarului comunal maghiar. Preotul Dumitru a murit la Lakompak la 17 iunie 1917, în prezența soției și a fiului său, care i-au adus rămășițele pămîntești acasă. Ulterior, fiul său Octavian a fost dat în judecată pentru „trădare de patrie”.⁴¹ Tot în Lakompak a fost deportat și preotul Ioan Hulea din Buia — j. Sibiu, din toamna anului 1916 pînă în anul 1918. Grav bolnav, a fost trimis acasă, unde a încetat din viață. Soția, alienată mental tot atunci, din cauza suferințelor, a fost internată în Spitalul de psihiatrie din Sibiu, unde se mai găsea în anul 1937. Au rămas 7 copii orfani, fără nici un sprijin.⁴²

Între cei care au murit în urma suferințelor îndurate în deportare se mai număra și preotul Iacob Chifa din Soporu de Cîmpie — Cluj, (internat în Ruszt din 15 septembrie 1916 pînă în iulie 1917), mort într-un spital din Turda în primăvara anului 1918; soția i-a murit în toamna anului 1917 și au rămas 7 copii orfani.⁴³ Tînărul preot Octavian Petra (născut în 1884) din Ibănești — Mureș, văduv, fost un timp preot misionar în America, a fost arestat în Șamșud la 1 septembrie 1916, închis pentru cîteva zile la Tg. Mureș, apoi deportat în Fertőmeggyes și Fertőrákos pînă în toamna lui 1918. N-a avut norocul să ajungă ziua cea mare de la 1 Decembrie 1918.⁴⁴ Preotul Nicolae Gliga din Rîpa de Sus (azi Vătava) — Mureș, a fost arestat la 1 septembrie 1916, închis pentru cîteva zile în Tg. Mureș, apoi deportat în Fertőmeggyes pînă în toamna anului 1918 (odată cu el au mai fost arestați și deportați și alți preoți). A murit la scurt timp după eliberare, în februarie 1919, în vîrstă de numai 55 de ani.⁴⁵

Mai consemnăm aci pe vrednicul protopop dr. Vasile Saftu al Brașovului, primul român arestat în acest oraș, în dimineața zilei de 15 august 1916, de o echipă formată dintr-un locotenent, 4 polițiști și 4

39 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 9 și 68.

40 *Ibidem*, p. 123 (raportul nr. 397/1936 al Preturii Șercaia).

41 *Ibidem*, p. 300—301 (raportul nr. 1049 din 21 septembrie 1937 al Postului de jandarmi Șeica Mare).

42 *Ibidem*, p. 303 (raportul nr. 613 din 23 septembrie 1937 al Postului de jandarmi Buia).

43 S. Stanca, *op. cit.*, p. 56; Septimiu Popa, *op. cit.*, p. 8.

44 S. Stanca, *op. cit.*, p. 109 și Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 201—202.

45 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 202.

„agenți secreți“ (odată cu el au fost arestați și copiii săi, Eugeniu și Hortensia). După cîteva zile de detenție la Cluj, au fost duși cu trenul în județul Șopron, unde au ajuns după 8 zile și 8 nopți de drum (!). Li s-a fixat domiciliu în comuna Nagymárton, de unde au fost eliberați abia la 7 iulie 1918. Reîntors la Brașov, autoritățile locale i-au interzis să slujească pînă în octombrie 1918. În decembrie 1921 a fost numit episcop al Armatei, dar a murit înainte de hirotonie, la 6 aprilie st. n. 1922, din cauza suferințelor îndurate.⁴⁶

Protopopul Ștefan Rusu din Tg. Mureș, urmărit mai de mult pentru sentimentele sale românești, a fost nevoit să părăsească orașul la 17 august 1916, stabilindu-se în Icelandu Mare — j. Mureș. Acolo a fost arestat la 9 septembrie 1916, închis cîteva zile în Tg. Mureș, apoi deportat în comuna Nagymárton în județul Șopron. Îmbolnăvindu-se, la 19 martie 1917 a fost adus la Uioara și operat. La intervenția medicului, a rămas în Uioara cu domiciliu forțat pînă la 28 iulie 1918, cînd i s-a permis reîntoarcerea în Tg. Mureș, cu obligația de a se prezenta zilnic la Primărie. De notat că protopopul Rusu avea trei fii și un ginere mobilizați în armata austro-ungară (unul din fii a fost 4 ani prizonier în Rusia, în 1919 voluntar în armata română, decedat însă, în același an). Protopopul Ștefan Rusu a avut bucuria ca după 1918, să poată ridica monumentala biserică ortodoxă din centrul orașului Tg. Mureș.⁴⁷

Protopopul dr. Elie Dăianu din Cluj, cunoscut prin mai multe lucrări cu caracter istoric (între altele, a tradus *Supplexul* din 1791 în românește) și numeroase articole în presa vremii, a fost arestat la 8 noiembrie 1916, după o percheziție care a durat 3 zile și aruncat în închisoarea din Cluj. La procesul care a avut loc la 5/18 ianuarie 1917, a fost condamnat la un an „închisoare ordinară“, sentința fiind aprobată și de Curtea de Apel. La 8 noiembrie 1917, în loc să fie eliberat, a fost deportat în orașul Șopron, unde mai erau încă vreo 20 de români. A rămas acolo pînă în toamna anului 1918.⁴⁸

Cîteva preoți au fost deportați cu familia întreagă. Așa au fost preoții brașoveni Dr. Nicolae Stinghe (luat de jandarmi din altar, pe cînd se pregătea de slujbă) și Ioan Prișcu, arestat la 15 august 1916, duși la Cluj, iar de acolo deportați la Nagymárton. Primul a fost dus cu soția și doi copii, unul de 2 ani și altul de 6 săptămîni, fiind reținut acolo pînă la 10 mai 1918. Ioan Prișcu — cu soția și două fiice — au fost deținuți pînă la 1 ianuarie 1918. După reîntoarcerea la Brașov, li s-a interzis să mai slujească.⁴⁹

Nicolae Dorca din Loamneș — j. Sibiu a fost arestat cu soția și copilul de 10 luni, la 1 septembrie 1916 (soția condamnată la închisoare în 1914

46 S. Stanca, *op. cit.*, p. 119—121.

47 *Ibidem*, p. 117—118 și Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 198—201.

48 S. Stanca, *op. cit.*, p. 81—84; S. Popa, *op. cit.*, p. 8. Suferințele sale descrise de el însuși în broșura: *Din temniță și exil*.

49 S. Stanca, *op. cit.*, p. 126 și Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 53—54.

pentru sentimentele ei românești) și deportați în Csáva — j. Șopron pînă la 1 ianuarie 1918, apoi li s-a fixat domiciliu forțat în parohie.⁵⁰

Atitudinea autorităților de stat față de preotul Nicolae Manițiu din Vurpăr — j. Sibiu era explicabilă, întrucît cei trei fii ai săi, ofițeri în armata austro-ungară, au dezertat și s-au înrolat ca voluntari în armata română. A fost arestat la 22 septembrie 1916 împreună cu soția și fiica, duși pe jos la Mediaș, apoi închiși la Cluj (soția și fiica eliberate, apoi readuse în închisoare). La 18 octombrie a fost deportat în Kabold din județul Șopron, unde i-au urmat și soția cu fiica la 2 decembrie 1916. În aceeași zi a sosit acolo și fiul său Ioan Manițiu, preot în Seleuș — j. Arad. Preotul Nicolae a fost eliberat la 8 martie 1917, soția și fiica după o săptămînă, fiul și nora la 2 mai 1917.⁵¹

Aceleași motive (doi fii în armata română, alți doi refugiați în vechea Românie) au dus la arestarea preotului Toma Doican din Sebeșul de Jos — j. Sibiu, deportat în Șopron, din 28 octombrie 1916 pînă la 14 iulie 1918.⁵²

Preotul Eftimie Maniu din Fîntîna — j. Brașov a fost deportat în Nagymárton, împreună cu fiica sa Maria, din 12 septembrie 1916 pînă la 15 iulie 1918.⁵³

Preotul Ștefan Morariu din Cunța — j. Alba a fost arestat la 23 noiembrie 1916, iar soția și fiica peste o lună; au fost internați în Șopron pînă la 17 aprilie 1917, apoi i s-a fixat domiciliu forțat în comună, obligat să se prezinte în zilele de marți și sîmbătă la notariat, la ora 11,30 (în cîteva rînduri a fost pedepsit pentru întîrziere).⁵⁴

Printre deportații în județul Șopron se număra și bătrînul preot Filip Crețaru din Bod — j. Brașov, în vîrstă de 70 de ani. Suferințele și umilințele la care a fost supus le descrie el însuși prin cuvintele: „Deținut la 30 august 1916, la miezul nopții, de cinci jandarmi, am fost escortat fără haine și alimente la Cluj. Pe drum am suferit foame și sete, bătaie de la militari, alungat ca un lepros din vagon în vagon, iar în Copșa Mică bătut cu pietre și scuipat de unguri. În Cluj am fost închis în temniță și după o lună expedit la Șopron unde am fost internat în Landszer, apoi în Kaiserdorf și la urmă în Nagymárton, suferind de foame și frig. Am fost eliberat la 30 iulie 1918, dar pus sub paza poliției pînă la revoluția din noiembrie. În lipsa de acasă, mi s-a prădat tot avutul”.⁵⁵

Suferințe asemănătoare a îndurat și preotul Ioan Dima din Sita Buzăului (azi j. Covasna), în vîrstă de peste 70 de ani. Reclamat de primarul și prim-pretorul din comună, a fost arestat la 15/28 august

50 S. Stanca, *op. cit.*, p. 64—66.

51 *Ibidem*, p. 90—92; Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 24 și 270—271.

52 S. Stanca, *op. cit.*, p. 64 și Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 270 (Raportul nr. 196/1936 al Primăriei Sebeșu de Jos).

53 S. Stanca, *op. cit.*, p. 92—93 și Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 306 (raportul nr. 842 din 2 septembrie 1937 al Postului de jandarmi Șaroșu).

54 S. Stanca, *op. cit.*, p. 97—98.

55 *Ibidem*, p. 62—63.

1916, „dus între baionete din post în post peste 100 km pe jos, scuipat și batjocorit, apoi expediat în Șopron unde a rămas pînă la 10 mai 1918”.⁵⁶

Din numărul mare de preoți deportați în județul Șopron mai reținem pe Ioan Hamzea din Apața — Brașov închis o lună la Cluj (august-septembrie 1916), apoi deportat în Șopron pînă la 16 iulie 1918; David Coman din Vama Buzăului — Brașov arestat la Buzău în martie 1917, închis la Brașov și Cluj pînă în octombrie 1917, apoi deportat în Șopron pînă în iulie 1918; Eremia Ticușan din Boroșneu Mic — Covasna închis la Tg. Mureș și Cluj (ianuarie-aprilie 1917), apoi deportat în Șopron; Gheorghe Cerbu din Întorsura Buzăului — Covasna în Nezsider (28 august 1916—23 decembrie 1916) și Șopron (7 aprilie 1917—mai 1918); Aurel Nistor din Araci — Covasna închis două luni la Cluj, apoi deportat în Landszer, Bük, Kopháza și Ágfalva din județul Șopron (15 august 1916—26 iulie 1918); Patriciu Pinteza din Cața — Brașov în Șopron (27 august 1916—15 iulie 1918); Dănilă Sasu din Homorod — Brașov în Șopron (august 1916—sfîrșitul anului 1917); Ilie Ioanovici din Șoimușu Român — Mureș în Șopron (octombrie 1916—25 mai 1918); Alexandru Lupan din Sînmărtinu de Cîmpie — Mureș în Veperd (5 septembrie 1916—4 mai 1918); Alexandru Gligor din Șard (azi Șoard) — Mureș arestat la 23 martie 1915, condamnat la un an și jumătate închisoare, executată la Tg. Mureș, apoi deportat la Fertőmeggyes — Șopron (29 august 1916—8 mai 1917); Petru Gora din Fărăgău — Mureș închis la Cluj (septembrie—octombrie 1916), apoi deportat în Kabold — Șopron (25 octombrie 1916—15 mai 1918); Arion Popa din Reghin — Mureș în Fertőrákos — Șopron (6 septembrie 1916—12 iunie 1917); Ioan Branea din Aluniș — Mureș în Fertőmeggyes (septembrie 1916—octombrie 1918); Vasile Muntenescu din Solovástru — Mureș în Fertőmeggyes (3 septembrie 1916—18 mai 1918); Ioan Tăslăuan din Bilbor — Harghita, cu fiul său Cornel, la Fertőmeggyes (august 1916—25 mai 1918); Pompiliu Constantin din Felța — azi Florești — j. Sibiu în Csáva (1 septembrie 1916—1 iulie 1917), apoi închis la Brașov pînă la 10 aprilie 1918, după care i s-a fixat domiciliu forțat în comuna Daneș — j. Mureș; Victor Neamțu din Șoroștin — Sibiu în Ruszt (septembrie 1916—mai 1918); Toma Stanciu și Ioan Botezan din Agîrbiciu — Sibiu în Lakfalva și Lakompak (1 septembrie 1916—mai 1918); Ioan Dordea din Hașag — Sibiu în Lakompak (1 septembrie 1916—30 iunie 1917); Gheorghe Ivan din Boarta — Sibiu în Lakompak (septembrie 1916—toamna 1918); Dumitru Mandea din Porumbacu de Jos — Sibiu — împreună cu un învățător și 12 țărani — în Sercz — j. Șopron (4 mai 1917—18 ianuarie 1918); Ioan Roman din Tălmăcel — Sibiu în Șopron (29 august 1916—10 octombrie 1917); Teodor Sasu din Fărău — Alba în Csáva (2 septembrie 1916—6 mai 1918); Vasile Smigelschi din Sîncel — Alba în Nagymárton (3 septembrie 1916—5 mai 1918); Ioan Todoran din Sînbenedic — Alba în Șopron (15 august 1916—1 mai 1918); Ioan Neagoe din Stremț — Alba în Șopron (septembrie 1916—mai 1918); Ioan Coc din Mogoș — Alba,

56 *Ibidem*, p. 63.

închis în Alba Iulia apoi deportat în Șopron (septembrie 1916—mai 1918); Victor Șandru din Lupeni — Hunedoara, arestat la 15 august 1916, deportat 4 luni la Nezsider, 5 luni într-un sat din județul Șopron, apoi cu domiciliu forțat în comuna Forău — Bihor, pînă în iulie 1918; Ioan Bora din Petros — Hunedoara, împreună cu soția și copilul, în Nagymárton (6 luni); Petru Todoran din Curechiu — Hunedoara la Sopronnyek (12 septembrie 1916—12 octombrie 1917); Vincențiu Pandrea din Aruncuta — Cluj la Ruszt (8 septembrie 1916—10 iunie 1917) și mulți alții.

Din părțile de vest ale țării amintim pe Ignatie Chirvai din Amați — Satu Mare, deportat în Șopron (20 ianuarie 1917—6 ianuarie 1918); Laurențiu Iuga din Măgulicea — Arad, închis două luni la Arad, în 1916, apoi deportat cu soția în Șopron (27 noiembrie 1916—27 noiembrie 1917); Romul Vățian din Ghioroc — Arad în Fertőmeggyes (9 septembrie 1916—9 martie 1917); Iosif Ognean din Săvirșin — Arad la Ruszt (5 septembrie 1916—iunie 1917); Ioan Lăpăduș din Ohaba-Mitnic — Caraș-Severin la Reczekethely — Șopron (20 de luni); Simion Bartolomei din Vrăniuț — Caraș-Severin, cu soția, la Kabold (3 luni) și Șopron (8 luni); Nicolae Novacovici din Gîrbovăț — Caraș-Severin în Manesdorf — Șopron (1 octombrie 1916—17 iunie 1917); Nicolae Martinovici din Topolovățu Mare — Timiș la Csáva (6 septembrie 1916—mai 1918) și alții.⁵⁷

Din Țara Hațegului și Valea Jiului — ocupate de trupele române în august—septembrie 1916 — au fost arestați peste 35 de preoți români, bănuți că ar fi avut legături cu frații lor de același neam. Arătam mai sus că bătrînul preot Avram Stanca din Petroșani a murit la 24 decembrie 1916, din cauza tratamentului inuman la care a fost supus. Protopopul Ioan Traian din Iscroni, arestat și condamnat la moarte, a scăpat datorită evenimentelor care au urmat. Ioan Muntean din Uricani a fost arestat fără să se mai știe ceva de soarta lui. Ceilalți au fost internați fie în lagărul de la Budapesta, fie în lagărul deținuților sîrbi din Nezsider din județul Șopron, dar la scurt timp trimiși prin diferite sate ale județului, în care se mai aflau și alți români, unde au rămas unii pînă prin mai 1917, alții mai mult. Între ei se numărau protopopii Teofil Crișan și Dr. Cornel Popescu din Hațeg, preoții Ioan Bocănicu din Pui, Ioan Pepenariu din Bărbătenii de Sus (un an și jumătate), Ioan Susman și Aurel Mărilă din Silvașu de Jos, Isidor Saturn din Merișor și alții. Tratamentul din închisoare ni-l înfățișează chiar unul din cei deportați: „La Nezsider am fost internați în lagărul de prizonieri, unde se mai aflau încă vreo cîteva mii de sîrbi. În fiecare zi mureau bieții oameni de tifos. Alții erau împușcați. Tratamentul în acest loc a fost ca în iad. Românii erau izolați de sîrbi. Dacă nu interveneau episcopii și deputații români din Parlamentul ungar să fie scoși din acel lagăr, mulți se prăpădeau. După 17 zile de stat în Nezsider, intelectualii români au fost trimiși la Șopron, iar țărani români internați împărțiți la lucrul cîmpului în diferite sate din județul Șopron”.⁵⁸

57 A se vedea lucrările lui S. Stanca și Gr. N. Popescu, *sub voce*.

58 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 139 (a se vedea și p. 134—142 și 356).

Cițiva preoți din județul Sibiu au fost deportați în orașul Zombor (azi în Iugoslavia), unde erau cam la 200 de români din Sibiu și împrejurimi. Trandafir Scorobeț (viitorul arhieru-vicar Teodor Rășinăreanu), pe atunci preot în Roșia — Sibiu, internat la Cluj și Oradea din 30 august 1916 pînă la 24 februarie 1917, apoi deportat în Zombor, pînă la 24 iunie 1918, a fost acuzat de „spionaj și trădare de țară”.⁵⁹ Preotul Isaia Popa din Ocna Sibiului, cunoscut pentru sentimentele sale românești, a fost ridicat cu întreaga familie, aruncați în închisoarea militară din Cluj, apoi duși la Zombor din 5 septembrie 1916 pînă în iunie 1917. Pe aceeași durată a fost deportat și colegul său de altar Alexandru Vidrighinescu.⁶⁰ Tot acolo a fost dus preotul Emil Dancăș din Rășinari, arestat în august 1916, închis 40 de zile la Cluj, apoi în deportare la 16 iunie 1917 (tatăl, mama și sora îi erau închiși la Cluj); după eliberare a fost supus la felurite anchete și percheziții, cu citarea a 34 de martori.⁶¹ Tot în Zombor au cunoscut mizeriile exilului preoții Dumitru Bunea din Sadu (10 luni), Toma Dragomir din Porcești, azi Turnu Roșu (15 septembrie 1916—18 noiembrie 1918), Ioan Mărgineanu din Bogatu, Simion Alămorean și Ioan Hulpuș din Alămor, Vasile Spătaru din Armeni, localități din județul Sibiu.⁶²

În Becicherecu Mare (azi în Iugoslavia) au fost deportați preoții Iosif Morariu, de 78 de ani și Nicolae Pinciu, de 60 ani, amîndoi din Hosman — Sibiu, primul din octombrie 1916 pînă în 10 mai 1918, celălalt închis trei luni la Cluj, apoi în deportare un an și nouă luni; Ioan Răduleț din Seliștat — Brașov (25 septembrie 1916—24 octombrie 1917) ș. a.⁶³

În sfîrșit, menționăm faptul că unii preoți, după cîteva luni de detenție, au fost înrolați ca preoți militari și trimiși pe fronturile din Galiția sau din Italia. Așa au fost Sebastian Rusan din Vulcan — Hunedoara, viitorul mitropolit al Moldovei, Pompei Morușca din Șeica Mare, viitorul episcop Policarp al Americii, Coriolan Buracu din Mehadia — Caraș-Severin, Silviu Andrica din Sirbi — Hunedoara, Constantin Moldovan din Cristian — Sibiu ș. a.⁶⁴

Preotese în închisoare și deportare. Pomelnicul acestor martiri ai cauzei naționale românești n-ar fi complet dacă n-am relata și cîteva din suferințele unor soții de preoți. Cele mai multe din ele au rămas acasă, preluînd grija gospodăriei țărănești din care trăiau pe atunci preoții români, fără salariu, fără dreptul de a mai beneficia de sesia parohială, uneori scoase din casa parohială, puse sub supravegherea jandarmilor, a primarului sau a notarului din sat. Din puținul care le-a mai rămas, erau obligate să trimită bani sau pachete cu alimente și îmbrăcăminte

59 *Ibidem*, p. 277—278.

60 *Ibidem*, p. 268 și 276. „Preotul Isaia Popa din Ocna Sibiului forma (cu familia, n. n.) o colonie întregă în temniță”. R. Căndea, *Biserica ardeleană în anii 1916—1918*, Cernăuți, 1926, p. 17.

61 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 272.

62 *Ibidem*, p. 268—269 și 276.

63 *Ibidem*, p. 270 și 119.

64 *Ibidem*, sub voce.

soților aruncați în închisoare ori trimiși în satele Șopronului. Puține din ele mai puteau să-și întrețină copiii în școli. De altfel, de această „grijă” le-au scutit autoritățile maghiare căci, de regulă, fiii unor astfel de „trădători de patrie” erau eliminați din toate școlile medii sau superioare din Ungaria. Multe din preteșele rămase acasă fără sprijin și-au pierdut viața. Altele s-au îmbolnăvit grav de nervi, după cum a reieșit din paginile anterioare. Peste o sută de preteșe au luat calea pibegiei, alături de soții și copiii lor, trecând în vechea Românie, de unde, unele au ajuns pînă în Ucraina.

Dar au fost destule preteșe care au fost aruncate în închisori sau deportate, împreună cu soții lor, uneori chiar cu copiii. La loc de frunte se număra preteșea văduvă Aurelia Goga din Rășinari, deportată la Ruszt din 28 august 1916 pînă la 10 mai 1918. Singura ei vină era aceea de a fi mama lui Octavian Goga, cel care se afla, în anii 1914—1916, printre cei ce militau, prin cuvînt și prin scris, pentru intrarea României în război, în vederea realizării statului național român unitar.

Preteșea Maria Micu din Feldioara — Brașov a fost condamnată la 2 ani și 2 luni închisoare (executată parțial, 3 iunie 1917—1 martie 1918). Maria Morușca din Șeica Mare — Sibiu (sora mitropolitului Nicolae Bălan) a fost deportată în Ruszt și Șopron din 15/28 august 1916 pînă la 10 mai 1917, în timp ce soțul ei, preotul Pompei (viitorul episcop Policarp al Americii) era trimis pe front ca preot militar. Soția preotului Nicolae Dorca din Loamneș — Sibiu (condamnată la 6 luni închisoare în 1914, dar grațiată), a fost deportată împreună cu soțul și cu un copil de 10 luni în Csáva, pînă la 1 ianuarie 1918. Soțiile preoților brașoveni Stinghe și Prișcu — cu cite doi copii — și-au urmat soții în exilul din Nagymárton (august 1916—mai 1918). Preteșea Susana Manițiu din Vurpăr — Sibiu a fost deportată în Kabold, cu soțul și fiica Susana (din 12 octombrie 1916 pînă la 16 martie 1917); tot în Kabold erau deportați fiul lor Ion Manițiu preot în Seleuș — Arad, cu soția Maria (11 septembrie 1916—2 mai 1917). Preteșea Ana Popa din Ocna Sibiului, cu cinci copii, și-a urmat soțul, preotul Isaia, în Cluj și apoi în Zombor (5 septembrie 1916—1 iunie 1917). Aceeasi soartă au avut preteșea Felicia Morariu din Cunța, cu fiica de 12 ani, deportate la Șopron (24 decembrie 1916—17 aprilie 1917); soția preotului Ioan Bora din Petros — Hunedoara (6 luni în Nagymárton); Elisabeta Iuga din Măgulicea — Arad (10 luni în Șopron); soția preotului Simion Bartolomei din Vrăniuț — Caraș-Severin (3 luni în Kabold și 8 luni în Șopron).

Cîțiva preoți văduvi au luat drumul exilului împreună cu fiii sau fiicele lor: Simion Alămorean din Alămor — Sibiu, cu fiica Eugenia (6 luni în Zombor); Eftimie Maniu din Fintîna — Brașov, cu fiica Maria (10 luni în Nagymárton); Dr. Vasile Saftu din Brașov, cu fiii Eugen și Hortensia, în Nagymárton (15 august 1916—7 iulie 1918).⁶⁵

65 Amănunte despre soțiile de preoți la S. Stanca, *op. cit.*, p. 162—167.

Deosebit de interesant ni se parte cazul preotesei Ana Popa din Lisa — Făgăraș (azi j. Brașov). Lăsăm să relateze ea însăși suferințele pe care le-a îndurat în cele șapte luni de închisoare la Cluj. „După lupta de la Porumbacu, bărbatul meu a trecut munții cu armata română. Din 2—25 decembrie 1916 veneau în toată noaptea jandarmii la percheziție, amenințându-mă că mă spinzură. În 26 decembrie m-au dus în temnița din Brașov. Cei doi copii, unul de 11 și altul de 9 ani, au rămas singuri. Istovită de drum, pe frig și ninsoare, un jandarm m-a izbit cu pumnul strigând: «urcă, putoare valahă!» A doua zi ne-au dus la Cluj, 1300 bărbați și 220 femei. Pe drum batjocuri, huiduieli și scuipări. Închisă într-o odaie murdară, cu țigance și alte haimanale, am stat pînă la 26 iulie 1917. Mulți au mîncat bătăi strașnice, le plesnise pielea de curgea sîngele șiroi, alții s-au umplut de bube. Zilnic mureau 3—4. Copiii adunau cojile din gunoi și le rodeau. Acuzată de trădare, după cinci pertractări (debateri n. n.), neputîndu-se dovedi nimic, m-au eliberat. Acasă, totul ni se pustiise”.⁶⁶ Relatarea preotesei-martire nu are nevoie de nici un comentariu. Statul austro-ungar trebuia menținut cu orice preț, iar Transilvania românească îngenunchiată prin distrugerea celor mai buni fii ai ei!

Dincolo de Carpați. Alți peste o sută de preoți români — din județele Brașov, Făgăraș, mai puțin din Sibiu — au fost nevoiți să-și părăsească parohiile și să se retragă în vechea Românie, odată cu trupele românești care intraseră în Transilvania în august 1916. Și-au dat seama că întîmpinînd armata română cu flori și prapuri sau oferind informații cu caracter strategic, urma în chip inevitabil acuza de „spionaj” în favoarea României sau „trădarea patriei” (ungare). Unii din cei refugiați au fost nevoiți să pribegească în Moldova, iar de acolo în Basarabia și Ucraina, de unde s-au reîntors abia la sfîrșitul anului 1918 sau începutul lui 1919. Cîțiva — rînduiți ca preoți în diferite parohii din vechea Românie sau rămași în București sub ocupația germană — au fost descoperiți, trimiși în Transilvania, unde au fost condamnați la închisoare pentru „trădare de patrie”. Așa s-au petrecut lucrurile cu preoții Iosif Micu din Feldioara, Ion Bogdan jun. din Zizin, Ioan Leucă din Mercheașa, Ioan Gavrilăscu din Țințari, George Boeru din Telechi-Recea (comune din j. Brașov); Eremia Ticușan din Boroșneu Mic — Covasna, Ioan Demian din Nucet — Sibiu, Toma Modran din Bungard — Sibiu și alții. Cîțiva din ei au murit în timpul refugiului: Ioan Străvoiu din Zărnești — Brașov († 1917 în Bîrlad), Gheorghe Ticșa din Moeciu de Sus — Brașov († 1917), Dumitru Manole din Tîrlungeni — Brașov († 1918, au rămas cinci copii orfani) ș. a.

Cîțiva s-au înrolat ca preoți în armata română, ca Ion Agîrbiceanu, preot în Orlat — Sibiu, cunoscut încă de atunci ca scriitor, Valeriu Florian din Racovița — Sibiu, Andrei Gălea din Porcești — Sibiu, Ioan Nan din Rîșnov — Brașov, Zenovie Popovici din Satulung — Brașov.⁶⁷

⁶⁶ *Ibidem*, p. 166.

⁶⁷ Cf. S. Stanca, *op. cit.*, și Gr. N. Popescu, *op. cit.*, sub voce.

Suferințele îndurate de preoții români refugiați sînt mișcător prezentate de unul din ei, Nicolae Aron din Galați — Făgăraș: „În vremea ocupației germane lipsa de îmbrăcăminte și lemne m-a făcut adesea să cerșesc. Pentru o bucată de carne mi-am sfîrtecat haina într-o măcelărie; am locuit în case de nuiele lipite cu tînă, m-a mîncat frigul, ploaia păduchia de piele și păduchia de lemn. O bucată de carne pîrlită o puneam în buzunar de la praznice și o mîncam a doua zi; încolo, trăiam cu ciorbă și cu mălai. M-am întors acasă în decembrie 1918, plin de reumatism.“⁶⁸

Maghiarizarea unor credincioși ortodocși români. Deportarea și închiderea atîtor preoți români nu urmărea numai înlăturarea unui „pericol“ pentru statul ungar, ci oferea și prilejul potrivit ca, în lipsa preotului, autoritățile locale să lucreze pentru trecerea românilor la alte confesiuni. Acest lucru s-a încercat mai ales în parohiile românești din fostul județ Trei Scaune (azi Covasna). Este vorba de parohii mixte, mai mari sau mai mici, în care românii, datorită vitregiei vremurilor, conduși în permanență de primari și notari maghiari, și-au pierdut cu timpul limba strămoșească. În schimb, și-au păstrat conștiința națională. În cursul primului război mondial, credincioșii din cea mai mare parte a parohiilor din județele Covasna și Harghita de azi au rămas fără preoți. Din protopopiatul Trei Scaune erau 12 preoți deportați și 8 în închisori.⁶⁹ În astfel de condiții, credincioșii români din această zonă, în imediata apropiere a „statului dușman România“, au fost supuși unor adevărate presiuni din partea notarilor, învățătorilor și chiar a preoților maghiari și secui din localitățile respective, pentru a trece la alte confesiuni — catolică, reformată și unitariană. Este de la sine înțeles că nimeni nu se gîndea la mîntuirea sufletească a românilor, ci prin trecerea lor forțată la aceste trei confesiuni mărturisite de credincioșii maghiari nu se urmărea altceva decît maghiarizarea românilor. Astfel de treceri forțate au avut loc în Sfîntu Gheorghe (pe atunci Sepsisîngeorgiu), Micfalău, Ozun, Chichiș, Dobolii de Jos, Lisnău, Bixad ș. a. Metodele de lucru erau asemănătoare: era arestat preotul, apoi reprezentanții autorităților de stat lucrau nestinjenii de nimeni.

Iată cum s-au petrecut lucrurile în cîteva comune. În Micfalău — comună în care majoritatea locuitorilor o constituiau ortodocșii — a fost arestat preotul Augustin Cosma, de 68 de ani, la 10 februarie 1917, închis patru luni la Brașov, apoi grav bolnav, dus în comuna Rotbav — Brașov — departe de credincioșii săi — unde i s-a fixat domiciliu forțat, nevoit să stea aici pînă la începutul anului 1919. După arestarea sa, preotul romano-catolic Nagy Béla și cantorul-învățător Salamon Márton au silit pe cei peste o mie de credincioși ortodocși români din Micfalău și 750 din filia Bixad să treacă la Biserica romană-catolică.⁷⁰

Acest lucru îl relatea și protopopul de Trei Scaune, Constantin Dîmian, într-un raport către Consistoriul din Sibiu, la 3 aprilie 1917: „În

68 S. Stanca, *op. cit.*, p. 138.

69 R. Cîndea, *op. cit.*, p. 17.

70 S. Stanca, *op. cit.*, p. 61—62.

Micfalău și filia Bixad, notarul comunal, împreună cu învățătorul de stat au umblat din casă în casă pe la creștinii noștri și i-au înspăimântat că dacă nu vor trece la religiunea romano-catolică, de care aparțin ceilalți locuitori ai acestor comune, vor fi socotiți ca trădători de patrie și vor fi transportați în Serbia...⁷¹ Într-o scrisoare către mitropolitul Vasile Mangra, preotul Valeriu Cosma din Iacobeni — Sibiu — fiul lui Augustin — îl informa și mai amănunțit despre starea parohiei Micfalău și despre încercările făcute de preotul Nagy Béla pentru ca să-i treacă pe credincioșii români la catolicism. Au cerut acest lucru chiar de la membrii familiei preotului arestat, promițându-le că va fi eliberat.⁷²

O situație asemănătoare s-a petrecut și în orașul Sfintu Gheorghe. Într-un raport al protopopului de Trei Scaune Constantin Dimian către Consistoriul sibian, cu data de 14 martie 1917, relatează că nu poate pleca din localitate — pentru a face cercetări — decât cu aprobarea specială de la autoritățile din Tg. Secuiesc sau Odorhei. Aflăm însă și alte lucruri interesante: „După cât cunosc starea psihică a Sepsisîngeorgenilor, sunt intoleranți, nu numai acum, ci și în trecut chiar. O asemenea procedură s-a urmat în Sepsisîngeorgiu și în 1848, când au adunat pe ai noștri în piață și acolo i-au constrins a trece la una din confesiunile lor și sigur nu pot susține că și acum nu vor fi urmat tot așa.

Chiar și în alte comune, cum este (sic) Ozunul, Ojdula, ba chiar în Brețcu, se găsește câte un șovinist de provoacă pe om direct a-și lăsa legea și neamul.

Chiar și parohului din Sepsisîngeorgiu Iosif Popoviciu, după ce a rămas văduv, i s-a făcut propunerea ca să se căsătorească a doua oară și va fi primit ca preot reformat“ (subl. ns.).⁷³

Mult mai cuprinzător este însă raportul aceluiași protopop către Consistoriu din 18 iunie 1917 (nr. 199), în care sublinia faptul că din 32 de preoți cîți existau în protopopiatul Trei Scaune au mai rămas numai 6, ceea ce arată că „mișcarea aceasta este pusă la cale pentru a se risipi oile. Nu știu cu ce vor fi învinovați preoții de au fost internați. După cât cunosc eu pe preoții Augustin Cosma, Ioan Toma, Moise Grecean și Nicolae Rădoiu, destul de prevenitor s-au purtat față de conlocuitorii noștri unguri. Se vede însă că pornirea aceasta se estinde asupra celor 9 comune matere ai căror credincioși nu știu vorbi românește, precum: 1. Aita, 2. Belini, 3. Cernat, 4. Doboli, 5. Lisnău, 6. Micouifalu, 7. Ozun, 8. Chichiș și 9. Sepsisîngeorgiu. În toate aceste comune cam 5613 suflete. La această pierdere ne putem aștepta...“

La acest raport era anexată scrisoarea preotesei Susana Greceanu, soția preotului Moise din Chichiș, cu data de 8 iunie 1917, în care raporta că după arestarea preotului, „nu numai epitropii, ci întreaga materă a

71 Raportul nr. 104 din 3 aprilie 1937 al Prot. Trei Scaune (Brețcu), în Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III, 137/1917.

72 Scrisoarea în același Dosar.

73 Raportul Prot. Brețcu nr. 84 din 14 martie 1917 în Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III, 137/1917.

trecut, parte la legea unitară, parte la cea reformată. Soțul meu de faptul acesta nu știe nici azi nimic . . .”⁷⁴ A doua scrisoare anexă la raport este a preotului Mihail Petru din Lisnău, din 12 iunie 1917, în care relatează că „în comunele lui Rădoi, vin cu durere a-ți aduce la cunoștință că acolo nu am ce căuta, căci ei îmi spun că s-au făcut unguri, afară doar de cei care sunt duși la miliție (armată, n. n.). Asemenea și la Kőkös (Chichiș n. n.), căci este dus și el (= Moise Greceanu n. n.). De la mine încă au trecut vreo 12 familii (din 271 suflete n. n.), iar pe ceilalți mi-a izbutit a-i opri”. Este vorba de parohia Ozun, cu 148 suflete, cu filiile Comolău cu 134 suflete, Lunca cu 70, Sîntion cu 296 și Reti cu 8, toate păstorite de preotul Nicolae Rădoi, deportat în Șopron.⁷⁵ A treia scrisoare anexă era redactată în ungurește de foștii epitropi Iosif Virág și Iosif Ilieș din Chichiș, prin care declarau că au trecut la unitarieni.⁷⁶

Abia la 26 septembrie 1917, pe baza unei autorizații speciale, protopopul Constantin Dimian din Brețcu s-a putut deplasa în Sf. Gheorghe, unde a aflat că credincioșii ortodocși „presionați au trecut la alte legi”, iar în biserică „sînt instalați soldați germani”.⁷⁷

Cazuri asemănătoare s-au petrecut și în alte parohii din jur, rămase fără preot. De pildă, în Dobolii de Jos, al cărei preot, Ioan Toma, era închis la Cluj, a doua zi după arestarea lui (15/28 august 1916), notarul maghiar din sat a chemat cu toba pe toți credincioșii, dîndu-le ordin ca în decurs de opt zile să treacă la catolici sau reformați. Cei care refuzau erau amenințați cu deportarea în Galiția și confiscarea averii. În Budila — azi j. Brașov — preotul reformat a amenințat chiar pe preotul ortodox că va fi luată biserica cu toată averea ei, dacă nu va trece și el la reformați.⁷⁸ Deci era limpede că se urmărea maghiarizarea forțată a românilor prin Biserică! În mai multe comune din aceeași zonă jandarmii au confiscat odăjdiile, cărțile de slujbă și diferite obiecte de cult; în Tîrlungeni, Purcăreni și Teliu au fost confiscate și matricolele parohiale.⁷⁹

Din aproape toate bisericile românești din Transilvania au fost confiscate clopotele. Din turnurile catedralei din Sibiu au fost confiscate două, precum și acoperișul de aramă al acestor turnuri, toate necesare pentru fabricarea de arme.⁸⁰

Și toate aceste lucruri se petreceau într-o vreme cînd zeci de mii de români luptau pe diferite fronturi pentru imperiul bicefal austro-

74 Moise Greceanu fusese pîrît de pastorul unitarian Vasco Béla și arestat la ordinul prefectului Király Aladár, cum va relatea el însuși și Postul de jandarmi Lisnău, în 1937. Cf. Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 328.

75 Cf. *Șematismul* publicat în Calendarul Arhiepiscopiei Sibiului pe anul 1914, p. 100.

76 Raportul cu cele trei anexe, în Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III, 137/1917.

77 Raportul nr. 317, din 4 octombrie 1917, în același Dosar.

78 Cf. Actul consistorial nr. 5338/1917 în Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului.

79 Pentru toate aceste treceri silite sau confiscări de bunuri să se vadă și R. Cîndea, *op. cit.*, p. 42—46.

80 *Ibidem*, p. 24.

ungar, iar împăratul și prim-ministrul Tisza István promiteau că drepturile tuturor popoarelor „din monarhie“ vor fi respectate cu sfințenie . . .

Soarta Institutului teologic-pedagogic din Sibiu. Îndată după ce România a declarat război Austro-Ungariei, iar trupele românești au intrat în Transilvania, autoritățile au dat dispoziții ca ambele Consistorii, din Sibiu și Blaj, să fie mutate la Oradea. Începutul s-a făcut cu Consistoriul blăjan, dus la Oradea cu pază militară de 35 de soldați și o serie de agenți secreți („detectivi“) în primele zile ale lunii septembrie 1916.

Condițiile în care au fost transferate Consistoriul și Institutul teologic-pedagogic din Sibiu sînt relatate de unul din cei care s-au bucurat de un asemenea tratament, profesorul Dr. Romulus Cîndea.⁸¹ „În 4/17 septembrie 1916 fu dus și Consistoriul din Sibiu, într-un vagon de vite (arhimandritul conducător, asesorii consistoriali cu familiile, profesorii seminariali, cu totul 23 persoane, cu bagaj cu tot, în același vagon, cu toate că existau și vagoane de persoane. În ziarele ungurești se scrisese că am fost duși în „tren special“. Este un neadevăr; înainte de a pleca noi, în trenul acesta „special“ fuseseră cai și grîul încărcat ulterior fu iarăși descărcat, pentru a ne face loc nouă. Doi jandarmi au însoțit vagonul acesta pînă la Oradea Mare, veghind să nu fugă cineva. În Vințul de Jos, unde am stat în gară 19 ore, nu ne dădeau voie nici să ne îndepărtăm de vagon! După o călătorie de 4 zile și 4 nopți, întreruptă atît de des de urletele maghiarilor care veneau să spînzure toată „popimea valahă“, sosi în sfîrșit Consistoriul, îmbogățit cu multe învățături sufletești, la Oradea Mare. Trei zile mai tîrziu sosi al doilea transport din Sibiu, dus din Sibiu pînă la Ocna Sibiului în ziua mare, în care militare — acoperite și însoțite de husari unguri — în ploaia de gloanțe a artileriei românești, care nu putea să știe că în aceste care nu erau soldați . . . În Oradea Mare am trăit într-un fel de semisurghiun. Eram liberi, dar nu puteam călători decît spre apus! Și după ce se dădu voie persoanelor singulare să se întoarcă cu permis special, pe cîteva zile în orașele din Transilvania, doi profesori, Pavel Roșca și autorul acestor rînduri, n-au avut nici această îngăduire. În schimb, eram cu o deosebită solitudine păziți cu toții de un agent secret. Iar în 1918, în Sibiu, noi doi aveam un agent special, care ne însoțea și „păzea“ pretutindenea“.⁸²

Între cei duși la Oradea se numărau: arhimandritul Dr. Eusebiu Roșca, directorul Institutului și vicar „substitut“, asesorii Matei Voileanu, Nicolae Ivan (viitorul episcop al Clujului), Lazăr Triteanu (viitorul episcop Lucian al Romanului), Dr. George Proca, asesor, Dr. Octavian Costea, secretar, Aurel Todoruț, protocolist, Dr. Ioan Stroia, pro-

81 Romulus Cîndea (1886—1973), doctor în Teologie la Cernăuți și în Filozofie de la Leipzig, profesor la Institutul teologic din Sibiu (1915—1919), la Facultatea de Teologie (1919—1922) și apoi de Litere și Filozofie (1922—1940) din Cernăuți, apoi la cea din Cluj (1940—47), fost rector al Universității cernăuțene (1925—1926), membru corespondent al Academiei Române (1929).

82 R. Cîndea, *op. cit.*, p. 23 și n. 1.

topopul Sibiului; profesorii: Dr. Vasile Ștan, Dr. Pavel Roșca, Dr. Nicolae Bălan (sosit mai târziu), Dr. Romulus Căndea, Timotei Popovici și alții.

Secțiunea pedagogică a Institutului (cu profesorii: Dr. Silviu Dragomir, Victor Păcală și Ascaniu Crișan) a fost mutată la Arad, funcționând în cadrul Institutului teologic-pedagogic de acolo, pentru anul școlar 1916/17. Profesorul Dr. Aurel Crăciunescu fusese mobilizat ca preot militar, ca și când n-ar fi fost destui preoți-parohi! La Oradea cursurile s-au ținut în condiții cu totul improprie, pînă la sfîrșitul anului școlar, care s-a încheiat la 31 mai 1917. Abia la 1 iulie 1917 s-a aprobat reîntorcerea Consistoriului și a Institutului la Sibiu, deși era totul pregătit pentru aceasta încă de la 31 decembrie 1916. În toamna anului 1916 clădirea Institutului (refăcută radical în 1913/14) a fost transformată în spital militar, folosită ca atare pînă în ianuarie 1918.⁸³

În afară de greutățile refugiuului la Oradea, cîțiva teologi au fost deportați în județul Șopron, iar alții siliți să se retragă cu trupele române dincolo de Carpați. Astfel, de la Institutul teologic din Sibiu, în septembrie 1916 au fost deportați în județul Șopron — se pare la Borisfalva — patru teologi: Nicolae Șoneriu din Cincul Mare, Ioan Pop din Bucerdea Vinoasă, ambii în anul III și Emil Pop din Bucerdea Vinoasă (an II); dintre teologii de la Blaj a fost deportat Vasile Tătar din Cetatea de Baltă. În urma memoriilor făcute, la 21 aprilie 1917 Ministerul Cultelor și Instrucțiunii din Budapesta înștiința Consistoriul ortodox din Sibiu că Ministerul de Interne a admis — la 10 aprilie 1917 — ca aceștia „să fie concediați din locurile de internare și să fie liberi a merge la Oradea Mare pentru continuarea studiilor teologice”.⁸⁴ Notăm că după 1918 Nicolae Șoneriu a făcut și studii de Istorie la Universitatea din București, ajungînd profesor în Arad. Emil Pop (1897—1974), după terminarea studiilor teologice, a urmat cursurile Facultății de Științe Naturale a Universității din Cluj, ajungînd, cu timpul, profesor universitar la aceeași Facultate, membru titular al Academiei R. S. R. (1955) și președinte al secției de științe biologice a acesteia (1963), om de știință emerit (1964), membru al mai multor Academii și societăți științifice străine.⁸⁵ Tot atunci a fost arestat și teologul Ioan Oșrinca de la Seminarul teologic din Lugoj, originar din satul Găbud — Alba, împreună cu tatăl și sora sa, în vîrstă de 18 ani. Duși la Cluj și închiși în celule separate, erau supuși la interogatorii, mai ales noaptea, fiind invinuiți de spionaj în favoarea României. Deși nu s-a putut dovedi vinovăția lor, au fost deportați în comuna Ritring (Rezeny) din

83 Cf. *Anuarele Institutului teologic-pedagogic din Sibiu pe anii școlari 1916/17 și 1917/18*.

84 Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, *Dosar III*, 430/1916. R. Căndea, *op. cit.*, p. 18 afirmă că ar fi fost deportați 6 teologi și 2 elevi din secția pedagogică a Institutului din Sibiu și 3 teologi de la Caransebeș.

85 Cf. Vol. *Personalități românești ale științelor naturii și tehnicii*, București, 1982, p. 314—316 (se arată că a fost deportat în Borisfalva din septembrie 1916 pînă la 17 martie 1917).

județul Șopron, unde au fost ținuți aproape un an de zile. Fuseseră denunțați de notarul comunal Fülöp Gábor.⁸⁶

Mai consemnăm și faptul că Octavian Birsan din Corbi — Făgăraș (azi j. Brașov), absolvent al Institutului teologic din Sibiu (1914), a fost împușcat în toamna anului 1916, împreună cu câțiva țărani, între care și primarul Zosim Dalea din Ucea de Jos.⁸⁷

Din Banat a fost deportat în Șopron Emilian Novacovici, elev în anul III la Institutul teologic din Caransebeș (mai târziu preot în satul natal, Gîrbovăț — Caraș-Severin); a fost reținut acolo un an și două luni (1916—1917).⁸⁸

Cițiva tineri teologi de la Sibiu au fost nevoiți să se refugieze odată cu trupele române dincolo de Carpați (între ei se număra și profesorul de studii economice agricole Ion Oțoiu, care s-a reîntors din refugiu abia în decembrie 1918). Iată care erau acești tineri: Nicolae Colan din Araci — Covasna (viitorul mitropolit al Ardealului), Octavian Giurgiu din Zizin — Brașov, Andrei Oțetea din Sibiel — Sibiu (viitorul profesor universitar și academician), Dumitru Stroia din Cacova (azi Fîntînele) — Sibiu, mai târziu avocat, Nicolae Tolu din Săliște, Vlad Enescu din Moeșciul de Jos — Brașov și Vasile Tipuriță din Vale — Sibiu, toți absolvenți ai anului II. Datorită faptului că au pierdut doi ani de studii, Consistoriul le-a admis să dea examenele anului III într-o sesiune specială, ca elevi „particulari”, în mai—iunie 1919.⁸⁹ Nicolae Colan lucrase în redacția ziarului „Ardealul”, devenit „România Nouă”, care milita pentru realizarea statului național român unitar.

După atîtea luni de suferințe și jertfe, a venit și ziua cea mare „a învierii românești”, cum o numea „Telegraful Român” într-un articol de fond, ziua de 1 Decembrie 1918, cînd, prin glasul celor 100.000 de români participanți la Marea Adunare de la Alba Iulia, s-a constituit pentru totdeauna „statul național român unitar”.

Cîteva luni de teroare în Arad, Bihor și Sătmar. Pentru o parte a românilor suferințele nu s-au încheiat odată cu actul istoric de la 1 Decembrie 1918.

După cum era și de așteptat, acest act istoric a nemulțumit profund cercurile conducătoare ungare, care căutau cu orice preț să împiedice punerea în practică a celor hotărîte la Alba Iulia. În cursul lunilor noiembrie și decembrie 1918, ca și în primele patru luni ale anului 1919, gărzi naționale ungare în retragere spre pusta Ungariei, ca și unele unități militare au săvîrșit nenumărate acte de cruzime și de teroare asupra românilor, mai ales în părțile Aradului, Bihorului, Sălajului și Sătmarului. Au căzut jertfă răzbnării acestora numeroși avocați, preoți, învățători, dar mai ales țărani români din zonele amintite; numărul celor jefuiți de bunurile lor materiale era cu mult mai mare.

86 Cf. Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 204—205.

87 Informația Pr. Prof. Ioan Glăjar.

88 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 68.

89 Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III, 6/1919.

Din numărul nesfârșit de preoți și țărani martiri vom prezenta doar câteva cazuri mai deosebite. Facem începutul cu masacrul colectiv care s-a petrecut la Beliș — j. Cluj, în munții Gilăului, pe valea Someșului Cald, la aproximativ 35 km de Huedin. În zona respectivă se afla Întreprinderea Forestieră Călățele, proprietatea armeanului maghiarizat Urmánczy János din Budapesta. Pe lângă o seamă de români din satele învecinate, în anii războiului au fost aduși aici la muncă prizonieri de război sirbi, italieni și ruși. Din pricina tratamentului inuman care li se aplica, la începutul lunii noiembrie 1918, acești prizonieri „se răscoală”, provocând stricăciuni și pagube materiale în magazia cu alimente, în cursul căreia magazionerul a fost ucis, — după care au părăsit lagărul, plecând fiecare spre casă. Jandarmii din localitate anunță pe Urmánczy la Budapesta de cele petrecute. La apelul său, publicat în ziarul „*Pesti Hirlap*” din capitala Ungariei, se formează imediat un „detașament Urmánczy”, cu 65 de oameni, înarmați cu puști și mitraliere, sub comanda căpitanului Dietrich Antal. Cu aprobarea Ministerului de Război, detașamentul este trimis cu un tren special spre Călățele — Beliș, pentru a restabili ordinea. Rezultatul „expediției”: cîțiva țărani români uciși în satul Morlaca lângă Huedin, cîțiva în Călățele, apoi 45 de țărani (bărbați, femei, tineri și bătrîni) masacrați în Beliș. Alți cîțiva țărani au fost nevoiți să strîngă cadavrele celor uciși și să le arunce în jăraticul depozitului de cherestea care ardea. Au urmat jafurile soldaților din „detașament” în Beliș și satele din jur. Cei masacrați erau din mai multe sate în zona respectivă: 10 din Beliș, 1 din Văleni, 2 din Tufeni, 7 din Mănăstireni, 5 din Mărișel, 3 din Morlaca, 12 din Arada (azi Horea — j. Alba).

Masacrul de la Beliș a stîrnit indignarea tuturor românilor, dar și a maghiarilor din Transilvania. Consiliul Național Român din Cluj a înștiințat Consiliul Național Central Român din Arad, care tocmai atunci ducea tratative cu delegația ungară. O comisie de anchetă, formată din doi români și doi unguri, au constatat și recunoscut atrocitățile săvîrșite la Beliș. Dacă tratativele de la Arad au fost întrerupte, unul din motive era tocmai acest masacru asiatic, preludiu al masacrelor colective de la Treznea și Ip din 1940 sau de la Moisei din 1944.⁹⁰

Alt masacru a avut loc la Ciucea — j. Cluj, unde — în luna ianuarie 1919 — a fost trimisă o trupă de honvezi din Cluj, sub pretextul menținerii ordinii. Timp de patru luni și jumătate cît au stat aici, populația românească a fost expusă la felurite jafuri și maltratări. Preotul Iuliu Truția a fost nevoit să stea ascuns prin păduri, îmbrăcat în haine țărănești (s-a oferit un premiu de 3000 de coroane pentru prinderea lui). Cîțiva țărani români din comună au fost asasinați: Popa Gheorghe de 25 ani, Buze Teodor de 21 ani, Vlaic Petru de 24 ani, Nicoricu Andrei de 23 ani,

⁹⁰ Amănunte la Dr. Aurel Gociman, *Măcelul de la Beliș din 1918. 45 moți împușcați și arși pe rug de unguri*, București, 1932, 79 p. (cu numele celor uciși la p. 72—74).

Vulturar Vasile de 32 ani, Mateș Nuțu de 45 ani și Vulturar Ioan de 63 ani.⁹¹

Între preoții care au suferit în această perioadă consemnăm pe Ioan Opriș din Cristiș (azi cartierul Oprișani din Turda). Era într-o duminică din noiembrie 1918, când preotul Opriș a citit credincioșilor manifestul Consiliului Național Român Central, prin care poporul era îndrumat să constituie gărzi naționale românești și era chemat la Marea Adunare Națională românească de la Alba Iulia. Dintr-odată au apărut jandarmii unguri care au împrăștiat pe cei prezenți cu patul puștii. Toți au fugit și s-au ascuns. Unul din jandarmi a tras asupra preotului. Dus acasă pe brațe, și-a dat în scurt timp obștescul sfârșit, plîns de soție, de cei șapte copii rămași orfani — între 1 și 17 ani — și de bunii săi credincioși, care peste câteva zile aveau să se îndrepte fără păstorul lor duhovnicesc spre Cetatea unirii, Alba Iulia. Jertfa lui Ioan Opriș n-a fost uitată. Satul în care a păstorit a primit numele Oprișani, fiind azi un cartier nou al orașului Turda.⁹²

Tot în cursul lunii noiembrie 1918, a fost ucis absolventul de teologie Atanasie Conceatu din Deta — j. Timiș. Fusese și în deportare, în județul Șoproș, din toamna anului 1916 pînă în vara lui 1918. Un grup de soldați unguri, cu doi ofițeri, chemați în Deta de notarul comunal, au împușcat 9 români, 2 sîrbi și un bulgar. Între cei dintîi s-a numărat și teologul Atanasie Conceatu, străpuns de baionete și apoi împușcat.⁹³

Mult mai mare a fost însă numărul martirilor din părțile Crișanei. Între ei și părintele Mihai Dănilă din Dijir — j. Bihor. În ziua de 14 februarie 1919, mergînd spre Marghita, a fost întors din drum de o patrulă de cinci soldați unguri și un ofițer. Dus la Primăria din Dijir, a fost învinuit că a făcut rugăciuni pentru România Mare, că a sfințit tricolorul românesc în prima duminică după 1 Decembrie, că a deșteptat sentimentul național în sufletul păstorilor. A fost apoi bătut și schingiuit împreună cu primarul Ion Orțanu, cum au putut constata și unii din credincioșii săi, care i-au auzit țipetele deznădăjduite. De aci a fost dus spre Marghita. Noaptea tîrziu, trupul său ciuruit de gloanțe a fost găsit de credincioși lui, într-un șanț, la vreo 5 km depărtare de parohie. A fost îngropat cu cinstea cuvenită unui preot, în ziua de 16 februarie 1919.⁹⁴

În zilele de 14—15 februarie 1919, a avut parte tot de o moarte mucenicească, un confrate din Sătmăr, preotul Isidor Silaghi din Bicău, ucis de o bandă de asasini condusă de un oarecare Rapolti. Masacrarea și uciderea lui a fost relatată de urmașul său la conducerea parohiei,

91 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 95.

92 S. Stanca, *op. cit.*, p. 157—158 și Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 341, (pe baza Raportului Notariatului Oprișani nr. 217 din 25 aprilie 1936).

93 *Ibidem*, p. 320 (Raportul nr. 454/1936 al Plasei Buziaș).

94 Episcop Roman Clorogariu, *Zile trăite, Oradea, 1926*, p. 210; Ion Chișiu, *Mihai Dănilă, martirul din Dijir*, în „*Bihorul strajă la hotare*”, Oradea, 1933, p. 16—19; Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 42.

care va fi fost martor al faptelor petrecute sau le deținea de la cei ce l-au cunoscut: „La 14 februarie 1919 a fost smuls din mijlocul familiei, pentru că a colectat bani pentru un steag românesc. L-au dus noaptea la Pomi, unde l-au bătut și l-au batjocorit, iar de acolo, în noaptea de 15 februarie, spre Seini. A fost împușcat pe malul Someșului și aruncat în apă, unde l-au găsit legat de rădăcina unei sălcii, mutilat în chipul cel mai îngrozitor. L-au recunoscut numai de pe o bucată rămasă din albături, pe care se găsea monogramul său. A fost înmormântat în Seini la 31 mai 1919, (fiind) în vîrstă de 40 ani“.⁹⁵

Tot în părțile Sătmarului trebuie să consemnăm numele preotului Corneliu Gavriș din Boinești. A murit — după cum se spunea într-un raport oficial — „în urma suferințelor îndurate din partea secuilor... căci a fost silit în miez de noapte, pe frigul iernii, cu zăpadă pînă la briu, să fugă din pat neîmbrăcat, căutînd scăpare, din care cauză s-a îmbolnăvit atît de rău, încît a ajuns în mormînt“.⁹⁶ Tot în părțile Sătmarului preoții Ioan Pușcariu din Apateu și Ioan Silaghi din Valea Vinului au fost condamnați la moarte, dar salvați în ultimul moment; Iustin Peter din Hidaaga lîngă Baia Mare, arestat și dus în fața Consiliului de Război din Debrețin etc.⁹⁷ Preotul Valentin Copoș din Bobota — Sălaj a fost arestat la 22 martie 1919 de un colonel ungar, închis la Șimleu, apoi Nyiregyháza și la Budapesta, de unde a izbutit să fugă abia în iunie 1919.⁹⁸

Dintr-un raport al Preturii Ineu — j. Arad, din 1936, aflăm că protopopul Augustin Tîrziu din Chereuș — Arad a fost ridicat de acasă în ziua de Paști din anul 1919, dus la Budapesta, „de unde numai corpul rece a fost readus de familia acestui român, mort pentru cauza unității naționale“.⁹⁹

În comuna Șimand — j. Arad au fost uciși amîndoi preoții, Cornel Popescu și Cornel Leucuța, arestați la 9 aprilie 1919, în săptămîna Patimilor, de comandantul bandelor maghiare din Socodor. La locul numit „canalul morii“, au fost bătuți, maltratați și uciși; legați unul de altul cu o sîrmă, li s-a pus o piatră pe trupurile neînsuflețite, fiind aruncați într-un canal. Au fost găsiți abia în ziua de Paști și îngropați provizoriu în Socodor. După venirea armatei române, au fost exhumati și îngropați cu onoruri militare în ziua de 9/22 mai 1919, lîngă biserica din Șimand, la care slujiseră. În urma lui Cornel Popescu (n. 6/18 februarie 1886) a rămas o văduvă cu doi copii (7 și 4 ani), iar soția lui Cornel Leucuța (n. 1/13 aprilie 1889), cu un copil de 4 ani.¹⁰⁰

Consemnăm aici și doi învățători confesionali. Primul era Ioan (sau Vasile) Filip din Bojeiu — Bihor, absolvent de teologie, arestat în comuna Marghita, chinuit, bătut și maltratată pînă ce a murit, sîngerînd intern.

95 Cf. *Ibidem*, p. 24.

96 *Ibidem*, p. 245.

97 *Ibidem*, p. 249, 250 și 252.

98 *Ibidem*, p. 236 și S. Stanca, *op. cit.*, p. 152—153.

99 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 25.

100 S. Stanca, *op. cit.*, p. 159—160 și Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 21 (pe baza relatărilor unor preoți, a Primăriei Șimand și a Preturii Sîntana).

Autopsia medicală constată omorul. Un raport de mai târziu al Preturii Marghita arăta că a fost arestat „pentru că a îndrăznit să vestească apropierea armatei române, încurajând astfel pe românii din localitate”.¹⁰¹ Al doilea era tânărul învățător Lazăr Timpa din Almaș — Arad (absolvent din 1915 al Institutului pedagogic din Arad), dus în gara Pădureni — Arad, „unde l-au bătut și schingiuit până și-a dat sufletul, iar cadavrul a fost îngropat pe terenul gării, în var”. Abia după venirea armatei române, i s-a făcut slujba înmormântării, în cimitir.¹⁰²

Mai mulți preoți români au fost bătuți și jefuiți: Florian Hajdău din Hidișelul de Sus, Petru Lascu din Bulz, Gheorghe Pop din Oșorhei, Petru Medeșan din Batăr, Gheorghe Roxin din Tinca — condamnat la moarte, salvat de armata română, — Teodor Tărău din Săcădat, Vasile Bodor din Săcal, Petru Cepeleu din Voievozi, Păltineanu din Monoștor, Emil Pereni din Borodu Mare și alții.¹⁰³ Din județul Arad au fost bătuți de soldați unguri preoții Dimitrie Popa din Comlăuș — condamnat la moarte, dar salvat de credincioși, — Gheorghe Țuricu și Iustin Iancu din Grăniceri, Petru Marșieu din Socodor, Corneț Ursuț din Șepreuș, Aurel Adamovici din Covăsinț, Ioan Vlădescu din Sacoșul Mare — Timiș — condamnat la moarte dar salvat de un arendaș — și mulți alții.¹⁰⁴

Șirul atrocităților comise atunci n-ar fi complet dacă n-am pomeni numele a doi patrioți români din Beiuș, avocații Dr. Ioan Ciordaș-Ciurdariu — fiu de preot, al cărui nume l-am mai amintit în paginile acestei lucrări, președintele Consiliului Național Român din Beiuș — numit prefect de Oradea și Dr. Nicolae Bolcaș. Amîndoi au fost ridicați în noaptea de 3/4 aprilie 1919 de o bandă de asasini, condusă de căpitanul Verböczy și locotenentul Ūrmösi. Trupurile lor, oribil mutilate, au fost descoperite abia la 24 aprilie, într-o groapă săpată într-o grădină din satul Lunca (lingă orașul Dr. Petru Groza, fost Vașcău), la aproximativ 30 km de Beiuș. Ulterior s-a constatat că, din dispoziția aceluiaș criminal Verböczy, se întocmise o listă cu șase intelectuali români, care urmau să fie împușcați pe rînd, cîte unul pe zi, a doua listă cu 17 intelectuali din Beiuș, îndeosebi profesori și în sfîrșit, o listă de 46 „valahi” din toate categoriile sociale, mai ales țărani. Înhumarea celor doi martiri — cu slujba prohodului — s-a săvîrșit la Beiuș, în ziua de vineri din „săptămîna luminată” a anului 1919! Se „luminaseră” pentru totdeauna și plaiurile beiușene unite pe veci cu „țara-mamă”!¹⁰⁵

101 R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 209—210 (actul nr. 535 C. Pres. 1919, în Arhiva Episcopiei Oradiei); Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 33.

102 *Ibidem*, p. 23 (Raportul Primăriei Chișineu Criș nr. 331/1936).

103 *Ibidem*, p. 206—213 și Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 33—43.

104 Gr. N. Popescu, *op. cit.*, p. 21—24.

105 Amănunte asupra acestei crime la Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 239—248; Petru E. Papp, *Din trecutul Beiușului. Pagini de glorie și de jertfe*, Beiuș, 1928, p. 240—266. Teodor Neș, *Oameni din Bihor*, Oradea, 1937, p. 508—528. Cîțiva asasini au fost prinși mai târziu. În procesul care a avut loc la Tribunalul Oradea, între 29 mai și 17 iunie 1925, cu audierea a peste 300 de martori, au fost condamnați: Magos József la 9 ani muncă silnică, Heinrich Sachs la un an și trei luni; ceilalți inculpați au fost achitați din lipsă de dovezi. P. E. Papp, *op. cit.*, p. 267—269.

În aceleași zile s-au comis și alte crime înfiorătoare în Bihor. Redăm câteva din ele, după cartea venerabilului vlădică Roman Ciorogariu de la Oradea, *Zile trăite*. În hotarul comunei Lunca a fost găsit trupul neînsuflețit al lui Nicolae Bogdan, director de bancă din Vașcău (înmormântat în 27 aprilie), ucis din dispoziția aceluiași căpitan Verböczy și a locotenentului Hánkoczy. În Seghiștel, cîțiva țărani au fost tăiați în bucăți și aruncați în foc, în Giurcuța alți țărani au fost arși de vii pe rug, în Bănlaca șase țărani au fost puși să-și sape groapa și împușcați deasupra ei; țăranul Gheorghe Tămaș din Poieni, numai cu o mină, a fost îngropat în pămînt pînă în gît și împuns cu baionetele, iar cînd mai era o slabă licărire de viață în trupul său i-au adus părinții ca să fie împușcat înaintea lor. „Poate nici unul dintre sutele de morți n-a fost executat direct, ci prin cruzimi, una mai înfiorătoare decît alta“. Se pare că la Seghiștel ar fi fost ca la 60 de morți și 40 de case arse. În Birtin a fost împușcat judele comunal Dimitrie Bolojan.¹⁰⁶

Însuși vicarul Roman Ciorogariu — viitorul episcop — a avut multe de suferit în primăvara anului 1919, fiind mereu anchetat, percheziționat și pus sub supravegherea a cîte șase soldați, pînă în ziua de Paști, cînd a intrat armata română în Oradea (toți banii Consistoriului și ai săi personali au fost confiscați). Zeci de preoți bihoreni au fost nevoiți să-și părăsească parohiile, refugiindu-se în teritoriul ocupat de români, iar cei care au rămas au fost nevoiți să-și radă bărbile și să se îmbrace în haine țărănești. Numai în Oradea erau vreo 40 de preoți refugiați. Sate întregi au fost jefuite de soldați unguri (Olcea, Bratca, Oșorhei, Căuașd, Gurbediu, Margine, Săcădat, Lugașu de Sus, Seghiștel ș. a.).¹⁰⁷

Suferințele au luat sfîrșit în zilele fericite ale lunii aprilie 1919. Odată cu învierea Mîntuitorului, se iviseră zorile învierii neamului românesc de pretutindeni. „Acum toate s-au umplut de lumină, și cerul și pămîntul și cele dedesubt“, după cum spune o cîntare de la slujba Învierii. Dar s-au umplut de lumină prin atîtea jertfe de vieți de preoți și credincioși români, care stau la temelia actului istoric de la 1 Decembrie 1918! Jertfa lor n-a fost însă zadarnică! Statul român unitar era constituit pentru vecie! Consemnînd aici chipurile atîtor martiri ai unității românești, nu intenționăm să facem altceva decît să le aducem un smerit omagiu de recunoștință, dar în același timp să înfățișăm celor de azi cîteva pilde vii de dragoste, de dăruire, de jertfă, pentru țara aceasta și pentru binecîvîntatul ei popor.

106 R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 248 și 221; T. Neș, *op. cit.*, p. 579—582.

107 R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 206—228.

IN LOC DE CONCLUZII

Am prezentat o parte din suferințele îndurate de înaintașii noștri de pînă în 1918. Ele reprezintă crimpele din istoria noastră care nu trebuie uitate și nici să rămînă îngropate în arhive sau în cărți de specialitate, ci cunoscute de toți cei ce-și iubesc neamul și istoria lui. Nu avem intenția să expunem pe larg constatările care se desprind din paginile acestei cărți. Nădăjduim că cititorul își va forma singur o imagine asupra vieții românești din perioada „dualismului”, o idee asupra perspectivelor sumbre care se deschideau Bisericii și școlii românești, dar și pentru existența însăși a poporului român, dacă n-ar fi fost izbăvit de suferințe prin actul memorabil de la 1 Decembrie 1918.

Întreaga politică a statului ungar față de celelalte naționalități, în perioada anilor 1867—1918, n-a avut decît un singur țel: deznaționalizarea lor. Popoarele de origine latină (românii) și slavă (sîrbii, slovenii, croații, slovacii și rutenii) care, datorită vitregiei vremurilor, au ajuns să fie desprinse de țările lor și alipite imperiului habsburgic — iar din 1867 Ungariei, — trebuiau să dispară cu orice preț, ca neam și ca limbă. Se știe că timp de trei veacuri, patrioții unguri au luptat pentru refacerea statului lor național, desființat de turci și de austrieci în 1541. Au purtat această luptă la început împotriva turcilor, care le transformaseră țara în pașalic apoi, în alte condiții, împotriva Habsburgilor, după ce teritoriul fostului stat ungar a trecut în întregime sub stăpînirea lor, spre sfîrșitul veacului al XVII-lea. Dar oamenii politici unguri, începînd chiar cu revoluționarii din 1848, în frunte cu Kossuth Lajos și continuînd cu toți oamenii de stat de pînă în 1918, n-au înțeles că și alte popoare — nu numai ungurii — au dreptul să se bucure de libertate, de o viață de stat independentă. Încheierea acordului dualist austro-ungar din 1867 a dus la refacerea statului național ungar — deși sub forma unei uniuni dinastice. Dar anul 1867 reprezintă și începutul unei perioade de asupriri împotriva tuturor națiunilor încorporate în noul stat, în vederea maghiarizării lor, sau, mai corect spus, a desființării lor ca neam. Pentru realizarea acestui gînd, care a devenit o adevărată „doctrină de stat”, o „dogmă politică”, s-au folosit toate mijloacele: maghiarizarea școlilor confessionale, a numirilor de localități, a numelor de persoane, reprimarea oricăror manifestări naționale, colonizarea de elemente maghiare în zone locuite de alte grupări etnice, deznaționalizarea unor români, slovaci și ruteni din zonele cu populație compactă ungară ș. a. În slujba acestei idei, au fost solicitate să-și dea concursul și Bisericele sau confesiunile cu credincioși maghiari, încercînd atragerea ortodocșilor sau uniților la

romano-catolici, reformați și unitarieni. Acest fenomen se poate constata mai ales în zone din estul Transilvaniei, precum și în Bihor, Sătmăr și Maramureș, unde și-a întins autoritatea creația hibridă care a fost Episcopia greco-catolică ungară de Hajdudorog. O Episcopie asemănătoare se preconiza și pentru ortodocșii ziși „maghiari“, în vederea acaparării de noi suflete românești.

În anii 1916—1918, aceste tendințe de maghiarizare au cunoscut forme deosebit de violente, prin încercarea de desființare a întregului învățămînt românesc, prin deportarea și întemnițarea a sute de preoți și alți intelectuali români. Dacă Puterile Centrale ar fi cîștigat primul război mondial, s-ar fi pus în aplicare planurile lui Huszár Antal, Apponyi Albert și Bethlen István, potrivit cărora urmau să fie înăbușite orice manifestări ale sentimentului românesc, iar maghiarizarea să se intensifice și să se caute noi soluții pentru realizarea ei într-un timp cît mai scurt.

Aceste încercări s-au izbit însă de împotrivirea energetică a patrioților români, între care s-au numărat și slujitorii Bisericii. Înfruntînd prigoana autorităților, procesele și anii grei de închisoare sau deportare, ei au oferit o minunată pildă de jertfă și de dăruire pentru neamul lor, încît au fost urmați și de marea masă a poporului, a credincioșilor. Așa se face că, alături de intelectualii transilvăneni de altădată, au cunoscut închisorile ungurești și mulți țărani români cu dragoste de neam, de limbă și de credința strămoșească.

Din paginile acestei lucrări, s-a putut constata că slujitorii Bisericii au fost alături de credincioșii lor în toate momentele de seamă ale mișcării naționale românești din perioada dualismului. În 1865, de pildă, printre cei care au semnat „Pronunciamentul“ de la Blaj se numărau și o seamă de preoți și profesori de teologie, în frunte cu distinsul cărturar și patriot Ioan Micu Moldovan. Războiul de Independență din 1877 a constituit un minunat prilej de manifestare a conștiinței de unitate națională românească. Profesorii de teologie, protopopii și preoții parohi au fost și acum la datorie, organizînd sute de colecte printre credincioși, pentru strîngerea de ajutoare în bani, alimente și medicamente pentru ostașii răniți, orfanii și văduvele de război. Rezultatul a fost impresionant. Românii transilvăneni au oferit cîteva milioane de lei, cu convingerea profundă că sprijină propria lor cauză și că prin cucerirea independenței de stat a României, se va putea realiza în viitorul apropiat și statul național unitar, prin unirea Transilvaniei cu România. Ziarele transilvănene — între care, la loc de frunte trebuie să consemnăm „*Telegraful Român*“, redactat pe atunci de asesorul consistorial Nicolae Cristea, — își informau în permanență cititorii de evenimentele istorice care aveau loc „în țară“, despre eroicele lupte de la Grivița, Plevna, Rahova și Smîrdan, polemizînd cu presa oficială, care transmitea știri tendențioase.

După 1869, o serie de profesori de teologie, consilieri, canonici și protopopi au activat în cadrul Partidului Național Român din Transilvania și al celui din Banat, unite într-un singur Partid în 1881, unii din ei fiind membri în Comitetul de conducere. Așa se explică și faptul că

în Conferința extraordinară a Partidului de la Sibiu, din ianuarie 1892, care a hotărât întocmirea unui „Memorandum“ către împărat de către o comisie de 25 de membri, între aceștia s-au numărat și câțiva slujitori ai Bisericii. În impunătoarea delegație de 300 de români care a dus Memorandumul la Viena pentru a-l prezenta împăratului Francisc Iosif I, au fost mulți preoți și protopopi. În cunoscutul proces al memorandiștilor care a avut loc la Cluj, în mai 1894, între cei condamnați la ani grei de detenție s-au numărat de asemenea câțiva cunoscuți slujitori ai Bisericii: preotul Vasile Lucaciu, profesorii Dimitrie Comșa și Daniil Popovici-Barcianu, asesorul Nicolae Cristea, preotul Gherasim Domide, la care se adaugă o serie de preoți anchetați.

În anii care au urmat, spre sfârșitul secolului trecut și începutul celui de al XX-lea, mulți preoți au fost condamnați la închisoare, pentru că au avut curajul să dezvăluie în presa vremii măsurile abuzive ale guvernelor ungare și ale autorităților locale de stat față de poporul român din Transilvania. Între ei se numărau același Vasile Lucaciu, Ioan Macavei din Archiud — Bistrița, profesorul Ioan Lupaș de la Sibiu, Teodor V. Păcățian, redactorul *Telegrafului Român* și alții. Unii preoți au fost închiși fie pentru că au sprijinit candidații români în alegerile parlamentare — ca Petru Laslău din Vălișoara — Hunedoara, — fie pentru că s-au împotrivit trimișilor Episcopiei greco-catolice de Hajdudorog — ca Gheorghe Mureșan din Moftinu Mic sau Mihai Ciurdariu din Doba, — fie pentru alte „atitudini nepatriotice“.

Din 1905, când Partidul Național Român a reluat „politica activistă“, printre deputații români aleși în Parlamentul din Budapesta se aflau și câțiva slujitori ai altarului: preotul Vasile Lucaciu din Șișești, protopopii Gheorghe Popovici din Lugoj și Vasile Damian din Brad. Ei au luat cuvântul de repetate ori, expunând doleanțele poporului român.

Dar pe lângă aceste personalități cunoscute, care și-au câștigat un loc de seamă în istoria vieții naționale, culturale și bisericești a românilor transilvăneni, nu putem trece cu vederea miile de preoți și învățători „confesionali“ care au luptat cu dârzenie și cu adîncă dragoste de neam pentru salvarea școlilor populare românești, în fața atîtor încercări ale Guvernelor ungare de a le desființa.

În lupta lor modestă, în parohia în care își desfășurau activitatea, ei au avut ca pildă pe vrednicii lor ierarhi — fie mitropoliți, fie episcopi — care și-au ridicat de atîtea ori glasul în Parlamentul (Casa Magnaților) din Budapesta, atunci cînd a fost vorba de legile școlare ale miniștrilor de tristă amintire pentru români Trefort, Apponyi și Zichy. Datorită vredniciei preoților transilvăneni de altădată, au fost salvate atîtea școli românești, păstrîndu-se, în același timp, limba și neamul.

Preoțimea românească și-a adus din nou aportul la lupta poporului român pentru libertate și unitate națională în cursul primului război mondial. Din paginile lucrării, s-a putut constata că peste o sută de preoți au fost aruncați în închisorile din Cluj, Tg. Mureș, Deva, Timișoara,

Oradea, Seghedin, alții — peste două sute — au fost deportați în județul Șopron sau în Zombor, unii cu soțiile și cu copiii, iar peste o sută au fost nevoiți să ia drumul pribegiei, refugiindu-se în vechea Românie, odată cu trupele românești. Mulți dintre ei și-au pierdut viața în închisoare, în exil sau în refugiu ori curînd după aceea. Cea mai mare parte a învățătorilor profesionali au fost încorporați și trimiși pe front, ca și unii elevi ai școlilor pedagogice ale Bisericii.

Un distins slujitor al Bisericii a primit însemnate misiuni din partea Guvernului român peste hotare. Era cunoscutul luptător pentru drepturile poporului român, Vasile Lucaciu, care trecuse în „țara-mamă” încă din 1914, cu Octavian Goga, desfășurînd o largă acțiune pentru intrarea României în război, alături de Puterile Antantei. A fost ales tot atunci președinte al Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor, la București. În 1917 a fost trimis în America (prin Siberia), iar de acolo a plecat la Paris și Roma, pentru a face cunoscute pretutindeni revendicările românești.

Mai mulți preoți au slujit în calitate de confesori militari, aducînd cuvînt de mîngîiere și de învățătură soldaților români din armata austro-ungară, care luptau pentru interesele unor asupritori străini. Unii dintre ei au avut apoi rosturi de seamă în organizarea unităților de voluntari români din Italia, Rusia și din alte părți (Gheorghe Oprescu la Viena, Laurențiu Curea la Praga).

Dar după doi ani, lacrimile de suferință s-au prefăcut în lacrimi de bucurie, în urma prăbușirii imperiului austro-ungar și a unirii Transilvaniei cu „țara-mamă”. La pregătirea acestui act memorabil din istoria țării noastre, Biserica și-a avut partea ei de contribuție. La 18/31 octombrie 1918 s-a constituit Consiliul Național Român Central, cu sediul la Arad, un rol de seamă în cadrul acestuia avînd Vasile Goldiș, pe atunci secretarul Episcopiei Aradului. Tot la Arad a luat ființă Comandamentul gărzilor naționale românești. Pe baza directivei Consiliului Național Român Central, s-au convocat numeroase adunări populare în orașele și satele românești de pe întreg cuprinsul Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului, care au ales consiliile naționale județene, orașenești sau comunale, precum și gărzile naționale românești, în vederea asigurării ordinii publice și a apărării poporului împotriva acelor care ar fi încercat să-l împiedice în afirmarea voinței sale de libertate și unitate națională. În cadrul acelor adunări, s-au adoptat memorii și moțiuni cu mii de semnături, prin care se cerea unirea Transilvaniei cu România.

Slujitorii Bisericii (episcopi, vicari, consilieri, profesori de teologie, protopopi și preoți parohi) au luat parte activă la lupta pentru unitate statală, ajutînd la constituirea și funcționarea consiliilor și gărzilor naționale aproape în toate orașele și satele. De pildă, la Sibiu au activat profesorii de teologie Silviu Dragomir și Nicolae Bălan, la Blaj vicarul Vasile Suciu (viitorul mitropolit), cu profesorii Alexandru Borza și Alexandru Ciura, la Caransebeș episcopul Miron Cristea, protopopul Andrei Ghidiu, profesorul de teologie Petre Barbu, la Oradea vicarul

Roman Ciorogariu și secretarul eparhial Aurelian Magier (viitorul episcop Andrei de la Arad) și mulți alții. Propaganda națională era susținută și de periodicele vremii, între care și cele ale Bisericii: *Telegraful Român* de la Sibiu, *Biserica și Școala* de la Arad, *Foaia Diecezană* de la Caransebeș, *Unirea* de la Blaj, la care se adaugă și *Gazeta Poporului* de la Sibiu, redactată de profesorii de teologie Nicolae Bălan și Silviu Dragomir și de catehetul Ioan Broșu.

La 21 noiembrie 1918, cei cinci episcopi români din Ardeal (scaunele mitropolitane fiind vacante): Ioan Papp de la Arad, Miron Cristea de la Caransebeș, Dimitrie Radu de la Oradea, Iuliu Hossu de la Gherla și Valeriu Traian Frențiu de la Lugoj, au dat publicității o „declarație de adeziune” față de Consiliul Național Român Central, pe care îl recunoșteau drept singurul conducător politic al națiunii române. Actul ierarhilor români este deosebit de semnificativ și a avut un larg ecou în rândurile clerului și credincioșilor lor.

Pe baza directivelor Consiliului Național Român Central, la 14 noiembrie 1918 au fost trimiși într-o misiune la Iași profesorul Dr. Nicolae Bălan de la Institutul teologic din Sibiu (care, în 1920 va fi ales mitropolit al Ardealului) și căpitanul Victor Precup. Profesorul Bălan a informat pe regele Ferdinand, generalul Constantin Coandă, președintele Consiliului de Miniștri, generalul Constantin Prezan, șeful Marelui Stat Major, Ioan I. C. Brătianu, Nicolae Iorga și alții despre situația din Transilvania. A discutat și cu miniștrii Franței, Angliei și Statelor Unite de pe lângă Guvernul român. Într-o scrisoare trimisă atunci de Nicolae Bălan lui Vasile Goldiș, recomanda să se întrerupă orice tratative cu Guvernul ungar și „în timpul cel mai scurt posibil într-o adunare ce se va ține oriunde, dar mai bine la Alba Iulia și la care să participe mulțime cât mai mare și reprezentanții consiliilor locale de pretutindeni, proclamați alipirea necondiționată la România, înainte de intrarea trupelor românești în Transilvania”. Peste câteva zile, a avut o întrevedere la Giurgiu cu generalul Berthelot, comandantul armatei franceze de la Dunăre.

La 15 noiembrie 1918, Consiliul Național Român, analizând situația creată în Transilvania, a considerat că imperativul momentului istoric era convocarea unei mari adunări naționale, care să exprime voința întregului neam românesc din Transilvania de a se uni cu Țara-mamă. S-a hotărât, de asemenea, ca la Adunarea Națională să participe atît deputați aleși, cît și delegați ai unor instituții și organizații obștești. Alegerea deputaților s-a făcut în cadrul circumscripțiilor electorale existente în 1910, la ultimele alegeri parlamentare și anume cîte 5 de fiecare. Cele mai multe alegeri au avut loc în ziua de duminică 17 noiembrie 1918, după Liturghie, fie în bisericile parohiale, fie în clădirile școlilor confesionale, atît de grav amenințate cu numai cîteva săptămîni în urmă.

La Marea Adunare Națională de la 1 Decembrie 1918, Biserica românească a fost reprezentată, în primul rînd, prin delegații de drept: cei cinci episcopi în funcțiune, 4 vicari, 10 delegați ai Consistoriilor ortodoxe și ai Capitlurilor unite, 129 de protopopi, cîte un profesor de

la Institutele teologice-pedagogice, câte 2 reprezentanți ai studenților de la fiecare Institut teologic. Biserica a mai fost reprezentată și prin numeroși preoți și învățători ai școlilor confesionale — aleși ca delegați în circumscripțiile amintite. În afară de acești delegați oficiali, numeroși preoți au participat la marea adunare românească împreună cu cei 100.000 români, veniți să dea glas voinței lor de veacuri de a fi una cu frații de la sud și răsărit de Carpați.

În dimineața zilei de 1 Decembrie 1918, s-a săvârșit Sfânta Liturghie cu Te-Deum în cele două biserici românești din Alba Iulia, iar la ora 10 s-a întrunit Marea Adunare Națională Constituantă, la care au luat parte cei 1.228 de deputați și delegați oficiali. În biroul Adunării au fost aleși trei președinți — George Pop de Băsești, cu episcopii Ioan Papp de la Arad și Dimitrie Radu de la Oradea, — 3 vicepreședinți și 9 secretari. Raportul principal a fost prezentat de Vasile Goldiș, care a citit apoi și istorica *Declarație de unire cu țara mamă*. Primul punct preciza: „Adunarea Națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba Iulia, în ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918, decretează unirea acestor români și a tuturor teritoriilor locuite de dînșii cu România“. Se stabileau apoi „princiipiile fundamentale“ după care urma să se conducă noul stat unitar: „1. Deplină libertate pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va întruni, administra și judeca în limba sa proprie, prin indivizi din sinul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc. 2. Egala îndreptățire și deplina libertate confesională pentru toate confesiunile din stat. 3. Înfrățuirea desăvârșită a unui regim curat democratic pe toate tărîmurile vieții publice. Votul obștesc, direct, egal, secret, pe comune, în mod proporțional, pentru ambele sexe, în vîrstă de 21 de ani, la reprezentarea în comune, în județe sau în parlament. 4. Desăvârșită libertate de presă, asociere și întrunire; libera propagandă a tuturor gîndurilor omenești. 5. Reformă agrară radicală... 6. Muncitorimii industriale i se asigură aceleași drepturi și avantaje, care sînt legiferate în cele mai avansate state industriale din Apus“.

Adunarea Constituantă a ales apoi Marele Sfat Național Român, format din 212 membri, menit să exercite atribuții administrative și legislative. În afară de episcopi, în acest Sfat au fost aleși numeroși profesori de teologie, protopopi și preoți. Ședința Adunării Constituante a luat sfîrșit prin cuvîntarea rostită de episcopul Ioan Papp de la Arad, care a mulțumit tuturor pentru însuflețirea cu care au luat parte la dezbateri. La ora 14, pe „cîmpul lui Horea“ s-au rostit mai multe cuvîntări de pe tribunele ridicate în mijlocul celor peste 100.000 de români. Între alții, a rostit un memorabil discurs episcopul Caransebeșului Miron Cristea, apoi episcopul Iuliu Hossu de la Gherla ș. a. În aceeași zi s-au săvârșit slujbe solemne în toate orașele și satele Transilvaniei, iar preoții au arătat credincioșilor însemnătatea marelui act care se înfăptuia la Alba Iulia.

În felul acesta, s-a încheiat lupta de veacuri a poporului român pentru unitatea statală, căci, după cum spune președintele României, Domnul Nicolae Ceaușescu: „Desfășurarea evenimentelor istorice demonstrează în modul cel mai categoric faptul că Unirea nu a fost efectul unei întâmplări, rodul unei simple conjuncturi favorabile sau al înțelegerilor intervenite la masa tratativelor, ci rezultatul luptei hotărâtoare a celor mai largi mase ale poporului, un act de profundă dreptate națională, realizarea unei concordanțe legice între realitatea obiectivă și drepturile inalienabile ale poporului, pe de o parte, și cadrul național cerut cu stringență de aceste realități. Tratatul de pace încheiat ulterior n-a făcut decît să consfințească starea de fapt existentă, situația creată ca urmare a luptei maselor populare din România și din Transilvania, a întregului nostru popor“.¹

Unirea de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918 a avut urmări bine-făcătoare și pentru Biserica Ortodoxă Română. La 18/31 decembrie 1919 în scaunul vacant de mitropolit primat al României a fost ales episcopul Caransebeșului Dr. Miron Cristea, care în 1925 avea să devină primul patriarh al Bisericii Ortodoxe Române. În același an al înființării Patriarhiei Ortodoxe Române, s-a votat și pus în aplicare noua Lege și Statutul de organizare a Bisericii Ortodoxe Române din țara întregită.

Biserica — prin slujitorii ei — și-a făcut datoria față de neam în decursul celor 51 de ani ai dualismului, sprijinind aspirațiile sale spre libertate națională și unitate statală. După 1918, începea o epocă nouă în viața țării și a Bisericii. Avînd pilda luminoasă a preoților din trecut, generațiile de preoți de după 1918 pînă azi le-au continuat cu dăruire munca în slujba poporului și a României pe veci întregită. Jertfele tuturor patrioților români dinainte de 1918 stau la temelie marilor realizări ale vremilor de azi, cînd toți cetățenii Patriei trăiesc într-o țară liberă, independentă și suverană, în care se bucură de aceleași drepturi și libertăți, fără deosebire de neam, de stare socială sau de convingeri religioase.

---

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 17, Editura Politică, Bucureștii 1979, p. 275.

Capitolul I

1892. Fragmente din Memorandumul românilor din Transilvania și Ungaria, privitoare la Biserică, școală și presă.

D. Biserica și școala au rămas singurele sfere ale vieții comune în care, grație părinteștii purtări de grijă a Maiestății Voastre, românii își mai credeau ocrotită libertatea lor de dezvoltare națională.

Articolul XLIV din legea anului 1868, § 14, asigură autonomia bisericească, precum și competența forurilor bisericești autonome în materie de religie și de instrucție.

În aceste autonomii e cuprins și dreptul de a organiza și conduce învățămîntul în școlile populare confessionale și în cele medii înființate și susținute de confesiuni.

Legislațiunea maghiară, confirmînd prin crearea acestei legi o parte din drepturile de liberă dezvoltare culturală, pe care poporul român le avuse mai înainte din îndurarea Maiestății Voastre, nu putea să vadă cu ochi buni foloasele culturale pe care le trăgeau românii din exercitarea acestor drepturi. După puțini ani s-au pus dar în discuțiune proiecte de legi care aveau de scop nu numai știrbirea acestor autonomii și mărginirea lor la niște cadre în care avîntul cultural e peste puțină, ci totodată și silirea prin lege ca fiii oricărei naționalități, în școlile confessionale, să învețe limba maghiară. În vederea acestui scop, lucru nemaipomenit în lumea aceasta, s-a dispus prin lege ca învățătorii școlilor confessionale să fie obligați în termene defapte (fixate, n.n.) a învăța limba maghiară, dacă țin să nu fie scoși din oficiu.

Contra acestor intențiuni au făcut din partea românilor reclamă arhieriei confesiunii greco-orientale și a celei greco-catolice și au ridicat glasul unii dintre deputați în dietă, arătînd nedreptatea și siluirea ce ni se face, atentatul îndreptat contra vieții naționale a elementului român prin aceste dispozițiuni, care atacă cele mai scumpe tezaure, limba, pe care o păstrăm cu atîta sfințenie, ca moștenire lăsată de străbunii noștri și drepturile noastre religioase și culturale.

Reclamele acestea, deși sprîlînite cu rezona serioase, au rămas zadarnice, și cu toate că relațiunile de învățămînt erau reglementate prin articolul de lege XXXVII, votat de dietă încă în anul 1868, proiectele noi au fost votate și ridicate la valoarea de lege.

Creată odată legea, învățătorii și școlarii au fost siliți să petreacă partea cea mai mare a timpului școlar, 18 ore pe săptămînă, căzîndu-se să învețe o limbă cu desăvîrșire străină pentru dinșii, de care nu au nici o trebuință în relațiunile lor locale. Astfel școlile confessionale au încetat a mai fi așezăminte de cultură și au devenit niște focare pentru propagarea limbii maghiare.

Rezultatul acestei siliri nu putea să satisfacă pe autorii legii, deoarece e lucru peste puțină ca copiii de la sate să învețe în școala poporală o limbă străină pe care nu o mai aud nicăieri afară de școală. De aceea, după zadarnice opintiri de zece ani, în anul 1891 s-a creat legea pentru azilele de copii, prin care copiii, începînd de la vîrsta de 3 ani, sînt siliți a învăța limba maghiară.

Legea aceasta s-a votat cu toate protestările naționalităților nemaghiare din regatul ungar, dintre care îndeosebi românii au protestat în numeroase adunări populare contra nemeipomenitului atentat la viața familială, care se comite prin scoaterea copiilor de cea mai fragedă vîrstă de sub purtarea de grijă a părinților.

Nu numai însă că nu s-a ținut seamă de aceste protestări, ci a devenit totodată literă moartă și § 14 din art. de lege XLIV de la 1868, precum și §-ii prin care se confirmă dreptul autorităților bisericești și al confesiunilor de a alege limba de învățămînt pentru școlile confesionale, un drept care de sute de ani aparține numai confesiunilor: limba maghiară a fost impusă, cu cea mai fățișă nesocotire a drepturilor de autonomie garantate de legi fundamentale, în școlile secundare confesionale române. Astfel, contra actelor donaționale și contra legilor azi în vigoare, limba maghiară a fost impusă ca limbă de propunere în școlile secundare din Beiuș, prin simple dispozițiuni ministeriale.

Noi, românii, o poporațiune completă de peste 3 milioane de suflete, contribuim cu singele și cu averea noastră pentru susținerea statului, nu avem încă pentru înaintarea noastră culturală nici un așezămînt susținut de stat. Nu avem universitate, ba nici catedre paralele, după cum s-a fost proiectat în anii 1865—1866 și ni s-a pus în perspectivă cu ocaziunea înființării universității din Cluj. Am ajuns atît de departe încît nici pentru catedra de limba și literatura română nu mai este iertată propunerea în limba genetică, ba la universitatea din Cluj, prevederea acelei catedre e considerată ca o insultă adusă poporului român și învățămîntului superior.

Din banii plătiți de noi statul nu susține pentru dezvoltarea noastră națională nici un gimnaziu, nici o școală medie, fie comercială ori economică, fie barem o școală pedagogică. Ba nu ni se mai dă nici autorizațiunea de a înființa noi înșine, din propriile noastre mijloace, școlile secundare.

Legea pentru egala îndreptățire, § 26, cuprinde următoarele dispozițiuni: „Fondatorii vor stabili limba instituțiilor particulare și a reuniunilor și congregațiilor”. Ni se confirmă deci dreptul de a ne putea înființa noi, ca confesiuni ori ca reuniuni, școlile noastre și de a determina limba în ele. Chiar și pentru școlile populare ni se găsește însă pe ici pe colo cîte o vină, pentru ca guvernul să aibă pretext de a le preface în școli comunale, pentru care guvernul poate mai ușor să impună învățătorii maghiari și limba maghiară. În vederea aceluiași scop se înființează în comunele mixte școlile comunale, și românii, care au școlile lor confesionale, sînt siliți de puterea publică a statului a contribui pentru înființarea și întreținerea școlii comunale, pentru ca să renunțe în cele din urmă de a mai susține și școlile lor confesionale.

La Arad și la Caransebeș, românii au stăruit în mai multe rinduri să li se deie autorizațiunea de a înființa din propria lor avere cîte un gimnaziu: guvernul a refuzat autorizațiunea sub pretext de nimic și cu învederata intențiune de a sili pe români să-și trimită copiii numai la școlile maghiare, unde preocuparea de căpetenie a învățătorilor nu e dezvoltarea culturală, ci propagarea limbii maghiare și a spiritului maghiar.

Pentru ca să poată propaga același spirit chiar și din școlile confesionale, autoritățile școlare ale statului și cele administrative protej și susțin în școlile populare ale confesiunilor învățătorii destituiți de autoritățile școlare confesionale pentru abateri grave, dacă ei se disting prin zelul lor pentru propagarea limbii maghiare. Spre a înlesni protejarea acestor elemente, s-a emis chiar o ordonanță ministerială, prin care se interzice destituirea unor asemenea învățători fără de învoirea prealabilă a ministerului. Astfel se suprimă de fapt dreptul disciplinar al autorităților bisericești autonome, și li se dă autorităților politice o putere discreționară în ceea ce privește școlile confesionale.

Ba spre cea mai adîncă întristare a credincioșilor, chiar și ajutorul de stat acordat de Maiestatea Voastră bisericii române greco-orientale pentru subvenționarea preoților săraci e întrebunțat azi de guvern spre aceleași scopuri. Cu toate protestările sinodului și ale congresului bisericesc, guvernul și-a însușit dreptul de a distribui el prin autoritățile politice și fără de consultarea autori-

tătilor bisericești, acele subvențiuni, ca și cînd ele ar fi un fond de dispozițiune pentru recompensarea serviciilor politice făcute de preoții greco-orientali. Tocmai de aceea, deși suma nu e mare, guvernul e atît de compromis între români, încît el n-a putut încă să găsească destui preoți români gata de a primi acest premiu, pentru ca să o poată distribui întreagă.

Maiestatea Voastră! Românii și-au păstrat naționalitatea în cele mai grele timpuri și o vor păstra și în lupta cu actualul sistem de guvernămînt. Lupta aceasta însă îi oprește în dezvoltarea lor firească, îi umple de amărăciune și-i înstrăinează din ce în ce mai mult de concetățenii lor maghiari, care, seduși și preocupați de idealuri nerealizabile, au pierdut simțămîntul comunității de interese care leagă pe popoarele adunate sub ocrotirea Maiestății Voastre, și risipesc puterile statului în zadarnice opintiri pentru anihilarea a tot ce nu e maghiar în statul ungar. A fost și este o datorie cetățenească să protestăm contra acestor opintiri, și avem conștiința de a ne fi făcut în toate împrejurările datoria aceasta: nouă, românilor, nu ni se poate face imputarea că am încurajat guvernul în mersul lui spre povirnișul în care se află, tăcînd atunci cînd datoria noastră era să ne ridicăm glasul.

Guvernul însă a luat cele mai aspre măsuri pentru ca glasul nostru să fie înăbușit, ori cel puțin să nu străbată.

E. Legea de presă a fost croită anume în vederea acestui scop. Deoarece în Transilvania românii sînt în majoritate precumpănitoare, guvernul a ținut să aibă pentru Transilvania o mai liberă dispunere în ceea ce privește presa, pentru ca să poată înăbuși cu mai multă înlesnire exprimarea convingerilor.

Transilvania are dar nu numai o deosebită lege electorală, ci totodată și o deosebită lege de presă, mai aspră și contrară liberalismului.

Prin această lege guvernul a dat procurorilor putere discreționară de a urmări fără de nici un risc presa română și de a reprima orișice exprimare a convingerilor neîmpărțășite de guvern.

Pentru ca să fie sigur în toate împrejurările de succes, guvernul și-a rezervat să compună juriile prin ordonanțe ministeriale în orașe cu populațiune maghiară. Astfel, juriul din Sibiu, care nu se simțise îndemnat a pronunța verdictele dorite de guvern a fost dizolvat, și s-au constituit juriul la Cluj și la Mureș — Oșorhei (Tg. Mureș, n. n.), unde jurații sînt maghiari, și astfel, față de ziarele române. judecători în propria lor cauză.

Pe cînd dar, în tot decursul celor 25 de ani de guvernare constituțională un singur ziar politic maghiar n-a fost tras la răspundere pentru combaterea guvernului ori pentru tulburarea bunei înțelegeri între popoarele conlocuitoare, deși ziarele maghiare sînt zilnic pline de cele mai violente atacuri, ziarele române în decursul aceluiași timp au fost mereu trase înaintea juriului, care n-a lipsit a pronunța verdictul de condamnare. Astfel, ziarele românești „Federațiunea”, „Albina”, „Observatorul”, „Gazeta Transilvaniei”, „Tribuna”, „Romänische Revue”, au fost trase în judecată și condamnate fie pentru că au dezaprobat proceduri ilegale, fie pentru că au reproduș și combătut articole nepatriotice din ziare maghiare. Ba i s-a făcut proces de presă pînă chiar și unei persoane apărute prin imunitatea de deputat, pentru un manifest către alegătorii săi, care nu conținea decît cea mai fidelă exprimare a îngrijirilor patriotice împărțășite de toți românii.

Într-un singur an, 1888, s-au pertractat 7 deosebite procese contra ziarelor române, și autorii ori redactorii au fost osîndiți la pedepse grele, pentru că au avut curajul civic de a exprima convingerile românilor în ceea ce privește grava situațiune a țării.

Pentru reproducerea și dezaprobarrea unui articol prin care un ziar maghiar propaga cultul kossuthist, un redactor al „Tribunei” a fost condamnat la un an de zile închisoare și ziarul la amendă grea. Alt redactor al aceluiași ziar a fost condamnat la aceeași pedeapsă pentru exprimarea aderării la manifestul deputatului Traian Doda, general c. r. în pensiuine. Generalul Doda, el însuși a fost condamnat pentru același manifest la închisoare de doi ani, precum și la o mare amendă în bani, și numai grația Prea înaltă a Maiestății Voastre a scutit de prigoniri pe bătrînul încărungiț în merite pentru patrie și Tron.

Prigonirile însă n-au putut să-i oprească pe români de a-și face datoria patriotică, și astfel în anul 1890 a urmat o nouă serie de procese de presă, pornite contra ziarelor române. De astă dată mai mulți ziariști români au fost condamnați, între care un corespondent al „Tribunei“ chiar la închisoare de un an și jumătate, pentru că a dezaprobat cultul kossuthist al ziarelor maghiare.

Și la nici o ocaziune nu s-a manifestat, ca în aceste procese de presă, tendința de a preface statul poliglot ungar într-unul național maghiar. Procurorii regești, chemați a interveni pentru respectarea legilor, nu s-au sfiiți a cere ca jurații să nu-și formeze convingerea după cele zise în articolii incriminați, ci să citească printre rînduri, ori să nu judece conform dreptății și după legile în vigoare, ci potrivit cu sentimentele lor de adevărați maghiari. Ba în fața tribunalului regesc din Cluj, în fața juriului de presă, în fața unui numeros public, procurorul regesc a adresat acuzatului apostrofa că devotamentul către persoana Monarhului nu e încă patriotism și a insultat în cei mai nevrednici termeni glorioasa decorațiune acordată de Maiestatea Voastră grănicerilor de la Năsăud: „Pentru statornica perseverare în credința jurată 1848—1849“, declarînd că faptele prin care românii au meritat acea decorațiune sunt o neștearsă pată de rușine pentru poporul român.

În Ungaria de astăzi, Maiestatea Voastră, păstrarea tradițiilor noastre dinastice, alpierea către Monarhie și iubirea de neam sînt crime politice reprimite cu asprime și nimic mai mult ca procesele de presă intentate contra ziarelor române nu dovedește că guvernul a știut totdeauna, și știe și astăzi, cît de generală și de adîncă e nemulțumirea românilor, dar n-a voit să ție seama de ea, n-a ținut să restabilească pacea și buna înțelegere, ci a crezut că este bine și potrivit cu interesele de rasă ale poporului maghiar ca să facă toate opintirile spre a nu lăsa să se manifeste nemulțumirea.

Reprodus din vol. *Românii din Transilvania împotriva dualismului*, Cluj-Napoca, 1978, p. 256—263.

1894. Din sentința de condamnare a memorandiștilor.

În baza verdictului juraților, toți acești acuzați sînt și judecătorește declarați vinovați de delictul de agitație prevăzut la art. 171 al Cod. pen., și comis pe cale de presă în modul descris la art. 171 Cod. pen., — prin atacarea puterii obligatorie a legilor. — faptă pentru care în baza art. 173 al Cod. pen. se condamnă:

1. Dr. Ioan Rațiu, cu aplicarea art. 91 al Cod. pen. la 2 (doi) ani temniță de stat.
2. Gheorghe Popp de Băsești, cu aplicarea art. 91 Cod. pen. la un an temniță de stat.
3. Dr. Vasile Lucaciu, cu aplicarea art. 90 Cod. pen. la 5 (cinci) ani temniță de stat.
4. Dimitrie Comșa la 3 (trei) ani închisoare de stat.
5. Dr. Daniil P. Barcianu, la 2 (doi) ani și 6 (șase) luni temniță de stat.
6. Nicolae Cristea, cu aplicarea art. 91 Cod. pen. la 8 (opt) luni temniță de stat.
7. Iuliu Coroianu, la 2 (doi) ani și 8 (opt) luni temniță de stat.
8. Patriciu Barbu, cu aplicarea art. 91 Cod. pen. la 2 luni temniță de stat.
9. Dr. Teodor Mihali, la 2 (doi) ani și 6 (șase) luni temniță de stat.
10. Aurel Suci, cu aplicarea art. 91 Cod. pen. la (un) an și (șase) luni temniță de stat.
11. Mihail Veliciu, la 2 (doi) ani temniță de stat.
12. Rubin Pațiția, la 2 (doi) ani și 6 (șase) luni temniță de stat.

13. Gherasim Domide, la 2 (doi) ani și 6 (șase) luni temniță de stat.

14. Dionisie Roman, cu aplicarea art. 91 Cod. pen. la 8 (opt) luni temniță de stat.

Obligă solidar pe toți acuzații condamnați să plătească, sub sancțiunea urmării silite la Parchetul Regal din Cluj, în 15 zile, socotite de la rămânerea definitivă a sentinței de față, speșele de procedură pînă aci fixate la 3011 florini 93 cruceri, și cele ce se vor mai ivi.

În afară de aceasta, toți acuzații condamnați sînt obligați să suporte fiecare după persoana sa speșele ce se vor ivi cu executarea pedepsei lor privative de libertate.

Sînt obligați mai departe toți acuzații condamnați să insereze odată pe cheltuiala lor proprie în limba oficială maghiară — a statului — sentința aceasta și motivarea ei, în toată întinderea, în 15 zile socotite de la rămânerea definitivă a prezentei sentințe, avînd să înainteze în același termen Parchetului Regal din Cluj pentru dovadă numerele respective, în următoarele ziare:

„Kolozsvár“, „Ellenzék“, „Erdélyi Hiradó“, „Tribuna“, „Gazeta Transilvaniei“, „Foaia Poporului“, „Dreptatea“, „Hermannstädter Zeitung“, „Nemzet“, „Magyar Hirlap“, „Budapesti Hirlap“, „Pesti Hirlap“, „Pesti Napló“, și „Pester Lloyd“ ...

După rămânerea definitivă, această sentință se ordonă a se comunica oficiilor episcopoești gr. cat. și gr. ort., Ministerului Ung. Regal de Culte și Instrucțiune Publică cum și Barourilor de Advocați din Cluj, Sibiu, Arad, Alba Iulia și Tg. Mureș.

În sfîrșit se ordonă, că după ce prezenta sentință va rămîne definitivă, întreg dosarul să fie trimis Parchetului Central Regal din Cluj, ca reprezentant al Ministerului Public. — pentru a face propunerile sale în privința acuzațiilor Romulus Crainic și Septimiu Albini, deoarece față de dînșii a fost susținută acuza.

M o t i v e :

Dr. Ioan Rațiu, Gheorghe Popp de Băsești, Dr. Vasile Lucaciu, Dimitrie Comșa, Dr. Daniil P. Barcianu, Nicolae Cristea, Iuliu Coroianu, Patriciu Barbu, Dr. Teodor Mihali, Aurel Suci, Mihai Veliciu, Rubin Pațiția, Gherasim Domide și Dionisie Roman, după ce cei 12 jurați i-au declarat vinovați pe sus-numiții, — în baza acestui verdict, ei au trebuit a fi și judecătorește declarați vinovați de delictul ce li s-a atribuit, și care s-a descris în partea dispozitivă a sentinței, și din acest motiv au trebuit a fi condamnați.

Cu excepția lui Dr. Vasile Lucaciu, față de toți ceilalți acuzați instanța a luat în considerație, ca moment atenuant, faptul că ei nu au mai fost pedepsiți. Din contră, față de toți acuzații condamnați (s-a avut în vedere) caracterul periculos al delictului de agitație, atacîndu-se valabilitatea puterii obligatorii a uneia din cele mai cardinale legi fundamentale ale Ungariei, a legii numită Legea Uniunii, prin care s-a decretat unirea vechiului Ardeal cu Ungaria propriu-zisă. În afară de aceasta, instanța a mai considerat ca împrejurare agravantă față de Dr. Ioan Rațiu faptul că, în privința comiterii infracțiunii, dînsul, în urma funcțiunii sale ca președinte, avea răspundere mai mare; față de dr. Vasile Lucaciu, situația lui de preot, și în urma acesteia faptul, că în acest post și-a călcat mai grav obligația de cetățean al statului de a se reține de la comiterea unor asemenea fapte, mai departe faptul că, după convingerea instanței, el a fost autorul intelectual al întregii mișcări, și, în sfîrșit, faptul că la dezbaterea finală a manifestat o atitudine dîră; față de Dimitrie Comșa, împrejurarea că, în calitate de secretar al comitetului, a dezvoltat activitate mai mare la comiterea faptului incriminat și la dezbaterea finală s-a servit de apărări neîntemeiate; față de Dr. Daniil P. Barcianu, apărările false; față de Nicolae Cristea, statul său preotes; față de Iuliu Coroianu faptul că, după propria sa recunoaștere, el a fost redactorul și raportorul în comitet al textului imprimatului inacționat; față de Rubin Pațiția

și Dionisie Roman, atitudinea dîrză manifestată la dezbateră finală și apărările false; în sfîrșit față de Gherasim Domide, funcția sa de preot și atitudinea dîrză manifestată la dezbateră finală.

Considerînd și apreciînd împrejurările atenuante și agravante enumerate, instanța a găsit, că pedeapsa aplicată acuzaților este în consonanță cu gravitatea infracțiunii comise.

Reprodus după Ioan P. Papp, *Procesul Memorandului românilor din Transilvania*. Acte și date, vol. I, Cluj (1932), p. 312—314.

1894. Relatările ziaristului și scriitorului Ioan Rusu Șirianu (1864—1909) despre persecuțiile îndreptate împotriva românilor după procesul Memorandului.

Trebuie să mai constatăm la acest loc, că procesul Memorandului a fost numai începutul înfricărilor, că de la proces încoace s-a inaugurat un sistem de terorizare cum nu s-a mai pomenit în state constituționale. N-a fost destul că agenții siguranței publice au împiedicat mii de cîtățeni români să asiste, ca simpli spectatori, la proces, dar deja a doua zi după proces, membrii comitetului național au mers spre casă între baionetele jandarmilor, care au înșesat toate gările.

La sate s-a început o goană sălbatică contra tuturor celor ce au fost la Cluj. Notari, juzi și alți slujbași comunali au fost pur și simplu destituiți și amendați de solgăbirăi, calificîndu-se ca trădare de patrie adeziunea lor față de luptătorii cauzei române. Perchezițiunile domiciliare se făceau cu sutele și cu un aparat de parcă într-adevăr s-ar fi descoperit o conspirație, parcă am fi trăit în plin regim de teroare. Jandarmii au pătruns noaptea în casele pașnicilor români, răscolind totul, fără a păstra fie măcar și numai cele mai elementare forme de legi, ci trecînd peste considerațiuni umanitare, de la care încolo începe brutalitatea.

Agenții siguranței publice au mers pînă acolo că, din simplă bănuială, un venerabil preot român a fost dus drum lung și obositor între baionete, l-au maltratată ca pe un ucigaș, ceea ce s-au văzut silite să constate chiar și autoritățile superioare. Nu s-a cruțat nici altarul sfînt, ci jandarmii au pătruns chiar și în locașul dumnezeiesc, nelăsînd pe români în pace nici chiar să-și înalțe ruga fierbinte către cer. Subofițerii de jandarmi s-au pus să controleze pe preoți și în biserici, au oprit adunări învățătorești și preoțești. Peste tot, drepturi înscrise nouă în constituția statului au fost ignorate, călcate în picioare, cu un cinism revoltător.

Iar ca într-adevăr să se dea aspectul de domnie tristă cu baioneta, s-a adus asupra capului nostru miliția, fără ca prin o singură abatere de la lege din partea noastră să se poată justifica acele măsuri. E nemaipomenită apoi goana ce se pornise contra tinerimii noastre universitare. Patruzeci și trei dintre cei mai de valoare studenți universitari erau cîț pe ce să facă cunoștință cu temnița, numai pentru că, cu prilejul procesului din Cluj, ei au arătat că nu vor să se dezlipească de tulpină, de părinții și de frații lor, ci în chip laudabil au ținut să demonstreze că națiunea noastră are viitor frumos, căci îi avem pe ei, fala și comoara noastră.

Ce să mai zicem apoi de faptul, că chiar țărance au fost prigonite, pentru că au purtat briu tricolor și au cîntat doine românești, că în multe locuri s-au oprit horele (jocurile) și orice petrecere națională, pentru că, avînd conștiința certată, cei de la stăpînire în toate vedeau conspirație, în toate trădare de patrie și agitațiune perversă.

Intr-astea, Curtea cu jurați de la Cluj urma a da aproape pe fiecare săptămână câte un spectacol, cite un verdict, unul mai aspru decît celălalt, așa că, în afară de osîndiții în procesul Memorandului au intrat în temniță încă alți 30 de români. Sînt nenumărate apoi condamnările făcute pe la judecătorile cercuale, dar mai ales pedepsele date pe cale administrativă, căci lucru unic în felul său, la noi administrația are și latitudinea de a ne împovăra în anumite cazuri cu amende grele și chiar cu temniță ordinară.

Nimic n-a produs însă furtună și indignare, ca arestarea bruscă a membrilor Comitetului național. Șeful (Ioan Rațiu, n.n.) care a încărunit în luptă onorabilă și leală, el, stejar falnic al unui popor plin de viață, a fost ridicat brutal și pornit spre temniță, ca un făcător de rele.

Preotul (Vasile Lucaciu n.n.), care abia ieșise din temniță, abia că a avut timp să ingenuncheze la altarul dumnezeiesc, de asemeni a fost ridicat dintre sătenii care îl încunjurau cu o sfințită ardoare. Azi zace zăvorit pentru mulți ani, în singurătatea ucigătoare a temniței. Tot așa s-a întîmplat și cu ceilalți bărbați vrednici și luptători neînfrinți ai noștri, cu toate că legea spune lămurit că numai făcătorii de rele, care se împotrivesc, sînt de tratat astfel.

Liniștea și pacea a zeci de familii a fost nimicită și azi nu știm cine suferă mai mult, cei închiși în temniță, ori exilatele de prin jurul zidurilor, cu atîta blestem încercate? Nu știm pe cine să deplîngem mai tare, pe părinții răpiți din sinul familiei lor iubite, ori copiii nevinovați, care cresc în umbra și tristețea temnițelor?

Reprodus după Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VII, Sibiu, 1913, p. 727—729.

1895. Ordin al ministrului de Interne din Budapesta privind interzicerea Partidului Național Român din Transilvania (din care făceau parte și preoții români).

Prin ordinul cu numărul 321 din 1894, luna iunie 16, am sistat activitatea așa-numitului Partid Național Român. Prin ordinul numărul 1488, data din 7 decembrie 1894, am calificat, în virtutea paragrafului 1 din Art. de lege XL de la 1879, ca infracțiune transgresiunea împotriva acestei opriri. Prin urmare, oricine participă la întrunirile ori la convocarea întrunirilor, care răspund direcțiunii numitului Partid, va fi pedepsit, în înțelesul §-lui 16 din Art. de lege XL de la 1879, și în temeiul acestui ordin, cu închisoare pînă la 15 zile și cu amendă la 100 fl. Publicînd acest ordin al meu, în înțelesul §-lui 9 din Art. de lege XL de la 1879, adaug totodată că privitor la intrarea în vigoare a aceluia e normativ paragraful acum citat al legii.

Budapesta, 6 ianuarie 1895.

Hieronymi m. p.

Reprodus din Eugen Brote, *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895, p. 414 și Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VII, Sibiu, 1913, p. 675.

Capitolul II

1874. Rezoluția imperială prin care nu s-a recunoscut alegerea episcopului Ioan Popasu ca mitropolit al Ardealului.

La propunerea ministrului meu regesc ungar de Culte și Instrucțiune Publică, pe episcopul Caransebeșului Ioan Popasu, pe care Congresul Mitropoliei greco-orientale române convocat la Sibiu în 27 octombrie a. c., l-a ales, cu majoritatea voturilor, la 1 noiembrie a. c., ca mitropolit greco-oriental român, în puterea dreptului meu regesc prevăzut în § 157, punctul 13 al Statutului Organic congresual, nu am aflat (socotit, n. n.), a-l întâri în această demnitate de mitropolit. Drept aceea, îndrum pe ministrul meu ungar de Culte și Instrucțiune Publică, ca aducînd la cunoștința numitului Congres această rezoluțiune a mea, să-l provoace pe acela la o nouă alegere de mitropolit, cu excluderea candidatului respins de mine.

Reprodus din *Telegraful Român*, an. XXII, nr. 91, din 17/29 noiembrie 1874, p. 360.

1902. Adresa Ministerului Cultelor și Instrucțiunii din Budapesta, prin care se comunică mitropolitului Ioan Meșianu că n-a fost recunoscută alegerea lui Vasile Mangra ca episcop la Arad.

Nr. 4485 Pres.

Înalt Prea Sfințite, Domnule arhiepiscop și mitropolit,

Maiestatea sa chesaro și apostolică regească, prin prea înalta rezoluțiune datată în Viena la 15 decembrie a. c., *nu s-a îndurat a întâri* alegerea vicarului episcopesc de la Oradea Mare și protosincol Vasile Mangra de episcop gr. or. român al diecezei Aradului, săvîrșită în sinodul ținut la 12 iunie a. c.

Despre aceasta, cu provocare la reprezentățiunea (=memoriul, n. n.) Înalt Prea Sfinției Tale, din 27 iunie a. c., cu nr. 204 și pe lângă restituirea comunicatelor (actelor n. n.), am onoarea a Te încunoștiința cu acea recercare, ca potrivit impu-ternicirii mele, primește prin mai sus provocata prea înalta rezoluțiune, să bine-voești, în propria sferă de competență, a face cît mai curînd dispozițiunile de lipsă pentru îndeplinirea vacantului scaun episcopesc gr. or. român arădean, conform normelor în vigoare.

Primește, Înalt Prea Sfințite, expresiunea sinceră a considerațiunii mele.

Budapesta, în decembrie 1902

Wlassics, m. p.

Reprodus din *Telegraful Român*, an. L, nr. 138 din 10/23 decembrie 1902, p. 559.

1909. Adresa Ministerului Cultelor și Instrucțiunii din Budapesta, prin care se comunică mitropolitului Ioan Mețianu că nu a fost recunoscută nici a doua alegere de episcop la Caransebeș.

Nr. 116.235.

Exelența Voastră, Domnule arhiepiscop și mitropolit,

Maiestatea Sa ces. și apostolică regească, prin prea înalta rezoluțiune, dată în Viena la 28 septembrie anul 1909, nu s-a îndurat a afla că este de confirmat alegerea protosincelului Dr. *Iosif T. Bădescu*, de episcop gr. ort. român al Caransebeșului, făcută din partea Sinodului diecezan, convocat pe 12 iulie, calendarul nou, anul 1909, la Caransebeș. Totodată Maiestatea Sa ces. și apostolică regală s-a îndurat a ordona prea grațios ca dispozițiile necesare pentru îndeplinirea (ocuparea, n. n.) scaunului episcopesc gr. ort. român din Caransebeș să fie făcută de Exelența Voastră, cu excluderea celor deja aleși (*Filaret Musta și Iosif Bădescu*, n. n.).

Cînd deci, cu provocare la prețuita reprezentațiune (memoriu, n. n.) a Exelenței Voastre din 6 septembrie a. c., numărul 355 M și pe lângă retrimiteria anexelor ce le avea, am onoare a comunica această prea înaltă hotărîre Exelenței Voastre, Vă rog ca în înțelesul aceleia și conform §-lui 98 din Statutul Organic al Bisericii gr. ort. române, să binevoiți a face, fără aminare, dispozițiile necesare pentru îndeplinirea scaunului episcopesc gr. ort. român din Caransebeș, cu ținerea în vedere a restrîngerii precizate în prea înalta rezoluțiune.

Primiți Exelența Voastră, expresiunea sinceră a deosebitei mele stime.

Budapesta, 6 octombrie 1909.

Pentru ministru
Tóth, m. p.
secretar de stat

Reprodus din *Telegraful Român*, an. LVII, nr. 103 din 1/14 octombrie 1909, p. 439.

1918. Ministrul Appony Albert numește „comisari guvernamentali“ la Sinoadele eparhiale din 1918.

Nr. 4919/918 Pres.

Strict confidențial

Exelența Voastră, Domnule arhiepiscop și mitropolit!

Evenimentele timpului din urmă au provocat necesitatea ca statul ungar să-și exercite dreptul de supremă inspecțiune în adunările Bisericii greco-orientale române, într-o măsură mai intensivă. În scopul acesta, am onoare a Vă aduce la cunoștință că pentru reprezentarea mea în sinodul eparhial, ce se va ține anul acesta în 12 mai (eventual și în alte zile), am încredințat pe comisarul meu guvernial, baronul *Petricsevich Horváth Emil*.

Pe cînd Vă rog Exelență ca să binevoiți a da reprezentantului meu numit, în activitatea sa, sprijinul cel mai larg, totodată îmi țin de datorință a comunica Exelenței Voastre și aceea că, comisarului meu guvernial i-am dat împuternicirea

ca întrucît purtarea celor prezenți în sinod ar cădea sub excepțiune sub raportul fidelității față de stat, mai întîi să-l facă atent pe respectivul, apoi în caz de necesitate să poată lua și măsuri pentru dizolvarea sinodului.

Primiți, etc.

Budapesta, la 7 mai 1918.

Apponyi, m. p.

Reprodus după Lazăr Triteanu, *Școala noastră, 1850—1916*. „Zona culturală”, Sibiu, 1919, p. 122—123 și Roman Ciorgariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 105.

Capitolul III

1912. Fragmente din bula papală „Christifideles Graeci“, prin care se înființează Episcopia greco-catolică ungară de Hajdudorog.

Ascultînd cu bunăvoință dorința Majestății Sale Francisc Iosif, Împăratul Austriei și Regele apostolic al Ungariei, precum și rugărilor venerabililor noștri frați, ale Cardinalului Primat Arhiepiscop de Strigon (Esztergom n. n.) și ale altor sfințiți prelați ai aceluiași regat, cumpănind toate cu diligență și cu studiu matur, suplinind afară de aceea, întrucît ar fi de lipsă, învoirea celor ce sînt sau se cred a fi interesați, din plenitudinea puterii apostolice, hotărîm să înființăm în regatul ungar o dieceză catolică de ritul grecesc, care se va numi de Hajdudorog, în chipul ce urmează.

Înainte de toate, dăm și asignăm (acordăm, n. n.) pentru totdeauna teritoriulul acestei noi dieceze parohiale ce le vom numi mai jos. În ce privește parohiile ce se vor despărți din Arhidieceza de Făgăraș, cari adecă și ele sunt separate de noua dieceză și departe de scaunul ei episcopesc, permitem să fie cirmuite de episcopul de Hajdudorog printr-un vicar, numit și constituit de el.

Scaunul episcopesc al acestei dieceze, ale cărei margini s-au fixat astfel, îl ridicăm și instituim în orașul numit de toți „Hajdudorog“, care este destul de mare și este prevăzut cu cele ce ușurează traiul și de la care își are numele și însăși dieceza; iar biserica care este acolo, fiind închinată Intrării în biserică a Fecioarei Maria și care este frumoasă și potrivită și pînă acum a fost parohială, o ridicăm și înălțăm pentru totdeauna, avînd același titlu și hram, la rangul și demnitatea de catedrală; în care, afară de aceea, ridicăm și instituim pentru totdeauna un capitol catedral, care va sta din șase canonici, sub un arhiepiscop sau prepozit mare;

... Reședința noului episcop și a urmașilor săi de pe vremuri o punem în casele îmbiate (oferite n. n) de comuna Hajdudorog, cari vor trebui însă restaurate cu cheltuiala guvernului maghiar, ca să poată fi întru toate locuință cinstită și potrivită pentru însuși episcopul și pentru aula sa episcopescă. De asemenea, în urma înțelesului avut cu același guvern, asignăm (acordăm n. n.) și dăm mesei episcopale ca donațiune suma de patruzeci mii de coroane, care se va plăti an de an din erariul public; pentru curia episcopală și alte oficii diecezane o altă sumă de douăsprezece mii de coroane; în sfîrșit, pentru vicarul așezat peste parohiile ce se vor despărți din Arhidieceza de Făgăraș, aceeași sumă de coroane, de care se bucură în Ungaria ceilalți vicari ai diecezelor de ritul grecesc.

De asemenea și canonicilor noului capitol catedral, afară de locuință cinstită și potrivită, în casele ce se vor face de comuna Hajdudorog, le asignăm și dăm întru toate aceeași dotațiune, ce se va plăti de guvernul unguresc, de care se bucură în Ungaria capitularii altor catedrale de ritul grecesc...

Și voim ca guvernul ungar, amăsurat (conform, n. n.) sarcinei ce a luat asupra sa, să suporte cheltuielile de lipsă, fie pentru repararea caselor atît episcopesci cît și canonicesci, precum și ale internului bisericii catedrale și ale sacra-riului, fie pentru cultul catedralei.

Îndată ce va cere lipsa, poruncim ca pentru instruirea și creșterea clerului tînăr să se ridice seminar arhidiecezan, căruia tot guvernul Ungariei îi va presta edificarea ce va fi zidit, împreună cu cheltuielile pentru repararea lor și pentru nutrirea și susținerea alumnilor (elevilor bursieri, n. n.) și profesorilor.

Poruncim și aceea, ca vechile mese episcopesci de ritul român, să-și păstreze, ca și mai înainte, beneficiile avute pînă acum, precum și fundațiunile pioase

făcute în favorul diecezelor românești, așa că nici decît să nu fie îngăduit și să nu se poată despărți de acele dieceze și de noua dieceză de Hajdudorog.

Ce privește limba liturgică a acestei dieceze nou înființate, poruncim să fie greaca veche, iar cea autohtonă (maghiară, n. n.) să se sufere (admită, n. n.) numai în funcțiunile extraliturigice, și în același chip cum este îngăduit a se folosi de ea, amăsurat decretelor Sfîntului Scaun, în bisericile de ritul latin.

Și pentru ca preoții noii dieceze amintite să aibă vreme de-a învăța limba greacă, încă trei ani, ce urmează imediat decretării ridicării acestei dieceze, se vor putea folosi de acea limbă liturgică, care s-a întrebuițat pînă acum, fiind cu totul oprită limba ungară, care nefiind liturgică, nici cînd nu se poate folosi în sacra liturgie. Majestăți Sale amintite și urmașilor săi, îi dăm dreptul ca în timpul stabilit din partea dreptului, să numească sau să prezinte pontificelui roman de ori cînd, un cleric vrednic și potrivit, înzestrat cu toate însușirile cerute de sfintele canoane, care din partea celuiiaș pontifice roman să se pună de episcop a numitei biserici catedrale de Hajdudorog.

Afară de aceea, supunem dieceza de Hajdudorog, înființată cum s-a amintit mai sus, jurisdicțiunii și atîrnării de Congregația de Propaganda Fide pentru afacerile riturilor orientale și, în aceeași vreme, o facem sufragană arhiepiscopiei de ritul latin a Strigonului, dreptului metropolitan al arhiepiscopului căreia supunem pe episcopii de ori cînd ai Hajdudorogului.

Reprodus după traducerea din rev. *Cultura Creștină*, Blaj, an. II, nr. 13, 1912, p. 392—400 (paralel și textul latin).

Lista parohiilor românești anexate la Dieceza de Hajdudorog

Din Dieceza Orzii Mari

Nr. crt.	Numele comunei	V o r b e s c			
		Nr. greco-catolicilor	numai românește	românește și ungurește	numai ungurește
1.	Amați — Satu Mare	485	285	200	—
2.	Ghidani (Sătmărel) — Satu Mare cu 4 cătune	1602	500	1102	—
3.	Culciu Mare — Satu Mare cu 6 filii și 1 cătun	1222	420	802	—
4.	Boghiș — Satu Mare	718	—	718	—
5.	Csegöld cu 4 filii	664	—	64	600
6.	Csengerujfalu cu 1 filie	694	—	394	300
7.	Cetatea Veche — Satu Mare cu 2 filii	791	—	91	700
8.	Petea — Satu Mare cu 3 filii	721	—	121	600
9.	Porcsalma cu 8 filii	1258	—	—	1258
10.	Doba — Satu Mare	1073	300	273	—
11.	Vetiș — Satu Mare cu 8 cătune	887	—	100	787
12.	Ciumești — Satu Mare cu 2 filii și 2 cătune	776	—	500	276
13.	Domânești — Satu Mare cu 3 filii și 7 cătune	1062	—	120	942
14.	Ghenci — Satu Mare cu 5 cătune	346	—	20	326
15.	Moftinu Mic — Satu Mare cu 1 filie	1206	606	600	—
16.	Careii Mari — Satu Mare cu 1 filie și 21 cătune	2508	—	600	1908

Nr. crt.	Numele comunei	V o r b e s c			
		Nr. greco-catolicilor	numai românește	românește și ungurește	numai ungurește
17.	Resighea — Satu Mare cu 1 filie	772	600	172	—
18.	Sanislău — Satu Mare cu 9 cătune	2282	800	1422	60*
19.	Dindești — Satu Mare cu - filie și 6 cătune	1003	600	403	—
20.	Andrid — Satu Mare	687	186	500	—
21.	Tiream — Satu Mare cu 3 cătune	738	430	308	—
22.	Portița — Satu Mare cu 1 filie	524	324	200	—
23.	Vezendlu — Satu Mare	925	625	300	—
24.	Adoni — Bihor cu 2 filii	256	—	—	256
25.	Curtiușeni — Bihor cu 1 filie	1298	—	120	1178
26.	Tarcea — Bihor cu 1 filie și 9 cătune	791	50	621	120
27.	Galospetreu — Bihor cu 3 cătune	340	—	20	320
28.	Nyiracsad cu 1 filie și 18 cătune	2022	—	—	2022
29.	Nyiradony cu 6 filii	2313	—	2009	304
30.	Pișcolț — Satu Mare cu 9 cătune	1367	500	837	30
31.	Nyirabrany cu 4 filii și 15 cătune	1691	—	500	1191
32.	Vășad — Bihor cu 3 filii	1595	995	600	—
33.	Almosd cu 5 filii	958	—	150	808
34.	Bagamer cu 7 cătune	471	—	—	471
35.	Chiniz (Voivozi) — Bihor cu 1 cătun	805	505	300	—
36.	Șilindru — Bihor cu 1 filie	858	—	—	858
37.	Hosszupalyi cu 21 filii și 10 cătune	496	—	—	496
38.	Kakad cu 2 cătune	177	—	—	177
39.	Nagyleta (rom.) 3 filii și 9 cătune	1880	400	1080	400
40.	Nagyleta (rut.) 4 filii	280	—	—	280
41.	Pocsaj cu 4 filii și 13 cătune	1926	626	1300	—
42.	Verteș cu 6 cătune	332	—	—	332
43.	Macău — (Makó) 21 filii și 2 cătune	1347	—	—	1347
44.	Oradea	691	—	—	691
Total 44 parohii, 111 filii, 170 cătune		44839	9253	16547	19039

* Credincioșii din parohiile de sub nr. 9, 28, 38, 40 și 44 sînt de origine ruteană, cei din parohiile de la nr. 5, 6, 25, 36 și 43 sînt de origine română și ruteană, iar ceilalți, toți de origine română.

În parohiile de la nr. 6, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 16, 24, 25, 27, 28, 31, 33, 34, 36, 37, 38, 40, 42, 43 și 44, de decenii se predică numai în limba maghiară.

Din Dieceza Gherlei (toate în j. Satu Mare)

1.	Botiz	2017	200	1487	330
2.	Satu Mare	4600	—	1000	3600
3.	Odoreu cu 4 filii	2020	300	1220	500
4.	Ioșib cu 1 filie	1020	200	820	—
Total:		9657	700	4527	4430

Din Arhidieceza Blajului

1. Tractul Mureșului

Nr. crt.	Numele comunei	V o r b e s c			
		Nr. greco-catolicilor	numai românește	românește și ungurește	numai ungurește
1.	Andreeni cu 17 filii	343	2	12	329
2.	Bolintineni cu 7 filii	338	182	40	116
3.	Roteni cu 4 filii	152	—	8	144
4.	Crăciunești cu 4 filii	199	—	5	194
5.	Ivănești cu 5 filii	596	386	117	93
6.	Țirgu Mureș cu 3 filii	500	230	110	160
7.	Șoard cu 5 filii	344	233	75	36
8.	Trotța cu 5 filii	132	8	—	124
9.	Lăurenii cu 1 filie	281	236	31	14
10.	Tirimioara cu 1 filie	200	97	16	87
Total 10 parohii și 49 filii cu:		3085	1374	414	1297

În parohiile de la nr. 1, 3, 4 și 8 se predică în limba maghiară iar în celelalte în limba română.

2. Tractul Gurghiului

1.	Frumoasa	1148	437	400	311
2.	Ciuc — Sin-Dominic cu 6 filii	845	—	—	845
3.	Ghimeș — Făget cu 4 filii	2680	1402	1150	128
4.	Voșlobeni cu 1 filie	1448	868	500	80
5.	Joseni cu 1 filie	568	—	—	568
6.	Giurgeu — Gheorgheni cu 3 filii	388	46	40	302
Total 6 parohii, 36 filii cu:		7077	2753	2090	2234

În parohiile de la nr. 3 și 6 se face instrucțiunea religioasă în limba română, în celelalte în limba maghiară.

3. Tractul Odorheiului

1.	Aldea cu 23 filii	887	—	—	887
2.	Bodogaia de Jos cu 16 filii	241	—	—	241
3.	Bezidu Nou cu 7 filii	435	—	—	435
4.	Jacodu Român cu 9 filii și 2 cătune	217	140	—	77
5.	Odorheiu Secuiesc cu 23 filii	716	—	—	716
6.	Sovata cu 4 filii și 1 cătun	618	—	—	618
7.	Aita Seacă cu 3 filii	536	—	—	536
8.	Elisenii cu 7 filii	157	—	—	157
Total 8 parohii, 92 filii și 3 cătune cu:		3807	140	—	3667

În parohiile din acest district, cu excepția celei de la nr. 4, predica se ține în limba maghiară.

4. Tractul Trei Scaunelor
(Covasna de azi)

Nr. crt.	Numele comunei	V o r b e s c			
		Nr. greco-catolicilor	numai românește	românește și ungurește	numai ungurește
1.	Arcuș cu 11 filii	151	—	—	151
2.	Boroșneu Mare cu 18 filii	444	—	—	444
3.	Imper cu 1 filie	1456	—	—	1456
4.	Ciucsângeorgiu cu 8 filii	531	—	—	531
5.	Lăzărești cu 7 filii	458	—	—	458
6.	Ghelința cu 10 filii	457	—	—	457
7.	Ilienii cu 4 filii	78	—	—	78
8.	Lemnia cu 9 filii	324	—	—	324
9.	Lisnău cu 7 filii	356	—	—	356
10.	Polan cu 7 filii	208	—	—	208
11.	Turia de Jos cu 7 filii	287	—	—	287
Total 11 parohii și 89 filii cu:		4750	—	—	4750

Instrucțiunea religioasă în toate parohiile acestui district se face în limba maghiară.

Reprodus după *Cultura Creștină*, Blaj, an. III, nr. 1, 1913, p. 24—26.

Capitolul IV

1879. „Articolul de lege XVIII“ privitor la instrucția în limba maghiară în institutele de învățămînt pentru educațiunea poporului, sancționat la 22 mai 1879, promulgat în Casa Deputaților în 24 mai, în Casa Magnaților la 25 mai 1879.

De vreme ce este de lipsă, ca fiecărui cetățean al statului să i se ofere ocaziunea a-și însuși limba maghiară, adecă limba statului, se iau pentru acest scop dispozițiunile următoare:

§ 1. În toate preparandiile de învățători, confesionale ori de altă natură, în cari instrucțiunea nu se face în limba maghiară, se va preda limba maghiară, care în virtutea dispozițiunei Articolului de lege XXXVIII de la 1868 formează și alt-cum obiect de studiu obligator în aceste institute, în un astfel de număr de ore, încât fiecare candidat pentru funcțiunea de învățător să și-o poată însuși în vorbire și scriere, în timpul întregului curs de studiu.

§ 2. După terminarea cursului de trei ani al preparandiilor, următor intrării în vigoare a acestei legi, adecă începând din ziua de 30 iunie 1882, nimeni nu poate primi diplomă de învățător și nimeni din aceia cari vor fi terminat cursul de învățători în 1882 ori mai tîrziu, nu poate fi numit pe cale particulară, ori la un institut de învățămînt ca învățător, ori ca ajutor de învățător, al doilea învățător, dacă nu-și va fi însușit limba maghiară, în vorbire și scriere, în așa măsură, încât să fie în stare a o preda în școalele primare.

§ 3. Cei deja numiți sau persoane cari intră în cariera de învățător, și cari vor fi terminat deja cursul preparandiei de învățători în intervalul de timp dela 1872 pînă la sfîrșitul anului 1881, ori eventual îl vor termina sau vor fi ocupat în acest timp și eventual vor ocupa o catedră de învățător, — sunt datori a învăța limba maghiară, dacă nu cumva o știu, în timp de patru ani, socotiți dela intrarea în vigoare a legii de față, în așa grad, încât să fie în stare a o preda în școalele primare.

Această cualificațiune este a se dovedi prin trecerea unui examen, ce se va norma îndeosebi prin un ordin al ministrului.

În comunele ai căror locuitori în parte nu știu ungurește, cu începutul anului 1883 pot fi numiți ca învățători definitiv, ajutători ori provizori la școalele primare comunale confesionale, ori în alte școale primare publice, numai astfel de persoane, cari sunt capabile a preda limba maghiară. Dar și pînă la anul 1883 se va da, cu prilejul ocupării catedrelor de învățători, prioritate acelor cari știu limba maghiară. De asemenea, se vor respecta cu strictețe dispozițiunile în vigoare ale §-ului 50 din Art. de lege XXXVIII dela 1868, în ce privește școalele primare, cum și ale §-ului 13 (aliniatele 2 și 3) din Art. de lege XXVIII dela anul 1876.

§ 4. Prin aceasta, limba maghiară face parte din obiectele de studiu obligator în toate școalele primare publice. Cât timp însă nu există numărul corespunzător de învățători capabili pentru predarea în limba maghiară, dispozițiunea de mai sus se pune în vigoare numai treptat, în următorul mod și anume:

În fiecare școală primară în care limba de predare nu e limba maghiară, dar se găsește un învățător capabil pentru a preda în această școală, limba maghiară va trebui să fie predată ca obiect de studiu obligator deja în anul următor după

intrarea în vigoare a legii de față. Iar în școlile primare, la cari nu se găsește numit un astfel de învățător, îndată ce, în conformitate cu paragrafii 2 și 3, va fi numit un învățător calificat în limba maghiară.

Instrucțiunea obligatorie a limbii maghiare în școlile primare comunale va fi reglementată de către ministrul de Culte și Instrucțiunea publică prin ordin special. Toate autoritățile confesionale și alte autorități sunt datoare a observa exact, cu prilejul stabilirii planului de învățământ pentru școlile primare, ordinul amintit mai sus.

§ 5. Dispozițiunile legii de față se referă și la institutele de învățământ nemaghiare, cari există deja, ori se vor înființa în înțelesul paragrafilor 16—22 din Art. de lege XXXVIII dela anul 1868.

§ 6. Îndeplinirea dispozițiunilor cuprinse în paragrafii precedenți și a dispozițiunilor tranzitorii va fi supravegheată de către ministrul de Culte și Instrucțiunea publică prin inspectorii școlari și prin celelalte organe indicate în §-ul 3 al Art. de lege XXVIII dela anul 1876, privitor la autoritățile școlilor primare. Pentru acest motiv:

1. La preparandiile de învățători (școli pedagogice, n.n.) în cari limba instrucțiunii nu este cea maghiară, în afară de cazurile în cari inspectorul școlar asistă temporal la predare, atât examenele anuale cât și cele de maturitate, vor fi ținute în prezența și pe lângă intervenția inspectorului școlar ori a substituiților acestuia, numiți de către ministrul Cultelor și al Instrucțiunii publice. Iar cu începere dela 30 iunie 1882, diplomele de calificare ce urmează să fie semnate de dânsul, se vor libera numai în cazul când candidatul examinat știe limba maghiară conform cu §-ul 2 al legii acesteia.

Împotriva obiecțiunii inspectorului școlar, candidatul poate înainta recurs în termen de 30 de zile, socotite din ziua examenului, la ministrul Cultelor și al Instrucțiunii publice, care dispune apoi ca să fie examinat din nou de către o comisiune compusă din trei membri, numiți de ministru. Dacă candidatul e recunoscut de către această comisiune de calificat în limba maghiară, în conformitate cu §-ul 2, atunci diploma i se va elibera îndată. Hotărîrea comisiunii se va nota în diplomă.

2. Ministrul Cultelor și al Instrucțiunii publice veghează ca în programele de studii ce urmează a i-se supune în înțelesul §-lui 5 alineatul 3 din Art. de lege XXVIII dela anul 1876, limba maghiară să fie trecută în măsura cuvenită, conform legii de față, și dânsul dispune să se supravegheze instrucțiunea în înțelesul §-lui 5 (alineatul 3, p. b) al legii citate.

3. În caz de nerespectare a legii de față, se va aplica §-ul 15 al Art. de lege XXXVIII dela 1868, respectiv §-ul 7 al Art. de lege XXVIII dela anul 1876.

4. Dispozițiunile §-lui 22 din Art. de lege XXXVIII dela anul 1868 se vor aplica și în cazul când institutele amintite în paragraful precedent al legii de față nu se conformează legii prezente.

§ 7. Pretutindenea unde este vorba în această lege de preparandii de învățători, de candidați pentru catedrele de învățători, de învățători ajutători ori suplinitori. — sunt a se înțelege și preparandiile de învățătoare, candidatele la catedrele de învățătoare, învățătoarele ajutătoare și învățătoarele suplinoare.

§ 8. Cu executarea legii de față se însărcinează ministrul Cultelor și al Instrucțiunii publice.

Reprodus după Eugen Brote, *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895, p. 202—205 și Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VI, Sibiu, 1910, p. 843—845.

1886. Ordin privind interzicerea unor manuale școlare de către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii din Budapesta.

Copia nr. 657.

Mult onoratului domn Toma Păcală,
adm(inistrator) proto(presbi)teral al Oradiei Mari

Înaltul Ministeriu reg. ung. de Culte și Instrucțiune Publică, ordonațiunea sa de datul 5 iulie a.c. nr. 21596 au oprit de a se întrebuința în școală următoarele cărți și anume:

1. *Istoria universală, ales istoria națiunii românești și a regatului Ungaria*, de dr. Georgiu Popa din Arad.

2. *Geografia Ungariei și elemente din Geografia generală* de dr. Nicolae Pop (Brașov, 1881).

3. *Introducere în Geografie* de Ioan Tuducescu (Arad, 1881)...

Înaltul Ministeriu reg. ung. au enunciat cum că acei învățători care vor folosi în școale cărțile, respectiv manualele și mapele (hărți n.n.) sus înșirate, vor fi pedepsiți după Articolul de lege 40 din 1879, unde în § 38 este expus cum că: Cine întrebuințează o carte sau un instrument de învățămînt după împrejurări cu gloabă (amendă, n.n.) pînă la 300 floreni și cu închisoare pînă la 2 luni sau chiar și cu pierderea oficiului.

Aceste dispozițiuni superioare ești poftit Dta pe calea cercularii celei mai lăpte a le comunica cu toată posibila grăbire tuturor oficiilor parohiale și respective tuturor învățătorilor subalterni spre știre și acomodare, avînd despre efectuire (executare n.n.) a reporta aicea în 15 zile.

Oradea Mare 3/15 septemvre 1886.

Pentru Consistoriul eparchial gr. or. orădan,
Ieroteiu Beleș m. p.

Reprodus după Viorel Faur, *Contribuții documentare la istoria învățămîntului românesc din Bihor ...*, în vol. *Cențenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, p. 333.

1887. Ordin privind obligația învățătorilor confesionali români de a da examen de limba maghiară.

Copia nr. 169 șc.

Prea onoratului domn Toma Păcală,
protopresbiterul Oradiei Mari.

Înaltul Ministeriu de Culte și Instrucțiune Publică, prin rescriptul din 18 ianuarie a.c. nr. 19785/1886, au binevoit a concede (admite, n.n.) compunerea unei comisii esaminoare din limba maghiară aici în Oradea Mare, sub presiudiul inspectorului regesc, pentru esaminarea acelor învățători nemagiari cari sînt avisați a-și procura calificațiunea din limba maghiară, prescrisă prin Articolul de lege XVIII din 1879. Această comisiune esaminoare (1)și va începe funcțiunea la 1 augustu st.n.a.c. Deoarece pe basa articolului de lege sus provocat, în înțelesul ordinațiunei ministeriale comunicate sub datul 22 iuniu 1885 nr. 517 șc., toți acei învățători, cari nu posed calificațiunea pretinsă din limba maghiară și nu au esamenul recerut din limba maghiară au să fie delăturați din post; drept aceea: toți învăța-

torii noștri subalterni cari nu au calificațiunea recerută prin lege sunt provocați pînă la 1 august st. n. a. c. a se presenta, respective a se insinua (inscrie, n. n.) prin recurs sau pe calea acestui Consistoriu sau de-a dreptul la inspectoratul regesc comitatens în Oradea Mare, pentru de a se supune examenului din limba magiară și apoi la terminul prefipt (fixat, n. n.), înaintea comisiei sus espuse a depune examenul prescris; spre scopul acesta, învățătorii noștri subalterni de la cari se pretinde acest examen, vor avea de timpuriu a se pregăti din limba magiară, ca astfel însinuindu-se pînă la 1 august st. n. a. c. la terminul prefipt să fie capaci (capabili, n. n.) a obține examenul pretins.

Această ordonațiune ești poftit Dta cu urgență a o comunica pe calea cerculariu cît mai estinse tuturor învățătorilor noștri din cercul inspectoral susmnauții spre știre, acomodare și observare, avînd despre publicare în 15 zile a reporta aicea.

Oradea Mare, 3/15 faur 1887.

Consistoriul gr. or. orădean,
Ieroteiu Beleș m. p.

Reprodus după Viorel Faur, *Contribuții documentare la istoria învățămîntului românesc din Bihor ...*, în vol. *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, p. 335—336.

1895. Ordin privind interzicerea unei cărți apărute la București de către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice din Budapesta.

Copia nr. 882 șc.

Prea Onorate Domnule!

Înaltul Minister de Culte și Instrucțiune Publică, prin răscriptul dto 18 aprilie a. c. nr. 384 Pres. a oprit întrebuițarea și cetirea cărții, respective epistolei tipărite și edate la Vasiliu Urechia,¹ președintele Ligii culturale române, care poartă tipurile (chipurile, figurile, n. n.) lui Traian și Decebal și a *martirilor memorandiști* (subl. ns.), — drept aceia, la cine s-ar afla astfel de carte, respective epistola oprită, va fi tras la răspundere pe cale criminală și pedepsit cu toată asprimea. Aciasta ești însărcinat pe calea cerculariei a o publica și în 15 zile a reporta.

Oradea Mare 19 iunie (1 iulie) 1895.

Consistoriul eparchial gr. or. orădean,
Iosif Goldiș

Prea Onoratului D. Toma Păcală,
inspector cercual de școale.

Reprodus după Viorel Faur, *Contribuții documentare la istoria învățămîntului românesc din Bihor ...*, în vol. *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, p. 345.

¹ Vasile Alexandrescu Urechia (1834—1901), profesor de istorie la Universitatea din București, membru al Academiei Române.

1907. Fragmente din Articolul de lege XXVII, referitor la raporturile de drept ale școlilor nesuținute de stat și la drepturile învățătorilor.

§ 17.

Fiecare școală și fiecare învățător, fără considerare la caracterul școlii și la împrejurarea că beneficiază de ajutor de stat sau nu, se îndatorează a desvolta și întări în sufletul elevilor spiritul de alipire către patria maghiară și conștiința apartinerii la națiunea maghiară, precum și modul de gândire religios-moral. Punctul acesta de vedere trebuie să predomine întreagă instrucțiunea: ca expresiune externă în fiecare școală, fără deosebire de caracter, trebuie afișată emblema țării ungurești, atât deasupra portalului, cât și într-un loc potrivit din sălile de învățămînt; mai departe, în sălile de învățămînt să se afișeze tabele de perete cu subiecte din istoria Ungariei, iar la sărbători naționale să se arboreze pe edificiu stindardul național maghiar. Afară de aceste insignii, se permite afișarea emblemei comitatului sau a comunei, apoi inscripția privitoare la caracterul școlii comunale, respective confesionale, în limba maghiară și în modul stabilit de lege; în sălile de învățămînt se mai permite afișarea portretelor episcopilor respectivei confesiuni, insignii religioase, icoane despre pietatea creștinească și recusitele de învățămînt necesare la instrucțiune. Acestea însă nu pot conține deducțiuni istorice și geografice străine și nu pot fi decît produse din patrie. Ministrul de Culte și Instrucțiune publică în sarcina resortului său se îngrijește ca toate școlile să fie prevăzute cu emblema ungară și cu stindardul național maghiar, precum și cu tabelele istorice satorite (stabilite, n.n.) în coîntelegere cu autoritatea școlară, ca susținătoare de școală. Tabelele istorice se vor așeza în sălile de învățămînt în mod corespunzător, iar învățătorii sunt datori a explica însemnătatea aceloră în cursul exercițiilor intuitive și în cursul instrucțiunii din geografie și istorie.

Executarea dispozițiilor din acest paragraf, cari nu cad în sfera de activitate a învățătorului, cade în sarcina scaunului școlar și pentru neexecutarea lor în primul rînd e răspunzător președintele scaunului școlar. Neexecutarea intenționată a acestor dispozițiuni constituie transgresiune asupra căreia sînt competente a judeca comisiunile administrative, designate prin Art. de lege XX din 1891. Pedepșa unei transgresiuni astfel satorite cu care este a se pedepsi cel vinovat, se extinde pînă la suma de 500 cor. Pedepsele incurse se folosesc în favorul fondului de pensiune învățătoresc regnicolar, iar în alte privințe sunt normative dispozițiunile generale din Art. de lege LX din 1879.

§ 19.

În școlile populare cu limbă de propunere nemaghiară, ori beneficiază de ajutor de stat ori nu, limba maghiară este a se propune în toate despărțămintele (clasele, n.n.) după un plan de învățămînt și într'un număr de ore înainte stabilit de ministrul de Culte și Instrucțiune publică în coîntelegere cu autoritatea școlară confesională, în așa măsură ca un elev, cu limba maternă nemaghiară, după terminarea anului al IV-lea de școală să-și poată la înțeles exprima gândirile în limba maghiară atât cu graiul, cât și în scris.

§ 20.

Numai acei învățători aplicați la școlile comunale și confesionale, cu limbă de propunere nemaghiară pot primi ajutor de stat, ca întregire la salar sau la cuincenale, cari pe lângă condițiunile stabilite în §-ul 16, mai îndeplinesc și următoarele condițiuni:

1. Dacă în acele școlile: limba maghiară, aritmetica, geografia și istoria patriei, apoi constituția patriei, și anume în școlile comunale se vor propune după un plan de învățămînt și într-un număr de ore, stabilit de ministrul de Culte și

Instrucțiune publică, cu întrebuițarea exclusivă a manualelor și a recusitelor admise de acela, iar în școlile confessionale după un plan de învățământ aprobat și din partea ministrului de Culte; pentru cazul că planul de învățământ promovat din partea susținătorului de școală nu va obține aprobarea ministerială, atunci instrucțiunea se va face după planul de învățământ stabilit din partea ministrului, cu folosirea exclusivă a manualelor și mijloacelor ajutătoare admise de acela.

2. Dacă în respectivele școli se vor întrebuița cărți de citire cu conținut patriotic și recuzite de învățământ aprobate și din partea ministrului de Culte și Instrucțiune publică.

Dacă statul contribuie la salariul fundamental al unui învățător dela o școală comunală cu un ajutor de stat, ce trece peste suma de 200 coroane, atunci instituirea învățătorilor depinde de aprobarea ministrului de Culte și Instrucțiune publică.

§ 22.

1. Învățătorul unei școli comunale comite delict disciplinar:

a) dacă neglijează propunerea limbei maghiare sau dacă nu o propune după dispozițiile cuprinse în §-ii 16, 19 și 20 ai legii prezente, respectiv dacă din vina sau întrelăsarea sa nu propune limba maghiară, ca să se obțină succesul mediu fixat în §-ii de mai sus, sau în fine dacă nu satisface cerințele din §-ii 16, 17 și 20;

b) dacă în școală folosește manuale și recuzite de învățământ oprite de Guvern, sau neaprobate din partea ministrului de Culte, conform §-ului 20;

c) dacă urmărește tendințe contrare statului; ca tendința contrară statului se consideră cu deosebire orice faptă care se îndreaptă în contra constituției statului, a caracterului național, a unității, a independenței, a integrității teritoriale, mai departe în contra întrebuițării stabilite prin lege a limbei statului, în fine care se îndreaptă în contra emblemei, insigniilor (treicolorul) și stindardului de stat;

d) dacă agită în contra confesiunilor sau în contra unor clase sociale, sau dacă agită în contra instituției dreptului privat și a căsătoriei, sau dacă amăgește cu împărțirea averii private sau publice, în fine, dacă face declarații ofenzătoare pentru religionea elevilor săi.

Reprodus din *Telegraful Român*, anul LV, nr. 75 din 10/23 iulie 1907, p. 306; nr. 76 din 12/25 iulie 1907, p. 310.

1908. Ordinul ministrului Apponyi Albert către mitropolitul Ioan Mețianu privind predarea Religiei în limba maghiară în școlile populare de stat.

Nr. 144. 347.

Excelența Ta, Domnule arhiepiscop și metropolit!

Au sosit la mine mai multe rapoarte de la inspectorii de școli, că preoții cateheți gr. or. români nu împlinesc nici chiar pretenția aceea, ca în cele 3 cursuri superioare ale școlilor elementare de stat, pe lângă limba română liturgică, principiile mai de bază ale religiei să se explice și ungurește, parte pentru că nu știu ungurește, parte pentru că nu vreau să instruez în limba maghiară, parte, fiindcă autoritatea lor superioară bisericească nu i-a îndrumat să o facă.

S-a întâmplat de repetate ori, că episcopul respectiv s-a pus pe acel punct de vedere, că chestiunea limbei de instrucție la religie, ca chestiune generală, care privește întreagă Biserica gr.-orientală română din Ungaria, trece peste sfera sa de competență.

Mă întorc deci către Excelența Ta și te rog, ca în înțelegere cu domnii episcopi, respectiv pe calea acelora, să binevoiești a îndruma pe cateheții de la școlile de stat, ca în ce privește limba de instrucțiune în religie să observe următoarea procedură unitară.

Deși din § 17, Art. de lege XLIV din 1868, urmează de sine că în institutele de instrucțiune populare susținute de stat, limba de instrucțiune este cea maghiară, și astfel în școlile populare elementare de stat obiectele obligate prin lege și între acestea și religia, trebuie să se propună în limba maghiară, totuși, având în vedere că elevii din primele clase nu cunosc încă limba maghiară, și astfel instrucția religiei în limba maghiară nu ar avea rezultatul dorit, mai departe, având în vedere că limba română este limbă liturgică, și astfel la instrucția în religie ea nu poate fi înlăturată fără lezarea creșterii religioase, iar eu nu vreau să fac silă morală în modul de creștere religioasă, nu vreau să mă amestec în meritul religiei; permit deci în toate clasele școlii elementare populare de stat, pe linia întreagă, instrucția religiei în limba română.

Și cu aceasta, dând Bisericii ceea ce este al Bisericii, pot pretinde și pentru stat ceea ce este al statului.

Prin rescriptul meu din 23 octombrie, a.c. Nr. 106.267, adresat tuturor inspectorilor de școli, am pretins ca cele mai principale teze de credință și rugăciunile cele mai obișnuite în clasele superioare, să se explice elevilor și să se propună și în limba maghiară.

Acest rescript al meu, care mulțumește posibil în cea mai mare măsură interesele creșterii religioase și ale liturghiei române, îl susțin neschimbat, și în punerea lui în lucrare țin cont de sprijinul patriotic al Excelenței Tale și al corpului episcopesc, pentru că trebuie să presupun că episcopii Bisericii gr.-or. române din Ungaria, ca și capi ai Bisericii cumpănesc numai interesele religiei în această chestiune a limbii; iar ca membrii ai sfintei coroane ungare numai cu bucurie pot primi o deslegare, care servește interesele Bisericii fără a prejudicia interesele statului.

Te rog pe Excelența Ta, ca despre rezultatul prețuitei dispozițiuni să binevoiești a mă încunoștința în termen de 30 de zile.

Primește, Excelență, expresiunea stimei mele sincere.

Budapesta, 23 decembrie 1908.

Apponyi m. p.

Reprodus din *Protocolul Congresului Național Bisericesc ordinar al Mitropoliei românilor greco-orientali din Ungaria și Transilvania din 1909*, Sibiu, 1909, p. 319—322 (la aceleași pagini și textul original maghiar).

1917. Ordinul ministrului Apponyi privind numirea unui comisar ministerial în școlile pedagogice românești.

Nr. 109.981/1917, VI, 6.

Excelența Voastră, Domnule arhiepiscop și mitropolit,

Despre acele evenimente care s-au petrecut în legătură cu atitudinea preoților și învățătorilor români în părțile răsăritene ale patriei noastre, parte paralel cu invazia românească, parte după ea, — ni s-au prezentat din loc competent astfel de date cari, cu puterea de nerăsturnat a statisticii, aruncă o lumină îngrijorătoare asupra aceluia spirit nepatriotic, în care sînt educați viitorii învățători ai poporului român din patrie în preparandiile confesionale gr. or. române de sub jurisdicțiunea Excelenței Voastre, spirit cu care învățătorii, cînd pășesc pe arena misiunii

lor în școală înveninează sufletul sutelor de mii ale straturilor de jos ale populației, în cea mai fragedă vîrstă a copiilor. Acest fapt întristător fără îndoială contrastează cu intențiile Excelenței Voastre și astfel cu greu va fi pornit undeva mai multă îngrijorare decît în sufletul Excelenței Voastre. Faptul își găsește explicația în acea situație excepțională în care se găsesc bisericile și organele bisericesti, întemeiate pe baze naționale înrudite cu națiunile dușmane.

Dar tocmai cu considerare la această situație, pe baza experiențelor făcute, trebuie să declar de imposibil, ca autoritățile superioare bisericești, cari se găsesc între astfel de împrejurări, să poată înfrunta raul cu succes, sprijinindu-se exclusiv pe puterile proprii. Deoarece educarea tinerimii și îndeosebi a învățătorilor acestei tinerimi în sentimentul fidelității neclintite față de stat, trebuie asigurată în mod necondiționat, a devenit pentru mine o strictă datorie ca această asigurare să o caut, respective să o exopez prin întărirea și extinderea ingerinței statului, întemeiată în așezămintele noastre.

Drept aceea, am hotărît, ca pe baza dreptului de supremă inspecție întemeiat pe paragraful 14 al Articolului de lege 38 din 1868 și pe § 4 al Art. de lege 28 din 1876, ca și pe clauza de sancționare a Statutului Organic al Bisericii gr. or. române, sancționat în 28 mai 1869, pentru conducerea, dirijarea, controlarea și supravegherea învățămîntului și vieții spirituale în preparandiile din chestie, să deleg, deosebit, pentru fiecare institut, cîte un comisar ministerial care să fie înzestrat cu o astfel de sferă de activitate, prin care să-și valideze influența asupra tuturor aspectelor și totalității învățămîntului, atît din punct de vedere al educației, cît și din punct de vedere general pedagogic și special didactic. Ba mă voi cugeta și la aceea, ca pentru asigurarea spiritului ce trebuie neapărat să se valideze la propunerea unor materii, să numesc și profesori pentru propunerea acestor obiecte în institutele respective. Aceasta este forma cea mai ușoară a acelei ingerințe din partea statului, care a devenit deja indispensabilă — care formă însă nu atinge caracterul confesional al numitelor institute și nici limba de propunere a majorității materiilor de învățămînt.

Numai credința mea că intențiile Excelenței Voastre se întîlnesc cu ale mele face cu putință, ca în locul statificării necondiționate, să încerc această formă a cooperării. A face cel puțin atît, în poziția mea plină de răspundere unde trebuie să stau de pază pentru întregitatea patriei și întregitatea sufletelor tinere, este o datorie inevitabilă.

Deoarece însă pregătirea corespunzătoare a dispozițiilor intenționate reclamă timp mai îndelungat, nu aflu de cuvîntă ca în numitele institute cursurile să se înceapă înainte de luarea acestor dispoziții.

Prin urmare, am onoare a ruga cu tot respectul pe Excelența Voastră, să dispuneți referitor la preparandiile confesionale gr. or. române din Sibiu, Arad și Caransebeș, ca pentru anul școlar 1917/18, cursurile în aceste institute să nu se înceapă pînă nu va sosi avizul ce se va da aici.

Rog pe Excelența Voastră să binevoiți a vă pronunța referitor la cele de mai sus în timpul cel mai scurt posibil.

Apponyi, m. p.

Reprodus după Dr. Teodor Botiș, *Istoria școlii normale (preparandiei) și a Institutului teologic ortodox român din Arad*, Arad, 1922, p. 142—143.

1917. Primul ordin al ministrului Apponyi Albert privind „zona culturală“

Nr. 13619/1917 — Actul 5172/1917

Excelența Voastră, Domnule arhiepiscop și mitropolit!

Evenimentele dureroase împreunate cu invaziunea armatei române, asupra cărora mi-am ținut de datoriță a Vă atrage atențiunea prin ordinul meu de sub Nr. 12409, sub raportul siguranței statului, mă silesc să iau și alte dispoziții. Anume, consider necesar ca țara (az ország) să fie pe deplin asigurată în contra strecurării oricărui spirit de atragere către statul vecin, mai ales în comitatele marginase. După experiențele făcute, la aceasta numai așa se poate ajunge cu siguranță, dacă instrucțiunea poporală de la graniță o ia statul în mîna sa. În intențiunile patriotice ale Excelenței Tale nici înainte, nici acum nu mă îndoiesc. Însă, durere, purtarea celor mai mulți învățători confesionali, cu prilejul invaziunii române, ne dovedește că realizarea acestor intenții patriotice în școlile de pe teritoriile amintite n-a succes și între împrejurările date, probabil, că nici nu se poate realiza.

Iar mie nu-mi este permis a face experimentări într-o chestiune atît de vitală (életbevágó) pentru interesele de viață ale națiunii, ci am datoriță să recurg la modalitatea care necondiționat duce la rezolvarea sigură a chestiunii.

Din acest punct de vedere pornește acțiunea de statificare a școalelor, pe care o inițiez pentru a crea patriei o puternică graniță culturală și pentru realizarea căreia, în primul rînd mi se oferă acele comune din care învățătorul confesional sau comunal de bunăvoie s-a îndepărtat cu dușmanul sau a căror învățători confesioanali sau comunal stau sub cercetare penală (criminală). În aceste parohii trebuie să presupun o astfel de zguduire sau clătinare (megrendülés) a spiritului patriotic, care nu se poate îndrepta prin schimbarea de persoane, ci numai prin înființarea școalelor de stat.

În scopul de a completa granița culturală, vor fi atrase în cercul de acțiune și alte comune, dar în cele amintite luarea de măsuri se impune de urgență.

În astfel de cazuri, cînd ulterior s-ar dovedi nevinovăția învățătorului, natural, față cu unul ca acesta, în sensul legii, aș aplica procedura cea mai loială. Înființarea școalelor de stat însă o dispun independent de aceasta; pentru că înființarea școalelor de stat n-are caracterul de pedeapsă, ci are singur caracterul unei dispoziții pretinse de siguranța patriei.

Din scopul urmărit prin această dispozițiune, rezultă că în temeiul §-ului 12, Art. de lege XXVII/1917, aliniatul trei, detrag întregirea dată la salariul învățătoresc în comunele gr.-cat. și gr. or. din locurile indicate și nici în viitor nu voi încuviința o astfel de întregire. Dispoziția finală a §-ului de lege citat, în sensul căreia autoritatea școlară superioară, prin înlăturarea excepțiilor ridicate, are putea preveni detragerea întregirii, în cazul de față e fără obiect, pentru că motivul detragerii nu e de așa natură ca înlăturarea lui să depindă de la autoritatea superioară bisericească, căci dacă ar fi așa, acest motiv nici nu s-ar fi ivit.

În școlile de stat astfel înființate, am de gînd să aplic (numesc, n. n.) numai învățători cari cunosc limba maternă a poporului (a nép anyanyelvét) și să asigur în măsură mare folosirea limbii materne în instrucțiune — fără vătămarea limbei statului, ca limbă de propunere. Asemenea vreau să susțin neatînsă influența Bisericii cu privire la eduția religioasă-morală.

Vreau să stabilesc o înțelegere loială cu privire la edificiile școlare și la apartinențele (anexele, n. n.) lor, fie prin cumpărare cu drept de proprietate, fie prin închiriere și voi face tot posibilul ca sarcinile școlare ale poporului să se reducă la minimumul pretins de lege.

Cînd aduc acestea la prețioasa cunoștință a Excelenței Tale și cînd Te rog de prea prețiosul sprijin întru executarea excepțional de grea a acestei hotăriri,

inspirate de simțul de datorință, folosesc această ocaziune pentru exprimarea deosebitului meu respect.

Budapesta, la 2 august 1917.

Apponyi m. p.

Reprodus după Lazăr Triteanu, *Școala noastră, 1850—1916. Zona culturală*“, Sibiu, 1919, p. 61—63 și Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 97—98.

1917. Memoriul Consistoriului arhiepiscopal din Sibiu către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii în problema etatizării școlilor românești.

Nr. 6250/1917 Școl.

Excelența Voastră, Domnule Ministru,

Dispoziția Excelenței Voastre din 2 august a.c. nr. 13619/1917, în înțelesul căreia pe urma evenimentelor dureroase împreunate cu invaziunea armatei române, școlile confesionale susținute din partea comunelor bisericesti de la graniță, sînt a se statifica, a produs cea mai adîncă durere în straturile largi ale credincioșilor noștri.

E fapt incontestabil, că din prilejul înaintării armatei noastre viteze și a respingerii armatei contrare, o parte a învățătorilor noștri din teritoriul ocupat a dispărut; din faptul acesta regretabil nu este corect a se timbra toți învățătorii confesionali nu se poate considera ca un eflux al sentimentelor lor nepatriotice, din care s-ar alcătui lumea lor sufletească, ci intrarea României fără de veste, lipsa îndrumărilor pozitive, ce erau a se da din partea organelor administrative, instinctul de conservare, frica; unul dintre aceste motive sau complexul acestora a silit pe învățătorii nenorociți, ajunși între două focuri, ca să-și părăsească patria, moșia și vatra familiară. Numai o cercetare severă care s-ar extinde asupra tuturor împrejurărilor ar putea arunca lumină deplină asupra motivelor locale și sufletești care au provocat această dispariție.

Din ziua primă a mobilizării generale peste 400 (68%) de învățători confesionali din Arhiepiscopatul (a Sibiului, n.n.) se luptă pe diferite fronturi, cu credință neclintită, cu răbdare și vitejie fără pereche, iar cei dispenzați cu zel îndoiț își îndeplinesc chemarea acasă, în școală. Un singur caz n-a obvenit ca un învățător confesional pentru purtare contrară statului să fi fost condamnat în cale disciplinară sau criminală. Din punct de vedere psihologic, ținem de eschis (exclus, n.n.) ca o pătură a poporului, crescută și condusă de o corporațiune „nepatriotică“ să dea probe de un patriotism atît de strălucit, cum au dat sutele de mii ale credincioșilor noștri în acest război. Nu, patriotismul învățătorimei greco-orientale române nu se poate trage la îndoială și faptul dispariției unora nu stă nici într-un raport de cauzalitate cu patriotismul învățătorilor. Dar și altcum, Excelența Voastră în baza §-lui 24, Art. de lege XXVII din 1907, ați introdus cercetare disciplinară contra fiecărui învățător dispărut pentru delictul normat §-ul 22 lit. c. din aceeași lege. Organele administrative încredințate cu îndeplinirea cercetării disciplinare vor constata vinovăția fiecărui învățător și în raport potrivit cu aceasta, forul disciplinar va măsura pedeapsa.

Nu ne putem însă tăinu dureroasa surprindere, cînd Excelența Voastră pentru vinovăția presupusă, dar nedovedită, a învățătorilor dispăruți, ați emis

ordinațiunea de sub nr. 13619/1917, care vatămă legile pozitive ale patriei, precum și autonomia Bisericii noastre și prin care ați enunțat că revocați ajutorul de stat acordat comunelor bisericesti spre întregirea salariilor învățătorești și, odată cu aceasta, ați dispus înființarea de școli de stat pe lângă suprimarea școlilor confesionale. Dispoziția aceasta neîndreptățită și ilegală a Excelenței Voastre este fără pereche în istoria Bisericii noastre. Art. de lege XXXVIII din 1868, prin care s-a fundamentat învățământul primar din patria noastră, a investit comunele bisericesti cu dreptul de a susține școli, pe lângă observarea restricțiilor din lege. Acest drept cardinal al comunelor bisericesti ulterior a fost condiționat de unele postulate mai severe, dar a fost respectat și prin legile XXVI/893 și XXVII/907. Dacă dorim cu sinceritate consolidarea și fericirea patriei, atunci trebuie să sprijinim și să întărim instituțiile prin care se dezvoltă confesiunile și naționalitățile, ca elemente alcătuitoare de stat. Înainte de toate, trebuie să sprijinim Biserica în misiunea ei culturală, care prin mijlocirea școlii să năzduiește a conduce omenirea și a o ridica la un nivel cultural cât mai înalt. Legea școlară din 1868 a ținut seamă de starea culturală, de trebuințele și datinile societății, iar statului i-a asigurat numai dreptul de inspecțiune. Poporul român, din fire conservativ, nu bucuroș se împretenește cu o școală, care nu corespunde individualității și necesităților sale sufletești. „Vai de școala aceea, zice Disterweg — care ferecată în cătușele ordinațiunilor mai înalte, nu ține seama de trebuințele și de individualitatea elevilor“.

Nu mai învederînd psihologia poporului român, vom putea înțelege enormele jefuri pe care credincioșii Bisericii noastre le-au adus în urma legii din 1907 pentru susținerea școlilor confesionale. Între dispozițiile legilor în viață, nu găsim un singur paragraf în temeiul căruia o comună bisericască ar putea fi spoliată de dreptul susținerii de școală pentru delictul unui învățător, aflător sub cercetare sau pedepsit chiar în cale disciplinară.

Dar abstrăgînd de la aceste considerante puternice, Excelența Voastră, în ordinațiunea adeseori amintită, principal ați declarat că acțiunea de stațificare o veți iniția cu acele școli a căror învățători de bună voie s-au îndepărtat cu dușmanul sau acasă fiind stau sub cercetare criminală; în realitate însă, ați suprimat ajutorul de stat și de la astfel de școli confesionale ale căror învățători nu stau sub cercetare disciplinară sau criminală, ci muncesc și sufăr cu amar din cauza multor lipse aproape insuportabile. Pentru adevărarea aserțiunii noastre fie-ne permis a însemna aci câteva exemple: 1. Parohia Rășinari susține școala cu 9 puteri didactice (8 învățători și una învățătoare); din aceștia 3 învățători au fost mobilizați, ceilalți își îndeplinesc chemarea lor acasă. Dintre cei rămași acasă unul, Moise Frățilă, a dispărut deodată cu retragerea armatei române, dar s-a reîntors de bunăvoie și de prezent stă sub urmărire penală. Excelența Ta însă prin ordinul de sub nr. 110382/1917 ai suprimat ajutorul de stat de la toți învățătorii confesionali și ai decretat înființarea școlii de stat în Rășinari. 2. Ucea superioară, școala primară cu 3 învățători. Unul din învățători (Nicolae Voila) în prezent îndeplinește servicii militare în Scutari, ceilalți doi, George Bărbat și Ioan Bărbat, sînt acasă; cu toate acestea, ajutorul de stat a fost suprimat prin ordinul ministerial de sub nr. 110324/1917 și în legătură cu aceasta s-a ordonat organizarea școlii de stat. 3. Viștea superioară — școală confesională cu 2 învățători; Victor Dejenariu a fost chemat sub arme, celălalt, Ioan Minduc, prevede instrucțiunea școlară; ajutorul de stat și școala confesională au fost suprimate cu ordinele ministeriale de sub nr. 110325 și 110326/1917. 4. Perșani, școală confesională cu 2 învățători, amîndoi au fost chemați sub arme; unul, Ioan Bica, a primit o pușcătură în cap, în urma căreia a fost declarat invalid și acum se chinuie cu instruirea elevilor în școală; celălalt, Dumitru Șurariu, cu 2 gloanțe în picior îndeplinește servicii militare auxiliare aici în Sibiu. Cu toate acestea, ajutorul de stat li s-a suprimat și cu ordinul ministerial nr. 110336/1917 s-a dispus organizarea școlii de stat. 5. Criș, învățătorul Cornel Mircea a răposat în 18 ianuarie 1917; ajutorul de stat i s-a suprimat prin ordinul nr. 110373/1917 și s-a ordonat înființarea școlii de stat. 6. Învățătorul Vasile Bărbier din Măgheruș a luptat 25 de luni pe diferite fronturi; contra dînsului nu este inițiată nici un fel de

cercetare; cu toate acestea i s-a suprimat ajutorul de stat și prin ordinul ministerial de sub nr. 110407/1917, s-a dispus organizarea școlii de stat. În modul acesta s-a procedat și față de învățătorii Mateiu Chiușdea din Berivoi Mici, Ioan Borza din Rucăr, Nicodim Bâghiu din Vama Buzău și alții, care sunt acasă, nu stau sub cercetare disciplinară sau criminală, dar cu toate acestea li s-a suprimat ajutorul de stat și în locul școlilor confesionale s-a ordonat a se înființa școlile de stat.

Din considerare la siguranța patriei, Excelența Ta vrei să ridici o puternică graniță culturală prin organizare de școlile de limbă de propunere maghiară. După modesta noastră opinie, acțiunea Excelenței Tale e de prisos, pentru că înflăcărata iubire de patrie a poporului român, vitejia fără seamăn și credința lui tradițională față de Tron și gloriosul Rege, aceste virtuți constituiesc granița inexpugnabilă, care garantează integritatea patriei. De tăria acestei granițe s-au sfărâmat atacurile număroșilor dușmani ceace s-a dovedit cu prisosință în războiul mondial în curgere. Deci granița care să apere hotarele patriei nu trebuie ridicată în comunele românești de la frontieră, ci în sufletul poporului român și nu prin suprimarea ajutorului de stat, ci prin ajutorarea Bisericii, prin o instrucție rațională, printr-o administrație dreaptă și prin înființarea de instituțiuni umane și democratice.

Pentru înfăptuirea acțiunii de statificare, organele inferioare ale Excelenței Tale cu mare grabă și cu zel îndoit au inundat parohiile noastre, în care fără incunoștințarea noastră prealabilă au convocat comitetele parohiale în ședințe și au pretins predarea edificiilor școlare pe seama școlilor de stat.

Din rapoartele oficioase intrate, cu îngrijorare vedem că dispozițiunile acestea ale Excelenței Tale au provocat mare nemulțămire în straturile largi ale credincioșilor noștri.

În considerarea motivelor invocate, cu tot respectul Te rugăm să binevoiești a scoate din vigoare ordinațiunea de sub nr. 13619/1917.

Sibiu, din ședința Consistoriului Arhidiecezan, ținută la 24 august (6 septembrie) 1917.

Reprodus după Lazăr Triteanu, *Școala noastră, 1850—1916*.
„Zona culturală”, Sibiu, 1919, p. 66—72.

1917. Răspunsul ministrului Apponyi Albert la memoriul Consistoriului din Sibiu.

Actul 7748/1917.

Nr. 17331/1917 Pres.

Excelența Voastră, Domnule arhiepiscop și metropolit!

Excelența Voastră, prin mult prețioasă reprezentațiune din 6 septembrie a. c., nr. 6250/1917, excepționați ordinul meu prin care, în baza Art. de lege XXVII din 1907, am suprimat, în legătură cu înființarea școlilor de stat, mai multor învățătorilor confesionali greco-orientali întregirea salariului dela stat și pentru cedarea edificiului școlilor confesionale am inițiat pertractări deocamdată cu factorii locali.

În partea primă a remonstrației, Excelența Voastră combateți în general îndreptățirea dispozițiunilor mele, pe cind la sfârșit Vă provocați la unele comune, respective școlile, la cari — după vederile Excelenței Voastre — nu se pot aplica nici chiar considerațiile de cari însumi mă conduc în acțiunea pornită.

În ambele direcții am cumpănit argumentele remonstrației cu atențiunea, la care cu drept poate conta autoritatea superioară bisericească a unei confesii, ni recepte din patria noastră. Dar spre cea mai mare a mea părere de rău, le-am aflat

neîntemeiate, mai ales în ce privesc excepțiile de ordin general. Ar avea loc acele argumentări, dacă n-ar exista antecedentele faptice, cari au provocat dispozițiile mele; pierd însă orice putere prin împrejurarea că — pe lângă motivele invocate și pe lângă fapte concrete, — trec cu totală ignorare sau cu o desconsiderare evident greșită.

Trecerea unei însemnate părți a învățătorimei române greco-orientale de pe teritoriul ocupat intermal pe teritoriul dușman, Excelența Voastră o cualificați drept o „dispariție”, a cărei motive numai de aici încolo se vor putea constata. Aceasta într-adevăr așa este, cînd ar fi vorba de aducerea unei sentințe asupra unor singuratici învățători. Dar ca fenomen colectiv, această „dispariție”, împreună cu toate circumstanțele legate de ea, poate fi deja acum apreciată, mai ales din motivul că bărbații în etate obligatoare pentru armată — cum în majoritate sunt învățătorii — din bună vreme au fost obligați a se refugia înlăuntrul țării, ceea ce pretutindenea s-a putut întîmpla și în parte s-a și întîmplat — cu excepția unor comune, aflătoare tocmai la graniță. Dacă la aceasta vom adăuga faptul surprinzător (megdöbentő), că între cei trecuți la dușman sau cu dușmanul, se află și revizorul școlar al Arhidiecezei, Constantin (corect: Onisifor, n. n.) Ghibu, sîntem siliți să tragem consecințe condamnatore asupra caracterului acestei direcționări, de care s-au împărtășit aceste școale și învățătorii aceloră în curs de mai mulți ani, desigur în contrazicere cu intențiunea autorității bisericești superioare, dar ușor zis. în lipsă de control din partea aceleia.

Deși nu aparține strict aci, totuși caracterizează situația și cazul Liceului confesional greco-oriental român din Brașov, din ai cărui 13 profesori, 10 inși, în frunte cu directorul, s-au îndepărtat cu dușmanul, deci zece inși au dat dovada spiritului antipatriotic de care era pătrunsă viața lor sufletească și care, în mod necondiționat, s-a manifestat și în activitatea lor didactică și educativă, — iarăși în afară de voința autorității bisericești superioare, dar totuși așa zicînd, sub ochii aceleia. Față cu astfel de simptome, chestiunile acestea nu se pot trata pe temeiul că în chestiunile școlare ale Bisericii n-ar fi rane serioase, că numai singuratici au greșit și nu se poate aștepta dela Ministerul Instrucțiunii publice, pătruns de simțămîntul răspunderii față de patrie, ca să tolereze lucrurile acestea, în starea lor de pînă acum, ca să nu caute garanții mai serioase pentru stăpînirea credinței față de patrie și să nu năzuiască a împrejmui patria cu o graniță culturală irepugnabilă.

Excelența Voastră afirmați că granița aceasta irepugnabilă rezidă în patriotismul poporului. Sînt în deplin acord cu această concepție. Dar tocmai acest patriotism nu v-a succes să-l asigurați în partea cea mai mare a școalelor confesionale; tocmai pentru asigurarea necondiționată a credinței față de patrie îmi revine datorința, în măsură mai mare ca pînă acum, ca instrucția dela periferii s-o așez în mîna statului; iar acolo unde instrucția o las în mîna factorilor autonomi (Biserica n. n.), să mă îngrijesc de o supraveghere mai intensivă din partea statului, deoarece faptele au dovedit că față de curente străine, validitate în acele școale, factorii bisericești sau alți factori locali n-au fost în stare să rezolve cu succes problema inspecțiunii.

Cu cît mai mult voiesc să absolv autoritatea bisericească superioară de sub orice acuză, ba chiar și de sub acuza unei greșeli de întrelăsare, cu atît mai mult voiesc ca pentru cele întîmplate să caut motivarea în puterea împrejurărilor, cu care pe lângă cea mai bună intențiune nu v-ați putut lupta, cu atît mai eclatant mi se designează dorința, ca în ținuturile imediat periclititate prevederea instrucțiunii școlare în măsură preponderantă s-o pun în mîna statului, iar inspecțiunea de stat s-o reformez pe toată linia, făcînd-o mai intensivă.

Deci, nu pot absta de la continuarea dispozițiilor făcute în această direcție. deoarece acele dispoziții nu se bazează pe o hotărîre arbitrară a mea, ci pe cunoașterea strictei datorințe. Iar în faptul că motivele mele le comunic Excelenței Voastre repetit și pe larg, să binevoiți a-l considera nu numai ca semnul respectului meu față de prea stimata persoană a Excelenței Voastre și față cu autoritatea superioară bisericească, ci denotă năzuința mea de a reglementa aceste chestiuni de mare importanță prin înțelegere reciprocă.

Pe cînd, deci, acțiunea mea o susțin în toată integritatea ei, călăuzit de gîndul înțelegerii, Vă declar că sunt aplicat (dispus, n.n.) ca în cazurile indicate în remonstrația prețioasă sau pe care eventual Excelența Voastră mi le veți arăta în viitor, să le cercetez din nou, pentru a mă convinge că față de acelea într-adevăr se pot aplica sau nu motivele care m-au îndemnat la statificarea în mare parte a școalelor. Sunt aplicat mai departe, ca pe învățătorii aflători pe cîmpul de luptă, — dacă în locul școalei profesionale s-ar înființa școală de stat, — să-i numesc învățători în același loc, asemenea și ceilalți care nu s-au îndepărtat cu dușmanul — aflători într-o situație analogă, — încît va fi cu puțință, vor fi numiți în același loc, dar în orice caz la vreo școală de stat; sint aplicat, în fine, ca în școalele statificate, prin înțelegere, să dau teren larg instrucțiunii în limba maternă, de sine înțeles pe lingă respectarea intereselor religioase.

Recomandînd toate aceste la înțeleapta apreciere a Excelenței Voastre, folosesc acest prilej pentru a Vă exprima distinsa mea considerație.

Budapesta, la 19 octombrie 1917.

Apponyi m. p.

Reprodus după Lazăr Triteanu, *Școala noastră, 1850—1916*.
„Zona culturală“, Sibiu, 1919, p. 72—75.

1917. **Un nou ordin al lui Apponyi privind înființarea „Zonei culturale“.**
Actul 10.290 — 1917.

Budapesta, la 17 Decembrie 1917

Excelența Voastră, Domnule arhiepiscop și mitropolit!

În urma raportului primit de la comisarul meu guvernial, încredințat cu reglementarea chestiunii școalelor române profesionale greco-orientale și greco-catolice din ținuturile mărginașe, comunic Excelenței Voastre următoarele:

Prin scrisoarea mea de sub Nr. 17331/1917 Pres. V-am fost încunoștințat că, îndemnat de surprinzătoarele experiențe cîștigate în legătură cu invaziunea română, în scopul asigurării graniței sud-estice, voi înființa zona culturală, în care doresc a mă îngriji de educația poporului în spirit patriotic — printr-un învățămînt de stat mai intensiv. Zona aceasta culturală o extind asupra județelor: Bistrița-Năsăud, Trei Scaune, Brașov, Făgăraș, Tîrnava Mare și Sibiu, iar din județele Hunedoara și Caraș-Severin cercurile de sud.

În proiectul de buget al statului de pe anul 1917—18, cu aprobarea Guvernului reg. ung. am cerut imputernicire pentru a organiza pe teritoriul acestei zone culturale 1600 școale primare de stat și 800 școale froebeliene, în cari sunt a se înțelege și școlile ce se vor ridica în alte județe mărginașe.

Comisarul guvernial, împreună cu personalul detașat, au început deja organizarea acestor școale și azile de stat, de sine înțeles și cu siguranță Vă declar Excelenței Voastre, că după ce statul va lua în mîna sa direcționarea învățămîntului popular din zona culturală mai sus stabilită, școalele primare greco-orientale, greco-catolice și comunale, cari în prezent s-ar afla în zona respectivă, — în afară de cazurile excepționale puse în vedere din partea comisariatului guvernial — pe viitor nu le voi mai împărtași cu ajutor de stat.

Priniți etc.

Apponyi m. p.

Reprodus după Lazăr Triteanu, *Școala noastră, 1850—1916*.
„Zona culturală“, Sibiu, 1919, p. 95—96.

1917. Tabelul parohiilor din Arhiepiscopia Sibiului incluse în „zona culturală” a lui Apponyi (pe protopopiate).

I. Abrud

1. Vîrtop.

II. Agnita

1. Agnita, 2. Alțina, 3. Benești, 4. Țichindeal, 5. Chirpăr, 6. Coveș, 7. Fofeldea, 8. Ghi-
jasa de Jos, 9. Movile, 10. Iacobeni, 11. Ighiș, 12. Ilimbav, 13. Pelișor, 14. Marpod,
15. Merghindeal, 16. Nocrich, 17. Stejărișul, 18. Rodbav, 19. Ruja, 20. Săsăuși, 21. Se-
liștat, 22. Șomărtin, 23. Șoarș, 24. Dealu Frumos, 25. Vecerd, 26. Vârd și 27. Zlagna.

III. Avrig

1. Arpașu de Sus, 2. Avrig, 3. Colun, 4. Corbi, 5. Drăguș, 6. Feldioara, 7. Glimboaca,
8. Oprea-Cirțișoara, 9. Turnu Roșu, 10. Porumbacu de Sus, 11. Porumbacu de Jos,
12. Sărata, 13. Sebeșu de Sus, 14. Sebeșu de Jos, 15. Streza-Cirțișoara, 16. Ucea de
Sus, 17. Viștea de Sus.

IV. Bistrița

1. Blăjenii de Jos, 2. Blăjenii de Sus, 3. Bîrla, 4. Mijlocenii Birgăului, 5. Caila,
6. Cușma, 7. Galați și 8. Simionești.

V. Bran

1. Cheia, 2. Codlea, 3. Cristian, 4. Ghimbav, 5. Holbav, 6. Măgura, 7. Moeciu de
Jos, 8. Moeciu de Sus, 9. Poiana Mărului, 10. Poarta, 11. Predeal, 12. Rîșnov,
13. Șimon, 14. Șirnea, 15. Sohodol biserica nouă, 16. Sohodol biserica veche, 17. To-
hanu Nou, 18. Vlădeni și 19. Vulcan.

VI. Brașov

1. Bod, 2. Brașov-Stupini, 3. Feldioara, 4. Hălchiu, 5. Hărman, 6. Măgheruș, 7. Prej-
mer, 8. Filia Cărpiniș, 9. Purcăreni, 10. Rodbav, 11. Sînpetru și 12. Tîrlungeni.

VII. Cohalm (azi Rupea)

1. Augustin, 2. Bogata-Olteană, 3. Bunești, 4. Crihalma, 5. Dăișoara, 6. Draos,
7. Felmer, 8. Jibert, 9. Lovnic, 10. Mateiaș, 11. Mercheașa, 12. Roadeș, 13. Ștena,
14. Țicușu Român, 15. Văleni, 16. Filia Fișer, 17. Filia Viscri și 18. Ungra.

VIII. Făgăraș

1. Beclean, 2. Berivoii Mici, 3. Boholț, 4. Calbor, 5. Cincșor, 6. Comana de Sus,
7. Galați, 8. Herseni, 9. Hurez, 10. Ludișor, 11. Luța, 12. Mîndra, 13. Părău, 14. Per-
șani, 15. Rucăr, 16. Sîmbăta de Sus apuseană, 17. Sîmbăta de Sus răsăriteană,
18. Șercăța, 19. Șinca Nouă, 20. Șona, 21. Toderița, 22. Veneția de Jos, 23. Voivode-
nii Mari și 24. Voivodenii Mici.

IX. Hațeg

1. Bărești, 2. Livezeni, 3. Nucșoara, 4. Ohaba de sub piatră și 5. Valea Singeorgiu.

X. Hunedoara

1. Batiz.

XI. Mediaș

1. Agîrbiciu, 2. Ațel, 3. Biertan, 4. Buzd, 5. Axente Sever, 6. Hașag, 7. Mediaș,
8. Moșna, 9. Richiș, 10. Șaroș, 11. Veseud, 12. Vorumloc și 13. Filia Hoghlag.

XII. *Miercurea*

1. Apoldu de Jos, 2. Apoldu de Sus, 3. Cărpiniș, 4. Dobîrca, 5. Girbova, 6. Ludoș, 7. Miercurea, 8. Poiana, 9. Reciu și 10. Rod.

XIII. *Orăştie*

1. Balomir, 2. Beriu, 3. Bințiți, 4. Căstău, 5. Gelmar, 6. Ludești, 7. Mărtinești, 8. Orăştioara de Sus, 9. Romos, 10. Romoșel, 11. Sibișelu Vechi, 12. Șibot, 13. Vaidei și 14. Vinerea.

XIV. *Săliște*

1. Aciliu, 2. Cacova (Fintinele), 3. Amnaș, 4. Gura Rîului, 5. Mag, 6. Săcel, 7. Tilișca, 8. Topîrcea și 9. Vale.

XV. *Sebeș*

1. Cîlnic, 2. Căpîlna, 3. Deal, 4. Lancrăm, 5. Laz, 6. Loman, 7. Petrești, 8. Pianu de Jos, 9. Pianu de Sus, 10. Răchita, 11. Purcăreț, 12. Răhău, 13. Săsciori, 14. Sebeș, 15. Sebeșel, 16. Șugag și 17. filia Strugari.

XVI. *Sibiu*

1. Boița, 2. Bungard, 3. Cornățel, 4. Cristian, 5. Gușterița, 6. Mohu, 7. Nucet, 8. Po-placa, 9. Râșinari, 10. Rîu Sadului, 11. Roșia, 12. Rusciori, 13. Ruși, 14. Sadu, 15. Sibiu, suburbiul inferior, 16. Slimnic, 17. Șelimbăr, 18. Șura Mare, 19. Tălmăcel, 20. Turnișor și 21. Vurpăr.

XVII. *Sighișoara*

1. Stejăreni, 2. Criș, 3. Criț, 4. Daneș, 5. Hendorf, 6. Laslea Mare, 7. filia Meșin-dorf, 8. Trapold, 9. Mălincrav, 10. Retiș, 11. Șaeș, 12. Saschiz, 13. Daia, 14. Seleușu Mare și 15. Zoltan (Mihai Viteazu).

XVIII. *Trei Scaune*

1. Boroșneu Mic, 2. Brețcu, 3. Dobîrlău, 4. Întorsura Buzăului, 5. Marcoș și 6. Vama Buzăului.

Reprodus după Lazăr Triteanu, *Școala noastră, 1850—1916*.
„Zona Culturală”, Sibiu, 1919, p. 107—109.

Capitolul V

1917. **Din sentința de condamnare a preotului Lazăr Popa din Șinca Nouă — j. Brașov, dată de Tribunalul Diviziei honvezilor din Cluj (Nr. 421 din 23 martie 1917).**

Deținutul, aflat în arest preventiv, Lazăr Popa, născut și cu domiciliul în Șinca Nouă (jud. Făgăraș), de 64 de ani, de religie ortodoxă, căsătorit, preot ortodox, se face vinovat de crimă împotriva armatei statului, pe care a făcut-o prin aceea că în toamna anului 1916, când trupele românești dușmane au ocupat comuna Șinca Nouă, și-a permis să intre în înțelegere cu dușmanul, cu scopul de-a avantaja trupele sale (române, n.n.) și a ne dezavantaja armata proprie și anume:

a) Și-a exprimat deschis simțămintele sale antimaghiare, prin aceea că la alegerea de primar, care a avut loc sub prezidiul ofițerilor dușmani (români, n.n.), a colaborat cu ei, protestînd împotriva alegerii fostului ajutor de primar Ilie Flucuș, în acest post, socotind că pe acesta l-au pus maghiarii și că lor nu le trebuie un astfel de om;

b) După retragerea dușmanilor, a plecat de bună voie cu ei în România, de unde s-a reîntors cu aprobarea Comandamentului aliaților germani abia la sfîrșitul lunii decembrie în anul trecut (1916)...

Pe baza art. 329 din legile militare, s-a avut în vedere și faptul că acuzatul, ca preot, prin atitudinea sa, prin care a sprijinit dușmanul, a influențat foarte defavorabil pe credincioșii săi în simțămintele lor patriotice.

Sentința: Acuzatul este condamnat la 8 ani închisoare, cu post cu piine și apă o zi pe lună, în zilele de post urmînd să doarmă pe dușumea; i se înăpuste pedeapsa, ca să fie ținut izolat (singur) în carceră în prima, a patra și a opta lună, pe toată perioada condamnării; în afară de aceasta, este condamnat și la pierderea slujbei preoțești.

(În urma recursului, Înalta Curte a Honvezilor din Budapesta (nr. 222 din 27 iulie 1917), i-a redus pedeapsa la 3 ani închisoare, o zi de post cu piine și apă odată la două luni, cînd va dormi pe dușumea; iar în primul și al doilea an de închisoare va face cîte 14 zile de carceră, n.n.).

Actele în limba maghiară, în copie, în *Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului*, Dosar III, 1206/1917.

1917. **Din sentința dată de judecătoria Diviziei honvezilor din Cluj, în procesul de agitație împotriva statului ungar intentat preotului Teofil Păcurariu din Nandru Vale — Hunedoara (30 aprilie 1917).**

Inculpatul s-a făcut vinovat de crimă împotriva armatei statului, pe care a comis-o prin aceea că în timpul năvălirii armatei valahe — la sfîrșitul lunii august 1916 — în înțelegere tacită cu dușmanul, în scopul de a aduce foloase dușmanului și neajunsuri puterii noastre armate, a declarat înaintea a doi locuitori valahi din Nandru Vale: „Ați auzit că ne-a ajutat Dumnezeu? Armata noastră — armata română — se află acum la Sebeșul Săsesc și dacă ajută Dumnezeu, în cîteva zile va fi aici și atunci terminăm cu asupritorii, căci n-avem lipsă de ei... Pîritul a făcut aceste declarații în fața unor credincioși de același neam și aceasta ar fi

putut naște în sufletele lor încredere față de armata dușmană (română, n. n.), precum și ideea că sînt de același sînge, iar în ce privește viitorul, ar naște încrederea că puterea armată a stăpînirii străine (România, n. n.) să cîștige teren prin distrugerea stăpînirii și armatei noastre, iar aceasta ar produce în sufletul unei părți din cetățenii (Ungariei, n. n.) teamă și descurajare.

Sentința: Să fie lipsit de funcția sa de preot; în afară de timpul petrecut în închisoarea preventivă, care fără vina lui s-a prelungit la trei luni de cercetări, i se mai dau încă 12 ani; în ziua de 15 a fiecărei luni să postească cu pîine și apă și să doarmă pe scinduri; în prima lună a fiecărui an din timpul condamnării i se îngreunează pedepsa prin închiderea în carceră, singur, fiind condamnat la temniță grea. (Pedepsa a fost redusă de Curtea de Apel din Budapesta la 5 ani închisoare).

Copie de pe sentință, în *Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului*, Dosar III/1159/1917.

Viața deportaților de la Rusz și Șopron în 1916—1918, relatată de un martor ocular.

Două nopți de odihnă ne-au potolit văpaia nervilor agitați, coardele se des-tind, și cu simțurile domolite începem să ne cumpănim rosturile situației în care ne aflăm. Unii, tratați mai omenește din partea jandarmeriei, veniseră cu ceva merinde de drum și cu buzunarul asigurat pentru o vreme oarecare; noi însă, cei mai mulți, aduși ca delicvenții ordinari, n-aveam nimic decît hainele de pe noi și mîinile înfundate în buzunarele goale. Stomacul, pe de altă parte, acest dușman neîndurat, reclama un aranjament mai statornic al nevoilor sale. Tovarășii mai darnici împart puținul cu noi, cari n-aveam nimic, și astfel ajungem fiecare la un buget real de 30—40 coroane, sumă care ne punea la adăpost pe cîteva zile. Altă pacoste însă. Pornim să ne asigurăm o brumă de alimentație. Colindăm însă zadarnic la cele patru circiumi, la brutăria rustică și murdară, la prăvălii, ba și la particulari, pretutindeni ne întîmpină refuzul. Populația, avizată din bună vreme de sosirea noastră, s-a înțeles să ne boicoteze. Ne primește cu vădită aversiune și dușmănie. Expuși primejdiei de a pieri aci de foame, facem apel la poliție. După multe rugă-mînți, se îndură în sfîrșit șeful poliției, un austriac renegat, să dea ordin circiu-marului Berger, de la marginea comunei, să ne provadă alimentația. Crîsmărița, guralivă și extraordinar de voluminoasă, cedează, dînd expresie desgustului față de noi în fraze de o politeță jignitoare și ne face loc într-o odaie excepționabilă din punctul de vedere al curățeniei. Alături de făcătorii de lemne, căraușii și elemen-tele cele mai puțin civilizate din oraș. Ne atrage atenția că numai solvîndu-i taxa înainte e aplicată a ne servi masa. Încasăm cu resignare evanghelică toate obser-vațiile și plătim. Un papricaș pipărat o compoziție imposibilă de apă caldă, roșie, amestecată cu sgîrciuri și oase, ne deschide o perspectivă disperată pentru viitor. Cei mai mulți plecăm flămînzi, lăsînd neatinse blidele cu marginile înflorite de murdărie. Apelăm din nou la șeful poliției.

Acesta, plictisit de nemulțumirea noastră, nu răspunde. Scoate din masă o carte de legi și cu gravitatea omului conștient de oficiul său ne citește regula-mentul internării. Să nu depășim hotarul comunei, timpul de ieșire din locuință de la 8 ore dimineața pînă la 8 ore seara. Orice contact cu localnicii se va pe-depsi cu restrîngerea libertății. În toată sîmbăta ne vom prezenta la apel pentru eventuale reclamații. Molestarea populației sau depărtarea din locuință în timpul nopții se va pedepsi cu arest. Jandarmeria este însărcinată cu controlul permanent. Cu aceasta, vajnicul șef ne dimite. Începem să înțelegem că orice apel la simțul de umanitate, la concepțiile de cultură și civilizație, sînt zadarnice. Sîntem tratați ca cei mai urgisiți făcători de rele, expuși intenționat la mizerii și umilințe. Sufe-riința noastră le oferă prilej de plăcere și satisfacție și izolarea noastră în acest cuib, lipsit de orice lumină intelectuală și culturală, e anume aleasă ca să ne tortureze.

În cele 12 zile de la plecarea de acasă, opt zile și tot atâtea nopți n-am dezbrăcat hainele de pe noi. Trupul începe să-și reclame primumenirea. Lipsiți însă de strictul necesar, n-avem altă soluție decât să ne lepădăm rufe, să le spălăm și să așteptăm pînă se vor usca. Un ciubăr și o bucată de săpun împrumutate pe ascuns și după multe rugăminți de la o bătrînă din curte, ne dau posibilitatea să ni le spălăm și întinzindu-le pe cîteva cuie răzlețe pe perete străjuim, înveliți în scoarțele de pe pat, cu răbdare evanghelică, așteptînd ca temperatura domoală a aerului din odaie să-și facă datoria...

Zilele încep să devină tot mai povarnice. Mereu sosesc tovarăși noi de suferință. În două săptămîni efectivul deținuților se urcă la 33. Ne vine vestea că toate satele din jur sînt pline de tovarăși de suferință în aceleași condiții ca și noi. Izolați de orice contact cu lumea mare și închiși ca într-o temniță între ziduri, inerția aceasta ne mistuie și ne chinuie. Sfatul obștesc decide să încercăm, fiecarea în cercul prietenilor și al rudelor sale, un contact prin scrisori, să ne aprovizionăm cu finanțele necesare de unde ne va fi posibil. Ne așternem pe scris. Paznicul ordinii publice ne respinge însă scrisorile; nu se pot scrie decât ungurește sau nemțește și predate deschise pentru cenzurare. 145 scrisori se metamorfozează atunci în limbile pretinse de siguranța statului...

Cu alimentația o ducem tot mai rău. Voluminoasa noastră circumăriță ne înăsprește tratamentul din zi în zi...

La 27 septembrie sosesc cele dintîi scrisori de acasă. Vești triste. Nevestele noastre sînt spionate și amenințate cu deținerea și internarea, unele au fugit cu copiii în satele de munte la prieteni și rudeni, casele noastre rechiziționate de armata germană, care le prădează fără milă, avînd indicația de la forurile locale că sînt case de spioni și trădători de țară. Știm ce înseamnă asta. Ruină totală, expunîndu-ne azi-miine la rolul de cerșetor...

Din încredințarea Guvernului de la Budapesta sosește în 7 noiembrie în inspecție consilierul ministerial Jekelfalussy Zoltán, însoțit de profesorul Dr. Iosif Siegescu. Citați în fața „Măriei Sale”, ne expunem doleanțele cu glas cuvincios, înșirînd mizeriile ce le îndurăm. Sursul diabolic din colțul gurii lui ne dumirește însă îndată, că așa-i cîntecul ce-i place. Și prilejul este potrivit să-și descarce toată ura ce o nutrește neamului nostru și asupra noastră, celor lipsiți de puțința de a ne apăra. Cu ironia jignitoare a unor fraze veninoase ne spune: „Vă plîngeți de libertate, bine, vă voi închide în barăci; vă plîngeți de frig, poftiți în cariera de piatră, munca vă va încălzi; vă plîngeți de hrană plătită scump, vă duc la închisoare, acolo hrana este gratuită. Acolo sînteți vrednici toți, și dacă organele noastre numai pe voi v-au trimis aici, de bună seamă sînt grele păcatele voastre, mai grele ca ale tuturor valahilor, căci toți sînt trădători. Avem noi însă ac de cojocul vostru. De-acum să știți că chestia naționalităților s-a șters odată pentru totdeauna din dicționarul țării ungurești. Cine mănîncă pîinea pămîntului unguresc, trebuie să fie ungar din creștet pînă în tălpi. Iar cel ce va îndrăzni să se îndoiască de aceasta, va fi trimis la ocnă și spînzurătoare”...

Ne mai puținînd suporta mizeriile traiului, care ne-a ruinat stomacul celor mai mulți, facem încercare de „transferare” în alte localități. Certificatele medicale și indulgența comisariatului Blaschek au efect. Cei mai mulți sîntem transferați în orașul Sopron și puși sub oblăduirea poliției de acolo. Cu puținul bagaj strîns în cîteva foi de gazete, pe vînt și ploaie cu zăpadă, ne facem exodul, grăbiți ca să scăpăm din cuibul acesta de tortură.

Supravegherea în Sopron e mai severă, cu ordinul de prezentare la poliție de două ori pe săptămîină, cu opreliștea strictă de a cerceta localurile publice și ieșirea din oraș. Ni se indică un singur loc de întrunire, cafenea „Panonia”, cu o masă dosită, rezervată anume pentru noi, pentru ca poliția să ne aibă la dispoziție în tot momentul. În mahalaua orașului ne instalăm în locuințe acomodată șubredei noastre situații financiare...

Din satele județului ne vin vești tot atît de triste. Preoții și intelectualii internați rabdă foame și frig și ca să poată rezista acestor dușmani indezirabili, mulți s-au angajat la scosul cartofilor de pe cîmp, la culesul cucuruzului, iar în

timpul iernii la tăiat de lemne în curțile gospodariilor, pentru ca să-și poată asigura o bucată de piine și un colț de adăpost.

Bolnavi, flămânzi și încrămeniți de frig, pe sufletele noastre se înstăpînise o resemnare apatică și în negura deziluziilor zilnice doar o mică rază de nădejde ne mai lumina cărările, credința în Dumnezeu, care și din piatră poate face piine și din moarte poate naște viață.

Eliberările sporadice cari începuseră prin luna ianuarie nu ne ademeneau, căci de altă parte numărul nostru sporea zilnic. Unul pleca și alți zece îi luau locul. Veștile erau tot mai mohorite. Oastea românească respinsă, pământul țării românești cotropit, poporul românesc huiduit și batjocorit, în scaunul vlădicesc din Sibiu se instalase în persoana lui Vasile Mangra spiritul lui Tisza, temnițele Clujului, Seghedinului, Tîrgu Mureșului și altele înghițeau zilnic pe frunțașii satelor noastre din Ardeal, cei 9 mucenici de la Cluj osîndiți la moarte prin ștreang, siguranța statului bătea și schingiuia cu o sălbăticie asiatică, bătrîni, femei și copii, pentru că Dumnezeu le sortise o viață cinstită românească...

Organele administrației și opinia publică, îmbuibată de veștile biruințelor strălucite de pe frontul României, își potențau mereu disprețul față de noi, simțind o bucurie diabolică în multele șicanări și torturi morale ce ni le aplicau.

În luna februarie, în urma intervenției populației din județ, care își temea proviziile, guvernul eliberează un număr mai mare de internați. Pe ziua de 17 februarie mi-a venit și rîndul meu...

Mulți dintre tovarăși au rămas și au sporit cu alții, timp de doi ani de zile, pînă la ivirea zorilor din toamna anului 1918. Durerea înstrăinării ne-a chinuit fără seamăn.

Nu mai puțin a sîngerat însă sufletul nostru acasă, unde am aflat pustiu, jaf și mizerie, iar de altă parte oblăduirea administrației ne-a declarat internați acasă, avînd aceleași obligamente de prezentare la poliție de două ori pe săptămînă și restricția de a nu face nici un pas fără știrea organelor de siguranță. Fiecare vorbă, fiecare pas ne era ispitit de agenții secreți, cari, ca o umbră de păcate, ne spionau ziua și noaptea.

Reprodus după Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, Cluj, 1925, p. 25—29, 31, 35—41.

Declarația preotului Adam Lula din Simeria — j. Hunedoara, cu privire la persecuțiile îndurate din partea autorităților maghiare.

Pentru ținuta mea românească, chiar ca elev în cl. 8-a a Liceului din Orăștie, am fost eliminat, mai apoi cu mare greutate reprimat la examenul de bacalaureat.

Ca preot tînăr, prin 1906—1908, am fost tîrit doi ani de zile la Tribunalul din Deva pentru „agitație”, pentru motivul că am apărut școala confesională din mica comună Folt, al cărei preot eram. În timpul acesta, salariul preoțesc ce primeam de la statul maghiar era suspendat.

Prin anii 1910—1911 eram preot în comuna Biscaria. Țineam cursuri serale cu țărani analfabeți; eram urmărit seară de seară de jandarmii unguri care ascultau pe la ferești.

Pentru propaganda românească între muncitorii de la Căile Ferate Maghiare din Piski (azi Simeria, n.n.), unde se ducea o campanie furioasă de maghiarizare, mi-am luat răsplată în anul 1916. Acuzat de spionaj în folosul armatei române, am fost deținut de o echipă de agenți secreți, amenințat cu împușcarea în fața soției și a copiilor. Am fost dus apoi la Cluj, unde am făcut cunoștință în patru pușcării cu grațiozitățile civilizației ungurești. Am trecut prin toate metodele de întîmîdare, spre a mărturisi legăturile cu armata română.

Trei luni am dormit în vămintele de vară pe podelele goale, avînd perină la cap pălăria de paie, iar acoperitoarele tavanul închisorii. Am stat în celulă separată

o lună și jumătate. De tot am petrecut în pușcărie cinci luni și jumătate, pînă la sfîrșitul lunii februarie 1917.

Reprodus după preotul Grigore N. Popescu, *Preoțimea română și întregirea neamului*, vol. II. *Temnițe și lagăre*, București, 1940, p. 137.

Declarația preotului Gheorghe Neagovici din Intorsura Buzăului — j. Covasna, despre suferințele sale din închisoare.

În ziua de 25 octombrie 1915, mi s-a făcut percheziție în toate odăile, răscolind toate actele, dar fără rezultat. După percheziție am fost dus la postul de jandarmi, apoi în gara Prejmer și la pușcăria Tribunalului civil Brașov.

În decursul celor două săptămîni, o singură dată (10 minute) am fost chemat la procurorul militar și mi s-a luat un scurt interogatoriu personal. La (după, n. n.) două săptămîni, am fost legat în lanțuri și dus pe jos la gară, fiind obiectul de batjocură al trecătorilor, scuiplîndu-mă și huiduindu-mă.

Seara, am ajuns la Cluj, la pușcăria militară. A doua zi m-am dus la arestul Tribunalului civil, unde m-au pus în celulă separată, în care am stat pînă în septembrie 1916 cînd, legați doi cite doi, ne-au dus cu mare alai prin fața precupețelor, care ne-au primit cu huo și cu aruncături de zarzavat stricat. Așa ne-au dus la gara Clujului.

Am fost îmbarcați într-un vagon de vite și porniți la drum către Oradea Mare, legați de miini, unde ne-au închis în niște cuști de ciment, fără foc și fără lumină. Acolo mi-am contractat o boală de urechi, așa că de atunci nu mai aud... După trei luni de temniță la Oradea Mare, care era arhiplină de români și românce, am fost duși înapoi la Cluj la temnița civilă de la tribunal. La 28 octombrie 1918. — după trei ani și trei zile — am scăpat din pușcăria ungurească.

Aurel, fiul meu la 17 ani, a fost purtat prin lagărele din Ungaria pînă l-au înrolat, dar cînd a fost să fie dus pe cîmpul de luptă, s-a încheiat pacea.

Din declarația preotului Gheorghe Neagovici-Negoescu, înregistrată la Prefectura jud. Brașov, cu nr. 6098/1936, reprodusă de Pr. Grigore N. Popescu, *Preoțimea română și întregirea neamului*, vol. II. *Temnițe și lagăre*, București, 1940, p. 46—47.

Declarația preotului Gheorghe Cerbu din Intorsura Buzăului — j. Covasna, cu privire la suferințele sale în 1916—1918.

Deținut în 28 august 1916 împreună cu soția care avea copil mic. În noaptea petrecută în cazarma jandarmilor, am fost batjocorit și înjurat de jandarmi. Soția, cu considerare la copil, au eliberat-o. A doua zi, împreună cu alți deținuți, ne-au escortat pe jos mai departe. În Teliu am fost insultați de populația săcuiască, tot așa în Sf. Gheorghe, unde am fost închiși în temniță. Aci ne-au întreat de ne este foame, iar la răspunsul nostru afirmativ, un honved, rîzînd diabolic, ne-a zis „asta nu e bine” și a scuit cheia în ușa temniței. În noaptea următoare am fost porniți din nou la drum, pretutindeni batjocoriți de secuii care se refugiau, în Baraolt bătuți și maltratați de jandarmi, după ce făcuserăm 100 km pe jos.

În 30 august am fost urcat în tren, cu alți patru tovarăși și expediat la Sătmar, de unde, după trei zile am fost expediat din nou, cu o bucată de pîine merinde, peste Budapesta la Dunaszerdahely. Scoși din temnița lagărului de prizonieri, a doua zi am fost escortați de cinci soldați și batjocoriți de intelectualii unguri adunați la gară, mai departe, peste Pojon (Bratislava, n. n.) la Nezsider. Eliberat

în 23 decembrie 1916, am fost deținut din nou în 7 aprilie 1917 și internat în Șoproan până în mai 1918.

Reprodus după Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române la războiul pentru întregirea neamului*, Cluj, 1925, p. 55.

Declarația soției preotului Mihail Ganea din Veneția de Jos — j. Brașov, despre suferințele soțului ei în 1916—1918.

A fost deținut în 12 februarie 1917 de jandarmii unguri. Escortat la Cluj, a fost închis în temnița „honvédkerületi fogház”, unde a stat 21 de luni, până la revoluția din 2 noiembrie 1918 care l-a eliberat. Batjocorit, ocărit și maltratat de ofițerii investigatori, a fost osîndit la 8½ ani temniță ordinară, înăsprită în fiecare săptămîna cu 2 zile întuneric și post. Întors acasă, și-a aflat casa jefuită de armatele cotropitoare. În urma grelelor suferințe, a murit în 2 decembrie 1918, în vîrstă de 48 ani, rămînînd în urma lui soția cu un copil de 2 ani, în lipsă și fără nici un ajutor.

Reprodus după Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, Cluj, 1925, p. 70—71.

Declarația preotului Iosif Micu din Feldioara — Brașov (73 ani) despre suferințele sale și ale soției în 1916—1918.

Am întîmpinat armata română cu prapori și sărbătoare în 2 septembrie 1916. În 20 septembrie am plecat la București la un băiat bolnav. Retrăgîndu-se armata, nu ne-am mai putut întoarce. Ajunghind sub administrația ungarilor, în 3 iunie 1917 am fost deținuți. Două luni și jumătate am stat închiși „la strajă” în Brașov. Ofițerul ne întitula „porc și scroafă bătrînă”. În 15 august 1917 am fost mutați în închisoarea honvezilor din Cluj. Mîncare o dată pe zi terci cu mămăligă sau zeamă de bostan. Aici m-au tuns pînă la piele și mi-au ras barba. În 17 octombrie am fost osîndit la trei ani și trei luni, iar preoteasa doi ani și două luni. La 1 martie 1918 preoteasa a fost eliberată, iar eu, deși grațiat de împăratul Carol din Viena, n-am fost eliberat decît de revoluția din noiembrie 1918. Acasă tot s-a pustiit.

Reprodus după Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, Cluj, 1925, p. 93—94.

Raport oficial despre suferințele preotului Ioan Toma din Dobolii de Jos — Covasna în 1915—1918.

Arestat la 2 septembrie 1915, escortat la Brașov. După două săptămîni de celulă, transportat la Cluj, unde a stat în temniță pînă la 31 decembrie 1915.

În august 1916 închis din nou la Cluj, pînă la 10 mai 1918, cînd, deși eliberat, i s-a fixat domiciliu forțat în Brașov sub control polițienesc, pînă în noiembrie același an.

A fost arestat pentru motivul că făcea propagandă printre ortodocși să nu treacă la Biserica reformată. A fost proces mare. 53 martori au dat declarații în

sprijinul părintelui, afară de preotul reformat care căuta să-l piardă. S-a întors în Doboli bolnav și în această stare a trăit pînă în anul 1926, cînd și-a dat obștescul sfîrșit.

Reprodus după Preotul Grigore N. Popescu, *Preoțimea română și întregirea neamului*, vol. II, București, 1940, p. 328.

Declarația preotului Augustin Cosma din Micfalău — j. Covasna, cu privire la suferințele sale și ale credincioșilor în 1916—1918.

După retragerea armatei române din Ardeal, am fost acuzat că am făcut servicii acesteia. Am fost deținut în 10 februarie 1917 și escortat la Brașov.

Un voluntar ungar m-a închis într-o celulă mică, strigînd: „pe toți popii valahi îi spînzurăm“. Aci am stat opt zile pe scîndurile goale, într-un frig insuportabil, căci celula n-avea ferești... Lovit de o boală grea, am fost dus la spital, unde am zăcut patru luni. Pe urmă, internat în comuna Rotbav, unde am stat pînă la 30 martie 1919, după ce armata română a ocupat Ardealul. Nemții mi-au prădat tot ce am avut.

La două săptămîni după deținere, preotul romano-catolic Nagy Béla și cantorul-învățător Salamon Márton au adunat pe toți românii din sat, peste o mie, și din filia Bixad 750 și le-au spus că este ordin ministerial ca să lepede „legea asta de nimica“ și să treacă la catolici. Cari se vor opune vor fi colonizați în Serbia. Au circulat o listă de trecere pe care multe femei, silite de antistia comunală, au iscălit-o, cu toate că ceruseră aminare pînă le vin bărbații acasă. Preotul catolic a intrat în biserica ortodoxă și a confiscat matricolele și ustensiile. La venirea românilor, amîndoi au fugit din comună.

Reprodus după Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, Cluj, 1925, p. 61—62.

1917, 13/26 aprilie. Scrisoarea preotului Valeriu Cosma din Iacobeni — Sibiu către mitropolitul Vasile Mangra, prin care-l relatează cazul tatălui său, preotul Augustin Cosma din Micfalău — Trel Scaune și trecerea forțată a ortodocșilor la alte confesiuni.

După ce arată că n-a făcut politică „națională“, că a trăit în bune raporturi cu ungerii din comună și a lucrat pentru înființarea unor instituții de care beneficiau toți locuitorii Micfalăului (bancă ș. a.), scria:

„...Și 'otuși ca din bun senin, acest preot prudent, cu un trecut de 45 de ani în cariera sa preoțească, totdeauna corect și prevenitor, cam de pe la mijlocul lunei lui februarie a. c. în mod neașteptat e deținut, escortat și internat în Brașov, unde se află și de prezent, acum bătrîn și amărit.

Cu conștiința împăcată pot afirma Excelenței Voastre, cum că acest preot neîndreptățit, ajuns acum la vîrsta de 70 de ani, nu e trădător; trecutul lui, referințele lui locale și sociale, împrejurarea că aproape vecinic a trăit izolat de orice centru românesc, sunt totalitatea mărturii despre nevinovăția dînsului. A căzut simplu jertfă uneltirilor nedemne ale catolicilor. Lacomi de a-și înmulți numărul credincioșilor lor, altcum puțini la număr, cu toată setea lăcomiei s-au năpustit asupra celor aproape 2000 de credincioși ortodocși și cu mijloace de altcum bine cunoscute tagmei lor, fără cruțare i-au siluit și-i silesc pe toți a trece în legea rom. catolică și nu s-au sfiit a cere acest pas chiar și de la familia rămasă după preotul deținut, promițîndu-le, în caz de trecere, eliberarea dînsului. Familia preotului, îngrozită de atîtea terori și amenințări, a fost silită a părăsi comuna, expunîndu-se, pe lîngă amarul îndurat, lipsei și mizeriei.

Acum bisericile ortodoxe din ambele comune, de mult stau încuiate, căci slujitorul e împiedecat în serviciul lui.

Cu atât mai largi și-au deschis catolicii ușile bisericii lor, ca să ademenească turma înfricată și îngrozită rămasă fără păstor. Și durere că chiar și administrația locală conlucră cu întreg aparatul pentru o mai sigură reușită a convertirii, luînd chiar o atitudine agresivă, amenințătoare, față de nenorociții noștri credincioși. Nu e deci mirare, dacă azi aproape nici unul nu cutează a-și mărturisi pe față credința sa străbună, de teamă să nu fie espulzat în Sârbia din partea agresorilor, în virtutea unui ordin înalt în posesiunea căruia se laudă că s-ar afla.

Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III, 137/1917.

1917. Memorul credincioșilor din parohia Covasna, prin care cereau să se intervină pentru readucerea preotului lor.

Prea Venerat Consistoriu Arhidiecezan!

Comitetul parohial gr. or. din Covasna, în numele întregii comune bisericesti, vine înaintea Prea Veneratului Consistoriu Arhidiecezan cu următoarea umilită rugare:

Încă din anul trecut am rămas fără păstor sufletesc, deoarece pe parohul nostru l-au luat în ziua de Sfînta Maria din biserică, ducîndu-l și internîndu-l în Oradea Mare, unde se află și de prezent.

În timpul acesta de 9 luni de zile, am rămas fără mîngiere sufletească, ne fiind în apropiere nici un preot care ar fi putut săvîrși sfintele servicii dumnezeiești pentru mîngierea poporului credincios. Ba ce e mai mult, sunt și copii care nu pot primi sf. botez din lipsă de preot, căci cel mai apropiat preot să află în Zagon, depărtare de 20 de km.

Afară de acestea, pentru ca după cuvintele Scripturii să nu „intre lupii în turmă“, căci sînt semne de a se începe și aici, deși poporul e cerbicos în ale credinței strămoșești și să nu cadă cineva în ispită.

Rugăm pe Prea Ven. Cons. Arhidiecezan să binevoiască a interveni pe lângă D-nul Ministru ca preotul nostru Gheorghe Furtună să fie eliberat, să se întoarcă acasă și să ne împlinească cerințele sufletești.

Singura noastră mîngiere în absența preotului nostru a fost și este pînă acum învățătorul nostru Alexandru Ciucan, care ne povățuiește în afacerile noastre pline de șicănil.

În speranță că ni se va lua în considerare umilita noastră cerere, am rămas ai Prea Ven(eratului) Cons(istoriu) Arhidiecezan.

Covasna, la 5 maiu 1917.

supuși fii:
Ion N. Șerban
Gheorghe Papuc

Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III, 355/1917.

1917, 18 iunie. **Raportul protopopului Constantin Dimian în problema trecerii forțate a unor credincioși ortodocși la alte confesiuni.**

Nr. 199/1917.

Venerat Consistoriu Arhidiecezan!

În nex (legătură, n.n.) cu raportul meu din 11 iunie a.c. st.n.N.178, prin carele am arătat că nu am primit permisiune nici de la Comisarul guvernual Dr. Betegh Miklós de a eși în comunele Sepsisîngeorgiu și Micfalău în cauza trecerilor credincioșilor noștri din acele comune la altă lege, acum îmi permit a așterne aici 3 arătări, una a preotesei din Chichiș, prin care arată că acolo credincioșii noștri au trecut la reformați și unitari, după ce parohul Moise Greceanu a fost internat încă în 18 mai a.c. Unde? Nu se știe! A doua, a parohului din Lisnău Mihail Petru, ca administrator parohial al Ozunului, carele încă arată că și cei din Ozun sau filii s-au făcut unguri și a treia arătare a episcopilor din Chichiș, Iosif Virág și Iosif Illyes că ei au trecut la unitari, dară sunt gata a-și da rațiociniu despre averea bisericeii și nu voiesc să o păgubească.

Din aceste arătări, precum și din împrejurarea că din 32 preoți ciți au fost în Trei Scaune, de prezent sunt numai șase — se poate deduce că mișcarea aceasta este pusă la cale pentru a se risipi oile.

Nu știu cu ce pot fi învinovați preoții de au fost internați. După cît cunosc eu pe preoții Augustin Cosma, Ioan Toma, Moise Grecean și Nicolau Rădoiu — destul de prevenitor s-au purtat față de conlocuitorii noștri unguri. Se vede însă că pornirea aceasta se estinde asupra acelor 9 comune matere, a căror credincioși nu știu vorbi românește, precum: 1. Aita, 2. Belini, 3. Cernat, 4. Doboli, 5. Lisnău, 6. Micouifalu, 7. Ozun, 8. Chichiș și 9. Sepsisîngeors. În toate aceste comune cam 5613 suflete. La această pierdere ne putem aștepta cu trecerile la altă lege, afară de cei emigrați.

Ca să pot ieși prin comune acum deodată nu pot să o fac, căci nu mi se permite, ci va fi bine de a eși vreun Domn Asesor.

Al Veneratului Consistoriu Arhidiecezan,

Brețcu 18 iunie 1917,

prea plecat serv
Constantin Dimian
protop(op)

Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III, 137/1917.

1917, 8 iunie. **Scrisoarea preotesei Susana Greceanu către protopopul C. Dimian, prin care îl informa de trecerile religioase din Chichiș — Trei Scaune.**

Prea On. Dle Protopresbiter,

Cu provocare la actul On. Dtale de sub nrul 193/1917, vin ați raporta că soțul meu e internat încă din 18 maiu a.c., deci n-a putut și nu poate satisface nici uneia din cerințele On. Dtale. Îndată după plecarea soțului meu, nu numai episcopii, ci întreaga materă a trecut parte la legea unitară, parte la cea reformată. Soțul meu de faptul acesta nu știe nici azi nimic, deci n-a putut să-ți raporteze. Deoarece eu săptămîna viitoare mă duc cu copila mea, care e profesoară

la stat în Ungvár și locuiesc la dînsa, te rog să binevoiești a dispune ca protocoalele și actele despre averea bisericii să fie de urgență luate în primire.

Kökös, VI/8 1917.

Cu stimă,
Susana Greceanu

Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III 137/1917.

1917, 4 octombrie. **Raportul protopopului Constantin Dimian din Brețcu către Arhiepiscopia Sibiului, prin care raporta că o parte din credincioșii ortodocși din Sf. Gheorghe au trecut la alte confesiuni.**

Nr. 317/1917.

Venerat Consistor Arhidiecezan,

În 26 septembrie a.c. st.v. am ieșit în Sepsisîngiorgiu în urma ordinului Veneratului Consistor arhidiecezan din 1 martie a.c. Nr. 1487 Pres., deoarece nu-mai acum mi-am căpătat permisiunea de a călători numai în zona de rezbel. Aici am aflat, precum mi-a fost raportat și parohul nostru eliberat din Cluj, că *preșonați au trecut la alte legi.*

În biserică noastră sînt instalați acum soldați germani și în biserică, de colo pînă colo, sînt 3—4 rînduri (etaje) de paturi.

Am mers la primărie, dară ca și parohului mi s-a spus că germanii nu ies din biserică și nu-i poate scoate afară.

Am arătat cît este de rău îngrijită timpla bisericii, care e un cap de operă, atît ca sculptură cît și ca pictură, și am cerut ca să evacueze cuartirul (locuința, n.n.) parohial și să o așeze acolo — dacă promit — apoi că vor și face, se va vedea mai tirziu.

Brețcu, 4 octombrie 1917.

Prea plecat serv,
Constantin Dimian
protopop)

Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, Dosar III 137/1917.

Mărturiile preotului Petre Cepleu din Voivozi — j. Bihor despre suferințele îndurate în 1919.

În zorii dimineții de 21 februarie 1919, un pluton de soldați secui a intrat în comuna mea natală Auşeu (j. Bihor) și au înconjurat casa unde dormeam. Au pus santinele la toate ieșirile din comună, oprind orice circulație. Anunțat de niște oameni buni și ne mai avînd timpul să mă îmbrac, desculț, în cămașă, cu capul gol, am sărit prin dos, pe geam și am fugit prin zăpadă spre o pădure deasupra satului, unde am stat de la orele 3 dim. pînă la 4 d.m. Adăpostul mi-au fost crengile verzi de brad puse sub picioare și cu care mă acopeream contra frigului. Văzînd că n-au putut să mă prindă și să mă omoare după cum le era scopul, au bătut pe tatăl meu și pe două surori ale mele, mi-au ars în mijlocul curții biblioteca, luîndu-mi hainele și alte obiecte. Au început a maltrata pe locuitorii comunei pentru mine, cerîndu-le să mă predea, căci de nu, aprînd satul. Vagabondînd prin păduri și munți, am ajuns la 1 martie 1919 la Zam (j. Hunedoara), unde era armata română, înrolîndu-mă în cadrele ei.

Reprodus după Preotul Grigore N. Popescu, *Preoțimea română și întregirea neamului*, vol. II. *Temnițe și lagăre*, București, 1940, p. 38.

Preoți ardeleni și bănățeni închiși de autoritățile maghiare în 1916—1918.

1. *Solomon Andreescu* din Biniș — Caraș-Severin.
Închis la Lugoj, 5 septembrie 1916—5 octombrie 1916.
2. *Alexandru Atnaștea* din Vrani — Caraș-Severin.
Închis la Deva în 1917, † în închisoare, la 31 octombrie 1917 (30 de ani).
3. *Coman Baca* din Poplaca — Sibiu.
Închis la Cluj, 10 octombrie 1915—noiembrie 1918. La 6 decembrie 1916 condamnat la moarte prin spânzurătoare (sentința nu s-a executat); † 1919.
4. *Simion Balea* din Săpînța — Maramureș.
Închis la Satu Mare. Nu se știe cât timp.
5. *Alexandru Băieșan* din Poiana Ampoiului — Alba.
Închis la Abrud, 1 decembrie—10 decembrie 1916.
6. *Serafim Băian* din Margina — Timiș.
Închis la Seghedin, 1 februarie 1918—iunie 1919.
7. *Ioan Bercan*, protopop în Rupea — Brașov.
Închis în Brașov în 1914, — bătut și schingiuit încît a înnebunit și la scurt timp a murit.
8. *George Boeriu* din Telechi Recea — Brașov.
Arestat cu soția în Cîmpulung-Muscel, închis la Brașov și Făgăraș 5 săptămîni, apoi la Cluj (7 luni), pînă în noiembrie 1917. † 29 noiembrie 1917.
9. *Ioan Bogdan* junior din Zizin — Brașov.
Retras cu armata română, arestat în București la 31 martie 1917. Închis în Brașov, Sibiu, din nou la Brașov și Cluj, pînă la 1 noiembrie 1918. Condamnat la 4 ani și 4 luni închisoare.
10. *Ioan Bogdan* senior din Zizin — Brașov.
Închis un an în Brașov, Tg. Mureș, Cluj (1917—1918).
11. *Teodor Brehar* din Lelești — Bistrița-Năsăud.
Închis la Dej, 25 noiembrie 1916—20 februarie 1917.
12. *Ioan Budoii* din Cîmpuri-Surduc — Hunedoara.
Închis la Odorhei și în închisoarea honvezilor din Cluj, 1 noiembrie 1916—10 martie 1917.
13. *Coriolan Buracu* din Mehadia — Caraș-Severin.
Închis în Caransebeș, 26 iulie 1914—21 august 1914; apoi înrolat preot militar pe toată durata războiului.
14. *Gheorghe Burlea* din Barcani — Covasna.
Închis, 23 octombrie 1915—decembrie 1915, învinuit de spionaj; arestat din nou, decembrie 1916 și închis 7 luni la Brașov și 7 luni la Cluj; apoi internat în orașul Sf. Gheorghe pînă în noiembrie 1918.
15. *Ioan Capătă* din Șona — Brașov.
Închis la Cluj, 16 mai 1917—28 mai 1918. În 5 decembrie 1917 condamnat la 5 ani închisoare (achitat de Curtea de Casație la 26 martie 1918).
16. *Iosif Cațavei* din Lisa — Brașov.
Închis 1 octombrie 1916. La 6 octombrie 1916 condamnat la 4 ani închisoare ordinară; † 14 ianuarie 1918 în închisoare.
17. *Ioan Cimonea* din Poșaga de Jos — Alba.
Un an închisoare în Turda și Cluj.
18. *Ioan Ciobanu* din Ciglean — Sălaj.
În 1917 închis la Debrețin pînă la sfîrșitul războiului (condamnat la 3 sau 4 ani închisoare).
19. *Emanuil Ciulei* din Ciuchici — Caraș-Severin.
Închis la Seghedin și Timișoara, 1 septembrie 1916—12 ianuarie 1917.
20. *Ilie Ciulei* din Archita — Mureș.
Închis în Tg. Mureș, în 1916, 4 luni.
21. *Grigorie Ciurdăreanu* din Ambriciu — Cluj.
Închis la Dej, 9 octombrie 1916—20 aprilie 1917.

22. *Ioan Coc* din Mogoș — Alba.
Închis în Alba Iulia, 26 septembrie 1914—16 septembrie 1916, apoi deportat în Șopron, septembrie 1916.
23. *David Coman* din Vama Buzăului — Brașov.
Refugiat la Buzău pînă în februarie 1917, arestat acolo și închis în Brașov și Cluj din martie 1917 pînă în octombrie 1917, apoi deportat în Șopron, octombrie 1917—Iulie 1918.
24. *Ioan Coman* din Sita Buzăului — Covasna.
Arestat 23 octombrie 1915, închis la Cluj 3 ani. În decembrie 1916 condamnat la moarte prin spînzurătoare; eliberat la 25 octombrie 1918; † 6 noiembrie 1918 (47 ani).
25. *Gheorghe Comșa*, diacon la catedrala din Sibiu (viitorul episcop de Arad, Grigorie).
Arest preventiv la Cluj, în septembrie 1916 (2 săptămîni).
26. *Pompiliu Constantin* din Felța (azi Florești) — Sibiu.
Deportat în comuna Csáva — jud. Șopron, 1 septembrie 1916—1 iulie 1917, apoi închis în Brașov pînă la 10 aprilie 1918; după această dată, domiciliu forțat în Daneș — j. Mureș.
27. *Augustin Cosma* din Micfalău — Covasna.
Arestat 10 februarie 1917 și închis în Brașov; domiciliu forțat în Rotbav — Brașov, pînă în noiembrie 1918.
28. *Gheorghe Costescu* din Racovița — Timiș.
Închis Timișoara, 3 aprilie 1916—11 iulie 1916, deportat la Veperd, 5 septembrie 1916—27 februarie 1917.
29. *Mihai Costescu* din Ieșelnița — Caraș-Severin (azi Mehedinți).
Arestat pentru „spionaj”, închis la Caransebeș, din 29 iulie 1914 pînă la 9 octombrie 1914, apoi la Seghedin (nu se știe cît timp).
30. *Emilian Crăciun* din Glimboaca — Sibiu.
Închis Oradea, 16 august—15 noiembrie 1916.
31. *Dr. Elie Dăianu* din Cluj.
Închis la Cluj, 8 noiembrie 1916—8 noiembrie 1917 (condamnat un an); deportat apoi în Șopron pînă în noiembrie 1918.
32. *Gheorghe Dănilă* din Chețani — Mureș.
Închis 3 săptămîni la Cluj, în 1916.
33. *Ioan Demian* din Nucet — Sibiu.
Refugiat în România; arestat de armata germană; închis la Sibiu și Cluj, 5 mai 1917—30 ianuarie 1918.
34. *Gheorghe Dogaru* din Mărcuș — Covasna.
Refugiat în România un an; apoi închis un an la Brașov († iarna an. 1920—1921).
35. *Aurel Domșa* din Blaj.
Închis la Oradea, 10 septembrie 1916—15 ianuarie 1917.
36. *Alexandru Donescu* din Voșlobeni — Harghita.
Închis la Odorhei din august 1916, pînă în primăvara anului 1917.
37. *Ioan Dumitrescu* din Hălmeag — Brașov.
Condamnat la doi ani închisoare — a făcut 11 luni în Tg. Mureș, iar din decembrie 1917 înrolat ca simplu soldat în Regimentul 24 honvezi din Mezötur.
38. *Iosif Drăgoi* din Globurău — Caraș-Severin.
Închis în Caransebeș (nu se știe cît timp).
39. *Constantin Dure* din Orșova — Caraș-Severin.
Închis la Caransebeș, 27 iulie 1914—21 august 1914; apoi la Seghedin (nu se știe cît timp).
40. *Toma Frateș* din Baciu — Brașov.
Închis la Brașov în toamna anului 1916 (trei luni); a înnebunit în închisoare.
41. *Ioan Frîncu* din Cetea — Alba.
Închis la Cluj 6 săptămîni (octombrie—noiembrie 1916).
42. *Gheorghe Furtună* din Covasna.
Închis în Brașov, 10 octombrie 1915—26 decembrie 1915, apoi deportat în Șopron, 15 august 1916—28 iulie 1918.

43. *Mihail Ganea* din Veneția de Jos — Brașov.
Inchis la Cluj, 12 februarie 1917—2 noiembrie 1918 (21 de luni), † 2 decembrie 1918, la 48 de ani. Condamnat la 8½ ani închisoare.
44. *Traian Gașpar* din Ezeriș — Caraș-Severin.
Inchis la Vaț și Seghedin (nu se știe cât timp).
45. *Ioan Gavrilescu* din Țințari (azi Dumbrăvița) — Brașov.
Arestat 7 ianuarie 1917 în Urziceni. Inchis în Făgăraș, Tg. Mureș și Cluj — pînă la 24 decembrie 1917; † 1921 în urma suferințelor (7 copii).
46. *Ilie Gherban* din Girbova — Timiș.
Inchis la Timișoara, 1 februarie 1916—26 octombrie 1916 și 10 ianuarie—7 noiembrie 1917.
47. *Damaschtn Ghircioaș* din Bucium — Brașov.
Inchis la Cluj, 1 ianuarie 1918—23 octombrie 1918.
48. *Gheorghe Giurgiu* din Silvaș (azi Pruniș) — Cluj.
Arestat preventiv la Cluj, 27 septembrie 1916—15 noiembrie 1916.
49. *Vasile Gliga* din Ibănești — Mureș.
Domiciliu forțat în Singeorgiu — Mureș, 6 săptămîni; 15 procese intentate de autorități pînă în 1918.
50. *Alexandru Gligor* din Șard,(Șoard) — Mureș.
Arestat 23 martie 1915, condamnat la un an și jumătate închisoare — făcută la Tg. Mureș; la 29 august 1916 deportat în Fertőmezőgyes + Șopron pînă la 8 mai 1917.
51. *Dumitru Goia* din Sohodol — Alba.
Deportat în Borisfalva — Șopron din 2 septembrie 1916 pînă în ianuarie 1917, cînd a fost inchis în Alba Iulia, pînă în 8 iulie 1917.
52. *Arsenie Golumba* senior din Berzasca — Caraș-Severin.
Domiciliu forțat în comuna Dalboșeț, 6 ianuarie 1916—6 noiembrie 1918.
53. *Ioșif Gomboș* din Abrud-sat — Alba.
Inchis la Cluj și Seghedin, un an și jumătate.
54. *Ilarie Gonțea* din Țințari (azi Dumbrăvița) — Brașov.
Inchis în Făgăraș, Tg. Mureș și Cluj, din 5 ianuarie 1917 pînă la 15 aprilie 1918.
55. *Dumitru Greceanu* din Hărman — Brașov.
Inchis la Cluj, octombrie 1915—octombrie 1918; deși la 6 decembrie 1915 a fost condamnat numai la 8 luni închisoare.
56. *Florian Hajdău* din Hidișelu de Sus — Bihor.
Inchis în 1916—1918 (nu se știe locul și timpul).
57. *Gheorghe Hamzea* din Brețcu — Covasna.
Inchis 5 luni în Oradea, apoi domiciliu forțat în satul Ghiurfalău — Ungaria.
58. *Eftimie Jian* din Orșova (pe atunci diacon și învățător).
Inchis două luni în Caransebeș, o lună în Seghedin (august—septembrie 1914).
59. *Romul Jurchescu* din Peștere — Caraș-Severin.
Inchis la Seghedin, 19 septembrie 1916—1 aprilie 1918.
60. *Ioan Leucă* din Mercheașa — Brașov.
Inchis la Cluj, noiembrie 1916—1 noiembrie 1918. Condamnat 4 ani temniță grea.
61. *Adam Lula* din Biscaria — Hunedoara.
Inchis la Cluj, 26 septembrie 1916—20 februarie 1917.
62. *Maniu Lungu* din Rășinari — Sibiu.
Inchis la Oradea din 20 septembrie 1916—24 noiembrie 1916.
63. *Aurel Maghețiu* din Toager — Timiș.
Arestat 8 septembrie 1916, judecat la Seghedin și condamnat la 4 ani de ocnă; închis în Vaț, pînă în noiembrie 1918.
64. *Gavril Maier* din Toplița — Harghita.
Din 30 august 1916 la 16 martie 1918 a avut domiciliu forțat cu toată familia (soția și 6 copii) în Bobohalma — Mureș.
65. *Gheorghe Maier* din Toplița — Harghita.
Domiciliu forțat în Deag — Mureș, august 1916—toamna anului 1918.
66. *Dr. Dumitru Manu* din Gherla — Cluj, profesor de teologie.
Inchis la Seghedin în 1916—1918.

67. *Emil Marcu* din Ticu — Cluj.
Arest preventiv la Cluj, din septembrie 1916 pînă în ianuarie 1917, apoi deportat în Veperd — Şopron.
68. *Patriciu Marcu* din Păuca — Sibiu.
Deţinut în Vingard — Alba, 14 octombrie 1916—5 noiembrie 1916.
69. *Ioan Marin* din Rotbav — Braşov.
Arestat 21 noiembrie 1916, închis la Tribunalul Braşov, apoi la Tribunalul marşial Cluj, din 28 ianuarie 1917 la 25 mai 1917.
70. *Ioan Maximilian* din Stupini — Braşov.
Inchis la Cluj şi Oradea, decembrie 1916—decembrie 1917.
71. *Iosif Maximilian* din Braşov Vechiu.
Inchis un an (nu se ştie unde).
72. *Emil Măcelar* din Totelec — Cluj.
Arest preventiv la Cluj, 27 septembrie 1916—15 noiembrie 1916.
73. *Cornel Măeruşan* din Crizbav — Braşov.
Inchis şapte luni în Braşov şi Cluj (din toamna anului 1916).
74. *Ioan Micu* din Cristian — Sibiu.
Deţinut între 18 august 1916—8 noiembrie 1916 la Sighişoara, Galaţi-Făgăraş şi Blaj.
75. *Iosif Micu* din Feldioara — Braşov.
Arestat cu soţia Maria la 3 iunie 1917. Inchis la Braşov două luni şi jumătate, apoi la Cluj. Condamnaţi, el 3 ani şi 3 luni, preoteasa 2 ani şi 2 luni. Soţia eliberată în martie 1918, iar el în noiembrie 1918.
76. *Ioan Mihăilă* din Dăişoara — Braşov.
Inchis la Odorhei, 24 octombrie 1916—15 noiembrie 1916, şi Aiud, 10 aprilie 1918—3 noiembrie 1918.
77. *Anton Miloşescu* din Ogradena — Caraş-Severin (azi Mehedinţi).
Inchis la Timişoara 28 septembrie 1916—1 ianuarie 1917.
78. *Gheorghe Modran* din Poplaca — Sibiu.
Inchis la Cluj, 1916—1917.
79. *Toma Modran* din Bungard — Sibiu.
Arestat la Drăgăşani, închis la Sibiu şi Cluj, 28 mai 1917—20 noiembrie 1917.
80. *Ioan Modroiu* din Vama Buzăului — Braşov.
Arestat în 14 ianuarie 1916. Condamnat 4 ani temniţă grea, acuzat de spionaj în favoarea României. Graţiat la 23 octombrie 1918.
81. *Andrei Moldovan* din Hendorf (azi Brădeni) — Sibiu — viitorul episcop al Americii.
Inchis, 1 septembrie 1916—4 noiembrie 1916, la Cluj, apoi înrolat ca preot militar.
82. *Gheorghe Moldovan* din Bezidu-Nou — Mureş.
Arestat în toamna anului 1916 şi dus spre Odorhei; nu s-a mai aflat nimic despre el.
83. *Nicolae Matora* din Singeorgiu de Mureş — Mureş.
Arestat în 15 august 1916, închis într-o casă particulară din Cîmpeni pînă la 15 aprilie 1917.
84. *Ioan Muntean* din Uricani — Hunedoara.
Arestat de armata ungară; nu s-a mai aflat nimic despre el.
85. *Nicolae Munteanu* din Lisa — Făgăraş.
Arestat odată cu Iosif Caţavei la 1 octombrie 1916; condamnat la 4 ani închisoare la Cluj, unde a murit la 17 martie 1917.
86. *Aurel Muşat* din Ucea de Sus — Braşov.
Arestat la 21 mai 1916 şi închis 3 săptămîni în Braşov şi Tg. Mureş, din nou închis la Braşov, noiembrie 1916—25 decembrie 1916, apoi deportat în Locsmand — Şopron, 27 ianuarie 1917—5 iunie 1917.*
87. *Ioan Nan* din Sînpetru — Braşov.
Arestat 22 octombrie 1915, învinuit de spionaj în favoarea românilor. Inchis

- în Braşov, Oradea și Cluj. La 6 decembrie 1916 condamnat la 3 ani închisoare. Grațiat la 23 octombrie 1918.
88. *Ioanichie Neagoe* din Petrovaselo — Timiș.
Închis la Pancevo din 26 iulie 1914, iar din 8 august până în 10 noiembrie 1914 la Arad.
89. *Gheorghe Neagovici* din Întorsura Buzăului — Covasna.
Arestat 25 octombrie 1915, închis la Braşov, Cluj, Oradea și din nou la Cluj, până la 28 octombrie 1918. La 6 decembrie 1916 condamnat la 3 ani temniță grea.
90. *Vasile Necşa* din Apoldu de Sus — Sibiu.
Închis la Odorhei, 10 septembrie 1916—17 noiembrie 1916.
91. *Alexandru Nicolescu senior* din Stînceni — Mureș.
Arestat 11 martie 1917 și închis la Odorhei și Tg. Mureș, apoi cu domiciliu forțat în Uloara, până în 11 martie 1918.
92. *Alexandru Nicolescu junior* din Aluniș — Mureș.
Închis în Tg. Mureș (nu se știe cât timp).
93. *Aurel Nistor* din Arpătac (azi Araci) — Covasna.
Închis 2 luni la Cluj (15 august—15 octombrie 1916), apoi deportat în Landzser, Bük, Kopháza și Ágfalva — Sopron, până la 26 iulie 1918.
94. *Alexandru Ogîrlaci* din Berzovia — Caraș-Severin.
Închis în Timișoara, două săptămîni.
95. *Toma Oprean* din Vurpăr — Sibiu.
Închis 2 săptămîni într-o cazarmă din Sibiu.
96. *Adrian Oțoiu*, catehet în Budapesta.
Închis la Seghedin până în 1918 (nu se știe cât timp).
97. *Teofil Păcurariu* din Nandru Vale — Hunedoara.
Închis la Cluj, 2 octombrie 1916—noiembrie 1918. Condamnat la 12 ani temniță grea; pedeapsa a fost redusă apoi la 5 ani temniță grea; † 1919.
98. *Nicolae Pinciu* din Hosman — Sibiu.
Închis 3 luni la Cluj, apoi deportat în Becicherecul Mare (azi în Iugoslavia). un an și nouă luni.
99. *Octavian Piso* din Silvașu de Sus — Hunedoara.
Închis 3 luni la Seghedin (din 15 septembrie 1916).
100. *Augustin Pop* din Prislop (azi Liviu Rebreanu) — Bistrița-Năsăud.
Închis în Dej, 9 octombrie 1916—20 aprilie 1917.
101. *Augustin Pop* din Ugruțiu — Sălaj.
Închis la Cluj, 27 septembrie 1916—ianuarie 1917; deportat apoi la Veperd — Sopron.
102. *Emil Pop* din Tușin — Mureș.
Arest preventiv la Cluj, 26 septembrie 1916—decembrie 1916.
103. *Ioan Pop* din Măluț — Bistrița-Năsăud.
Închis la Dej, 8 octombrie 1916—4 ianuarie 1917.
104. *Ioan Pop* din Simbăta de Sus — Braşov.
Refugiat în Moldova și Rusia, apoi închis la Cluj, august—octombrie 1918.
105. *Ioan Pop David* din Scorei — Sibiu.
Închis la Tg. Mureș un an și nouă luni; a murit în închisoare în 1918.
106. *Zaharia Pop* de la mănăstirea Prislop — Hunedoara.
Închis la Seghedin, 1917—1918. Mort la scurt timp după eliberare (1919).
107. *Ioan Popa* din Apoldu de Jos — Sibiu.
Închis în Sibiu și Cluj, din 9 decembrie 1917 până la 30 decembrie 1917.
108. *Lazăr Popa* din Șinca Nouă — Braşov.
Condamnat la 8 ani temniță grea pentru „trădare“. La recurs, pedeapsa redusă la 3 ani. A făcut aproape 2 ani închisoare la Cluj, 15 ianuarie 1917—1 octombrie 1918.
109. *Septimiu Popa* din Bologna — Cluj.
Arest preventiv la Cluj, 27 septembrie 1916—15 noiembrie 1916.
110. *Ioan Popița* din Comana de Jos — Braşov.
Închis la Cluj, 1 noiembrie 1917—noiembrie 1918.

111. *Ioan Popovici* din Voivodeni — Arad.
Închis la Seghedin, apoi deportat în Şopron (13 septembrie 1916—13 septembrie 1917).
112. *Iosif Popovici* din Sf. Gheorghe — Covasna.
Închis la Cluj, octombrie 1915—vara anului 1917, deşi la proces — 6 decembrie 1916 — a fost declarat nevinovat.
113. *Petru Popovici*, protopop în Abrud.
Închis 10 zile în Abrud.
114. *Ioan Preda* din Petrila — Hunedoara.
Închis în Oradea, 22 septembrie 1914—22 iulie 1915.
115. *Andrei Radeş* din Berivoii Mici — Braşov.
Refugiat în vechea Românie; închis 3 luni în Craiova, 3 săptămîni în Braşov şi 2 săptămîni în Făgăraş.
116. *Aurel Raica* din Utvin — Timiş.
Închis la Seghedin, în 1916—1918.
117. *Ilarie Reit* din Bran-Poarta — Braşov.
Arestat în august 1916 — închis 8 luni în Braşov; trecut apoi în România, unde s-a înrolat ca preot militar.
118. *Vasile Runcean* din Lăturenii — Alba.
Condamnat la 4 ani închisoare; închis în Seghedin, 19 septembrie 1916—6 noiembrie 1918 († 1922).
119. *Petru Sabău* din Hădărau — Alba.
Închis 2 săptămîni la Cluj, 5—15 octombrie 1916.
120. *Trandafir Scorobeţ* din Roşia — Sibiu (viitorul arhiepiscop Teodor).
Închis în Cluj şi Oradea, 30 august 1916—24 februarie 1917; deportat apoi în Zombor, 24 februarie 1917—24 iunie 1918.
121. *Gheorghe Sinco* din Careii Mari.
Închis la Satu Mare, 15 martie 1917—4 octombrie 1918.
122. *Ioan Sonea* din Reteag — Cluj.
Închis în Dej, 21 octombrie 1916—4 ianuarie 1917. În 1917 deportat în Şopron. În septembrie 1918, arestat din nou la Dej.
123. *Avram Stanca* din Petroşani (71 de ani).
Arestat octombrie 1916; † 24 decembrie 1916.
124. *Gheorghe Suci* din Cojocna — Cluj.
Arest preventiv la Cluj, 2 noiembrie 1916—20 noiembrie 1916.
125. *Vasile Şpan* din Lupşa — Alba.
Închis la Cluj, 5 octombrie 1916—30 martie 1917.
126. *Cornel Ştefan* din Oraviţa.
Închis în Oraviţa, octombrie 1916—iunie 1917, apoi deportat în Şopron 6 luni.
127. *Dumitru Tătulea* din Predeal Bran — Braşov (69 de ani).
Arestat în august 1916; închis 8 luni în Braşov, apoi domiciliu forţat în Măeuş, pînă în noiembrie 1918.
128. *Iosif Tătulea* din Dobîrlău — Covasna.
Internat la Arad, 16 august 1916—6 decembrie 1916.
129. *Ioan Teculescu*, protopop în Alba Iulia.
Închis în Alba Iulia, septembrie 1916—decembrie 1917.
130. *Eremia Ticuşan* din Boroşneu Mic — Covasna.
Refugiat la Buzău. Arestat în decembrie 1916, închis la Tg. Mureş şi Cluj, din 9 ianuarie 1917 pînă la 30 aprilie 1917, apoi deportat în Şopron.
131. *Gheorghe Todoran* din Paroşeni — Hunedoara.
Închis la Cluj, 1 septembrie 1916—octombrie 1918.
132. *Ioan Toma* din Dobolii de Jos — Covasna.
Închis la Braşov şi Cluj, 12 septembrie 1915—31 decembrie 1915. Din nou arestat la 15/28 august 1916 şi închis la Cluj pînă la 10 mai 1918; în continuare, domiciliu forţat la Braşov, pînă în noiembrie 1918.
133. *Dionisie Turcu* din Şoarş — Braşov.
Închis în Sighişoara (nu se ştie cît timp).

134. *Ioan Ursa* din Meteș — Alba.
Închis la Abrud, 1916 (nu se știe cît timp).
135. *Galaction Vasu* din Daia — Sibiu.
Închis la Cluj, din 20 septembrie 1916—martie 1917.
136. *Martin Vernichescu* din Virciorova — Caraș-Severin.
Închis în Vaț și Seghedin, din vara anului 1917 pînă în noiembrie 1918.
137. *Petru Vimian* din Negrilești — Bistrița-Năsăud.
Închis la Dej, 4 noiembrie 1916—4 martie 1917.
138. *Nicolae Vlad* din Șelimbăr — Sibiu (66 ani).
Închis la Cluj (un an) și Aiud, din 7 octombrie 1916 pînă în 4 noiembrie 1918.
Condamnat la 10 ani închisoare ca „trădător de patrie“.
139. *Ilarie Vlad* din Sighet.
Arestat la 20 octombrie 1914 și condamnat la moarte. Grațiat la intervenția episcopului Vasile Hossu al Gherlei pe lângă prim-ministrul Tisza István și ministrul de război.
140. *Sigismund Vladislav* din Paroș — Hunedoara.
Închis 3 luni la Seghedin (septembrie—noiembrie 1916).
141. *Nicolae Zugrav* din Lupeni — Hunedoara.
Arestat în august 1916, domiciliu forțat la Comloșu Mare — Timiș și din nou arestat.

Preoți ardeleni și bănățeni deportați de autoritățile maghiare în Șopron și Zombor în 1916—1918.

1. *Simion Alămorean* din Alămor — Sibiu, împreună cu fiica.
Deportat în Zombor, 12 septembrie 1916—25 februarie 1917.
2. *Silviu Andrica* din Sirbi — Hunedoara.
Deportat 3 luni, apoi preot militar; în 1917 prizonier pe frontul italian, reîn-tors voluntar în 1919.
3. *Petru Armean* din Ohaba de sub Piatră — Hunedoara.
Internat 9 luni într-un lagăr din Budapesta (sau în Nezsider și Șopron).
4. *Gheorghe Babeș* din Sohodol — Brașov.
Deportat 4 octombrie 1916—6/18 decembrie 1918, probabil în Șopron.
5. *Simeon Bartolomei* din Vrâniuț — Caraș-Severin, cu soția.
Deportați 3 luni la Kabold — Șopron și 8 luni în Șopron.
6. *Moise Bărbulescu* din Herneacova — Timiș.
Deportat în Șopron, 29 august 1916—15 aprilie 1917.
7. *Ioan Berghean* din Hăpria — Alba.
Deportat în Șopron, 4 septembrie 1916—23 mai 1917.
8. *Emanuil Beșa* din Zlatna — Alba.
Închis din 1 noiembrie 1916 pînă la 2 ianuarie 1917 în Odorhei, iar din 2 ianuarie 1917 pînă la 1 iulie 1917 a fost deportat în Becicherecu Mare (azi în Iugoslavia); †1919.
9. *Ilie Beu* din Apoldu de Jos — Sibiu.
Deportat în Ruszt, 29 august 1916—16 octombrie 1916; închis la Oradea, 17 octombrie 1916—2 mai 1917; deportat în Șopron, 3 mai 1917—mai 1918.
10. *Simion Blajovan* din Hodoș — Timiș.
Deportat în Reczekéthely — Șopron, 1916—1917 (6 luni).
11. *Ioan Bocdniciu* din Pui — Hunedoara.
Închis în lagărul deținuților sirbi de la Nezsider 5 luni și jumătate († 1919/1920).
12. *Ioan Bogdan* din Totoi — Alba.
Deportat în Borisfalva — Șopron, 2 septembrie 1916—2 martie 1917.
13. *Ioan Bora* din Petros — Hunedoara.
Închis la Cluj (15 august 1916—septembrie 1916), apoi deportat în Nagymárton — Șopron 6 luni, împreună cu soția și copilul.
14. *Iustin Bora* din Bucova — Caraș-Severin (fost Hunedoara).
Deportat probabil la Nezsider și Șopron (nu se știe cît timp).

15. *Vasile Bora* din *Coroești* — *Hunedoara*.
Internat 9 luni într-un lagăr din *Budapesta* (sau în *Nezsider* și *Șopron*).
16. *Ioan Botezan* din *Agirbiciu* — *Sibiu*.
Deportat în *Lakfalva* și *Lakompak*, din 3 septembrie 1916 până în aprilie 1918.
17. *Ioan Branea* din *Aluniș* — *Mureș*.
Deportat la *Fertőmeggyes* — *Șopron*, septembrie 1916—octombrie 1918.
18. *Ilarie Bratu* din *Lancrăm* — *Alba*.
Deportat în *Csáva*, din septembrie 1916 până în iunie 1917.
19. *Vasile Bratu* din *Armeni* — *Sibiu*.
Deportat în *Zombor* (nu se știe cât timp).
20. *Emil Brînda* din *Hisiaș* — j. *Timiș*.
Deportat în j. *Șopron*, 15 august 1916—13 august 1917.
21. *Romul Bucșa* din *Sibiu*.
Deportat în *Turkeroc*, 29 august 1916—1 iunie 1917.
22. *Dumitru Bunea* din *Sadu* — *Sibiu*.
Închis 2 săptămîni la *Cluj* (august 1916), apoi deportat în *Șopron* (o lună) și la *Zombor* (10 luni).
23. *Ioan Bunea* din *Vad* — *Brașov*.
Deportat un an și 8 luni, probabil în *Șopron*.
24. *Andrei Candrea* din *Lupșa-Hădărău* — *Alba*.
Deportat în *Șopron*, 1916—1917.
25. *Petru Cațavei* din *Rodbav* — *Brașov*.
Deportat 1 septembrie 1916—15 martie 1917 în *Repczekóhalom* — *Șopron*.
26. *Petru Căprariu* din *Belinț* — *Timiș*.
Deportat în *Șopron* 7 luni, în 1917.
27. *Nicolae Cârbea* din *Baru Mare* — *Hunedoara*.
Internat 9 luni într-un lagăr din *Budapesta* (sau *Nezsider* și *Șopron*).
28. *Ioachim Cerbiceanu* din *Nucșoara* — *Hunedoara*.
Internat 9 luni într-un lagăr din *Budapesta* (sau *Nezsider* și *Șopron*).
29. *Nicolae Cerbiceanu* din *Sălașu de Sus* — *Hunedoara*.
Internat 9 luni într-un lagăr din *Budapesta* (sau *Nezsider* și *Șopron*).
30. *Gheorghe Cerbu* din *Întorsura Buzăului* — *Covasna*.
Internat la *Nezsider* (28 august 1916—23 decembrie 1916); din nou deportat la *Șopron*, din 7 aprilie 1917 până în mai 1918.
31. *Petru Chețan* din *Densuș* — *Hunedoara*.
Internat probabil în *Nezsider* și *Șopron* (nu se știe cât timp).
32. *Jacob Chifa* din *Soporu de Cîmpie* — *Cluj*.
Deportat în *Ruszt* — *Șopron*, 15 septembrie 1916—15 mai 1917. † primăvara 1918 (soția a murit în toamna anului 1917, au rămas 7 copii orfani).
33. *Iuliu Chifa* din *Hida* — *Sălaj*.
Deportat în *Șopron*, 1916—1917.
34. *Ignatie Chirvai* din *Amați* — *Satu Mare*.
Deportat în *Șopron*, din 20 ianuarie 1917 până în 6 ianuarie 1918.
35. *Ioan Coc* din *Mogoș* — *Alba*.
Închis în *Alba Iulia*, 26 septembrie 1914—16 septembrie 1916, apoi deportat în *Șopron*, septembrie 1916—mai 1918.
36. *David Coman* din *Vama Buzăului* — *Brașov*.
Refugiat la *Buzău* până în februarie 1917; arestat acolo și închis la *Brașov* și *Cluj* din martie 1917—octombrie 1917, apoi deportat în *Șopron*, octombrie 1917—iulie 1918.
37. *Vasile Comes* din *Șerel* — *Hunedoara*.
Internat probabil în *Nezsider* și *Șopron* (nu se știe cât timp).
38. *Petru Conda* din *Păucinești* — *Hunedoara*.
Internat probabil în *Nezsider* și *Șopron* (nu se știe cât timp).
39. *Pompiliu Constantin* din *Felța* (azi *Florești*) — *Sibiu*.
Deportat în comuna *Csáva* — jud. *Șopron*, 1 septembrie 1916—1 iulie 1917, apoi închis în *Brașov* până la 10 aprilie 1918; după această dată domiciliu forțat în *Daneș* — j. *Mureș*.

40. *Atanasie Conceatu* din Deta — Timiș (absolvent de teologie).
Deportat la Șopron, toamna 1916—toamna 1918 (împușcat 4 noiembrie 1918).
41. *Gheorghe Conta* din Cincu Mare — Sibiu.
Deportat în Lakfalva — Șopron din 7 septembrie 1916 pînă la 20 iulie 1917.
42. *Gheorghe Costescu* din Racovița — Timiș.
Închis Timișoara, 3 aprilie 1916—11 iulie 1916, deportat la Veperd, 5 septembrie 1916—27 februarie 1917.
43. *Ilie Courig* din Ilidia — Caraș-Severin.
Deportat la Șopron, 28 august 1916—aprilie 1917.
44. *Filip Crețaru* din Bod — Brașov (80 de ani).
Arestat în 30 august 1916, închis o lună la Cluj, apoi deportat în Landzser, Kaizersdorf și Nagymárton, — Șopron, pînă în 30 iulie 1918.
45. *Teofil Crișan*, vicar în Hațeg — Hunedoara.
Internat în lagărul din Nezsider, apoi deportat în Șopron (nu se știe cît timp).
46. *Iordan Curcubătă* din Budilla — Brașov.
Deportat 4 luni în Törtkonlos, jud. Bichiș.
47. *Teofil Daju* din Fizești — Hunedoara.
Internat 9 luni într-un lagăr din Budapesta (sau Nezsider și Șopron).
48. *Ioan Dan* din Zărnești — Brașov.
Închis în Brașov, apoi deportat în Șopron (nu se știe cît timp). † 9 iunie 1919.
49. *Emil Dancăș* din Rășinari — Sibiu.
Arestat august 1916 — închis 40 de zile la Cluj, apoi deportat la Zombor pînă în 16 iunie 1917 (tatăl, mama și sora închiși la Cluj).
50. *Miron Dascăl* din Cetatea de Baltă — Alba.
Deportat 30 august 1916—28 februarie 1917, în Nagymárton — Șopron.
51. *Dr. Ilie Dăianu* din Cluj.
Închis la Cluj, 8 noiembrie 1916—8 noiembrie 1917 (condamnat un an); deportat apoi în Șopron pînă în noiembrie 1918.
52. *Ioan Dănescu* din Mățești — Hunedoara.
Internat 9 luni într-un lagăr din Budapesta (sau Nezsider și Șopron).
53. *Gheorghe Dănilă* din Bahnea — Mureș.
Deportat în Șopron, 29 august 1916—2 aprilie 1917.
54. *Nicolae Dărăbanț* din Izvin — Timiș.
Deportat în Șopron, 1916—1918.
55. *Dumitru Deac* din Calvasăr — Sibiu.
Deportat în Lakompak — Șopron în septembrie 1916; † 17 iunie 1917 în Lakompak.
56. *Ioan Dima* din Sita Buzăului — Covasna.
Deportat în Șopron, 28 august 1916, pînă la 10 mai 1918.
57. *Toma Doican* din Sebeșu de Jos — Sibiu.
Deportat în Șopron, 28 octombrie 1916—14 iulie 1918.
58. *Aron Domșa* din Șeica Mare — Sibiu.
Deportat în Lakompak — Șopron, septembrie 1916—1918.
59. *Nicolae Dorca* din Loamneș — Sibiu.
Deportat cu soția și copilul, de 10 luni, la Csáva — Șopron, din septembrie 1916 la 1 ianuarie 1918.
60. *Ioan Dordea* din Hașag — Sibiu.
Deportat în Lakompak — Șopron, 1 septembrie 1916—30 iunie 1917.
61. *Dr. Gheorghe Dragomir*, protopop în Biserica-Albă (azi Iugoslavia).
Deportat în Nagymárton — Șopron, 1916—ianuarie 1918; † 1918 în Șopron.
62. *Toma Dragomir* din Porcești (azi Turnu Roșu) — Sibiu.
Închis 6 săptămîni la Cluj, apoi eliberat; deportat în Zombor, 15 septembrie 1916—18 noiembrie 1918.
63. *Ioan Druhora* din Boița — Sibiu.
Deportat în Ruszt, 28 august 1916—decembrie 1916, apoi în Șopron, decembrie 1916—1 mai 1917.
64. *Ioan Fărcaș* din Băiești — Hunedoara.
Internat 9 luni într-un lagăr din Budapesta (sau Nezsider și Șopron).

65. *Ioan Fodorean* din Pătrîngeni (Valea Bulzului) — Alba.
Închis 10 zile în Abrud (noiembrie 1916) apoi în Odorhei, pînă la 20 decembrie 1916; deportat în Szentes pînă la 20 septembrie 1917.
66. *Ioan Filipescu* din Merghindeal — Sibiu.
Deportat în Şopron, 13 septembrie 1916—mai 1917.
67. *Gheorghe Furtună* din Covasna.
Închis în Braşov, 10 octombrie 1915—26 decembrie 1915, apoi deportat în Şopron, 15 august 1916—28 iulie 1918.
68. *Ioan Galiş* din Petrindu — Sălaj.
Deportat 1 septembrie 1916—august 1918, probabil în Şopron.
69. *Atanasie Georgiu* din Strîmba — Sălaj.
Deportat probabil în Şopron (nu se ştie cît timp).
70. *Alexandru Gherman* din Pricaz — Hunedoara.
Deportat în jud. Şopron (nu se ştie cît timp).
71. *Nicolae Gliga* din Rîpa de Sus (Vătava) — Mureş.
Deportat în Fertőmegyes, din 1 septembrie 1916 pînă în octombrie 1918; † februarie 1919.
72. *Alexandru Gligor* din Şard (Şoard) — Mureş.
Arestat 23 martie 1915; condamnat la un an şi jumătate închisoare — făcută la Tg. Mureş; la 29 august 1916 deportat în Fertőmegyes — Şopron pînă în 8 mai 1917.
73. *Dumitru Goia* din Sohodol — Alba.
Deportat în Borisfalva — Şopron, din 2 septembrie 1916 pînă în ianuarie 1917, cînd a fost închis în Alba Iulia, pînă la 8 iulie 1917.
74. *Petru Gora* din Fărăgău — Mureş.
Închis la Cluj (7 septembrie 1916 pînă la 25 octombrie 1916); apoi deportat în Kabold — Şopron, 25 octombrie 1916—15 mai 1918.
75. *Moise Greceanu* din Chichiş — Covasna.
Deportat în Şopron, mai 1917—3 decembrie 1917.
76. *Petru Gruia* din Şeica Mică — Sibiu.
Deportat în Lakompak — Şopron, septembrie 1916—mai 1918.
77. *Ioan Hăprian* din Berghin — Alba.
Deportat în Repczekőhalom — j. Şopron, 1916—1917.
78. *Ioan Hamzea* din Apaşa — Braşov.
Închis la Cluj (29 august—2 septembrie 1916), apoi deportat în Şopron pînă la 16 iulie 1918.
79. *Ioan Hulea* din Buia — Sibiu.
Deportat în Lakompak 1916—1918 († după eliberare).
80. *Cornel Hulpuş* din Alămor — Sibiu.
Deportat în Zombor, 12 septembrie 1916—24 februarie 1917.
81. *Teodor Ionaş* din Chesinţ — Arad.
Deportat în Lok — Şopron, 6 septembrie 1916—14 aprilie 1917.
82. *Ilie Ioanovici* din Şoimuşu Român — Mureş.
Deportat în Nagymárton — Şopron, 1 octombrie 1916—10 mai 1918.
83. *Septimiu Ionaş* din Toteşti — Hunedoara.
Internat probabil în Nezsider şi Şopron (nu se ştie cît timp).
84. *Aurel Iubaş* din Ciula Mare — Hunedoara.
Probabil internat în Nezsider şi Şopron (nu se ştie cît timp).
85. *Laurenţiu Iuga* din Măgulecea — Arad.
Închis în vara anului 1916 la Arad două luni, apoi deportat în Şopron, împreună cu soţia, 27 noiembrie 1916—27 noiembrie 1917.
86. *Gheorghe Ivan* din Boarta — Sibiu.
Deportat în Lakompak — Şopron, septembrie 1916—1918.
87. *Petru Langa* din Şercaia — Braşov.
Deportat în Fúles — Şopron, † acolo la 1 septembrie 1917.
88. *Ioan Lepăduş* din Ohăba Mitnic — Caraş-Severin.
Deportat în Reczekéthy — Şopron, 20 de luni.

89. *Emil Lungoci* din Mihăileni — j. Sibiu.
Deportat în j. Şopron (nu se ştie cât timp).
90. *Alexandru Lupan* din Sînmărtinu de Cîmpie — Mureş.
Deportat în Veperd, 5 septembrie 1916—4 mai 1918.
91. Dr. *Ioan Lupaş*, protopop Sălişte, academician, mai tîrziu profesor la Universitatea din Cluj.
Deportat la Ruszt, 15 august 1916—13 octombrie 1916, apoi cu domiciliu forţat în Budapesta, din 13 octombrie 1916 la 6 aprilie 1917.
92. *Gheorghe Lupşa* din Noul Săsesc — Sibiu.
Deportat în Csáva — Şopron, 28 august 1916—mai 1917.
93. *Ioan Macovei* din Dumbrăviţa — Arad.
Deportat în Ruszt — Şopron, 13 septembrie 1916—15 noiembrie 1916.
94. *Iosif Magda* din Feneş — Alba.
Deportat în Borisfalva — Şopron, 1 septembrie 1916—iunie 1917.
95. *Dimitrie Mandeal* din Porumbacu de Jos — Sibiu.
Deportat în Sércz — Şopron, 4 mai 1917—18 ianuarie 1918.
96. *Ion Maniţiu* din Seleuş — Arad.
Deportat în Kabold — Şopron, împreună cu soţia Maria, 11 septembrie 1916—2 mai 1917.
97. *Nicolae Maniţiu* din Vurpăr — Sibiu (tatăl lui Ion).
Deportat la Kabold — Şopron, împreună cu soţia şi o fiică, din 22 septembrie 1916; eliberat 8 martie 1917, apoi eliberate şi soţia cu fiica.
98. *Eftimie Maniu* din Fintina — Braşov.
Deportat în Nagymárton — Şopron, împreună cu fiica Maria, 12 septembrie 1916—15 iulie 1918.
99. *Emil Marcu* din Ticu — Cluj.
Arest preventiv la Cluj, din septembrie 1916 pînă în ianuarie 1917, apoi deportat în Veperd — Şopron (nu se ştie cât timp).
100. *Nicolae Marcu* din Aiudu de Sus — Alba.
Deportat probabil în j. Şopron (nu se ştie cât timp).
101. *Nicolae Martinovici* din Topolovăţu Mare — Timiş.
Deportat în Csáva — Şopron, 6 septembrie 1916—mai 1918.
102. *Ioan Măran* din Ciclova Română — Caraş-Severin.
Deportat 8 luni în Manesdorf — Şopron.
103. *Nicolae Mărculeţ* din Stenea — Sibiu.
Deportat în Lakompak, septembrie 1916—aprilie 1918.
104. *Ioan Mărginean* din Bogatu — Sibiu.
Deportat în Zombor, 24 septembrie 1916—3 iunie 1917.
105. *Aurel Mărilă* din Silvaşu de Jos — Hunedoara.
Deportat în august 1916 în lagărul sîrbilor de la Nezsider, apoi la Sopronnyek.
106. *Sergiu Medean*, protopop în Sebeş — Alba.
Deportat Ruszt şi Şopron, 29 august 1916—13 martie 1917.
107. *Aron Mihdescu* din Fărcădinu de Sus — Hunedoara.
Internat, probabil în Nezsider şi Şopron (nu se ştie cât timp).
108. *Petre Mihuţa* din Beba — Timiş.
Închis la Seghedin, două luni, în 1907; deportat în Şopron în 1916 (nu se ştie cât timp).
109. *Pavel Mioc* din Vărădia — Caraş-Severin.
Deportat în Veperd, 1916—1917.
110. *Cornel Mircea* din Vrani — Caraş-Severin.
Deportat în Repczekéthely — Şopron, un an şi două luni (1917—1918).
111. *Ioan Mircea* din Augustin — Braşov.
Deportat în Şopron, septembrie 1916—septembrie 1917.
112. *Vasile Moldovan* din Cergău Mic — Alba.
Deportat în Şopron, din august 1916 pînă la sfîrşitul războiului.
113. *Iosif Morariu* din Hosman — Sibiu (78 de ani).
Arestat 29 septembrie 1916, închis 3 săptămîni la Cluj, apoi deportat în Becicherecul Mare (azi în Iugoslavia), pînă la 10 mai 1918.

114. *Ioan Moraru* din Bogatu — Sibiu.
Deportat în Zombor, 24 septembrie 1916—10 mai 1917.
115. *Ștefan Morariu* din Cunța — Alba.
Deportat în Șopron cu soția și fiica, 23 noiembrie 1916—17 aprilie 1917.
116. *Mihai Munteanu* din Federi — Hunedoara.
Internat 9 luni într-un lagăr din Budapesta (sau în Nezsider și Șopron).
117. *Vasile Muntenescu* din Solovăstru — Mureș.
Deportat în Fertőmezőgyes — Șopron, din 3 septembrie 1916—18 mai 1918.
118. *Aurel Mușat* din Ucea de Sus — Brașov.
Arestat la 21 mai 1916 și închis 3 săptămâni în Brașov și Tg. Mureș, din nou închis la Brașov, noiembrie 1916—25 decembrie 1916, apoi deportat în Locsmánd — Șopron, 27 ianuarie 1917—5 iunie 1917.
119. *Ioan Neagoe* din Stremț — Alba.
Deportat în Șopron, septembrie 1916—mai 1918.
120. *Victor Neamțu* din Șoroștin — Sibiu.
Deportat în Ruszt — Șopron, septembrie 1916—mai 1918.
121. *Aurel Negoescu* din Gheorgheni — Harghita.
Deportat în Șopron, 1916—1918.
122. *Ștefan Nicola* din Presaca — Alba.
Arestat 26 octombrie 1916, închis la Abrud și Odorhei timp de o lună; apoi în Becicherecu Mare până la 10 iulie 1917.
123. *George Nicula* din Riu Alb — Hunedoara.
Internat 9 luni într-un lagăr (probabil Nezsider sau Budapesta).
124. *Iacob Niculescu* din Tuștea — Hunedoara.
Internat, probabil în Nezsider, apoi Șopron (nu se știe cit timp).
125. *Aurel Nistor* din Arpătac (azi Araci) — Covasna.
Inchis două luni la Cluj (15 august—15 octombrie 1916), apoi deportat în Landzser, Bük, Kopháza și Ágfalva — Șopron, până la 26 iulie 1918.
126. *Iuliu Nistor* din Tirnăveni — Mureș.
Deportat în Fertőmezőgyes — Șopron, 28 august 1916—1 iulie 1917.
127. *Emilian Novacovici* din Gîrbovăt — Caraș-Severin (student teolog).
Deportat în Șopron, un an și două luni (1916—1917).
128. *Nicolae Novacovici* din Gîrbovăt — Caraș-Severin.
Deportat în Manesdorf — Șopron, din 1 octombrie 1916 până la 17 iunie 1917.
129. *Iosif Ognean* din Săvirșin — Arad.
Deportat în Ruszt — Șopron, 5 septembrie 1916—30 octombrie 1917.
130. *Ioan Oprinca*, student teolog, apoi preot în Reghin.
Deportat în com. Reczeny — Șopron, aproape un an.
131. *Vincentiu Pandrea* din Aruncuta — Cluj.
Deportat în Ruszt, din 8 septembrie 1916 până la 10 iunie 1917.
132. *Valer Paveloni* din Băuțaru de Jos — Caraș-Severin (fost Hunedoara).
Deportat, probabil în Nezsider și Șopron (nu se știe cit timp).
133. *Ioan Pepenariu* din Bărbăteni de Sus — Hunedoara.
Deportat în Sopronnyek — Șopron din 15 august 1916, un an și șase luni.
134. *Octavian Petra* din Ibănești — Mureș.
Deportat în Fertőmezőgyes și Fertőrákos — Șopron, de la 1 septembrie 1916 până la 1 octombrie 1918; † 15 noiembrie 1918 (34 ani).
135. *Emil Petran* din Almașu — Sălaj.
Deportat în Veperd — Șopron, 9 septembrie 1916—20 iulie 1918.
136. *Nicolae Pinciu* din Hosman — Sibiu.
Inchis 3 luni la Cluj, apoi deportat în Becicherecul Mare, un an și nouă luni.
137. *Patriciu Pinte* din Cața — Brașov.
Deportat în Șopron, 27 august 1916—15 iulie 1918.
138. *Ilie Piso* din Tălmăcel — Sibiu.
Deportat în Șopron, 29 august 1916—10 octombrie 1917.
139. *Alexandru Pop* din Căptălan — Alba.
Arest preventiv la Cluj, 27 septembrie 1916—15 noiembrie 1916. Deportat apoi în Veperd — j. Șopron (nu se știe cit timp).

140. *Augustin Pop* din Ugruțiu — Sălaj.
Închis la Cluj, 27 septembrie 1916—ianuarie 1917; deportat apoi la Veperd — Şopron (nu se ştie cît timp).
141. *Aurel Pop* din Lepindea — Alba.
Deportat, probabil în Şopron (nu se ştie cît timp).
142. *Cornel Pop* din Părău — Braşov.
Deportat în Şopron, septembrie 1916—mai 1917.
143. *Ioan Pop* din Daia Română — Alba.
Deportat în Borisfalva, 6 luni, 1916—1917.
144. *Ioan Pop* din Morlaca — Cluj.
Deportat în Veperd — Şopron, un an și două luni, din septembrie 1916.
145. *Ioan Pop* din Visuia — Bistrița-Năsăud.
Deportat probabil în Şopron (nu se ştie cît timp).
146. *Nicolae Pop* din Ormindea — Hunedoara.
Deportat în Lakompak sau Sopronnyek — 9 septembrie 1916—10 februarie 1917.
147. *Valer Pop* din Mănăstur — Cluj.
Deportat în Veperd — Şopron, 8 septembrie 1916—mai 1918.
148. *Ariton Popa* din Reghin — Mureș.
Deportat în Fertőrákos — Şopron, 6 septembrie 1916—12 iunie 1917.
149. *Ioan Popa* din Bucerdea Vinoasă — Alba.
Deportat în Borisfalva, 3 septembrie 1916—3 martie 1917.
150. *Isaia Popa* din Ocna Sibiului — Sibiu.
Cu toată familia, inițial închiși în Cluj, apoi deportați în Zombor, 5 septembrie 1916—iunie 1917.
151. *Nicolae Popa* din Porcurea (azi Vălișoara) — Hunedoara.
Deportat în Şopron, toamna anului 1916—toamna Ianului 1917.
152. *Silviu Popa* din Cîrnești — Hunedoara.
Deportat, probabil în Nezsider, apoi în j. Şopron (nu se ştie cît timp).
153. *Sofron Popa* din Geagiu de Sus — Alba.
Deportat în Şopron, 13 luni, 1916—1917.
154. *Ioan Popeneciu* din Crăciunelu de Jos — Alba.
Deportat în Ruszt, septembrie 1916—mai 1918.
135. Dr. *Cornel Popescu*, protopop în Hațeg — Hunedoara.
Deportat în Nezsider și Şopron (nu se ştie cît timp).
156. *Aurel Popovici* din Potoc — Caraș-Severin.
Deportat în j. Şopron (nu se ştie cît timp).
157. *Ioan Popovici* din Reșița — Caraș-Severin.
Deportat la Repczekéthely, 5 septembrie 1916—mai 1917.
158. *Pompiliu Popovici* din Chitid — Hunedoara.
Deportat, 28 august 1916—iulie 1917, probabil în Şopron.
159. *Valeriu Popovici* din Sibiel — Sibiu.
Deportat în Ruszt — Şopron, 28 august 1916—3 mai 1918.
160. *Ioan Prișcu* din Braşov cu soția și două fiice.
Deportat în Nagymárton — Şopron, 15 august—1 ianuarie 1918.
161. *Isidor Raica* din Şalcău — Sibiu.
Deportat în Şopron, 2 septembrie 1916—martie 1917.
162. *Nicolae Rădoiu* din Ozun — Covasna.
Deportat în Şopron, 1916—1918.
163. *Ioan Răduleț* din Seliștat — Braşov.
Deportat în Becicherecu Mare, 25 septembrie 1916—24 octombrie 1917.
164. *Ioan Roman* din Tălmăcel — Sibiu.
Deportat în Şopron, 29 august 1916—10 octombrie 1917.
165. *Ioan Romanșan* din Gîrbou — Cluj.
Deportat, probabil în Şopron (nu se ştie cît timp).
166. *Nicolae Rusu* din Veseud — Sibiu.
Deportat în Lakompak, 3 septembrie 1916—1918.
167. *Ștefan Rusu* din Tg. Mureș.
Deportat în Nagymárton — Şopron, 9 septembrie 1916 pînă în aprilie 1917, apoi domiciliu forțat în Uioara, pînă la 28 iulie 1918.

168. *Vasile Saftu*, protopop în Braşov.
Deportat în Nagymárton — Şopron, 15 august 1916—7 iulie 1918 (împreună cu doi copii).
169. *Dănilă Sasu* din Homorod — Braşov.
Deportat în Şopron, august 1916—sfârşitul anului 1917.
170. *Onoriu Sasu* din Daneş — Mureş.
Deportat în Csáva — Şopron, 5 septembrie 1916—iunie 1917.
171. *Teodor Sasu* din Fărău — Alba.
Deportat în Csáva — Şopron, 2 septembrie 1916—6 mai 1918.
172. *Isidor Saturn* din Merişor — Hunedoara.
Deportat în Nagymárton — Şopron, 29 august 1916—15 martie 1917.
173. *Trandafir Scorobeş* din Roşia — Sibiu (viitorul arhiereu Teodor).
Închis în Cluj şi Oradea, 30 august 1916—24 februarie 1917; deportat în Zombor, 24 februarie 1917—24 iunie 1918.
174. *Silviu Simonetti* din Peşteana — Hunedoara.
Deportat, probabil în Nezsider, apoi în Şopron (nu se ştie cât timp).
175. *Ioan Slăvescu* din Mohu — Sibiu.
Deportat în Şopron, 19 septembrie—8 noiembrie 1916.
176. *Ioan Simu* din Sebeş — Alba.
Deportat în Ruszt şi Şopron, 28 august 1916—15 martie 1917.
177. *Vasile Smigelschi* din Sîncel — Alba.
Deportat în Nagymárton — Şopron, 3 septembrie 1916—5 mai 1918.
178. *Ioan Sonea* din Reteag — Cluj.
Închis în Dej, 2 octombrie 1916—4 ianuarie 1917; în 1917 deportat în Şopron.
În septembrie 1918, arestat din nou la Dej.
179. *Vasile Spătariu* din Armeni — Sibiu.
Deportat în Zombor, 5 septembrie 1916—20 iunie 1917.
180. *Gheorghe Spineanu* din Răvăşel — Sibiu.
Deportat în Şopron, din 2 septembrie 1916—martie 1917.
181. *Dr. Sebastian Stanca* din Sebeş — Alba (ulterior consilier eparhial la Cluj).
Deportat în Ruszt şi Şopron, 16 august 1916—17 februarie 1917.
182. *Toma Stanciu* din Agribiciu — Sibiu.
Deportat în Lakompak apoi în Lakfalva, 1 septembrie 1916—4 mai 1918.
183. *Dr. Nicolae Stinghe* din Braşov.
Deportat cu soţia şi cei 2 copii (unul de doi ani şi altul de 6 săptămâni) la Nagymárton — Şopron, 15 august 1916—10 mai 1918.
184. *Vasile Stoicanea* din Şercaia — Braşov.
Deportat în Repczekóhalom — Şopron (nu se ştie cât timp).
185. *Candiu Suciu* din Măgina — Alba.
Deportat în Csáva — Şopron, 1 septembrie 1916—26 iunie 1917.
186. *Grigorie Suciu* din Laslea — Mureş.
Deportat în Csáva — Şopron, septembrie 1916—martie 1917, apoi cu domiciliu forţat în comună, pînă în noiembrie 1918.
187. *Ioan Suciu* din Galaţi — Hunedoara.
Internat 9 luni într-un lagăr din Budapesta (sau Nezsider — Şopron).
188. *Ioan Susman* din Silvaşu de Jos — Hunedoara.
Deportat în Nezsider — Şopron, în lagărul de prizonieri; după 17 zile într-un sat din judeţ.
189. *Isidor Şandor* din Valea Gâlzii — Alba.
Deportat în Şopron, 1 septembrie 1916—1 aprilie 1917.
190. *Victor Şandru* din Lupeni — Hunedoara.
Arestat 15 august 1916, internat în lagărul din Nezsider, 4 luni; alte 5 luni într-un sat din jud. Şopron; apoi domiciliu forţat în com. Forău — Bihor, pînă în iulie 1918.
191. *Ioan Şara* din Vinţu de Jos — Alba.
Deportat în Borisfalva — Şopron, 16 august 1916—15 martie 1917.
192. *Gheorghe Şerban* din Şmig — Sibiu (văduv cu 10 copii).
Deportat în Şopron (nu se ştie cât timp).

193. *Ilie Șerban* din Gîrbova — Timiș.
Deportat în Șopron, 1 septembrie 1916—26 octombrie 1916.
194. *Iosif Șerban* din Galtiu — Alba.
Deportat, probabil în Șopron (nu se știe cît timp).
195. *Mihail Șoproni* din Hătăgel — Hunedoara.
Deportat, probabil în Nezsider, apoi în Șopron (nu se știe cît timp).
196. *Cornel Ștefan* din Oravița — Caraș-Severin.
Închis în Oravița, octombrie 1916—iunie 1917, apoi deportat în Șopron 6 luni.
197. *Ioan Tăslăuan* din Bilbor — Harghita.
Închis în Tg. Mureș (august 1916), apoi deportat în Fertőmeggyes — Șopron, pînă la 25 mai 1918, împreună cu fiul său Cornel.
198. *Vasile Tătar* din Cetatea de Baltă, student teolog la Blaj, apoi preot.
Deportat în Nagymárton, 30 august 1916—28 februarie 1917.
199. *Vasile Teotelean* din Panic — Sălaj.
Deportat în Veperd din 18 septembrie 1916 și Csorna, din 25 octombrie 1917 pînă la 10 iunie 1918.
200. *Iacob Terchilă* din Coșșa Mică — Sibiu.
Deportat în Șopron, peste un an.
201. *Eremia Ticușan* din Boroșneu Mic — Covasna.
Refugiat la Buzău. Arestat în decembrie 1916, închis la Tg. Mureș și Cluj, din 9 ianuarie 1917—30 aprilie 1917; apoi deportat în Șopron (nu se știe cît timp).
202. *Constantin Tisu* din Peștera — Hunedoara.
Arestat 29 septembrie 1916 și închis o lună în Cluj, apoi deportat în Kabold — Șopron, de la 16 noiembrie 1916 pînă în 30 aprilie 1917.
203. *Teodor Toader* din Mărișel — Cluj.
Deportat în Veperd și Csorna — Șopron (nu se știe cît timp).
204. *Gheorghe Tocitu* din Călăcea — Timiș.
Deportat în Șopron, 11 aprilie 1916—10 aprilie 1917.
205. *Mihai Todea* din Idicel-Pădure — Mureș.
Deportat în Fertőrákos — Șopron, 5 septembrie 1916—12 iunie 1917.
206. *Emil Todoran* din Șerel — Hunedoara.
Internat 9 luni într-un lagăr din Budapesta (sau Nezsider și Șopron).
207. *Ioan Todoran* din Sinbenedic — Alba.
Deportat în Șopron, 15 august 1916—1 mai 1918.
208. *Nicolae Todoran* din Cetatea de Baltă — Alba.
Deportat în Nagymárton — Șopron, 30 august 1916—28 februarie 1917.
209. *Petru Todoran* din Curechiu — Hunedoara.
Deportat în Sopronnyek — Șopron, 12 septembrie 1916—12 octombrie 1917.
210. *Vasile Totelean* din Păniceni — Cluj.
Deportat în Șopron, 2 ani și 6 luni.
211. *Iuliu Truția* din Ciucea — Cluj.
Deportat în Veperd — Șopron, din 11/12 septembrie 1916 (nu se știe cît timp).
212. *Liviu Varvoni* din Peștenița — Hunedoara.
Deportat, probabil în Nezsider, apoi la Șopron (nu se știe cît timp).
213. *Ioan Vătdășianu* din Archita — Mureș.
Închis la Cluj (26 septembrie—30 octombrie 1916), apoi deportat în Șopron, 30 octombrie 1916—1 august 1917.
214. *Romul Vățian* din Ghioroc — Arad.
Deportat în Fertőmeggyes — Șopron, 9 septembrie 1916—9 martie 1917.
215. *Alexandru Vidrighinescu* din Ocna Sibiului — Sibiu.
Deportat în Zombor, 5 septembrie 1916—iunie 1917.
216. *Ioan Vlad* din Mihăileni — Sibiu.
Deportat, probabil în Șopron (nu se știe cît timp).
217. *Emil Vladislav* din Sălașu de Sus — Hunedoara.
Internat 9 luni într-un lagăr din Budapesta (sau în Nezsider și Șopron).
218. *Nicolae Vulpe* din Jadani (azi Cornești) — Timiș.
Deportat în Șopron, septembrie 1916—mai 1917.

Preoți ardeleni și bănățeni morți în închisori și deportare, 1916—1918.

1. *Alexandru Atnagea* din Vrani — Caraș-Severin.
† în închisoarea din Deva, 31 octombrie 1917 (30 ani).
2. *Ioșif Cațavei* din Lisa — Făgăraș.
† în închisoarea din Cluj, 14 ianuarie 1918.
3. *Dumitru Deac* din Calvasár — Sibiu.
† în deportare, la Fúles — Şopron, 1 septembrie 1917.
4. Prot. Dr. *Gheorghe Dragomir* din Biserica Albă (azi în Iugoslavia).
† în Şopron, 8 ianuarie 1918.
5. *Petru Langa* din Şercaia — Braşov.
† în deportare, la Fúles — Şopron, 1 septembrie 1917.
6. *Nicolae Munteanu* din Lisa — Făgăraș.
† în închisoarea din Cluj, 17 martie 1917 (7 copii orfani).
7. *Ioan Pop David* din Scorei — Sibiu.
† în închisoarea din Tg. Mureş în 1918.
8. *Gheorghe Moldovan* din Bezidu Nou — Mureş.
Arestat în toamna anului 1916 și dus spre Odorhei; nu s-a mai aflat nimic despre el.
9. *Ioan Muntean* din Uricani — Hunedoara.
Arestat de armata ungară în august/septembrie 1916; nu s-a mai aflat nimic despre el.
10. Absolventul de teologie *Octavian Birsan* din Corbi — Făgăraș.
Împuşcat în toamna anului 1916 împreună cu câțiva țărani din sat.

Preoți morți în timpul refugului.

1. *Dumitru Manoie* din Tirlungeni — Braşov.
† în Moldova în 1918 (5 copii orfani).
2. *Ioan Străvoiu* din Zărnești — Braşov.
† 14 aprilie 1917 în Birlad.
3. *Gheorghe Tișca* din Moeciu de Sus — Braşov.
† în Moldova, în 1917.

Preoți uciși în perioada de destrămare a imperiului austro-ungar.

1. *Ioan Opriş* din Cristiş (azi cartierul Oprişani din Turda).
Împuşcat de jandarmi la 20 octombrie 1918, pe cînd încerca să înființeze Sfa-tul național român.
2. *Atanasie Conceatu* din Deta -- Timiş (absolvent de teologie).
Străpuns cu baionetele și împuşcat împreună cu alți români și sirbi la 4 no-iembrie 1918.
3. *Mihai Dănilă* din Dijlr — Bihor.
Schingiuit și apoi împuşcat în 14 februarie 1919.
- 4.—5. *Cornel Leucuța* (30 de ani) și *Cornel Popescu* (33 ani), ambii din Şimand — Arad.
Schingiuiți și apoi uciși la 9 aprilie 1919 în Socodor — Arad (săptămîna Pati-milor).
6. *Isidor Silaghi* din Bicău — Satu Mare.
Schingiuit și apoi ucis la 15 februarie 1919 (40 de ani).
7. *Augustin Tirziu* din Chereuş — Arad.
Arestat în ziua de Paști 1919, dus la Budapesta, unde a fost ucis.
8. *Corneliu Gavriș* din Boinești — Satu Mare.
Decedat în urma suferințelor, primăvara an. 1919.
9. *Ioan Vasile Filip*, absolvent de teologie, învățător confesional.
Împuşcat în Marghita în 1919.

Condamnați la moarte și salvați de trupele române sau de credincioși.

1. *Nicolae Frateș* din Teliu — Brașov.
  2. *Dumitru Popa* din Comlăuș — Arad.
  3. *Ioan Pușcariu* din Apateu — Satu Mare.
  4. *Gheorghe Rocsin* din Tinca — Bihor.
  5. *Ioan Silaghi* din Valea Vinului — Satu Mare.
  6. *Ioan Vlddescu* din Sacoșu Mare — Timiș.
- Zeci de alți preoți arestați sau fugiți din parohii.

Preoți ardeleni morți la scurt timp după eliberare, în urma suferințelor indurate în închisori sau în deportare.

1. Prot. *Ioan Bercan* din Rupea — Brașov.
† 1914, în urma schingiuirilor din închisoarea din Brașov.
2. *Coman Baca* din Poplaca — Sibiu.
† 1919.
3. *Emanuil Beșa* din Zlatna — Alba.
† 7 februarie 1919.
4. *Ioan Bocănicu* din Pui — Hunedoara.
† 1919/1920.
5. *George Boeriu* din Telechi-Recea — Brașov.
† 29 noiembrie 1917.
6. *Iacob Chița* din Soporu de Cîmpie — Cluj.
† primăvara an. 1918 (soția a murit în 1917, 7 copii orfani).
7. *Ioan Coman* din Sita Buzăului — Covasna.
† 6 noiembrie 1918 (47 ani).
8. *Ioan Dan* din Zărnești — Brașov.
† 9 iunie 1919.
9. *Gheorghe Dogaru* din Mărcuș — Covasna.
† iarna an. 1920/21.
10. *Mihail Ganea* din Veneția de Jos — Brașov.
† 2 decembrie 1918 (48 ani).
11. *Ioan Gavrilesco* din Țințari (Dumbrăvița) — Brașov.
† 1921 (7 copii).
12. *Nicolae Gliga* din Rîpa de Sus (Vătava) — Mureș.
† februarie 1919.
13. *Ioan Hulea* din Buia — Sibiu.
† 1918.
14. *Pavel Monea* din Streza-Cîrțișoara — Brașov.
† 1920.
15. *Constantin Nicolae* din Hălchiu — Brașov.
† 12 februarie 1918.
16. *Teofil Păcurariu* din Nandru Vale — Hunedoara.
† 26 septembrie 1919.
17. *Octavian Petra* din Ibănești — Mureș.
† 15 noiembrie 1918 (34 ani).
18. *Zaharia Pop* de la mănăstirea Prislop — Hunedoara
† 1919.
19. *Auram Stanca* din Petroșani — Hunedoara.
† 24 decembrie 1916.

Alienați mintal din cauza schingiuirilor.

1. *Ioan Bercan* din Rupea — Brașov.
2. *Toma Frateș* din Baciu — Brașov.
3. Soția preotului *Ioan Hulea* din Buia (7 copii) — în 1937 mai era în Spitalul de boli nervoase din Sibiu.

Preotese și fiice de preoți închise sau deportate.

1. *Eugenia Alămorean*, fiica preotului din Alămor — Sibiu.
Deportată cu tatăl ei în Zombor, 12 septembrie 1916—25 februarie 1917.
2. Soția preotului *Simeon Bartolomei* din Vrâniuț — Caraș-Severin.
Deportată cu soțul ei, 3 luni la Kabold și 8 luni la Șopron.
3. Soția preotului *Ioan Bora* din Petros — Hunedoara.
Deportată cu soțul ei și un fiu în Nagymárton — Șopron, 6 luni.
4. Soția preotului *Nicolae Dorca* din Loamneș — Sibiu.
Arestată și condamnată la 6 luni închisoare în 1914 (grațiată); arestată din nou cu soțul ei și cu un copil de 10 luni și deportați la Csáva — Șopron, din 1 septembrie 1916—1 ianuarie 1918.
5. *Aurelia Goga* din Rășinari (mama poetului).
Deportată în Ruszt, 15 august 1916—10 mai 1918.
6. *Elisabeta Iuga* din Măgulicea — Arad.
Deportată cu soțul ei în Șopron, 10 luni, 1916—1917.
7. *Susana Manițiu*, soția preotului din Vurpăr — Sibiu.
Deportată cu soțul și o fiică (tot Susana) în Kabold, 12 octombrie 1916—16 martie 1917.
8. *Maria Manițiu*, soția preotului din Seleuș — Arad.
Deportată în Kabold cu soțul ei, din 11 septembrie 1916— 2 mai 1917 (nora celei de la 7).
9. *Maria Maniu*, fiica preotului din Fintina — Brașov.
Deportată cu tatăl ei în Nagymárton — Șopron, 12 septembrie 1916—15 iulie 1918.
10. *Maria Micu*, soția preotului din Feldioara — Brașov.
Condamnată la 2 ani și 2 luni închisoare; pedeapsa executată parțial la Brașov (2 luni și jumătate), apoi la Cluj, 3 iunie 1917—martie 1918.
11. *Virginia Morariu*, soția preotului din Cunța — Alba, deportată cu soțul ei și cu fiica Felicia — 12 ani — în Șopron, 24 decembrie 1916—17 aprilie 1917.
12. *Maria Morușca*, soția preotului din Șeica Mare — Sibiu (sora mitropolitului Nicolae Bălan) deportată în Ruszt și Șopron, 15 august 1916—10 mai 1917.
13. *Ana Popa*, soția preotului din Ocna Sibiului.
Deportată cu soțul și copiii în Zombor, 5 septembrie 1916—1 iunie 1917.
14. *Ana Popa*, soția preotului din Lisa — Brașov.
Închisă la Cluj, 26 decembrie 1916—26 iulie 1917.
15. Soția preotului *Ioan Prișcu* din Brașov.
Deportată cu soțul și două fiice în Nagymárton — Șopron, 15 august 1916—1 ianuarie 1918.
16. *Eugen și Hortensia Saftu*, copiii protopopului Dr. Vasile Saftu din Brașov.
Deportați cu tatăl lor în Nagymárton (15 august 1916—7 iulie 1918).
17. *Octavia Stinghe*, soția preotului Nicolae Stinghe din Brașov.
Deportată cu soțul ei și doi copii — 2 ani și altul 6 săptămâni — în Nagymárton — Șopron, 15 august 1916—10 mai 1918.

Preoți ardeleni și bănățeni refugiați în timpul războiului din 1916—1918.

1. *Ioan Agîrbiceanu* din Orlat — Sibiu.
Refugiat cu soția și 4 copii în România, în septembrie 1916, apoi în Moldova și Ucraina. Înrolat în corpul voluntarilor ardeleni.
2. *Nicolae Aron* din Galați — Făgăraș.
Refugiat cu armata română din septembrie 1916 pînă în decembrie 1918.
3. *Ioan Balca* din Peștera — Brașov.
Refugiat în Moldova, 15 septembrie 1916—14 aprilie 1919.
4. *Dumitru Bărbat* din Șercăița — Brașov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—noiembrie 1918.

5. *Nicolae Berglăzan* din Porumbacu de Sus — Sibiu.
Refugiat probabil în Moldova.
6. *Ilaric Boeru* din Grid — Braşov.
Refugiat în Moldova și Rusia, septembrie 1916—decembrie 1918.
7. *Nicolae Boeru* din Breaza — Braşov.
Refugiat în Moldova și Rusia, septembrie 1916—noiembrie 1918.
8. *Valeriu Bonea* din Fofeldea — Sibiu.
Refugiat în Moldova și Ucraina, 25 august 1916—10 decembrie 1918.
9. *Pavel Borzea* din Viştea de Jos — Braşov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1918—decembrie 1918.
10. *Ioan Broşu* din Dirste — Braşov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—martie 1918.
11. *Ioan Brotea* din Mateiaş — Braşov.
Refugiat în Moldova și Basarabia, septembrie 1916—noiembrie 1918.
12. *Eremia Bucşa* din Roadeş — Braşov.
Refugiat în Moldova și Rusia, septembrie 1916—decembrie 1918.
13. *Ioan Budu* din Şirnea — Braşov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—februarie 1919.
14. *Ioan Căndea*, protopop din Avrig — Sibiu.
Refugiat în Oltenia, Moldova și Rusia, 15 septembrie 1916—22 noiembrie 1918.
15. *David Chiujdea* din Şinca Nouă — Braşov.
Condamnat la moarte; a fugit la Roman, împreună cu soția, iar de acolo în Ucraina, pînă la sfîrşitul războiului.
16. *Ioan Ciora* din Zagon — Covasna.
Refugiat în Moldova și Rusia, octombrie 1916—decembrie 1918.
17. *Nicolae Clonţa* din Beclean — Braşov.
Refugiat în Moldova, iar de aici în America de Nord, septembrie 1916—1919.
18. *Ilaric Cocan* din Mindra — Braşov.
Refugiat în Moldova și Rusia, septembrie 1916—decembrie 1918.
19. *Daniil Cojocaru* din Teliu — Braşov.
Refugiat la Bîrlad, septembrie 1916—septembrie 1918.
20. *Iosif Comănescu* din Codlea — Braşov.
Refugiat în Moldova, 14 septembrie 1916—1918; înrolat ca preot militar în armata română.
21. *Ioan Conora* din Boholţ — Braşov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—februarie 1919.
22. *Valeriu Crişan* din Mărgineni — Braşov.
Refugiat la Huşi, Iaşi și Kerson. Reîntors la Ruginoasa în martie 1918, iar acasă în decembrie 1918.
23. *Dionisie David* din Scorei — Sibiu.
Refugiat probabil în Moldova.
24. *Timotei David* din Scorei — Sibiu.
Refugiat în Moldova, 15 august 1916—20 ianuarie 1919.
25. *Petru Debu* din Toderiţa — Braşov.
Refugiat în Moldova și Rusia, septembrie 1916—decembrie 1918.
26. *Ioan Doican* din Sebeşu de Jos — Sibiu.
Refugiat în Oltenia și Moldova, august 1916—31 decembrie 1918.
27. *Ioan Dragolea* din Vulcan — Braşov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—decembrie 1918.
28. *Trandafir Dragomir* din Arpaşu de Sus — Sibiu.
Refugiat în Oltenia, Moldova și Rusia, 20 august 1916—28 noiembrie 1918.
29. *Gheorghe Enescu* din Moeciu de Jos — Braşov.
Refugiat în Moldova, Basarabia și Ucraina, 15 august 1916—20 noiembrie 1918.
30. *Isaia Enescu* din Cheia — Braşov.
Refugiat în Moldova și Basarabia, 24 septembrie 1916—21 mai 1919.

31. *Solomon Făgărășanu* din Drăguș — Brașov.
Refugiat în Oltenia și Moldova, 1 noiembrie 1916—10 decembrie 1918.
32. *Valeriu Florian* din Racovița — Sibiu.
Refugiat în Moldova, apoi în Rusia; președinte al Comisiei VII pentru recrutarea de voluntari români.
33. *Ioan Fulicea* din Șinca Veche — Brașov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—decembrie 1918.
34. *Andrei Gâlea* din Turnu Roșu (Porcești) — Sibiu.
Refugiat în Moldova. Înrolat ca preot militar în armata română.
35. *Ioan Giurca* din Colun — Sibiu.
Refugiat în Oltenia și Moldova, 27 august 1916—10 ianuarie 1919.
36. *Nicolae Giurca* din Colun — Brașov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—21 noiembrie 1918.
37. *Toma Giurgiu* din Purcăreni — Brașov.
Refugiat în Buzău, 24 septembrie 1916—octombrie 1918.
38. *Aron Gogonea* din Poiana Mărului — Brașov.
Refugiat în Moldova și Ucraina, septembrie 1916—1918.
39. *Constantin Grama* din Riușor — Brașov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—ianuarie 1919.
40. *Ioan Hamzea* din Zărnești — Brașov.
Refugiat în Tecuci, 6 octombrie 1916—20 decembrie 1918.
41. *Teofil Ioanovici* din Livezeni — Hunedoara.
Retras în septembrie 1916 cu armata română; preot în eparhia Huși — în 1917, în Ucraina — apoi în Moldova, reintors la parohie în aprilie 1919.
42. *Valeriu Judele* din Mărgineni — Brașov.
Refugiat în Moldova — Rusia, septembrie 1916—mai 1919.
43. *Petru Leucă* din Satulung — Brașov.
Refugiat în Moldova, Basarabia și Rusia, septembrie 1916—mai 1919.
44. *Valeriu Literat* din Luța — Brașov.
Refugiat în Muntenia și Moldova, septembrie 1916—1919.
45. *Vasile Lucăciu* din Șișești — Baia Mare.
Trecut în România în 1914. În 1917 îndeplinește o misiune în America, iar în 1918 în Anglia, Franța și Italia.
46. *Dumitru Manole* din Tirlungeni — Brașov.
Retras în Moldova, unde a murit în 1918 — au rămas soția și copiii.
47. *Ioan Manta sen.* din Gura Riului — Sibiu.
Refugiat în Moldova.
48. *Ioan Manta jun.* din Gura Riului — Sibiu.
Refugiat în Moldova.
49. *Ioan Marin* din Riu Sadului — Sibiu.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—decembrie 1918.
50. *Ioan Matei* din Sebeșu de Sus — Sibiu.
Refugiat în Oltenia, Moldova și Rusia, 20 august 1916—10 ianuarie 1919.
51. *Traian Maxim* din Avrig — Sibiu.
Refugiat în Oltenia, Moldova și Rusia, 15 septembrie 1916—15 ianuarie 1919.
52. *Vasile Mereș* din Brașov-Cetate.
Refugiat la Iași, 25 septembrie 1916—5 decembrie 1918.
53. *Moise Micu* din Poiana Mărului — Brașov.
Refugiat la Roman și în Ucraina; în 1918 la Ruginoasa; — preot în Șerbești — Roman și Galbeni — Tecuci, până în martie 1919.
54. *Pavel Monea* din Streza-Cirțișoara — Brașov.
Refugiat în Muntenia, arestat de bulgari. Reintors acasă, a murit aproape cement în 1920.

55. *Ioan Moșoiu* din Șimon — Brașov.
Refugiat în Moldova și Rusia, 20 septembrie 1916—10 ianuarie 1919.
56. *Iuliu Musta* din Glimboca — Caraș-Severin.
Refugiat în vechea Românie.
57. *Ioan Nan* din Rîșnov — Brașov.
Refugiat în Moldova, octombrie 1916—8 decembrie 1918. Înrolat preot militar în armata română.
58. *Matei Nicoară* din Rucăr — Brașov.
Refugiat în Moldova și Rusia, 2 septembrie 1916—4 decembrie 1918.
59. *Aurel Oancea* din Baci — Brașov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—noiembrie 1918.
60. *Ioan Oțoiu*, preot și profesor la Institutul teologic-pedagogic din Sibiu.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—decembrie 1918.
61. *Ioan Pascu* din Turcheș — Brașov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—decembrie 1918.
62. *Gavril Paștea* din Sărata — Sibiu.
Refugiat în Oltenia, Moldova și Rusia, septembrie 1916—decembrie 1918.
63. *Traian Păcald* din Galați — Brașov.
Refugiat în Muntenia și Moldova, septembrie 1916—decembrie 1919.
64. *Ilarie Plotogea* din Tohanu Nou — Brașov.
Refugiat în România; reîntors și închis o lună la Cluj.
65. *Victor Plotogea* din Tohanu Nou — Brașov.
Refugiat în Moldova și Rusia, 4 octombrie 1916—15 martie 1919.
66. *Ioan Pop* din Sîmbăta de Sus — Brașov.
Refugiat în Moldova și Rusia, 1916—august 1918. Închis la Cluj, august 1918—octombrie 1918.
67. *Vincentiu Pop* din Sîmbăta de Sus — Brașov.
Refugiat în Moldova și Rusia, septembrie 1916—august 1917.
68. *Alexandru Popa* din Lisa — Brașov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—sfârșitul anului 1918.
69. *Iacob Popa*, vicar în Făgăraș.
Refugiat în Moldova și Rusia, 1916—1918.
70. *Ioan Popa* din Arpașu de Sus — Brașov.
Refugiat în Oltenia și Moldova, 20 august 1916—15 ianuarie 1919
71. *Victor Popea* din Satulung — Brașov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—decembrie 1918.
72. *Zenovie Popovici* din Satulung — Brașov.
Refugiat în Moldova, 23 septembrie 1916—10 decembrie 1918. Înrolat preot militar în armata română.
73. *Constantin Prie* din Săcădate — Sibiu.
Refugiat în Oltenia, Moldova, Rusia, 10 septembrie 1916—20 ianuarie 1919.
74. *Constantin Proca* din Rîșnov — Brașov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—decembrie 1918 (+).
75. *Dumitru Purece* din Hurez — Brașov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—decembrie 1918.
76. *Victor Pușcariu* din Sohodol — Brașov.
Refugiat în București, Moldova, Ucraina, 10 septembrie 1916—6 decembrie 1918.
77. *Miron Radu* din Cincu Mare — Sibiu.
Refugiat în Moldova 1916—1919, cu soția și 3 copii — judecat în lipsă și condamnat la moarte de Tribunalul Dumbrăveni.
78. *Ioan Rafiroiu* din Poiana Sărată — Trei Scaune (azi j. Bacău).
Refugiat în vechea Românie și înrolat în armata română ca preot militar.
79. *Matei Răduleț* din Berivoii Mari — Brașov.
Refugiat în Moldova și Rusia, august 1916—ianuarie 1919.
80. *Vasile Răduleț* din Berivoii Mici — Brașov.
Refugiat în Moldova și Rusia, august 1916—ianuarie 1919.

81. *Iosif Runceanu* din Măgura — Braşov.
Refugiat în jud. Tecuci, cu soţia şi 8 copii, septembrie 1916—începutul anului 1919.
82. *Sebastian Rusan* din Vulcan — Hunedoara (viitorul mitropolit al Moldovei).
Refugiat, apoi înrolat obligatoriu ca preot militar în armata austro-ungară.
83. *Victor Săvescu*, capelan în Mohu — Sibiu.
Refugiat în Moldova şi Ucraina, 15 septembrie 1916—23 decembrie 1918.
84. *Gheorghe Solca* din Calbor — Braşov.
Refugiat în Moldova — septembrie 1916—februarie 1919.
85. *Valeriu Stănilă* din Păuca — Sibiu.
Refugiat în Moldova, 1916—1918.
86. *Ioan Străvoiu* din Zărneşti — Braşov.
Refugiat la Birlad, septembrie 1916—14 aprilie 1917, mort acolo.
87. *Nicolae Stroia* din Şard — Alba.
Refugiat în Moldova în 1916, înrolat în armata română ca sanitar — apoi în regimentul de voluntari ardeleni.
88. *Gheorghe Tătucu* din Iablaniţa — Caraş-Severin.
Refugiat în vechea Românie în 1914—1919 (surorile şi rudele internate în jud. Sopron).
89. *Gheorghe Tişca* din Moeciu de Sus — Braşov.
Refugiat în Moldova, 1916—1917, mort acolo.
90. *Gheorghe Vasu* din Voila — Braşov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—decembrie 1918.
91. *Iacob Zorca* din Vlădeni — Braşov.
Refugiat în Moldova şi Rusia, septembrie 1916—decembrie 1918.
92. *Bartolomeu Zaharia* din Ludişor — Braşov.
Refugiat în Moldova, septembrie 1916—noiembrie 1918.

Preoţi refugiaţi despre care nu avem date sigure.

1. *Ioan Arad* din Petrila-Poieni — Hunedoara.
2. *Iosif Aron* din Cislădie — Sibiu.
3. *Dumitru Berariu* din Archia — Hunedoara.
4. *Ioan Bişcovan* din Lueriu — Mureş.
5. *Dragutin Blidaru* din Almaşu Sec — Hunedoara.
6. *Nicolae Boeriu* din Bogata Olteană — Braşov.
7. *Victor Branişte* din Urisiu — Mureş (†).
8. *Mihai Brătean* din Potoc — Caraş-Severin.
9. *Dionisie Bucur* din Crihalma — Braşov.
10. *Gheorghe Cazan* din Filea — Mureş.
11. *Gheorghe Copos* din Cristur — Hunedoara.
12. *Ioan Dan* din Şard (Şoard) — Mureş.
13. *Ioan Duma* din Petroşani — Hunedoara.
14. *Ioan Duma* din Săcal — Mureş.
15. *Nicolae Fara* din Ludoş — Sibiu.
16. *Teodosie Ganea* din Albeşti — Mureş.
17. *Toma Giurgiu* din Purcăreni — Braşov.
18. *Emil Gheaja* din Paloş — Braşov.
19. *Ioan Holerga* din Chirpăr — Sibiu.
20. *Iuliu Josan* din Brăznic — Hunedoara.

21. *Grigore Ludu* din Prejmer — Braşov.
22. *Zaharia Lupu* din Hodac — Mureş.
23. *Vasile Matei* din Lancrăm — Alba.
24. *Vasile Matei* din Rîpa de Jos — Mureş.
25. *Andrei Milea* din Şura Mare — Sibiu.
26. *Constantin Moldovan* din Cristian — Sibiu.
27. *Iosif Morariu* din Dobra — Hunedoara.
28. *Candid Muşlea*, diacon în Braşov.
29. *Mihail Neagu* din Cenade — Alba.
30. *Alexandru Oltean* din Jabenîţa — Mureş.
31. *Aureliu Oprean* din Mihăileşti — Hunedoara.
32. *Avram Păcurariu* din Miercurea Sibiului.
33. *Dionisie Radu* din Aluniş — Mureş.
34. *Ion Sălăgean (Silaghi)* din Idicel-sat — Mureş.
35. *Victor Sălăgean* din Săcămaş — Hunedoara.
36. *George Simplăceanu* din Cornăţel — Sibiu.
37. *Ioan Sîngeorzan* din Belini — Covasna.
38. *Dumitru Soiu* din Vilcele — Covasna.
39. *Dr. Ioan Stanciu* din Ludoş — Sibiu.
40. *Pavel Suciu* din Deda — Mureş.
41. *Simeon Suciu* din Petrila-Lunca — Hunedoara.
42. *Emanuil Şuiaga* din Lăpuşnic — Hunedoara.
43. *Victor Şuteu* din Caşva — Mureş.
44. *Gheorghe Truţa* din Coşna — Bistriţa-Năsăud (azi Suceava).

INDICE DE NUME *

A

Abrudan Paul, 82
 Adamovici Aurel, preot, 208
 Agîrbiceanu Ion, preot, scriitor, 198
 Alámorean Simion, preot, 196, 197
 — Eugenia, 197
 Albini Septimiu, 20, 92
 Albu Ștefan, 92
 Alexi Ioan, episcop la Gherla, 73
 Andrásy Gyula, prim-ministru. 13. 24.
 40, 50, 81, 93, 108
 Andreevici Nicolae, preot, 137
 Andrica Silviu, preot, 196
 Anghel Atanasie, mitropolit. apoi epis-
 cop, 59, 112
 Anghelici, episcop sîrb, 62
 Antal Dietrich, ofițer, 205
 Antonelli Ioan, vicar, 100
 Apponyi Albert, ministru, 24, 50, 52, 58.
 66, 67, 68, 69, 70, 73, 76, 77, 78, 87, 105.
 145, 146, 148, 149, 153, 156, 157, 159.
 160, 165, 166, 167, 169, 170, 171, 173.
 174, 177, 178, 212, 213
 — legi școlare, 52, 133, 152, 158, 164, 213
 — Gergely, conte, 11
 Aradi V., 120
 Ardeleanu Gheorghe, preot, 87
 — Ion, istoric, 29
 — Iustin, 85
 Aron Nicolae, preot, 199
 — Petru Pavel, episcop la Blaj, 44
 Arseniu Ioan, medic, 81
 Atnagea Alexandru, preot, 188

B

Babeș Vincențiu, avocat, 33, 62, 145, 146
 Baca Coman, preot, 181
 Bach Alexander von, ministru, 8
 Bacinski Andrei (Bácsinsky Endre), pre-
 ot, 107
 Balázs Orbán, 91, 122, 123
 Balint Simion, preot, 7
 Balogh Pál, 122, 123, 124
 Baltes Andrei, redactor, 92, 96
 Banciu Ioan, preot, 78
 Bánffy. conți maghiari, 41
 — Dezső, baron, 39, 49, 50

Barabás Béla, prefect, 174
 — Endre, comisar imperial, 167, 168
 Barbu Patriciu, memorandist, 22
 — Petru, preot profesor, 69, 160, 214
 Barcianu Popovici Daniil, profesor, 22,
 65, 83, 213
 Barițiu George, 12, 16, 17, 18, 19, 72, 90,
 101, 137, 144
 Bartha Miklós, deputat, 149
 Bartolomei Simion, preot, 195, 197
 Báthory Andrei, cardinal, 184
 Batthyány Lajos, 7
 Bathyányi Ignățiu, episcop catolic de
 Alba Iulia, 35
 Băbuțiu Petru, preot, 95
 Bădescu Iosif Traian, episcop, 69, 70, 159
 Bălan Ion Dodu, prof. univ., acad., 94
 — Iosif, profesor, 69, 160
 — Nicolae, mitropolitul Ardealului, 127,
 153, 174, 197, 203, 214, 215
 Bălcescu Nicolae, 7
 Bărnățiu Simion, 6, 28, 93
 Bedő, secretar de stat, 42
 Begey Attilio, avocat, 22
 Beksics Gusztáv, 35, 37, 42
 Bem Iosif, general, 7
 Benigni J. H., 45, 122
 Bercan Ioan, protopop, 188,
 Berthelot, general, 215
 Berzeviczy Albert, ministru, 151
 Beșa Emanuil, preot, 188
 — Eugen, 188
 Bethlen István, om politic, 55, 56, 58,
 212
 Beu Ilie, preot, 190
 Birsan Octavian, teolog, 204
 Birseanu Andrei, președintele „Astrei”,
 143, 172, 174
 Björnson Björnsterne, scriitor, 50, 156
 Blaga Iosif, profesor, 166
 — Isidor, preot, 44
 Bocănciu Ioan, preot, 195
 Bodea Cornelia, cercetător, 14
 Bodor Vasile, preot, 208
 Boeru George, preot, 198
 Bogdan Alexandru, profesor, 166
 — Ion jun., preot, 185, 198
 — Ion sen., 185
 — Nicolae, 209

*Indicele de nume și locuri întocmit de Diacon Pavel Cherescu.

- Bohățel Alexandru, 33
 Boița Spiridon, avocat, 181
 Boiu Zaharia, preot profesor, 135, 136
 — Caliopi, 82
 Bojor Victor, 73
 Bolcaș Lucian, 104
 — Nicolae, 208
 Bolojan Dimitrie, 209
 Bonea Gheorghe, teolog, 89, 90
 Bontea Grigore, 118
 Bora Ioan, preot, 195, 197
 Borbola Desideriu, avocat, 82
 Borgovan Aurel, elev, 145
 Borlea Sigismund, 33, 134
 Bornemisa, 41
 Boross Gábor, deputat, 138
 Borota Grigorie, 118
 Borza Alexandru, profesor, 214
 Borzea Pavel, preot, 78
 Botezan Ioan, preot, 194
 Botiș A., 118
 — Teodor, preot profesor, 152, 162, 167, 168
 Braharu D., 21, 97
 Branea Ioan, preot, 194
 Braniște Moise, notar, 44
 — Valeriu, publicist, 92
 Braun Adolf, baron, 20
 Brătianu Ioan I. C., 215
 Brediceanu Caius, 29
 — Coriolan, 24, 153
 Brenndörfer János, comisar ministerial, 167
 Broșu Ioan, 215
 Brote Eugen, memorandist, 11, 14, 18, 19, 20, 32, 41, 85, 86, 90, 91, 92, 95, 141, 147
 Bukow Nicolae Adolf von, general, 44, 125, 126
 Buna Ioan, 85
 Bunea Augustin, preot, istoric, 72, 101, 105
 — Dumitru, preot, 196
 Buracu Coriolan, preot, 196
 Burcuș Valer, teolog, 90
 Burlea Gheorghe, preot, 187
 — Toma, preot, 182
 Busiță Ioan, profesor, 87
 Buzze Teodor, 205
- C**
- Cabaliuc Alexandru, ieromonah, 120
 Capătă Ion, preot, 185
 Carducci Giosue, 22
 Carlyle Thomas, 22
 Carol I, domnitorul României, 83, 87
 Carol IV, împărat al Austriei, 27, 172, 181, 186
 Carol VI, împărat al Austriei, 172
 Cațavei Iosif, preot, 185
 Cădar Augustin, 118
 Cărbunaru Coriolan, 118
 Cătărașu Ilie, 120
 Căndea Romulus, profesor, 66, 80, 168, 174, 176, 196, 199, 201, 202, 203
 Ceaușescu Nicolae, Președintele R.S. România, 217
 Cepeleu Petru, preot, 208
 Cerbu Gheorghe, preot, 194,
 Cerghi Ioan senior, 118
 — Ioan jun., 118
 Cernoieviți Arsenie III, patriarh, 34
 Cheresteșiu Victor, cercetător, 7
 Chifa Iacob, preot, 191
 Chirvai Ignatie, preot, 90, 195
 Chișiu Ion, 206
 Ciobanu Ioan, preot, 187, 189
 — Virgil, preot, 44, 125
 Ciordaș Ciurdariu Ioan, avocat, 87, 88, 114, 117, 208
 Ciorogariu Roman, episcop la Oradea, 51, 52, 68, 157, 165, 172, 173, 174, 175, 176, 206, 208, 209, 215
 Cipariu Timotei, cărturar, 71
 Ciuhandu Gheorghe, preot, istoric, 74, 100, 108, 157
 Ciura Alexandru, profesor, 214
 Ciurdariu Mihai, preot, 88, 118, 213
 Cîndea — Kendeffy, familie de cneji, 41
 Clemenceau George, 22
 Cloșca, conducătorul răscoalei 1784, 28, 86
 — regimentul român, 26
 Coandă Constantin, general, 215
 Coc Ioan, preot, 194
 Colan Nicolae, mitropolitul Ardealului, 204
 Colono Prospero, primarul Romei, 26
 Coman David, preot, 194
 — Ioan, preot, 181
 — Vasile, preot, 66
 Comșa Dimitrie, profesor, 22, 65, 83, 153, 159, 160, 213
 Conceatu Atanasie, teolog, 206
 Constantin Pompiliu, preot, 194
 — Traian, 188
 Copoș Valentin, preot, 207
 Cordoș Nicolae, 22
 Corneanu Cornel, 68
 Coroianu Iuliu, memorandist, 19, 20, 22
 Cosma Augustin, preot, 199, 200
 — Maria, 82

— Mihai, teolog, 87
 — Partenie, 81, 82, 137, 140, 142, 153
 — Valeriu, preot, 200
 Costea Octavian, 202
 Coșbuc George, poet, 85
 Cotoșman Gheorghe, preot, istoric, 69, 160
 Coza Aurel, teolog, 89, 90
 Crainic Romul, protopop, 82, 84
 Crăciun Gheorghe, învățător, 86
 — Simion, învățător, 96
 Crăciunescu Aurel, preot profesor, 203
 Crețaru Filip, preot, 193
 Cristea Miron, episcop la Caransebeș apoi patriarhul României, 29, 66, 70, 76, 153, 167, 214, 215, 216, 217
 — Nicolae, preot profesor, 22, 64, 65, 83, 94, 139, 140, 144, 212, 213
 — Eleftera, 82
 Cristolovean Romul, învățător, 181
 Crișan, conducătorul răscoalei 1784, 28
 — regimentul român, 26
 Crișan Ascaniu, profesor, 203
 — Teofil, protopop, 195
 Csáky, familie, 41
 — Albin, ministru, 65, 145, 148
 Császka, episcop catolic, 140
 Cseh, procuror, 186
 Cseresy Mihail, cronicar, 41
 Csernoch János, primat al Ungariei, 116
 Cucu Ioan, 101
 Cunțan Maria, 82
 Curea Laurențiu, preot, 214
 Cuteanu Dimitrie, protopop, 95
 Czörnig K. F., 47, 122

D

Dalea Zosim, primar, 204
 Dályai (Dăianu) Petru, elev 44
 Damian Vasile, protopop, 24, 154, 213
 Dan Pompiliu, învățător, 184
 — Salvator, teolog, 90
 Dancăș Emil, preot, 196
 — Eremia, 190
 Danilovics János, canonic, 108
 Dăianu Elie, preot, 192
 Dănilă Mihai, preot, 206
 Deac Dumitru, preot, 191
 — Octavian, medic, 191
 Deák Ferencz, om politic, 13, 15, 32, 33
 Demian Ioan, preot, 186, 198
 Densușianu Nicolae, profesor, 100
 Diamandi Gheorghe, medic, 81
 — Manole, 82
 Dima George, profesor, 166
 — Ioan, preot, 193
 Dimian Constantin, protopop, 199, 200, 201

Dimitrievici Miloș, 139
 Dobra Alexandru, episcop Lugoj, 73, 101
 Doda Traian, general, 18, 91, 137
 Doican Toma, preot, 193
 Domide Gherasim, preot, 22, 83, 213
 Dominic, magistru, 121
 Domșa Aurel, protopop, 87
 Dorca Nicolae, preot, 191, 197
 Dordea Ioan, preot, 194
 — Dumitru, ziarist, 92
 Drágfy, nobili, 41
 Dragoș, voievod, 41
 Dragomir Gheorghe, protopop 190
 — Silviu, profesor, 47, 58, 161, 168, 203, 214, 215
 — Toma, preot, 196
 — Trandafir, preot, 78
 Drăghici Meletie, protopop, 136
 Duma Ioan, preot, 84
 — Florian, 85

E

Elecheș Ioan, medic, 190
 Emdeș Miklós, judecător, 96
 Eminescu Mihai, 139
 Enescu Vlad, teolog, 204
 Eötvös József, ministru, 61, 102, 142
 — Loránd, ministru, 72
 Erdeli Vasile, episcop Oradea, 70
 Erdély Sándor, ministru, 43
 Ernő Dániel, ministru, 43
 Eszterházy, conte, 165
 Eustatievici Dimitrie, cărturar, 131, 132

F

Fabó Zoltán, prim procurar, 117
 Falussy Árpád, 127
 Farago Dimitrie, profesor, 80
 Farkas Lajos, 108
 Faur Viorel, 162
 Fava Roberto, ziarist, 21
 Făgărășanu Solomon, preot, 78
 Fătu Mihai, istoric, 129
 Felbiger Johann Ignatz, piarist, 131
 Fényes, 47
 Ferdinand, regele României, 215
 Ferdinand V, împărat al Austriei, 7, 60, 172
 Ficker A., 47, 122
 Filip Ioan (Vasile), învățător, 207
 Filipașcu Alexandru, profesor, 120
 Florian Valeriu, preot, 198
 Flourens Emile, ministru, 23
 Folliot Ludovic de Creneville, 10, 14
 Fodoreanu Ioan, preot, 84
 Francisc I, împăratul Austriei, 146, 172

Francisc Iosif I, împăratul Austro-Ungariei, 7, 10, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 39, 61, 63, 64, 65, 68, 71, 77, 85, 91, 94, 99, 102, 103, 108, 110, 132, 137, 138, 166, 172, 213
 Frăcea Ilie, 83
 Frențiu Traian Valeriu, episcop la Lugoj și Oradea, 74, 215
 Fulea Moise, profesor, 132

G

Găbor Fülöp, notar, 204
 Gan Vasile, protopop, 159
 Ganea Mihail, preot, 182
 Gavrilescu Ioan, preot, 186, 198
 Gavriș Corneliu, preot, 207
 Gâlea Andrei, preot, 198
 Georghescu Ioan, 71, 73, 84, 110, 111, 112, 114, 116, 118
 Gherman Mihai, teolog, 90
 Ghibu Onisifor, profesor, 52, 97, 133, 156, 158, 160, 161, 162, 163, 164
 Ghidiu Andrei, protopop, 214
 Giurgiu Octavian, teolog, 204
 Gladstone William, 22
 Glăjar Ioan, preot profesor, 204
 Gliga Nicolae, preot, 191
 Glogor Alexandru, preot, 116, 194
 Gociman Aurel, 205
 Goga Octavian, 26, 93, 96, 153, 197, 214
 — Aurelia, 190, 197
 Goldiș Iosif, episcop Arad, 68
 — Vasile, profesor, patriot, 24, 28, 29, 154, 214, 215, 216
 Gonțea Ilarie, preot, 186
 Gora Petru, preot, 194
 Goron Sabin, teolog, 90
 Gönczy Antal, protopop, rutean, 119
 Grama Vincențiu, preot, 81, 83
 Grancea Nicolae, medic, 81
 Greceanu Dumitru, preot, 181
 — Moise, preot, 200, 201
 — Susana, 200
 Groza Moise, ofițer, 81
 — Petru, 174
 — Vasile, preot, 89
 Gurban Constantin, 145

H

Hajdău Florian, preot, 208
 Hamzea Ioan, preot, 194
 — Nicolae, învățător, 181
 Hango Gavriil, preot, 93
 Hannia Maria, 82
 Hánkoczy, ofițer, 209
 Herlea Nicolae, 22

Heufler, 122
 Hieronymi Károly, ministru, 150
 Hitchins Keith, profesor, 14, 16, 23, 62, 65, 85
 Hlinka Andrei, preot slovac, 97, 98
 Hodinka Antal, profesor, 109
 Hodja Milan, 24
 Hodoș E., 134, 136, 139, 140, 141
 — Iosif, avocat, 33, 137
 Horea, conducătorul răscoalei 1784, 28, 86, 90, 131
 — regimentul român, 26
 Horváth, pretor, 87
 Hossu Iuliu, episcop Gherla, 29, 73, 128, 215, 216
 — Vasile, episcop Gherla, 73, 74, 89, 109, 110, 111, 114, 118, 154
 — Longin Francisc, avocat, 82
 Höffgräft I., 139
 Hulea Ioan, preot, 191
 Hulpuș Ioan, preot, 196
 Hunfalvy Pál, 33
 Huszár Antal, 50, 51, 52, 53, 55, 212

I

Iancu Avram, conducătorul revoluției, 7, 28, 150
 Iancu de Hunedoara, voievod al Transilvaniei și guvernator al Ungariei, 5, 41
 Iancu Iustin, preot, 208
 Ilieș Iosif, 201
 Ioan, cneaz, 121
 Ioanovici, Ilie, preot, 194
 Ionescu Take, ministru, 26
 Iorga Nicolae, 116, 215
 Iosif al II-lea, împărat, 45, 131, 146
 Ipolyi, episcop catolic, 140
 Istraii N., 36
 Iuga Laurențiu, preot, 195
 — Elisabeta, 197
 Ivan Gheorghe, preot, 190, 194
 — Nicolae, episcop la Cluj, 153, 174, 202
 Ivașcovici Procopie, episcop, mitropolit, patriarh, 62, 63, 68

J

Jaczkovics Mihály, vicar, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120
 Jancsó Benedek, istoric și publicist, 97
 Jankovich Béla, ministru, 77, 119, 180
 Jászi Oszkár, sociolog, 37, 49, 50, 97
 Josika, baron, 71
 Jurca Cornel, ziarist, 98
 Jurchescu Romul, preot, 189

K

Kalkbrenner Antal, comisar ministerial, 167
 Károly, ministru, 110
 Keleti K., 122
 Kemény, pretor, 83
 — Ferencz, președinte al Dietei, 11
 Kepessy, prim-pretor, 117, 118
 Kerekes János, judecător, 96
 Király Aladár, pretor, 201
 Korabinszky, 107
 Kossuth Lajos, 6, 7, 211
 Kostensky Géza, scriitor, 49
 Kovács Iosif, 14
 Kricsfalusi György, profesor, 107
 Kristory, 41

L

Ladislau, ban de Losonz, 41
 Lalescu Traian, profesor universitar, 26
 Langa Petru, preot, 96, 191
 Lány Iosif, 89
 Lapedatu Ioan, 82, 174
 Lascu Petru, preot, 208
 Laslău Petru, preot, 88, 213
 Lauran Augustin, canonic, 85
 Laurian August Treboniu, 136
 Lazăr Aurel, avocat, 95
 — Gavriil, protopop, 84
 Lăpăduș Ioan, preot, 195
 Lehrer Milton G., 25, 50, 55, 151, 157
 Lemeni Ioan, episcop la Blaj, 70
 Lenk, ofițer, 124
 Leon XIII, papă, 109, 110
 Leopold I, împăratul Austriei, 59, 70, 121
 Leucă Ioan, preot, 186, 198
 Leucuța Cornel, preot, 207
 Lichtenstein Friederich, general, 9
 Lisle Lecomte, 22
 Lițiu Gheorghe, preot, istoric, 68
 Lovász Márton, ministru, 176
 Lucaciu Vasile, preot, 20, 21, 22, 24, 26, 39, 83, 84, 85, 94, 114, 154, 156, 159, 213, 214
 Lukács László, ministru, 43
 Lula Adam, preot, 88
 Lupan Alexandru, preot, 194
 Lupaș Ioan, preot, profesor universitar și academician, 25, 69, 85, 88, 93, 96, 97, 98, 104, 133, 157, 159, 172, 190, 213
 — Marina Vlasiu, 15, 21, 88
 Lupaș Ștefan, preot, profesor, 41, 120
 Lupu Gheorghe, 95

M

Macavei Ioan, preot, 94, 95, 213
 Maciu V., istoric, 14
 Macrea Vasile, 94
 Madách Imre, 94

Magieru Andrei, episcop la Arad, 89, 215
 — Traian, protopop, 89
 Maghețiu Aurel, protopop, 189
 Magos József, 208
 Maior Ioan, preot, 84
 — student, 99
 Manciuș Ștefan, profesor, 35, 106, 108, 120, 122,
 Mandeal Dumitru, preot, 194
 Mangra Vasile, mitropolit al Transilvaniei, 23, 66, 67, 68, 85, 167, 169, 173
 Manițiu Ioan, preot, 193, 197
 — Maria, 197,
 — Nicolae, preot, 193
 — Susana, preoteasă, 197
 — Susana, fiică, 197
 Maniu Aurel, 33
 — Eftimie, preot, 193, 197
 — Iuliu, 24, 111, 114, 154
 — Maria, 193, 197
 Manole Dumitru, preot, 198
 Manuilă Sabin, 47
 Mărchiș Romul, protopop, vicar, 128
 Maria Tereza, împărăteasă, 35, 44, 59, 72, 107, 125, 131, 146, 172
 Marinescu G. Gh., 22
 Marșieu Petru, preot, 208
 Martinovici C., 36
 — Nicolae, preot, 195
 Márton Salamon, învățător și cantor, 199
 Mașirevici Samuil, episcop, apoi patriarh la Carloviț, 62
 Matei Corvinul, regele Ungariei, 5, 41
 Mateș Nuțu, 206
 Maximovici Nicolae, deputat, 139
 Măcelariu Ilie, conducător politic, 14, 16, 33, 82
 — Iudita, 81
 Măcelaru Agnes, 190
 Mărcuș Iuliu, teolog, 90
 — Nicolae, preot, 85
 Mărgineanu Ioan, preot, 196
 Mărilă Aurel, preot, 195
 Medan Andrei, 33
 Medean Sergiu, protopop, 190
 Medeașan Petru, preot, 208
 Melles Emil, abate, 114
 Mendel Rafael, 180
 Mester Miklós, 11
 Mețianu Ioan, mitropolitul Transilvaniei, 39, 62, 66, 68, 69, 75, 76, 77, 85, 137, 140, 147, 149, 151, 152, 153, 154, 159, 161
 Meze Gheorghe, 87
 Mezei Dániel, jandarm, 86
 Micloș Ioan, primar, 186
 Micu Alexandru, profesor, 80
 — Inochentie, episcop la Blaj, 44

— Iosif, preot, 186
 — Maria, 186, 197
 Mihai Viteazul, domnul celor trei țări românești, 28, 184
 Mihali Grigorie, canonic, 80
 — Petru, 33, 139
 — Teodor, memorandist, 22, 24, 114, 154
 — Victor, mitropolit la Blaj, 71, 72, 74, 75, 99, 100, 103, 104, 109, 110, 137, 138, 140, 147, 151, 154, 177
 Mihăescu M., 136
 Mihok, elev, 44
 Mihu Ioan, avocat, 23
 Mihața Petru, preot, 88
 Miklósy István, episcop de Hajdudorog, 114
 Mikó Imre, guvernator al Transilvaniei, 10, 11
 Miletici Svetozar, om politic srb, 32, 33
 Mironescu G. G., profesor universitar, 26
 Mistral Frederic, 22
 Mîndrescu Simion, profesor universitar, 26
 Minecuță Ilie, preot, 78
 Mladin Nicolae, mitropolit al Ardealului, 100, 110, 120
 Mocioni Alexandru, 16, 33, 73
 — Andrei, 9
 — Anton, 32
 Mocsáry Lajos, om politic, 50, 139, 146, 147
 Modran Toma, preot, 186, 198
 Modroiu Ioan, preot, 181
 Moga I., istoric, 7, 11, 18
 — Vasile, episcop la Sibiu, 59, 132
 Moisescu Gheorghe, preot, profesor, 120
 Moldovan Constantin, preot, 196
 — Gheorghe, preot, 188
 — Iacob, preot, 118
 — Ioan, protopop, 84
 — Ioan Micu, profesor acad., 72, 80, 100, 136, 212
 — Silvestru, publicist, 153
 — Valeriu, 11
 Molnár Aladár, deputat, 139
 Monea Pavel, preot, 78
 Morar Vasile, preot, 96
 Morariu Iosif, preot, 196
 — Felicia, 197
 — Ștefan, preot, 193
 Moroianu George, profesor, diplomat, 21, 26, 52
 Morușca Pompei (Policarp), preot, apoi episcop în America, 196, 197
 — Maria, 197
 Moțiu Aurel, protopop, 120
 Muntean Zaharie, avocat, 181
 Muntean Ioan, preot, 188, 195

— Ioan, 95
 — Nicolae, preot, 185
 Muntenescu Vasile, preot, 194
 Mureșan Gheorghe, preot, 117, 118, 213
 Mureșianu Iacob, redactor, 16, 80
 Mureșianu Aurel, redactor, 92
 Murnu George, profesor universitar, 85
 Musta Filaret, arhiereu, 68, 69, 70, 159
 Mușat Mircea, istoric, 29

N

Nagy Béla, preot catolic, 199
 Naláczy, 41
 Nan Ioan, preot, 181, 182, 198
 Nandra G., pretor, 83
 Neagoe Ioan, preot, 194
 Neagovici Gheorghe, preot, 181, 182
 Neamțu Victor, preot, 194
 Neșca Filon, învățător, 84
 Negruțiu Nicolae, preot, 82
 Negură Vasile, 76, 78, 166, 176
 Nestor, călugăr kievean, 5
 Neș Teodor, profesor, 66, 85, 90, 118, 120, 140, 145, 208
 Netea Vasile, istoric, 11, 20, 22
 Nica Constantin, 81
 Nicoricu Andrei, 205
 Nistor Aurel, preot, 194
 Nițescu Voicu, ziarist, 97
 Nopcea, 41
 Novacovici Emilian, preot, 204
 — Nicolae, preot, 195
 Novacu Aurel, 154

O

Ognean Iosif, preot, 195
 Olah Vasile, cîntăreț bisericesc, 119
 Olahus Nicolae, umanist român, 41
 Olteanu Ioan, episcop la Lugoj și Oradea, 73
 Onișor Teodor, 22
 Opreanu Gheorghe, preot, 214
 Oprinca Ioan, teolog, 203
 Opriș Ioan, preot, 206
 Orlando, prim-ministru italian, 26
 Orțanu Ion, 206
 Osman Pașa, 82
 Oțetea Andrei, academician, 204
 Oțoiu Ion, profesor, 204

P

Palade Ioan, învățător, 83
 Pálfi Sigismund, 188
 Pandrea Vincențiu, preot, 195
 Papiu Ilarian Alexandru, cărturar, 99
 Papp Antal de Munkács, locțiitor la Hajdudorog, 114, 119

- Ioan, episcop al Aradului, 28, 68, 69, 151, 153, 154, 167, 173, 174, 175, 215, 216
- Ioan P., jurist, 22, 84
- Petru E., preot, 87, 88, 112, 114, 118, 145, 208
- Sigismund, 33
- Pascu Ștefan, academician, 19, 22, 23, 29, 46, 47, 93
- Pașca Ioan, teolog, 89, 90
- Pațiția Rubin, memorandist, 22
- Pavel Constantin, profesor, 73
- Mihail, episcop la Gherla și Oradea, 73, 85, 104, 138
- Pazmándy Dénes, 150
- Pavelescu Cincinat, magistrat, 26
- Păcală Toma, protopop, 85
- Victor, profesor, 168, 174, 203
- Păcățian Teodor, istoric, 7, 14, 15, 16, 20, 25, 32, 33, 43, 64, 65, 72, 75, 77, 80, 81, 86, 93, 104, 134, 135, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 149, 151, 153, 154, 156, 213
- Păcurariu Mircea, preot, profesor, 71, 81, 82, 99, 184
- Teofil, preot, 182, 183, 184
- Păltineanu, preot, 208
- Păclișanu Zenovie, istoric, 32, 34, 37, 41, 45, 46, 50, 90, 91, 92, 162
- Pechi Dezső, profesor, 43
- Pechy Imre, comisar imperial, 14
- Pepenariu Ioan, preot, 195
- Pereni Emil, preot, 208
- Peter Justin, preot, 207
- Petőfi Sándor, 84
- Petra Octavian, preot, 191
- Petri Basillu, 136
- Petricsevich Horváth Emil, comisar guvernial, 171, 172, 175, 176, 177
- Petrino Nicolae, 9
- Petrovici Gheorghe, învățător, 86
- Petru Mihail, preot, 201
- Pinciu Nicolae, preot, 196
- Pintea Maria, 118
- Patriciu, învățător, apoi preot, 86, 194
- Piuariu Ioan Molnar, medic, 131
- Pius IX, papă, 107
- Pius X, papă, 110
- Plachy, deputat, 134
- Plămădeală Antonie, Mitropolitul Ardealului, 128
- Podea Titus, 36, 44
- Pogány, 41
- Polît Mihail, 139, 144
- Polonyi, ministru, 93
- Polverejan Șerban, cercetător, 22
- Ponory, familie, 41
- Pop Antoniu, teolog, 90
- Coriolan, 85
- Cornel Păcurariu, ziarist, 90, 91
- David, învățător, 180, 181
- Emil, teolog, 203
- Gavril, profesor, 80
- George de Băsești, 20, 22, 28, 111, 112, 135, 140, 216
- Gheorghe, teolog, 90
- Ioan, teolog, 203
- Ioan David, preot, 187
- Simion, 33
- Ștefan, 136
- Ștefan Cicio, 24, 27, 28, 111, 114, 119, 154, 167
- Vasile, 118
- Vasile Ladislau, președinte Astra, 102
- Traian Horia, 92
- Victor, farmacist, 181
- Popa Ana, 197, 198
- Ariton, preot, 194
- Dimitrie, preot, 208
- Gheorghe, 205
- Ioan Necșa, 95
- Isaia, preot, 196, 197
- Lazăr, preot, 184
- Septimiu, preot, 185, 192
- Popan Vasile, teolog, 90
- Popasu Ioan, episcop la Caransebeș, 62, 63, 68, 137, 141
- Popea Nicolae, vicar la Sibiu, apoi episcop la Caransebeș, 62, 63, 68, 69, 137, 147, 149, 151, 153, 160
- Popeangă Vasile, cercetător, 159
- Popescu Cornel, protopop, 195
- Cornel, preot, 207
- Elena, 82
- Grigore N., preot, profesor, 78, 86, 87, 88, 89, 96, 181, 182, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 192, 193, 195, 196, 198, 204, 206, 207, 208
- Ioan, preot, profesor, 135
- Romul, funcționar, 181
- Popfiu Iustin, preot, 101
- Popoff Mihail, preot, 128
- Popovici Aurel C., 19
- Cornel, preot, 88
- Gheorghe, protopop, 24, 154, 213
- Ioan Desseanu, 33
- Iosif, preot, 181, 182, 200
- Mihai, 29
- Timotei, preot, profesor, 168, 203
- Valeriu, preot, 190
- Vasile, episcop, 107
- Zenovie, preot, 198
- Pordea Iuliu, 117
- Precup Victor, ofițer, 215

Prepeliczay Ödön, șef de plasă, 43
 Prezan Constantin, general, 215
 Prișcu Ioan, preot, 192, 197
 Proca George, asesor, 202
 Prodan David, istoric, 45
 Pui, cneji, 41
 Pumnul Aron, profesor, 136
 Pușcariu Ioan, preot, 207
 — Sextil, profesor universitar, 82

R

Racovișan Mihai, cercetător, 151
 Radu, cneaz, 121
 Radu Dimitrie, episcop la Lugoj și Oradea, 28, 73, 74, 109, 110, 111, 128, 215, 216
 — Ion, 190
 Raica Teodor, teolog, 90
 Rákoczy Francisc II, principe, 106
 Rampolla, cardinal, 109, 110
 Rapolti, 206
 Rațiu Basiliu, canonic, 80
 — Ioan, conducător politic, 12, 13, 16, 19, 20, 21, 22, 99
 — Vasile, protopop, vicar, 84
 Rădoi Nicolae, preot, 200, 201
 Răduleț Ioan, preot, 196
 Reteșan Simeon, 11, 16, 80
 Ribiczai, familie, 41
 Roman Alexandru, profesor, 14, 33, 139, 144
 — Dionisie, 22
 — Ioan, preot, 194
 — Iosif, avocat, 101
 — Visarion, cărturar, 82, 136
 Romanul Miron, mitropolitul Transilvaniei, 17, 39, 63, 64, 65, 66, 68, 75, 83, 137, 138, 140, 143, 144, 147, 149
 — Constantin, patriot, 7
 Roskovics Ignățiu, preot rutean, 107
 Rossi, reprezentantul Nunțiaturii, 110
 Roșca (Eusebiu) Remus, arhimandrit, profesor, 40, 63, 202
 — Pavel, profesor, 141, 158, 168, 169, 174, 175, 176, 203
 Rotariu Pavel, avocat, 137
 Roxin Gheorghe, preot, 208
 Rudnyánszky Béla, baron, 96
 Ruffini, senator, 26
 Runceanu Vasile, preot, 187
 Rusan Sebastin, preot, episcop, apoi mitropolitul Moldovei, 196
 Rusu Alexandru, 106, 113, 177
 — Ioan Șirianu, 92
 — Ioan V., protopop, 72, 136
 — Ștefan, protopop, 192
 Rygiar Maria, 26

S

Sabo Iuliu, teolog, 90
 Sachs Heinrich, 208
 Saftu Eugeniu, 192, 197
 — Hortensia, 192, 197
 — Vasile, preot, 191, 197
 Sági Gyula, 105
 Sasu Dănilă, preot, 194
 — Teodor, preot, 194
 Saturn Isidor, preot, 195
 Sădean Avram, profesor, 166
 Sălăgianu Silviu, 136
 Scapinelli Rafael de Laodiceea, arhi-episcop, 112, 117
 Schlauch D., episcop catolic la Oradea, 145
 Schwarzenberg Karl, prinț, 9
 Scitovsky János, primatul Ungariei, 70
 Scorobeț (Teodor) Trandafir, preot, apoi arhiereu, 196
 Seișanu Romulus, 46, 47, 50
 Seton-Watson Robert William, istoric, 15
 Sever Axente, participant la revoluție, 7
 Silaghi Ioan, preot, 207
 — Iosif Papp, episcop la Oradea, 101, 102
 — Isidor, preot, 206
 Silași Grigorie, preot, profesor, 135
 Simony Sándor, 105
 Simor János, primat al Ungariei, 101
 Simu Ioan, protopop, 190
 — Ioan, teolog, 96
 Sinco Gheorghe, preot, 199
 Slavici Ioan, 18, 64, 65, 90, 91, 94
 Smigelschi Vasile, preot, 194
 Spătaru Vasile, preot, 196
 Stan Vasile, episcop al Maramureșului, 168, 203
 Stanca Avram, preot, 188, 195
 — Sebastian, preot, istoric, 94, 116, 181, 182, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 195, 197, 198, 199, 206, 207
 Stanciu Dumitru, ofițer, 81
 — Ioan, 44
 — Toma, preot, 194
 Stinghe Nicolae, preot, 192, 197
 Stoian Mihai, cercetător, 22
 Stoica Gheorghe (Ghiță), ziarist, 94, 97
 Stoicovici Arsenie, episcop sîrb, 62
 Stoica Antoniu, elev, 44
 — Josephus, elev, 44
 Străvoiu Ioan, preot, 198
 Strevoiu Nicolae, deputat, 137, 139
 Stroescu Vasile, mecenat, 158
 Stroica Dumitru, teolog, 204
 — Ioan, protopop, apoi episcop, 159, 174, 202
 Stupineanu Iosif, preot, 88

Sturdza A. Dimitrie, ministru, 67
 Suciu Aurel, memorandist, 22
 — Dumitru, 11
 — Ioan, deputat, 24
 — Ioan, funcționar, 181
 — I. D., profesor universitar, 63
 — Vasile, mitropolit la Blaj, 110, 112, 214
 Susman Ioan, preot, 195
 Szabó György, preot Hajdudorog, 107
 — Jenő, senator, 109
 — Ioan, episcop la Gherla, 72, 73, 94, 101
 Szapáry Gyula, prim-ministru, 20, 104, 105
 Székényi, episcop catolic la Oradea, 89
 Szekfű Gyula, 106
 Szendre Béla, ministru, 42
 Szentimrei, comisar guvernial, 178
 Szentkereszty Zsigmond, baron, 21
 Szilágyi Dezso, profesor universitar, 146
 Szöllösy Jenő, procurar regal, 96

Ș

Șacobent Arsenie Ioanovici, patriarh sîrb, 34
 Șaguna Andrei, mitropolitul Ardealului, 7, 9, 10, 11, 12, 24, 60, 61, 62, 68, 69, 70, 81, 132, 135, 141, 142
 — Constantin, ofițer, 81
 Șandru Victor, preot, 195
 Șerban Nicolae, 72
 Șincai Gheorghe, 131, 132
 Șoncodi Pavel, 118
 — Ștefan, 118
 Șoneriu Nicolae, teolog, 203
 Șrobar Vavro, medic, apoi ministru la Praga, 97
 Șteer Ioan, teolog, 90
 Ștefan, cneaz român, 41
 Ștefan, ban de Loșon, 41
 Ștefan cel Sfînt, regele Ungariei, 5
 Ștefan Dumitriu, avocat, 190
 Șuluțiu Alexandru Sterca, mitropolit la Blaj, 10, 71, 99, 100

T

Tafrali Orest, profesor universitar, 26
 Tarța Maria, 118
 — Petru, 118
 Tămaș Gheorghe, 209
 Tărău Teodor, preot, 208
 Tăslăuan Ioan, preot, 194
 — Cornel, 194
 Tăslăuanu Octavian, 153
 Tătar Vasile, teolog, 203
 Tăutu Vasile, 118
 Téglási Francisc, comisar ministerial, 167

Teleky Mihály, cancelar al Transilvaniei, 41
 Telkes Simon, președintele Asociației centrale pentru schimbarea numelui, 42, 43
 Tempea Radu, V, director școli, 131, 132
 Teodor Pompillu, profesor universitar, istoric, 93
 — Ștefan, teolog, 90
 Ternovan Ioan, preot, 119
 Teutsch Friedrich, episcop, 153
 — Georg Daniel, episcop luteran, 147
 Theodorescu Vasile M., 40, 42
 Tholmeyer S., detectiv, 181
 Tițaș Gheorghe, preot, 198
 Ticușan Eremia, preot, 194, 198
 Timpa Lazăr, învățător, 208
 Tincu Nicolae, 190
 Tipuriță Vasile, teolog, 204
 Tisza István, prim-ministru, 50, 66, 67, 89, 113, 119, 151, 160, 161, 164, 165, 174, 180, 202
 — Kálmán, prim-ministru, 33, 37, 64, 86, 108
 Titulescu Nicolae, diplomat, 26
 Tîrziu Augustin, protopop, 207
 Todescu Ioan, preot, 84
 Todoran Ioan, preot, 194
 — Petru, preot, 195
 Todoruț Aurel, protocolist, 202
 Tolstoi Lev, 157
 Tolu Nicolae, teolog, 204
 Toma Ioan, preot, 187, 200, 201
 Tordásy, 41
 Tóth János, secretar de stat, 79
 Traian, împărat roman, 87
 Traian Ioan, protopop, 195
 Trefort Ágoston, ministru Culte, 63, 64, 71, 75, 83, 136, 137, 139, 142, 144, 213
 — lege școlară, — 17, 18, 33, 133, 136, 213
 Treuenfeld I. Lenk, 122
 Trifu Gavrilă, 22
 Triteanu Lazăr, consilier, viitorul episcop Lucian de la Roman, 161, 162, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 202
 Truția Iuliu, preot, 205
 — Petru, deputat, 86
 Tudor Corneliu Vadim, 96
 Tuducescu I., 136
 Turicu Gheorghe, preot, 208

Ț

Țieranu Ioan, preot, 137

U

- Ugron Gábor, ministru apoi comisar ministerial, 105, 106
 Ujfalussy, comite suprem, 140
 Ursu, cneaz, 121
 Ursu Ioan, profesor universitar, 26
 Ursuț Cornel, preot, 208
 Urmánczy János, 205
 Úrmösi, ofițer, 208

V

- Vaida Voievod Alexandru, om politic, 24, 27, 29, 104, 114, 119, 154
 Val Mery del, secretar de stat, 110
 Vancea Ion, mitropolit la Blaj, 17, 64, 71, 73, 99, 100, 101, 102, 103, 137, 140, 147
 Varga Florian, 33
 Variu Ioan, 118
 Varna Dimitrie, 136
 Vasco Béla, pastor, 201
 Vasu Gheorghe, preot, 88
 Vaszary, primatul Ungariei, 84, 110
 Vățian Romul, preot, 195
 Vela Paul, canonic, 85, 103
 Veliciu Mihai, memorandist, 22
 Verböczy, ofițer, 208, 209
 Vernichescu Martin, preot, 189
 Vesa Vasile, 116
 Vidrighinescu Alexandru, preot, 196
 Virág Iosif, 201
 Vita Sándor, procuror general, 20
 Vlad Aloisiu, 33
 — Anuța, 88

- Aurel, om politic, 23, 24, 88, 154
 — Ilarie, preot, 89
 — Nicolae, preot, 184
 Vladislav Románul, cneaz, 41
 Vlaic Petru, 205
 Vlădescu G., 136
 — Ioan, preot, 208
 Vlása Elie, canonic, 80
 Voileanu Matel, preot, asesor, 202
 Vuia Traian, inventator român, 26
 Vulcan Iosif, publicist, 101
 — Samuil, episcop la Oradea, 145
 Vulturar Ioan, 206
 — Vasile, 206

W

- Wekerle Sándor, prim-ministru, 58, 65, 127, 165, 167, 174
 Wohlgemuth Ludwig, general, guvernator al Transilvaniei, 9, 41
 Wlassics Gyula, ministru de Culte, 43, 85

Z

- Zalásdi, nobili, 41
 Zay Adolf, deputat sas, 139
 Zeicu — Zeyk, familie de cneji, 41
 Zichy János, ministru de Culte, 127, 160, 174, 175, 176, 213
 Zigre Nicolae, 85, 184
 Zola Emile, 22

INDICE DE LOCURI

A

Abaui Torna, comitat 40
 — (județ) 108
 Abrud, oraș, 188
 Acățari — Mureș, 125
 Adea — Arad, 35
 Ágfalva, j. Șopron, 194
 Aiud — Alba, gimnaziu, 44
 — închisoare, 184
 Aita Mare — Covasna, 124, 125
 Aita Medie — Covasna, 125
 Aita Mică — Covasna, 124, 125
 Aita Seacă — Covasna, 127
 Alămor — Sibiu, 40
 Alba, județ, 47, 73
 Alba Iulia, — Adunare Națională 28, 29,
 55, 58, 68, 73, 204, 206, 215, 216, 217
 — alte adunări, 102, 111, 112
 — episcopie ortodoxă, 125
 — episcopie unită, 59, 70
 — episcopie romano-catolică, 132
 — mitropolie ortodoxă română, 70
 — închisoare, 195
 — oraș, 22, 37, 107, 184, 216
 — tribunalul crăiesc, 83
 Albac — Alba, 40
 Aldea — Harghita, 124, 126
 America, 25, 26, 36, 47, 56, 83, 191, 214,
 215
 Andreeni — Harghita, 126
 Anglia, 24, 26, 83, 215
 Apalina — Mureș, 124
 Apuseni, munți, 7, 40, 155
 Arad, — adunări de protest, 39, 151, 153
 — cîmpia, 35
 — comitat, 9,
 — Consiliul Național Român, 27, 205, 214
 — curtea cu jurați, 91, 92
 — episcopie, 60, 66, 68, 75, 77, 80, 128,
 133, 137, 141, 143, 158, 174
 — institutul pedagogic, 132, 133, 135, 157,
 165, 166, 167, 190, 203
 — institutul teologic, 66, 76, 157, 190
 — alte școli, 52, 68, 85

— închisoare, 195
 — județ, 34, 35, 47, 73, 132, 179, 204, 208
 — oraș, 43, 64, 71, 85, 114, 115, 117
 — tribunal, 89
 Arada (azi Horea) — Alba, 205
 Arăneag — Arad, 89
 Arcuș — Covasna, 123, 124, 125, 127
 Ariușd — Covasna, 123
 Athos — 120
 Austria, 6, 11, 13, 14, 15, 27, 48, 115, 179
 Austro-Ungaria, 25, 26, 27, 66, 75, 79, 81,
 109, 127, 136, 149, 180, 202
 Avrig, protopopiat, 78

B

Babșa — Timiș, 35
 Baia de Arieș — Alba, 40
 Baia Mare, 22, 83
 Balinț — Timiș, 35
 Banat, 6, 9, 10, 13, 14, 16, 17, 26, 28, 29,
 34, 35, 44, 46, 47, 60, 66, 68, 73, 74, 81,
 99, 111, 132, 134, 145, 179, 204, 212, 214,
 216
 Band — Mureș, 124
 Baraolt — Covasna, 125
 Basarabia, 27, 198
 Bănlăca (azi Bălnaca) — Bihor, 219
 Bârdești — Mureș, 125
 Bățanii Mari — Covasna, 124
 Bățanii Mici — Covasna, 124
 Beba Veche — Timiș, 35
 Becicherec, district, 34
 Becicherecu Mare (Iugoslavia), 179, 188,
 196
 Beiuș, internatul ortodox, 37
 — oraș, 87, 145, 208
 — plasă, 87
 — reuniunea de cîntări „Lyra”, 87
 — școli, 18, 142, 145, 178
 Belani — Covasna, 124, 125
 Belini — Covasna, 36, 125, 200
 Beliș — Cluj, 205
 Bereg, comitat, 40
 — județ, 108
 Berlin, 19, 81

- Bethausen — Timiș, 35
 Bezidu Nou — Mureș, 124, 126, 127
 Bicaciu — Bihor, 35
 Bicfalău — Covasna, 36, 125
 Biharia, 95
 Bihor, cîmpia, 35
 — comitat, 9, 47, 132
 — județ, 28, 34, 36, 67, 74, 87, 106, 107, 108, 179, 204, 209, 211
 — ținut, 47, 111
 Bilbor — Harghita, 124
 Birtin — Bihor, 209
 Biserica Albă, district, 34, 63
 — localitate (Iugoslavia), 190
 Bistrița, 37, 83
 — școli, 44
 Bistrița-Năsăud, județ, 173, 177
 Bixad — Covasna, 124, 199, 200
 Bîrsa, Țara Bîrsei, 5
 Blaj, — adunarea din 1848, 6, 7, 9, 15, 21, 60, 70, 150
 — alte adunări, 144, 153
 — catedrala, 72
 — conferințe, 15, 103, 110
 — episcopie, 59, 70, 71, 99, 100, 124, 131, 132
 — gimnaziu, 18, 76, 142, 177
 — institutul teologic, 166
 — liceu, 178
 — alte școli, 132, 133, 165, 167
 — Mitropolie, 67, 71, 72, 74, 99, 101, 103, 105, 106, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 121, 126, 128, 133, 144, 166, 169, 177, 178, 202
 — oraș, 16, 21, 28, 87, 214
 — pronunțamentul, 15, 72, 80, 212
 Bodoc — Covasna, 125
 Bodogaia — Harghita, 125, 126
 Bolintineni — Mureș, 125, 126
 Bonn, 83
 Borisfalva, j. Șopron, 190, 203
 Boroșneu Mare — Covasna, 123, 124, 125, 127
 Boroșneu Mic — Covasna, 124, 125
 Borsod, județ, 43
 Bosnia, 49
 Brad — Hunedoara, 40
 — adunări de protest, 151
 — gimnaziu, 178
 Brașov, oraș, 37, 47, 62, 80, 92, 153, 163, 185, 187, 192
 — adunări, 10, 144, 151
 — biserici: Sf. Nicolae din Șchei, 141
 — Adormirea, 141
 — comitete, 82
 — gimnaziul, 9, 18, 60, 76, 141, 142, 143, 165, 166, 178
 — închisoare, 88, 182, 185, 186, 187, 188, 194, 198, 199
 — județ, 171, 177, 179, 198
 — protopopiat, 68
 Bratac — Bihor, 209
 Brateș — Covasna, 125
 Brest — Litovsk, pacea, 27
 Brețcu — Covasna, 121, 200
 — protopopiat, 182
 Bruxelles, 19
 Bucovina, 14, 26, 27, 48, 56, 99, 173
 București, oraș, 18, 29, 143, 185, 186, 198
 — Biblioteca Academiei R. S. R., 51
 — comandantul militar german, 184
 — expoziții, 51, 87
 — guvernul, 53, 81
 — Liga culturală, 19, 22, 214
 — parlamentul, 142
 — senatul, 73
 — subscripții pentru memorandiști, 22
 — tratate (de pace și de alianță), 24, 27
 — universitatea, 203
 Buda — Ungaria, 5, 124
 Budapesta, 14, 35, 42, 56, 68, 79, 82, 89, 93, 97, 98, 105, 116, 127, 140, 156, 157, 163, 168, 176
 — casa magnaților, 60, 62, 71, 72
 — conferințe, 104, 109, 110
 — congresul naționalităților, 23, 39, 67, 85
 — alte congrese, 50, 101, 102, 103
 — consilii, 109
 — curtea de apel, 85, 92, 183, 184, 185
 — curtea de casație, 93, 96
 — dieta (camera deputaților), 16, 24, 60, 81, 86, 91, 119, 134, 139, 142, 159
 — facultate de teologie ortodoxă, 53, 128
 — guvernul, 16, 18, 21, 33, 37, 51, 53, 55, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 72, 73, 109, 110, 117, 121, 142, 151, 165, 177, 180
 — închisoare, 297
 — lagăr, 195
 — manifestații, 109
 — ministere, 61, 75, 87, 102, 134, 142, 160, 169, 180, 183, 203
 — parlamentul, 14, 23, 27, 63, 68, 85, 86, 114, 167, 213
 — parohie, 113
 — reuniuni, 40
 — societate culturală de maghiarizare, 40
 — școli, 167
 — tribunale, 181
 — universitatea maghiară, 15, 53, 109, 140, 203
 Budila — Brașov, 201
 Buia — Sibiu, 191
 Burjuc — Hunedoara, notariat, 158

Buzău, 186, 194
Bük — Ungaria, 194

C

Cara — Cluj, 36
Caransebeș, 145, 214
— cerc electoral, 146
— episcopie, 60, 66, 68, 69, 75, 77, 80, 133, 137, 141, 143, 159, 171, 174
— institutul teologic-pedagogic, 53, 68, 76, 133, 160, 165, 166, 167, 190, 204
— închisoare, 179
— pretura, 189
Carăș-Severin, județ, 4, 171, 177
Carei (Careii Mari), 35
— adunare populară, 128
— parohie, 109
— Satu Mare, ținut, 35
— vicariat, 128
Carloviț (azi Sremski Karlovici), Mitropolia srbă, 59, 60, 62, 63, 127
— pacea de la— 6,
Carpați, munții, 5, 19, 25, 53, 80, 81, 115, 116, 145, 165, 169, 171, 184, 185, 186, 188, 198, 203, 204, 216
Cason, scaun, 124
Casonu Mare (azi Imper) — Harghita, 124, 127
Călățele — Cluj, 205
Căpîlnița — Harghita, 124
Cătălina — Covasna, 125
Căușd — Bihor, 209
Cehoslovacia, 14, 27
Ceica — Bihor, 67
Cenad, județ, 108
Cermel — Arad, 35
Cernatu de Jos (azi Cernat) — Covasna, 125
Cernatu de Sus — Covasna, 125
Cernăuți,
— congres, 27
— facultatea de teologie, 69
— universitatea, 168
Cetatea de Baltă — Alba, 40
Chichiș — Covasna, 124, 125, 199, 200, 201
Chilieni — Covasna, 125
Chioar, 159
Chișinău, 27
Ciceu — Harghita, 123
Ciglean — Sălaj, 187
Cinta — Mureș, 125
Cisnădie — Sibiu, 185
Cittaducale (Italia), lagăr de prizonieri, 26

Ciuc, comitat, 122
— județ, 47, 122, 123
— scaun, 122, 123, 124, 125, 126
Ciuc Sîngeorgiu — Harghita, 125, 127
Ciucea — Cluj, 205
Cîmpeni — Alba, 40, 83
Cîmpia Panonică, 5, 65
Cîmpia Tisei, 97, 106
Cluj, oraș, 10, 21, 22, 56, 82, 93, 114, 176, 193, 197, 205
— adunări și manifestații, 58, 104
— biblioteca universității, 51
— Consiliul Național Român, 205
— dieta, 7, 12, 14
— episcopie, 94
— Femke, 41
— închisoare, 87, 166, 179, 180, 182, 183, 185, 186, 187, 192, 193, 194, 196, 198, 201, 203, 213
— judecătorie, tribunal, Curtea cu jurați, 86, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 192
— județ, 47
— procesul Memorandului, 21, 65, 72, 213
— școli, 44, 168, 175
— universitatea, 52, 53, 135, 203
Comolău — Covasna, 125, 201
Copșa Mică — Sibiu, 21, 193
Cornățel — Sibiu, 40
Corunca — Mureș, 125
Covasna — județ, 199
Crăciunel (azi Crăciunelu de Sus) — Alba, 40
Crăciunești — Mureș, 125, 126
Cristești — Mureș, 124, 125
Cristian — Sibiu, 40
Crișana, 14, 17, 47, 111, 206, 214
Crișcior — Hunedoara, biserică, 5
Csáva — Șopron, 190, 193, 194, 195, 197
Csegöld, 109
Culciu Mare — Satu Mare, 119

D

Dacia (Daco-România), 82, 87, 95
Dalnic — Covasna, 125
Daneș — Mureș, 194
Darnița (Ucraina), lagăr de prizonieri, 25
Darova — Timiș, 35
Debrețin, 106
— Consiliul de război, 207
— Curtea cu jurați, 84
— închisoare, 187
— vicariat, 114, 120
Dej — Cluj, 114, 115, 187
Dejani — Timiș, 35
Densuș — Hunedoara, biserică, 5

Deta — Timiș, 43, 206
 Deva, oraș, 37
 — adunări de protest, 144
 — închisoare, 189, 213
 — școli, 44, 135, 167
 — tribunal, 88
 Dijir — Bihor, 206
 Ditrău — Harghita, 124, 125
 Doba — Satu Mare, 88, 117, 118, 119
 Dobrlău — Covasna, 125
 Dobolii de Jos — Covasna, 123, 124
 125, 199, 200, 201
 Doboșeni — Covasna, 124
 Dobra — Hunedoara, 82, 88
 Dobrogea, 95
 Drăgășani — Vlcea, 186
 Dunărea, 56, 171, 215

E

Eliseni — Harghita, 127
 Eperjes (azi Prešov, în Cehoslovacia),
 episcopie ruteană, 109, 113
 — Reuniunea culturală, 40
 Ersig — Caraș-Severin, 35
 Estelnic — Covasna, 123, 125
 Esztergom — Ungaria, arhiepiscopie ca-
 tolică, 59, 71, 73, 99, 110, 112, 113, 121,
 126
 — conferință, 99

F

Fachert — Arad, 35
 Făgăraș, oraș, 37
 — comitat, 135
 — închisoare, 186, 187
 — județ, 37, 47, 171, 177, 179, 189, 198
 — scaunul episcopal, 59, 70, 71
 — școli, 44
 — țara, 5, 111
 Făget — Timiș, 35
 Ferrara — Italia, 26
 Fertőmeggyes — Ungaria, 190, 191, 194,
 195
 Fertőrákos — Ungaria, 191, 194
 Flandra, 34
 Forău — Bihor, 195
 Franța, 9, 24, 25, 26, 83, 215
 Frasin sat, 120
 Frumoasa — Harghita, 126
 Fűles — Ungaria, 191

G

Galiția, 184, 196, 201
 Gașa — Arad, 35
 Gătaia — Timiș, 35
 Genova — Italia, 26
 Geogaiu, protopopiat, 158
 Germania, 27, 129, 180
 Ghelintă — Covasna, 123, 124, 125, 127
 Gheorgheni — Harghita, 43, 125, 126
 Gherla — Cluj, 37, 82, 114, 115
 — episcopie, 71, 73, 74, 89, 101, 108, 109,
 110, 113, 114, 133, 141, 177
 — institut teologic-pedagogic, 167
 — școală pedagogică, 133, 165
 Ghilad — Timiș, 35
 Ghimeș — Bacău, 124, 126
 Ghimeș-Făget — Bacău, 126
 Ghioroc — Arad, 35
 Ghizela — Timiș, 35
 Gilău, munți, 205
 Giurcuța — Cluj, 215
 Girbovăț — Caraș-Severin, 204
 Glăjărie — Mureș, 43
 Gotha — Germania, 46
 Graz — Austria, 19
 Grivița, lupte, 81, 212
 Gura Riului — Sibiu, 40
 Gurbediu — Bihor, 209
 Gurghiu — protopopiat, 113, 126
 — scaun, 124

H

Hajdu, județ, 106, 107
 Hajdudorog — congrese, 108, 121
 — episcopie, 72, 88, 106, 109, 110, 113,
 115, 116, 118, 119, 120, 121, 126, 128,
 211, 214
 — episcopie ortodoxă, 187
 — oraș, 106, 108, 117
 — vicariat, 108, 126
 Harghita, județ, 199
 Hașfalău (azi Vinători) — Mureș, 175
 Hațeg, adunări de protest, 151
 — protopopiat, 158, 171,
 — țara, 5, 41, 177, 179
 Hălmagiu, ținut, 157
 Herțegovina, 49
 Hódmezővásárhely, 127
 Huedin, Cluj, 205
 Hunedoara, adunări de protest, 151, 153
 — județ, 5, 40, 47, 73, 134, 158, 171, 177,
 179, 189
 — protopopiat, 158, 171
 — școli, 158
 — ținut, 41

I

Iași, 215
 Icelandu Mare — Mureș, 192
 Iliia, protopopiat — școli, 158
 Ilieni — Covasna, 123, 124, 125
 Imper — Harghita, 125
 Ineu — Arad, scaunul episcopal, 60
 — pretura, 207
 Innsbruck — Austria, 7
 Iobăgeni (azi Valea) — Mureș, 125
 Italia, 11, 24, 26, 83, 196
 Ivănești — Mureș, 126
 Izgar — Caraș-Severin, 35
 Iugoslavia, 14, 179, 188, 196

J

Jac — Sălaj, 36
 Jacodu Român (azi Jacu) — Mureș, 127
 Jamu Mare — Timiș, 35
 Jibou — Sălaj, 187
 Joseni — Harghita, 125, 126

K

Kabold — Ungaria, 193, 194, 195, 197
 Keiserdorf — Ungaria, 193
 Komárom — Ungaria, 127
 Konadin — Ungaria, 36
 Kopháza, — j. Šopron, 194

L

Lakfalva — Ungaria, 194
 Lakompak — Ungaria, 190, 191, 194
 Landszer — Ungaria, 193, 194
 Laslea — Sibiu, 40
 Lăurenii — Mureș, 125
 Lăzărești — Harghita, 123, 124, 125, 127
 Leipzig, 83, 202
 Lemnia — Covasna, 123, 125, 127
 Leșnic — Hunedoara, biserică, 5
 Leț — Covasna, 125
 Lipova — Arad, 153
 Lisa — Brașov, 185
 Lisnău — Covasna, 123, 124, 125, 127,
 199, 200
 Lombardia, 9
 Londra, 19
 Lucska — Ungaria, 120
 Luduș — Mureș, 36
 Lugașu de Sus — Bihor, 209
 Lugoș, adunări, 104, 153
 — episcopie unită, 71, 73, 74, 99, 101, 110,
 133, 141, 177
 — închisoare, 189
 — seminar unit, 203

Lunca — Bihor, 208, 209
 Lunca — Hunedoara, 40, 201
 Lușșa — Alba, 86

M

Macău (Makó) — Ungaria, 108, 109
 Mailat — Arad, 35
 Maiorești — Mureș, 124
 Malnaș — Covasna, 125
 Manesdorf — Ungaria, 195
 Maramureș, comitat, 9, 14, 17, 40
 — județ, 28, 47, 89, 108, 120, 132, 159,
 177, 211
 — țară, 5, 111
 — ținut, 214
 Marea Britanie, v. Anglia
 Marghita — Bihor, 206, 207, 208
 Margine — Bihor, 209
 Marmăția, 95
 Mădăraș — Harghita, 117, 125
 Măgheruș — Covasna, 125
 Mănăstireni — Cluj, 205
 Mănăștiur — Timiș, 35
 Mărăști, lupte, 25
 Mărășești, lupte 25
 Mărcușa — Covasna, 125
 Mărișel — Cluj, 40, 205
 Mărtănuș — Covasna, 124, 125
 Mărtinenii — Covasna, 125
 Mediaș — Sibiu, 29, 193
 Medișa — Satu Mare, 125
 Merești — Harghita, 124, 125
 Mesteacăn (Brad) — Hunedoara, 40
 Micfalău — Covasna, 199, 200
 Miercurea Sibiului, conferința, 16, 62
 Mihăilenii — Harghita, 125
 Milano — Italia, 26
 Mișcolț — Ungaria, 127
 Mezieș — Bihor, biserica, 87
 Moacșa — Covasna, 125
 Mocrea — Arad, 35
 Moftinu Mic — Satu Mare, 117
 Mohu — Sibiu, 185
 Moisei — Maramureș, masacru, 205
 Moldova, 5, 27, 41, 56, 59, 107, 123, 180,
 198
 Morărenii — Mureș, 124, 125
 Morlaca — Cluj, 205
 Moșnița — Timiș, 35
 Muncaci (Munkács, azi Mukacevo în
 R. S. S. Ucraineană), episcopie ruteană,
 73, 107, 108, 109, 110, 113
 — mitropolie ortodoxă ungară, 128
 Muntenegru, 27
 Muntenia, 95
 Mureș, comitat, 122
 — depresiune 121

— județ, 48, 122
 — protopopiat, 126
 — riu, 34, 56, 122
 — scaun, 122, 123, 124, 125, 126
 Mureșeni — Mureș, 124

N

Nadăș — Timiș, 35
 Nagymárton — j. Șopron, 190, 191, 192,
 193, 194, 195, 197
 Nandru Vale — Hunedoara, 183
 Nazna — Mureș, 125
 Nădlac — Arad, 35
 Năsăud, gimnaziu, 18, 142
 — județ, 48
 — oraș, 37
 Neapole — Italia, 26
 Nevrincea — Timiș, 35
 New York — S. U. A., 25
 Nezsider, lagăr, 179, 190, 194, 195
 Nicolești — Harghita, 123
 Niraciad, parohie, 109
 Niraj, vale, 124
 Nistru, riu, 27
 Nucet — Sibiu, 40
 Nyiregyháza — Ungaria, 207

O

Oaș, țara, 5
 Ocna Sibiului — Sibiu, 202
 Odorhei, cetatea, 121
 — comitat, 122
 — închisoare, 179, 188
 — județ, 48, 122, 124, 200
 — protopopiat, 113, 126
 — scaun, 122, 123, 124, 125, 126
 Odorheiu Secuiesc — Harghita, 127
 Oituz, lupte, 25
 Ojdula — Covasna, 124, 125, 200
 Olcea — Bihor, 209
 Olt, depresiune, 121, 122
 Oltenia, 95
 Oradea, conferințe, 27, 177
 — consistoriu ortodox (vicariat), 60, 67
 68, 80, 85, 133, 141
 — episcopie catolică, 41, 73, 74
 — episcopie unită, 59, 71, 72, 73, 74, 85,
 89, 99, 101, 103, 108, 109, 110, 113, 114,
 133, 141
 — institut teologic-pedagogic, 85, 165
 — internat ortodox, 85
 — închisoare, 182, 190, 196, 214
 — oraș, 71, 82, 166, 202, 209, 214
 — ordinariat, 138
 — parohie ruteană, 109
 — seminar catolic, 89

— tribunal, 208
 Orăștie — Hunedoara, adunări de pro-
 test, 151
 — protopopiat, 171
 Oșorhei — Bihor, 209
 Oxford — Anglia, 22
 Ozun — Covasna, 125, 199, 200, 201

P

Palanca Nouă, district, 35
 Paloș — Brașov, 86
 Panciova, district, 34
 Pápa — Ungaria, 113
 Paris, adunări, 22, 23
 — Comitetul național al românilor, 26
 — Conferința de pace, 38, 162
 — oraș, 19, 26, 81, 214
 Pasaroviț, tratat de pace, 6
 Pava — (azi înglobat în comuna Zăbala)
 — Covasna 125
 Pădureni — Arad, 208
 Păpăuți — Covasna, 124, 125
 Păsăreni — Mureș, 125
 Pesta, 12, 13, 146
 Peștera — Hunedoara, 40
 Petroșani — Hunedoara, 177
 Piemont, 9
 Pîncota — Arad, 35
 Plăieșii de Sus — Harghita, 125
 Plevna, lupte, 81, 83, 212
 Poian — Covasna, 123, 124, 125, 127
 Poiana Sărată — Bacău, 123
 Pojon (azi Bratislava), 109
 Polonia, 27
 Pomi — Satu Mare, 207
 Ponor — Alba, 40
 Porcialma, parohie, 109
 Pordeanu — Timiș, 35
 Porumbacu, lupta, 198
 Porumbeni — Mureș, 125
 Praga, 84, 214
 Prislop — Hunedoara, mănăstire, 5
 Prusia, 11, 13, 131
 Prut, riu, 27
 Purcăreni — Brașov, 201

R

Racoșu de Jos (azi Racoș) — Brașov, 186
 Racu — Harghita, 125
 Rahova, lupte, 81, 212
 Ratz Dorog (Dorogul sîrbesc) v. Hajdu-
 dorog
 Rășinari — Sibiu, 59, 93
 Recaș — Timiș, 35
 Reci — Covasna, 123
 Reczekéthely — Șopron — Ungaria, 195

Rometea — Mureș, 124, 125
 Resigheea — Satu Mare, 119
 Ribîța — Hunedoara, biserică, 5
 Rinul de Mijloc, 34
 Ritrig (Reczeny) — Șopron — Ungaria, 203
 Rijletu — Argeș, 186
 Rîmeț — Alba, mănăstire, 5
 Roma, Biserica Romei, 52, 59, 70, 100, 102, 110, 114, 115
 — Congres al naționalităților, 26
 — miting, 22
 — oraș, 19, 26, 109, 214
 — v. și Vatican
 România, 5, 16, 19, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 33, 47, 51, 52, 56, 59, 66, 67, 70, 79, 80, 81, 83, 89, 93, 96, 115, 127, 128, 135, 142, 150, 161, 162, 164, 165, 166, 170, 171, 174, 179, 180, 182, 183, 185, 186, 188, 193, 197, 198, 199, 202, 203, 206, 212, 213, 214, 215, 216, 217
 Rovine — Hunedoara, 40
 Rotbav — Brașov, 199
 Roteni — Mureș, 126
 Rusia, 24, 25, 27, 120, 165, 169, 192, 214
 Ruszt — Șopron — Ungaria, 98, 188, 190, 191, 194, 195, 197

S

Salzburg — Austria, 120
 Sanislău — Satu Mare, 119
 Saroș, comitat, 40
 Sátoraljaújhely — Ungaria, parohie, 114
 Satu Mare, oraș, 117
 — gimnaziu, 83
 — închisoare, 118, 189
 — județ, 36, 37, 48, 106, 108, 119
 — parohie, 109
 — tribunal, 84, 87, 88, 118
 Satu Mic — Arad, 35
 Satu Nou — Arad, 35
 Saxonia, 34
 Săcădat — Bihor, 209
 Săcol — Sibiu, 40
 Sălaj, județ, 36, 48, 204
 Sălciua de Sus — Alba, 40
 Săliște — Sibiu, 40, 97, 98, 159, 172
 — cerc, 11
 — adunări de protest, 151
 Sărata — Mureș, 125
 Sărmașu Mare — Mureș, 36
 Sătrnar, comitat, 9
 — județ, 36, 108, 132, 204, 207, 211
 — școli, 159
 Sântăntinu Maghiar — Timiș, 35
 Sebeș — Alba, 151, 188, 190
 Sebeșu Săsesc v. Sebeș
 Sebiș — Arad, 85

Seghedin — Ungaria, oraș, 18, 65, 71, 94
 — închisoare, 22, 83, 84, 88, 93, 96, 97, 98, 118, 179, 187, 189, 214
 — tribunal, 189
 Seghiștel (azi Sighiștel) — Bihor, 209
 Seini — Maramureș, 207
 Serbia, 165, 200
 Sercz — Șopron — Ungaria, 194
 Sfintu Gheorghe — Covasna, 125, 187, 199, 200, 201
 Siberia, 169, 214
 Sibiel — Sibiu, 40
 Sibiu, oraș, 10, 20, 21, 40, 81, 93, 98, 137, 190, 191, 196, 214
 — adunări de protest, 10, 23, 39, 67, 144, 150, 151,
 — arhiepiscopie, 60, 61, 63, 66, 67, 68, 69, 74, 77, 80, 83, 90, 93, 124, 125, 133, 134, 136, 137, 141, 143, 151, 153, 157, 158, 170, 173, 174, 175, 177, 199, 202, 203
 — Astra, 54, 60, 72
 — banca Albina, 56, 81, 140
 — catedrala, 201
 — comitate, 60, 81
 — congrese — conferințe, 10, 17, 18, 19, 23, 212
 — curtea cu jurați, 90, 91
 — dietă, 14, 16, 62, 80
 — episcopie, 9, 59, 60, 131, 132
 — institutul teologic-pedagogic, 60, 67, 76, 81, 83, 94, 96, 98, 132, 133, 159, 161, 165, 166, 167, 168, 171, 174, 182, 202, 203, 204, 215
 — închisoare, 185, 186
 — judecătorie, 91
 — județ, 48, 171, 177, 179, 189, 196, 198
 — Memorandul, 19, 20, 212
 — reuniuni, 83, 84
 — seminar teologic, 53
 — școli, 44, 132, 142
 Sighet, 120, 135
 Sînbenedic — Alba, 125
 Sîncral — Alba, 125
 Sîncraiu de Mureș — Mureș, 124
 Sîncrăieni — Harghita, 125
 Sîndomic — Harghita, 124, 125, 126
 Sîngeorgiu de Mureș — Mureș, 125
 Sîngeorgiu de Pădure — Mureș, 124, 125
 Sînlorinț (azi Lăurenii) — Mureș, 126
 Sînmihai — Timiș, 35
 Sîntana de Mureș — Mureș, 125
 Sîntandrei, 125
 Sîntimbru — Harghita, 125
 Sîntion — Covasna, 125
 Sîntionlunca — Covasna, 125
 Slovacia, 97
 Smîrdan, luptele, 81, 212

Socodor — Arad, 207
 Sohodol — Alba, 83
 Solnoc — Dobfca, comitat, 144
 Someș, județ, 48
 Someșul Cald, riu, 205
 Sopronnyék — Ungaria, 190, 195
 Sovata — Mureș, 127
 Srem (Sirmiu), 34
 Statele Unite ale Americii v. America.
 Strei — Hunedoara, biserica, 5
 Streisingeorgiu — Hunedoara, biserica, 5
 Strigonium v. Esztergom.
 Subcetate — Harghita, 124, 125
 Szabolcs — Ungaria, județ, 106, 107, 108
 Szentes — Ungaria, 127

Ș

Șamșud (azi Șincal) — Mureș, 191
 Șeica Mare — Sibiu, 191
 Șelimbăr — Sibiu, 40, 185
 Șercaia — Brașov, 182, 191
 Șesuri — Hunedoara, 40
 Șimand — Arad, 207
 Șimleu (Șimleu Silvaniei) — Sălaj, 207
 Șiria — Arad, 35
 Șișești — Maramureș, 83, 84
 Șoard — Mureș, 126
 Șoimeni — Harghita, 123
 Șopron — Ungaria, oraș, 156, 179, 190,
 191, 192, 193, 194, 195, 197, 201
 — județ, 67, 96, 179, 180, 189, 192, 193,
 194, 195, 197, 203, 204, 206, 214
 Șura Mare — Sibiu, 40

T

Tălmăcel — Sibiu, 40
 Tăureni — Harghita, 124
 Teliu — Brașov, 201
 Tilișca — Sibiu, 40
 Timișoara, ținut, 34
 — adunări, 10
 — conferințe, 10, 16
 — curtea cu jurați, tribunal, 89, 92
 — episcopie, 60
 — închisoare, 179, 213
 — oraș, 9, 167
 Timiș (Toronto), județ, 35, 48
 — prefectură, 189
 Tirimioara — Mureș, 126
 Tisa, riu, 5, 121, 177
 Tîrgoviște — Timiș, 35
 Tîrgu Mureș, biserica ortodoxă, 192
 — adunări, 128
 — curtea superioară de justiție, 16
 — gimnaziu, 44

— închisoare, 179, 185, 186, 187, 191, 192,
 194, 213
 — parohie, 125, 126
 — protopopiat unit, 113
 — tribunal, 80
 — „vicariatul secuimii“, 113, 121, 126, 128
 Tîrgu Seculesc — Covasna, 37, 125, 200
 Tîrlungeni (azi Târlungeni) — Brașov,
 201
 Tîrnava Mare, județ, 48, 171, 177
 Tîrnava Mică, județ, 48
 Tîrnave, 34, 122, 124
 Tîrnăveni — Mureș, 114, 115
 Toldal — Mureș, 124
 Tomești — Harghita, 123, 125
 Topolovățu Mic — Timiș, 35
 Torino — Italia, 26
 Transilvania: passim.
 Trei Scaune, comitat, 122
 — județ, 36, 48, 122, 123, 124, 173, 177,
 199
 — protopopiat, 113, 127, 199, 200
 — scaun, 122, 123, 125, 126
 Trestia — Hunedoara, 40
 Treznea — Sălaj, masacru, 205
 Trianon — Conferință — tratat de pace,
 29, 55, 152
 Troița — Mureș, 126
 Tufeni — Cluj, 205
 Turda — Cluj, cartier Opișani, 206
 — comitat, 122
 — județ, 48, 122
 — oraș, 20, 191
 — sinod electoral, 60
 Turia (Turia de Jos) — Covasna, 123,
 124, 125, 127

Ț

Țara Hațegului, 195
 Țara Românească, 5, 59, 107
 Țipar — Arad, 35

U

Ucraina (Republica Sovietică Ucrainea-
 nă), 14, 25, 27, 197, 198
 Ugocea, comitat, 40
 Uifalău (azi Vaideiu) — Mureș, 125
 Uioara (azi Ocna Mureș) — Alba, 192
 Ung, comitat, 40
 Ungaria: passim.
 Ungheni — Mureș, 125
 Ungvár (Ujgorod), episcopie ruteană, 107,
 119

V

- Vác (Vaț) — Ungaria, închisoare, 22, 83, 92, 79, 189
 Vale — Sibiu, 40
 Valea Geoagiului (azi Geogel) — Alba, 40
 Valea Jiului, 195
 Vașarhei (Țirgu Mureș) — Mureș, 121
 Vașcău (azi Dr. Petru Groza) — Bihor, 208
 Vatican, 100, 109, 114, 120, 127
 Văleni — Brașov, 86, 144
 Văleni (Călățele) — Cluj, 205
 Vârșand — Arad, 35
 Veperd — Ungaria, 190, 194
 Versailles, tratatul de pace, 29
 Veștem — Sibiu, 185
 Viena, conferințe, 11, 71, 99
 — congrese, 110
 — curtea, 12, 59, 60, 70, 71, 191
 — Diktatul din 1940, 128
 — guvernul, 8, 9
 — Memorandul, 20, 67, 84, 213
 — nunțiatuara, 109, 110, 113, 120, 128
 — oraș, 8, 14, 20, 22, 64, 81, 83, 99, 115, 131, 138, 146, 214
 — senatul, 9, 10, 62

- Vințul de Jos — Alba, 202
 Vinători — Mureș, 175
 Virșeț — Iugoslavia, episcopie, 60
 — seminar, 63
 Vlăhița (Oláhfalú) — Harghita, 121, 124
 Voiniceni — Mureș, 125
 Voivodina sîrbească, 9
 Voșlobeni — Harghita, 124, 126

Z

- Zagon — Covasna, 124
 Zalău — Sălaj, 135, 189
 Zarand, comitat, 135
 — protopopiat, 158
 Zăbala — Covasna, 125
 Zălan — Covasna, 124, 125
 Zeicani — Hunedoara, 134
 Zemplén, comitat, 40, 108
 Zerindu Mare — Timiș, 35
 Zimanducz — Arad, 35
 Zimandu Nou — Arad, 35
 Zizin — Brașov, 185
 Zlaști — Hunedoara, 41
 Zombor (azi în Iugoslavia), oraș, 179, 189, 196, 197, 214

C U P R I N S U L

	Pagina
Introducere: Situația politică a Transilvaniei în perioada dualismului austro-ungar (1867—1918)	5— 29
Capitolul I: Încercări de maghiarizare a românilor transilvăneni	31— 58
— Legea naționalităților	31— 34
— Maghiarizarea satelor și orașelor	34— 38
— Maghiarizarea numirilor de localități	38— 40
— Societăți culturale de maghiarizare	40— 41
— Maghiarizarea numelor de persoane	41— 44
— Statistici	44— 50
— Un plan secret de maghiarizare totală a românilor din anul 1907	50— 55
— Un ultim plan al maghiarizării: proiectele contelui Bethlen	55— 58
Capitolul II: Statul ungar și Biserica românească în perioada dualismului (1867—1918)	59— 98
— Organizarea Bisericii Ortodoxe	60— 70
— Biserica unită	70— 74
— Statul și preoțimea. Salarizarea preoților	74— 80
— Atitudinea autorităților de stat față de preoții români „nepatrioți”	80— 83
— În închisorile din Seghedin și Vaț	83— 90
— Preoți români în procese de presă	90— 98
Capitolul III: Încercări de deznaționalizare a românilor prin Biserica unită	99—129
— Lupta pentru sinodalitate	99—101
— „Autonomia Bisericii catolice din Ungaria”	101—106
— Episcopia greco-catolică ungară de Hajdudorog	106—120
— „Vicariatul Secuimii”	120—127
— Epilogul Hajdudorogului	127—129
Capitolul IV: Guvernele ungare și școlile confesionale românești din Transilvania	131—178
— Începuturile acțiunii de deznaționalizare prin școală	134—136
— Legea Trefort (Articolul de lege XVIII din 1879)	136—142
— Legea pentru instrucția în școlile medii din 1883 (Articolul de lege XXX)	142—146
— Alte legi școlare	146—152
— Legile școlare ale lui Apponyi (Articolul de lege XXVII din 1907)	152—162
— Cîteva statistici	162—164
— Școlile românești în 1917/1918. „Zona culturală”	164—178
Capitolul V: Preoțimea românească în anii 1916—1918	179—209
— Un proces de „trădare de patrie” sau „șpionaj românesc”	180—182
— Alți preoți condamnați	182—189
— Deportări în satele Șoproonului	189—196
— Preotese în închisoare și deportare	196—199
— Maghiarizarea unor credincioși ortodocși români	199—202
— Soarta Institutului teologic-pedagogic din Sibiu	202—204
— Cîteva luni de teroare în Arad, Bihor și Sătmar	204—209
În loc de concluzii	211—217
Anexe	219—282
— Indice de nume	283—292
— Indice de locuri	293—301

Coli tipar 19. Bun de tipar 3. 3. 1986
Sibiu 1986

TIPOGRAFIA EPARHIALĂ SIBIU — Comanda nr. 13/1986

